

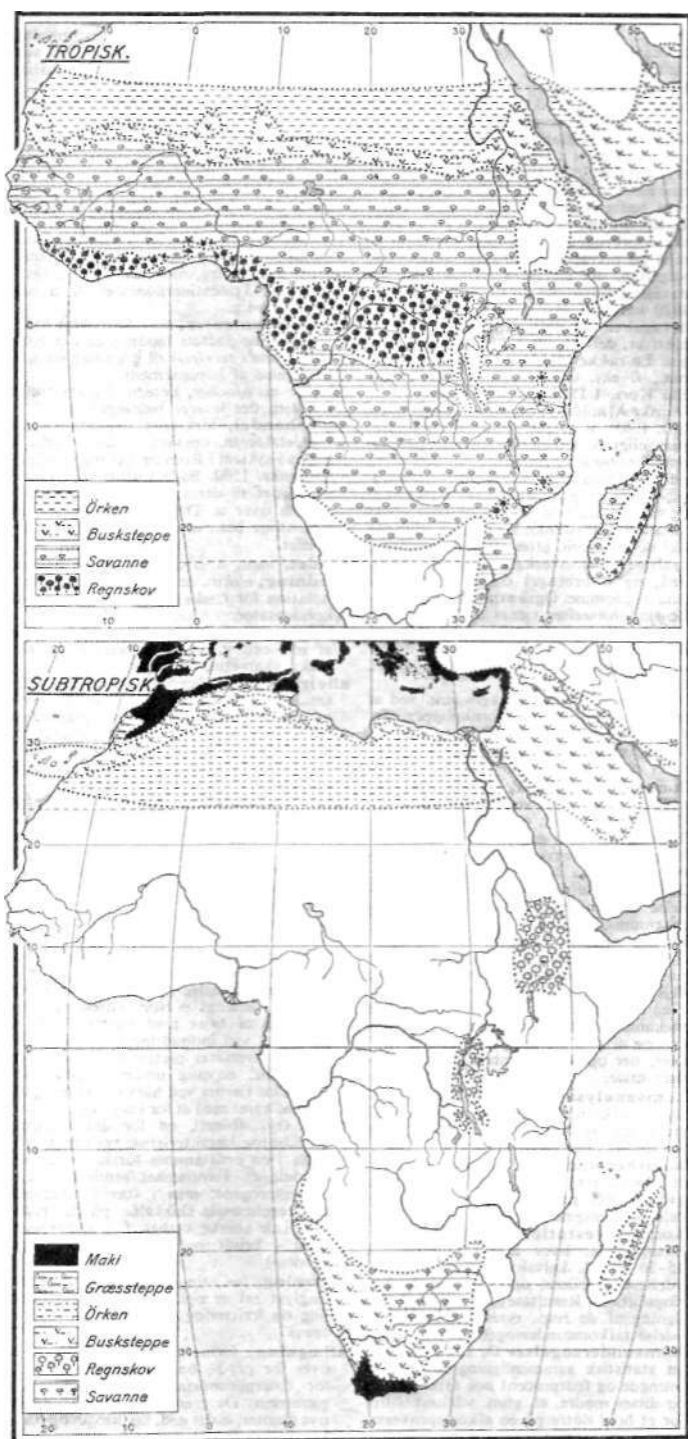
A

•, a, første bogstav i det lat. alfabet. Et af *it* mest alm. symbolske tegn, især i mat. I A el. a., fork. f. acre.
[A. fork. for ampere.
I A *t*. Ar, kern. tegn for argon.
A, au tom.-kendings m. I) f. Kbh.s amt, I f. Østreg.
•t, i urværker fork. f. fr. *avancer* frem-
↳*nde, sætte frem.
- nus.% opr. 1. tone i skalaen; nu 6. tone
C-dur. Normaltonen a" lig kammer-
-en. A-dur har 3 kryds (S), a-mol ingen
rtegn.
I
-- fork. f. ar.
i i -.. åå, fork. for ana partes.
Fa lat.), d. s. s. ab.
Ia- (*an-*) (gr.), u-, f. eks. amorf = uformet,
-den struktur.
a fr.), til. for (å 25 øre); indtil (4 å 5).
AAB, fork. f. Arbejdernes Andels-Bolig-
forening.
[ach [*a:t*], ty. flod, danner et underjor-
disk afløb for Donau, udmunder i Bo-
jensee.
[achen ['aifan], fr. *Aix-la-Chapelle*, ty.
by ca. 10 km fra belg.-holl. grænse;
111 000 indb. (1948); bet. tekstilindustri.
Karl d. Stores hovedstad. Som første ty.
by på Vestfronten erobret af 1. arner,
armé 20. 10. 1944 efter fi. dages vold-
somme gadekampe. Kroningskatedralen i
hovedsagen reddet, i øvr. ca. 60% øde-
lagt.
Aalst [a:ist], fr. *Alost*, belg. by ved Den-
der, VNV f. Bruxelles; 42 000 indb.
(1946). Lærreds- og kniplingsindustri.
Aalto [a:l-L *Anvar* (f. 1898), fi. arkitekt.
Arb. s. m. sin kone Aino Marsio. Den
mest gennemdyrkede form for funktiona-
lismen i de nord. lande er kommet til ud-
tryk gnm. A-s bygninger, af hvilke
sanatoriet i Paimio nær Turku (1932)
og *bibt. i Viipuri* (1935) er bedst kendt.
Har bygget fabrikker, boliger, udstil-
lingsbyggn. (Paris, New York) samt skabt
nye møbeltyper i træ og givet tegninger
til glasindustrien. Siden 1941 prof. ved
Massachusetts Institute, USA (4 måneder
af året) og efter krigen leder af Finl.s
genopbygning. (Portræt sp. 5).
Aaltonen [«:l-], *Aleksi* (f. 1892), fi. soc-
dem. Partisekretær 1936-44; socialmin.
dec. 1943-aug. 44, min. u. p. 1948. (Por-
træt sp. 5).
Aarau ['a:rau], hovedstad i kanton Aar-
gau, Schweiz; 13 000 indb. (1941). Tekstil-
industri, farverier og maskinværksteder.
Aare ['a:ra], Rhinens største biflod fra
Schw.; 295 km.
Aargau ['a:rgau], fr. «*Argovie*, kanton i
Schw. omkr. floden Aare; 1404 km²;
270 000 indb. (1941). 98% tysktalende;
58% protestanter. Hovedstad: Aarau.
Stor korn- og frugtavl. Kanton 1803.
Aarlen ['a:rla(n)], flamsk navn på *Arlon*
(belg. by).
Aarne [«:r-], *Antti* (1867-1925), fi. folklo-
rist; grl. den moderne eventyrforskning.
AB, fork. f. Akademisk Boldklub.

A/B, fork. for sv. aktiebolag.
Ab, kern. tegn for alabamin.
Ab (hebr.), fader (jfr. arab. abu). Den ara-
mæiske form med bestemt artikel *abba*
anv. af Jesus som tiltale til Gud, Mk.
14,36 (jfr. Rom. 8, 15; Gal. 4, 16).
ab (lat.), fra; angiver som handelsklausul,
hvorfra køberen skal hente varen (f. eks.
ab fabrik). Ved forsendelse skal sælgeren
levere varen om bord i skibet el. på (båne-)
vogn.
ABA, fork. f. *AIB Aerotransport*.
'abacus (lat. af gr. *dbaks* bræt, tavle), hos
grækerne og romerne et regnebræt til op-
tælling af regnestenene ved opstilling af
regnskaber el. optegninger af mat. figurer;
i bygningskunsten profil-led (»dækplade«)
afsluttende et søjlekapiet. (111. se dorisk
stil.)
Abadán [o:b3:'du:n, -'do:n], havneby i
Iran nær Shatt el 'Arabs munding i Den
Iranske Bugt; 40 000 indb. (1940). Ende-
station for olieledninger fra Irans oliefel-
ter; olieeksport.
Abailard [abæ'la:r], *Pierre* (1079-1142),
fr. skolastisk teolog. Hævdede fornuftens
ret over for autoriteterne og sindelagets
og samvittighedens værdi fremfor de ydre
handlinger, men måtte efter bitter strid
tilbagekalde adskilligt. Forelskede sig i
Héloïse, som fødte ham en søn, hvorefter
hendes onkel lod A. kastrere. Derpå gik de
elskende i kloster.
Aba'kan, jernmalmsfelt i Sibirien, S f.
Krasnoj ars k.
abandon [aba'dɔ:nt] (fr.: opgivelse), i
søforsikring: afståelse af det forsikrede
til assurandøren mod erstatning for to-
taltab.
abaton (gr.: ubetrådt), utilgængeligt, ind-
viet sted.
Abba'diderne, arab. dynasti i Spanien
1023-91.
Abba'siderne, kalifynasti 750-1258.
(Hovedstad: Bagdad). Efterkommerne af
Muhammeds farbroder Abbas.
abbassa'mento (ital.), sækning; i klav-
erspil betegner a ved krydsning af hæn-
derne, hvilken hånd der skal være underst.
ab'bate (ital. *abate*), kat. præstekandidat,
der har fået tonsur, men ikke ordination.
ab'bé (fr.: abbed), fr. klosterforstander;
tidl. alm. om unge gejstlige i Fr.
'Abbe, *Ernst* (1840-1905), ty. fysiker. Vi-
densk. medarbejder hos og senere leder
af Carl Zeiss, Jena. A gav teorier for mi-
kroskopets opløsningssevne.
'abbed (aramæisk *abba* fader), i oldtiden
munk i alm. og særlig (nu udelukkende)
klosterforstander. I de vestl. munkeorde-
ner bruges a inden for benediktinerorde-
nen. I Engl. og Norden var a værdighe-
den meget betydningsfuld. Visse da. a
havde sæde i rigsrådet.
abbe'di', kloster el. klosterkirke,
abbe'disse, forstanderinde i et nonne-
kloster.
Abbeville [ab'vil], fr. by i dept. Somme;
17 000 indb. (1946). Tekstilindustri, han-

del m. sukker og korn. 21. 5. 1940 nåede
ty. panserstyrker Kanal-kysten v. A, hvor-
ved de fr.-eng.-belg. styrker i Belg. og N.
Frankrig blev afskåret fra forb. mod S.
Abbottsford [ab'atsfad], slot i S-Skottl. v.
Tweed; købt af Walter Scott 1811; inde-
holder nu hans samlinger.
abbreviation el. *abbreviaHWr* (lat. *brevi-
s* kort), forkortelses tegn for et ord (f. eks.
& = lat. *et* og).
ABC, da., no. og sv. navn på barnets første
læsebog.
ABC, fork. f. arbejderne Bicycle Club.
ABCD-staterne, Japans modstandere i
Stillehavet efter dec. 1941; Amerika,
Britiske Imperium, China, Holl. Indien
(Zutch Indies).
abchaser, anden stavemåde for abhaser.
ABC-staterne, betegnelsen for de 3 førende
stater i Sydamerika: Argentina, Brasilien
og Chile.
abd (arab.), tjener; alm. i arab. person-
navne: Abdallah, Guds tjener.
Abd-ar-Rah'mân, arabernes hærfører i
slaget ved Poitiers 732.
Abd-ar-Rah'mân, mauriske herskere af
Omajjadernes dynasti i Spanien: 'Abd-
ar-Rah'mân, reg. 755-88, løsræv Span-
ien fra kalifatet. 'Abd-ar-Rah'mân 3.,
reg. 912-61, grl. 929 et selvst. kalifat i
Cordoba.
Abd-el-'Kader (1807-83), høvding i Al-
ger, kæmpede efter 1830 med dygtighed
mod fr. erobring, slået og fanget 1847.
Abd-el-'Krim (arab. *'Abd-al-'Kārim*) (f. ca.
1880), berbershøvding i Marokko, slog
Spån. 1921-22, siden i kamp mod Frankr.,
fanget 1926. Til Ægypten 1947, leder f.
befrielseskomité m. krav om Atlasland-
enes uafh.
'Abdera (gr. *Ābdéra*), oldgr. by i Thra-
kien, hvis beboere, abderitterne, an-
sås for særlig enfoldige (molboere).
abdicerer [-di'se-] (lat. *abdicare* fragse sig),
fragse sig stillingen som statsoverhoved.
abdikation (lat.), statsoverhovedets op-
givelse af sin regeringsmyndighed.
ab'domen (lat.), bug, underliv. Hos men-
nesket den del af kropshulen, der omslut-
ter underlivsorganerne, hos leddyr bag-
kroppen,
abdomi'nal (lat.) hvad der hører abdo-
men (underlivet, bagkroppen) til.
abdomi'na'lt svangerskab, d. s. s. eks-
trauterint s.
abduktion (lat. *abducere* føre bort), bevæ-
gelsen af et lem bort fra legemets midt-
linie. Abduk'torer, muskler, der ud-
fører a.
abduktionsskinne, *kir.*, stativ af skin-
ner, anv. til bandagering af armen.
Abdulhamid z. (tyrk. *Abdulhamit*) (1842-
1917), tyrk. sultan 1876-1909. Kom til
magten ved liberal hjælp, men styrede
despotisk fra 1877, med ønske om at
genoprette kalifatets anelse og Tyrkiets
magt. Fremragende diplomat; angrebet
i eur. frinsedede kredse, især for forføl-
gen af armenierne. Måtte 1908 bøje sig for

steder omtr. vandret, hvilket fremhæver den dominerende terrænform: højsletten. Vulkanbjergerne træffes i Østaf., ved den inderste del af Guineabugten og fl. st. i Sahara. Af unge foldninger findes Atlasbjergene fra tertiærtiden og i Sydafr. ruiner af foldekæder fra kridt- og tertiærtiden. - Søer. Det østl. A er gennemskåret af gravsænkninger, mange st. med dybe, langstrakte søer: Rudolf-, Albert-, Edward-, Tanganyika- og Nyasa-søen. Victoria-søen er en kedelsænkning. Tchad-søen et lavvandet samlingssted for vandfattede floder. - Floderne har et ret roligt løb på højsletterne, men vandfald ved brudrandene med enorm udnyttet vandkraft. Vigtigst er Nilen, Senegal, Gambia, Niger, Congo, Oranje, Limpopo og Zambezi. - Klima og plantevækst (jfr. det plante-geogr. kort over A) viser udpræget symmetri om ækvator. Egnene nærmest ækvator har helårsregn og tropisk regnskov, dog i det højere Østaf. savanne. N og S herfor blæser passaten om vinteren, som er tørtid; om sommeren afløses den af monsunen el. skiftende vinde, der bringer regn. Vegetationen er sommergrøn savanne. N og S for savannen følger bæltet med ringe el. ingen nedbør. Plantevæksten er her yderst sparsom, mod N Sahara, mod S Kalahari m. m. Længst mod N og S nær A ind i de subtrop. vinterregnsområder: Atlaslandene og egnene omkr. Kapstaden. Den naturlige vegetation er her maki. - Dyreverdenen udmærker sig ved mange store pattedyrarter. I alle lavere og fugtige egne optræder malariamyg samt to arter tsetsefluere, hvoraf den ene overfører sovesyge, den anden en dødelig sygdom hos hovdyr, dog ikke hos de afr. arter. Disse insekter danner en væsentlig hindring for kvægavl og for eur. indvandring. - Erhvervsgeografi. A-s bet. f. Eur. ligger dels i produktion af næringsstoffer, især plantefedt, dels råstoffer til industrien, f. eks. bomuld, uld og kautsjuk. Af mineralprod. fremhæves radium, uran, guld, kobber og fosfat. - Befolkning. Skønt A kaldes de sorte verdensdel, udgør de sorte kun ca. 2/3 af befolkningen. Den sidste 1/3 udgøres hovedsagelig af medlemmer af den europide racegruppe; indvandrede hollændere og englændere i S-A, arabere og jøder i N-A. I Ø-A. i Abessinien, Somaliland og egnene omkr. Victoria og Tanganyika-søene, findes en del blandingsformer ml. negre på den ene side og tuareger og andre folk af den hamitiske stamme på den anden side. Inden for de rene negre skelner man ml. 2 hovedgrupper: den gi-negrige race, som lever i Congobækkenet i de utilgængelige urskove, og den ung-negrige race, der holder til i Sudan og i egnene ml. ørkenen og urskoven. Endelig træffer man i A en del dværgfolk. - Så lidt som i andre verdensdele følger kulturelle skillelinier sprogl. grænser. Vandringer og kulturpåvirkninger har gjort, at det er vanskeligt at dele A i rene kulturområder; inden for samme kulturområde findes ofte fl. kulturformer side om side. Det er mest overskueligt at inddele geografisk. 1) Congoprovinzen (Congobækkenet og Guineakysten) rummer A-s primitiveste folk, pygmæerne, der lever pletvis over området som jægere. Hos bantuerne, der udgør hovedmængden af befolkn., og Guineas sudanfolk er agerbrug hovederhverv, væsentlig kvindearbejde med hakke som vigtigste redskab; arner, kulturplanter erovervejende: maniok, batat, jordnødder, desuden banan, sukkerrør. 2) Sudanprovinzen fra Gambia omtr. til Nilen, har samme agerbrugsform, men kvægavl spiller en stor rolle i et nordl. bælte grænsende op til Sahara (kameler, hornkvæg, får). 3) I Ø-Afrikaprovinzen, 0 f. de store søer, er agerbrug hovederhverv, udelukkende drevet af kvinder, mens mændene varetager kvægavlen, sammen med krigersk virksomhed det eneste erhverv, der giver social anseelse. Håndværkere danner foragede samfundsklasser. 4) I Abessinien, fra oldtiden en kristnet højlandsenklave, drives ager-

Maalesiok 1:60 000 000.

Marte JMse. J.

Afrika: plantegeografiske regioner. (Efter M. Vahl)

brug med plov, sine steder dog kun med gravestok. 5) Somaliprovinzen er beboet af nomadiske hyrdefolk med kameler, fedthalefår, zebuokser, geder, heste. 6) S-Afrikaprovinzen, opr. kun beboet af buskmænd, der nu er fortrængt til Kalahari, hvor de lever et jægerliv, er overvejende beboet af bantufolk, der driver agerbrug og kvægavl samtidig; dette gør

også hottentotterne, hos hvem kvinderne også driver samlervirksomhed. 7) Atlaslandene og Ægypten frembyder de mest brogede forhold. Ægyptens høje kultur i oldtiden, fønikisk, gr. og rom. kolonisation, arab. og tyrk. invasioner har bidraget til at udforme billedet. En tredjedel af befolkn. er tydelig: nomadiske ørkenboere og bofaste oasefolk opretholder en

per), muskler, der medvirker under en bevægelse el. ved fiksering af led. Mods. antagonist.

ago'ra (gr. folkesamling), forsamlingssted, torvet i de gr. byer; især kendt er i Athen.

agorafobi' (gr. agora torv + fobi), d. s. s. pladssangst.

Ag'o'rakritos (5. årh. f. kr.), gr. billedhugger, elev af Feidias. Brudstykke af *Nemesistatue* i British Mus.

A'gosta, tidl. navn på Augusta (by på Sicilien).

Agpat [ap:åt] (grønl: Lomvierne), ø i Umanak-bugten, Vestgrønl. Her lå det første grøn. marmorbrud, der var i drift 1933-35, hvorefter det flyttedes til Marmorilik.

-agra (gr. agrein gribe), jagende smerte. **Agra** (eng. [a:gra]), by i United Provinces, Hindustan. 200 km SØ f. Delhi, ved

Taj Mahal, Agra.

Jumna; 284 000 indb. (1941). Bomulds- o. a. industri. Jernbanecentrum. Stormogulernes residens 1564-1658. Pragtfulde bygninger, især Taj Mahal. Engelsk 1803.

a'graf (fr.), B' krampe, spænde, forsynet m. hage og øsken til at sammenholde klædedragten. Brocheagtigt smykke til påhængning; 2) kir., A f (BK) påbøvedtøj; 2) kir., lille metalklemme, anv. til at holde sår- runde sammen med; 3) i barokarkite- en kartouche-lignende forsiring, omklam- rende en bues top.

'agrafa (gr. udskrevet), Jesusord overle- vet uden for N. T.-s fire Evangelier.

agra'fi (a- + -grafi), tabet af evnen til at skrive.

'Agram, ty. navn på Zagreb i Jugoslavien. **agra'ma'n** (fr. agréments prydelser), smal bort, håndvævet el. forarbejdet af posse- mentarbejde.

agranulocyt'ose [-sy-] (a + granulata -j- cyr- f -ose), alvorlig lidelse med nedsat dannelse af hvide blodlegemer. Ofte ses halsbetændelse med dybtgående vævs- henfald og almen infektion. Fremkaldes af visse Jcem. og radioaktive stoffer.

a'gra'r (lat. agrarius, af ager mark), land- mand.

Agrar foren in g, Danmarks, stiftedes 1893 under indtryk af prisfaldskrise med det formål »at støtte da. landbrugs økon. og soc. interesser gnm. indflydelse på lov- givningsmagten, særlig ved rigsdagsvalg«. Bidrog til forståelse ml. Højre og mode- rater Venstre v. forliget 1894, skarpt an- grebet af Hørup. Foreningen ophørte omkr. 1910-11.

Agrarparti, fi. bondeparti, stiftet 1906. Demokratisk, ivrigt f. fi. sprogs frem- trængen, f. jordbesiddernes økon. krav. Bl. lederne Relander og Kallio; som stør- ste borgerl. parti hyppigt i min. i 1930- erne. Fik 1948 56 af rigsdagens 200 mandater; deltog i fi. samlingsreg. til juli 1948.

agreement O'griimsnt] (eng.), overens- komst.

agrément [agre'ma'??] (fr: samtykke), en regerings bekræftende svar på en anden regerings anmodning om at godkende en bestemt person som gesandt.

'Agri Bavnehøj, 137 m h. bakke i Mols Bjerge, S-Djursland.

A'gricola (39-93), rom. statholder i Bri- tannien 77-85, hvor Roms magt udvi-

dedes. Biograferet af svigersønnen Ta- citus.

A'gricola, Michael[ca.] 1508-57), Finlands reformator. Uddannet i Wittenberg. Vir- kede i Finland fra 1539 (biskop i Åbo 1554) og oversatte bl. a. N. T., dele af G. T. og en katekismus til fi. Skaber af det fi. skriftsprog.

Agri'gento [-'d3æ:n-] (før 1927 *Girgenti*; lat. *Agri'gentum*, gr. *Akrágas*), ital. by

Juno Lacinias tempel, Agrigento.

nær Siciliens S-kyst; 33 000 indb. (1936). Talsr. gr. og rom. oldtidsmindesmærker, bl. a. 11 templer. Opr. gr. koloni (grl. 582 f. Kr.); hårde kampe m. Karthago. **agrikul'tu'r** (lat.), agerdyrkning, land- brug.

Agrip (isl: udtag), navn på defekt hånd- skr. fra I. halvdel af 13. årh., indeholdende en kompendios fremstilling af de no. kongers Jist, fra beg. af 10. til midten af 12. årh. Å er formentlig skrevet af no. (isl.?) gejstlig omkr. 1200.

A'grippa (d. 12 f. Kr.), Augustus' ven og svigersøn, slog 36 Sextus Pompejus og 31 Antonius ved Actium. Konsul tre gange, byggede Pantheon, temer og vandledninger.

A'grippa von 'Nettesheim, Cornelius Heinrich (1486-1535), ty. filosof. Under indfl. af nyplatonismen og Kabbala frem- satte A i sit hovedv. *De occulta Philoso- phia* (1510) en mystisk verdensopfattelse, hvorefter det gives 3 verdener forbundne ved en almen sympati, som mulliggør ma- giske påvirkninger.

Agrip'pina, I A den ældre (d. 33), datter af Agrippa, g. m. Germanicus, for- vist af Tiberius, moder til Caligula. - 2) A den yngre (d. 59), Neros moder, ægtede år 50 sin farbroder, kejser Claudius, som hun forgav 54; myrdet af Nero.

agro'no'm (gr. *agronomos* som bor på lan- det), teoretisk uddannet landmand. Be- tegn, anv. bl. a. i No. og Sv. og svarer til det da. landbrugskandidat.

Agtelek t'ca:telek], landsby i N-Ung. tæt ved grænsen til Cechoslov., i nærheden drypstenshule, *Baradla* [borodb], med rarlige rester af hulebjørne o. a. dyr.

agter (holl.), den bageste del af skibet (a-skib), hvor roer og skrue findes.

agterlast, det agterste lastrum i et skib.

agterspejl, fladen, der afslutter agter- enden af et spejlgattet fartøj. Alm. på joller, kuttere og småfartøjer.

Agualcalientes [tfgwaska'ljæntæs], hovedstad i den mexicanske forbundsstat A, 400 km NV f. Mexico City; 104 000 indb. (1940).

Agueli [a'ge:li], *Ivan* (1869-1917), sv. maler; landskaber og figurbil. under ind- flydelse af P. Gauguin; var en vagabond og bohemetype, mystiker og anarkist.

Agulhas, Kap, [a'gálas] (portug. *agulha* nål), Afr. sydligste punkt; 34° 51'sydl. br. **a'gurk** (*Cucumis*), slægt af græskarfam. 26 arter, der mest hører hjemme i varme lande. Alm. a(C. sativus) har enkönnede, gule blomster, frugten er et aflangt bær. Den dyrkes i mange varieteter, både på friland og i drivhus. Ringe næringsværdi.

a'guti (guarani-sprog), d. s. s. guldhare.

Ah, fork. for amperetime (h af lat. *hora*, eng. *hour* time).

A'haggar, plateau (indtil 2000 m) med enkelte højere toppe (Ilaman 3000 m) i det centrale (algerske) Sahara.

Ahas'verus, *Den Evige Jøde* el. *Jerusa- lems Skomager*, slog if. legenden Kristus på vej til korsfæstelsen og blev derfor som straf en fredsløs vandrer, der aldrig kan dø.

A' hazja, I Akabssøn, konge i Israels Rige, døde efter et fald (ca. 852 f. Kr.); 2) Jo-

rams søn, konge i Juda Rige, dræbtes af Jehus folk (ca. 841 f. Kr.).

'Ahi (sanskrit: slange), i ind. mytol. d. s. s. Vritra.

Ahi'melek, præst i Nob; Saul lod ham dræbe, fordi han havde hjulpet David.

A'hiram'sarkofagen, kongesarkofag fra Byblos fra ca. 1200 f. Kr. med den hidtil ældste semit. alfabetindskrift.

Ahiramsarkofagen

Ahlberg [a:i'bærj], *Alf* (C 1892), sv. forf. og højskoleforst. Har med fordomsfri filos., ofte polit.-aktuelle skrifter bidraget bet. t. sv. folkeopdragelse; *Filosofiens historia* (1931, da. 1946).

'Ahlfel'dt, adelslægt, opr. fra landsbyen A i Holsten; kendes fra 14. årh., havde især i 17. årh. stor magt i Holsten og i Danm., hvor den fik omfattende gods, særlig grevskabet Langeland m. Trane- kær; A på Tranekær fik 1785 no. grevskab Laurvig (Larvik) og førte siden navnet A-Laurvig(en).

Ahlfeldt, Frederik (1623-86), holstensk godssejer, greve. Modstander af Gottorp; da konges statholder i Hertugdømmerne fra 1663; bidrog 1676 til Griffenfeldts fald, storkansler 1676-86.

Ahlfeldt-'Laurvig', *Carl William* (H60-1923), greve, da. gesandt i Wien 1897-1908, udenrigsmin. 1908-09. 1910-13.

Ahlfeldt-Laurvig, Preben (1872-1946), greve, da. diplomat. Gesandt i Kina og Japan 1912-20, i Engl. 1921-37.

Ahlin [a'i:lin], *Lars* (f. 1915), sv. forf. Debut, med den socpsyk. roman *Tåhh med manifestet* (1943); anv. i eksperimen- talromanen *Min dod er min* (1945, da. 1946) den individuelle bevidstheds etisk- rel. problemer som motiv.

'Ahlman'n, Hans (f. 1881), da. forf. En række digtsaml., bl. a. *Popleme* (1910), *Forår i Danm.* (1920) og *Skrivener ved ynduet* (1935), viser stilfærdigt ægte men- neskelighed og skolet formøve. Kritisk hovedværk: *Det Da. Parnas 1900-1920* (1920).

Ahlmann [a'i:], *Hans Wason* (f. 1889), sv. geograf, prof. i Sthlm. fra 1929; har især beskæftiget sig med glacialstudier og berejst nordpolarlandene. *Norge. Natur och naringsliv* (1943).

'Ahlman'n, Nicolai (1809-90), sønderjysk polit. Landmand på Als. Valgtes 1867 s. m. Krliger til ty. rigsdag og søgte at skabe ørenyd for da. krav; 1867-75 medl. af preuss. landdag, men nægtede at af- lægge ed og udelukkede fra forsaml.

Ah'matova [af-j], *Anna*, pseud. for A. A. *Gorlenko* (f. 1893), russ. digterinde, som i 1913 fik sit gennembrud med *Rosen- krans*, en saml. erotiske og egocentriske digte. Blev 1946 ekskluderet af forf. forbundet som sovjetfremmed.

Ahmedabad (eng. t^mada'bād, ^hha:d), by i prov. Bombay, Hindustan, N. f. Bombay; 591 000 indb. (1941). Vigtigt centrum for bomuldsindustri.

'Ahmes, gr. *Amastis* el. *Amosis*, ægypt. konger. Ahmes I. reg. ca. 1580-57 f. Kr., befriede Ægypt. fra Hyksos' fremmed- vælde og genrejste det faraoniske rige. Ahmes 2. reg. 569-25 f. Kr., tilrev sig som fører for et militærtparti tronen efter Apries' mislykkede indblanding i Syrien.

Ahnlund [amlund], *Nils* (f. 1889), sv. historiker. Prof. v. Sthlm.s Hogskola siden 1928. Udg. skr. om Gustav Adolf og Sv.s stormagtstid i 17. årh.

'Aho, Juhani, pseud. f. *Johan Brofeldt* (1861-1921), fi. forf. Forbandt alsidig vester- dannelse med brændende patrio- tisme; skildrede i fi. brede psyk. romaner den nat. og rel. vækkelse i Fini. Overs. til da.

rerne havde A kæmpet i slaget ved Qarqar 853.

•Akaba-bugten, anden stavemåde for Aqaba.

akacie [-si-], da. stavemåde for Acacia. **akacietræ** [*Robinia pseudoacacia*], navn på den uægte akacie. Sml. robinie.

akáde'mi' (gr. *Académia* idrætsplads i Athen, hvor Platon underviste), - 1) højere læreanstalt (kunst-a, handels-a, militær-a, forst-a osv.); - 2) sammenlutning af videnskabsmænd, kunstnere o. l. (*Académie Française*, *Royal Academy* osv.).

Akademiet for de Tekniske Videnskaber, da. akad. (grl. 1937) til fremme af tekn.-vidensk. forskning og anv. af dens resultater til gavn for da. erhvervs-liv. A er delt i 8 grupper og kan højst omfatte 200 medl.

aka'de'miker, person, som studerer el. har studeret ved et univ., el. som har taget studentereksamen.

aka'de'misk, hørende til akademi el. univ. a kvarter, med et kvarters for-sinkelse. Udtrykket hentyder til, at fore-læsn. ved univ. i reglen begynder et kvarter senere end angivet i planen.

Akademisk Boldklub (fork. AB), grl. 1889, samler forttrinvis den studerende ungdom til fodbold, cricket og tennis. Talr. fodbold- og cricketmestereksamer. 1.6.1948 2169 aktive og 654 passive medl.

akademisk borgerbrev, bevis for, at den studerende er indskrevet ved univ.; akademisk borger, den, der har mod-taget a. *

Akademiske Palmer (fr. *Palmes académiques* [palmzakade'mik]), fr. orden for kulturelle og humanitære fortjenester, stiftet 1808; to klasser: Officier de l'instruction publique og Officier d'Académie.

Akademisk Skytteforening, da. rifle-skytteforening for akademikere, stiftet 1861; ændret 1866 til Akad. Skyttekorps, der ordnedes og rustedes som fodfolk, men blev forbudt 1937. Foreningen dyr-ker nu Anskydning og gymnastik.

akajou [aka'su] (fr. af tupi-sprog), frugten af elefantlustræet (*Anacardium*), som dyrkes overalt i troperne; smager som æbler. Af skallen udvindes en sort farve.

Akar'na'nien (gr. *Akarnania*), Mellem-grækenlands vestligste landskab i old-tiden. A-s bystatforbund opløst af Rom 197 f. Kr.

akaro'i'dharpiks (nylat. *acarus* mide 4-*oid*), spirtusopløselige, farvede harpiks-arter, der udskilles af xanthorrhoea-træer (Austral.), undertiden samler der sig ved stammens fode klumper på ca. 100 kg. I handelen rød og gul a; anv. til sæbe-fyldning, papirlimning, lakfermis, segllak, osv.

akata'lekti(isk) (gr.), uafkortet; især om en verslinje med fuldt stavestestalt i alle fødder, mods. katalekti(isk).

'Akaz, konge i Juda Rige (ca. 734-15), af-slog at gå med i en koalition mod Assur, dannet af Israels konge Peka og Arams konge Rezin (Rason). Profeten Esajas forsøgte forgæves at hindre A i at an-møde assyrerkongen Tiglat Pileser om hjælp.

'Akbar (arab: den meget store), tilnavn for Ja 'alalud 'dln-Mu' hammad (1542-1605), stormogul i Indien 1556-1605. Erobrede Kashmir og Bengalen, be-herkede det meste af Indien m. fremragende dygtighed. Opr. muhamedaner, men søgte at samle sine underåtter om en enhed sre ligion (monoteisme, sjælevan-dring).

akcent, d. s. s. accent i bet. betoning. akcentuation [aksæn-J (ad + lat. *cantos* sang), trykforde-

ling; akcentu'e'-
 ling, betone. f(i)fä§jV^&~\$l
 t^v/S^S^S^j s i l ^

ah.e'leje(AguieUegia), A? | i * > r i l P i É ^
 slægt af ranunkel-
 fam. Stauder med
 nikkende, reglm.
 blomster med 5 spo-
 rer. 50 arter (Mid-
 delhavsområdet),
 alm. prydpflanter. W
 ffl
 v
 Akeleje.

Åker [o:kar], fra l. 1. 1948 industribydel i Oslo; 129 000 indb. (1946).

•Akers'elva, no. elv, fra Maridalsvatn gnm. Oslo by. Vandkraftstationer.

Akershus [-hiirs], 1) slot og fæstning på øde S f. Oslo, betydnende indsejlingen. Grl. som borg, vistnok ca. 1300. Omkr. 1370 gjort beboeligt ved rejsning af en kongefløj (Margrethesalen). Under for-

eningen med Danm. stadig udvidet med simple brugsbygninger og fæstningsvær-ker (bastionære udenværker omkr. 1592-1640). Rummede No.s arkiv indtil 1866, nedlagt som fæstning 1888, nu hist. min-desmærke; 2) no. fylke omkr. Oslofjor-dens innerste del: 5345 km²; 297 000 indb. (1946). Omfatter Romerike og en del af Nordmarka. Afvandes af Glomma og Akerselva. Bet. agerbrug, skovbrug og omkr. Oslo industri. Eneste købstad: Drøbak.

Akhmatova, anden stavemåde for Ahma-tova.

Akh'naton, andet navn for Amenhotep. A'kiba ben Josef (ca. 50-135), berømt jød. lovlærer, blev henrettet af romerne for sin støtte til Bar Kokbas opstand.

Akita, jap. prov. på NV-Honshu. Oliefelter. Aki'tofel, Absaloms rådgiver, begik selv-mord, da hans slagplan mislykkedes.

<Akka, arab. navn for Acre i Palestina. *Akkad, den nordl. del af det land, man efter ca. 2000 f. Kr. betegner som Baby-lonien. A var navnlig beboet af semitter.

Det akkadiske dynasti ca. 2300 f. Kr. herskede under kong Sargon til Middel-havet og Lilleasien. *Kunsten* i A har et særpreg i sml. m. *Kunsten* i A og senere sumeriske: frihed og bevægelighed hos fig.; anv. af landskabsmotiv kendt fra Naram-Sins sejrstele.

ak • ka'disk, fællesbe tegn. for babyl. og assyr. i modsæt. til sumerisk, spec. anv. om sprog.

Akker'man, tidl. navn for Belgorod Dnjestrovskij i Sovj.

akklamation (lat. *acclamatio* tilråb), kraf-tig bifaldstilkendegivelse; med a, uden modsigelse.

akklimati'se're (ad -f gr. *klima* egn), vænne til et uvant klima el. til andre forhold.

akklimati'se'ring, tilvænning af men-nesker, dyr og planter til nyt klima, dels af det enkelte individ, dels af dets efter-kommerne. Kan for planters vedk. kun finde sted, når klima terne ikke er for forsk. Blomstringsevnen fortabes ofte.

akkomodation (lat.), tilpasning; *fysiol.*, indstilling af synet til forsk. afstande. - I den rationalistiske *teol.* teorien om, at Jesus og Apostlene trods egen bedre ind-sigt tillempede sig efter datidens primi-tive og overtroiske forestillinger, f. eks. troen på dæmoner.

akkomodationsobligation (lat. *accom-modatio* tillempning—*obligation*), tidl. form for panteobligation i fast ejendom, der ikke udstedtes for et lån fra den i obliga-tionen angivne kreditor, men benyttedes af denne som håndspnt for et lån fra trediemand (i reglen en bank, der derved undgik at stå som långiver mod pant i fast ejendom) til obligationsstedet. Ved tinglysningslovens indførelse af ejer-pantebreve bortfaldt til dels a-s prak-tiske bet.

akkomo'de're (lat.), tilpasse, indrette efter. akkompagnement i-pan'mai?! (fr., egl: ledsagelse), den instrumentale ledsagelse til musikstykker, der er skrevet for en el. fl. stemmer, vokale el. instrumentale.

ak'kord (fr.), 1) *mus.*, samklang af forsk. toner. 2) Aftale om beregning af arbejds-løn. 3) Aftale ml. en skyldner og hans

kreditorer om afvikl. af hans forpligtel-ser, i reglen således at en del af gælden eftergives. Ved en såkaldt frivillig a må alle interesserede parter være enige; ved tvangs-a, som kan finde sted både inden for og uden for konkurs, men hvor skifteretten medvirker, kan en vis majori-tet af kreditorerne nemtgenomme i en ordning, som angår samtlige kreditorer. akkor'de're (fr.), slutte overenskomst (især med kreditorer).

akkordløn el. *styk løn*, løn beregnet efter antal producerede enheder; omfatter nu i Danm. omtrent halvdelen af al udbetalt arbejds-løn i håndværk og industri.

akkordret, appellinstans i Kbh. for ak-kordsager. Består af en retskyndig for-mand og 4 foretningskyndige medl.

akkredi'te're (fr. *accréditer* give fuldmagt) 1) at befuldmægtige en diplomatisk ud-sending hos en regering; 2) i handel og bankvæsen at bemyndige en person el. et firma til at disponere over et beløb hos trediemand.

akkredi'tiv, d. s. s. kreditiv. akkumulatør (lat. *accumulare* opdygne), *elektrisk*, en slags galvanisk element, der efter at det har afgivet strøm, kan føres tilbage til sin opr. tilstand (oplades) ved at der sendes en ladestrøm i modsat ret-nings gnm. det. Der er to hovedtyper:

1) bly-a, hvor de to poler er blyplader, den negative forsynet med et lag af fin-fordelt bly, den positive med et lag af blyperoksyd (PbO₂); elektrolyten er ca. 30% svovlsyre. Under afladningen fører de galvan. processer til dannelse af bly-sulfat ved begge poler. Ved opladning går de elektrokem. processer i modsat retning under elektrolytisk genstandelse af bly og blyperoksyd. En enkelt bly-a-s spænding er ca. 2 volt; 2) alkalisk a, der består af jern- og nikkelplader i en opløsning af kalihydrat i vand.

akkumu'le're (lat.), opsamle, sammen-dynke 'ra't (lat.), nøjagtig.

ak'kusati'v (lat. af *accusare* anklage), *gramm.*, genstandsleddets kasus.

akkusa'to'risk proces (lat. *accusare* an-klage) el. *anklageproces*, den form for straffetretspleje, hvor der over for den sigtede står en særlig repr. for den offentl. anklagemyndighed, mods. inkvisitions-proces.

akkviscere [-is'se'-] (lat.), slå sig til ro. akkvisition (lat.), erhvervelse; i forsik-ringsvæsen selskabernes arbejde med at afslutte nye forsikringer, bruges i andre erhvervsgrøner om indsamling af ordrer. - akkvisi'tø're, den, der udfører a.

'akme (gr.), højdepunkt. 'akne (muldigvis gr. *áchnē* avne), hudsyg-dom, karakteriseret ved comedoner, som tilstopper talgkirtlerne, der ved beten-delse omdannes til røde knopper med gul materiespis (»filipenser«), a er alm. i puberteten, oftest forbundet med fedtet hud (seborrhé).

ako'lut (gr: ledsager), kat. kirketjener, der bærer præsten til hænde ved gudstj. og i menighedsarbejdet.

akondrop'la'si' [a + kondro + gr. *plásis* dannelse], form for dværgvækst.

akoni'ti'n (af *Aconitum*), meget giftigt, smertestill. middel.

A'kragas, oldgr. koloni på Sicilien (nu Agrigento).

Akranes [a:granæs:], 1) næs på Island, N f. Reykjavik; 2) købstad på 1); 2300 indb. (1946); sildeoliefabrik og Isl.s næst-største havn.

akrato'peger (gr. *akratos* ublandet 4-*pégé* kilde), salt- og kulsyrefattige, kolde mineralkilderanv. til bade- og drikkekure.

akro- (gr. *akros* øverst), højeste grad, yder-ste del.

akro'ba't (gr. *akrobatés* tågænger), artist, der udfører gymnastiske kunststykker.

akrocya'nose [-sy-j *fakro- + cyanose*], blåfarvning af huden på fremspringende legemsdele (øre, næse, fingre), beror på disposition, forværes af kulde og let på-klædning.

'akroderma'titis [*fakro- + derma- + -itis*] forsk. hudlidelser, som forttrinvis optræ-der på legemets yderste dele.

Akroko'rinthos (gr. *akro-* + *Kérinthos*), højborgen i oldtidens Korinth, akrole'i'n (lat. *acer* skarp + *olere* lugte), det til allylalkohol svarende aldehyd; har en særegen skarp lugt. Opstår ved afvandning af glycerin og fedtstoffer.

akro'lit (*fakro-* + *-lit*), statue, især gudebillede, hvis nogle dele er af sten, det øvrige af træ.

akroma'tisme (*fak-* + gr. *chroma* farve), farvefrihed af linser ved ophævelse af den kromatiske aberration. Akromatiske linser el. akromater laves ved sammensætning af to el. fl. linser af forsk. glassorter med forsk. farvespredning, som regel en samle-linse af krønglas og en spredelinse af flintglas.

akromega'I'i' (*fakro-* + gr. *me'gas*, gen. *megálu* stor), vækstforstyrrelse bestående i forstørrelse af fingre, tæer og ansigtets fremspringende dele; skyldes svulst i hypofysen.

Akron ['ákrsn], by i nordøstl. Ohio, USA. 240 000 indb. (1945). Verdens største gummiindustri.

akrope'tal (*fakro-* + *-petal* søgende ind til), *bot.*, mod toppen søgende, midtpunktsøgende.

ak'ropolis (gr: den øvre by), højborgen i oldgr. by. Opr. hersersæde og fæstning, senere byens hovedhelligdom. Særlig kendt er A i Athen. (Hl. se Athen).

a'krostikon (*fakro-* -j- *-stikori*), digt, hvis enkelte linjers begyndelsesbogstaver, læst lodret, danner navnet på f. eks. forf. el. adressat. Alm. i 17. årh.

akro'stolion (gr.), forstavnspydelse på oldtidens skibe.

akro'terion (gr: øverste el. yderste del af noget), gavlopsats, ornamental el. figurlig, anbragt over en gavls top- og sidespider. (Hl. se dorisk stil).

akro'termer (gr. *akratos* ublandet + *term-*), mineralkilder med ringe salt- og kulsyreindhold og temp. over 20°, anv. til drikke- og badekure.

aks, blomsterstand med lang akse og siddende blomster, af hvilke de nederste springer først ud (f. eks. vejrbred og mange græsser). (Hl. se blomsterstand).

Ak'sakov [-f], *Sergej I.* (1791-1859), russ. romanforf., skildrer af de russ. godesjeres patriarkalske miljø, hans hovedværker er *En Familiekrønike* (1856; da. 1904) og *Den Unge Bagrovns Barneår* (1858).

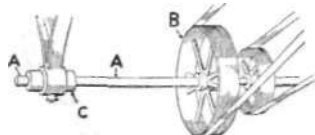
akse (lat. *axis* den linje, hvormed et legeme drejer sig), 1) i *mekanikken* den linje, hvormed et legeme roterer; i *geometrien* som regel symmetri-a el. omdrejnings-a for en figur, ofte også koordinat-a; 2) i *optikken* den linje, der går gnm. centrene for kuglelenser i linser el. hulspejle; 3) i *arkit.* altid symmetri-a. Eks: vinduer lige over hinanden sidder i samme vindues-a; en søjle kan tænkes akseadelt efter dens lodrette midtlinje; 4) i *astron.*, linie, hvormed et himmellegeme el. stjernesystem roterer; 5) i *botanik*, den del af en plante el. et skud, hvorpå sideskud og blomster sidder; 6) i *mineralogi*, 3 el. 4 retninger i en krystal, tilsammen dannede et aksekors, som svarer til krystalens symmetri. Efter a-korsets form adskilles de forsk. kryslsystemer. -O p tisk a, i dobbeltbrydende krystaller 1 el. 2 retninger, hvor der ingen dobbeltbrydning er.

aksecyl'inder (*akse* + *cylinder*), *anat.*, den centrale del af en nervetråd.

aksekors, det koordinatsystem, der dannes af en krystals akser.

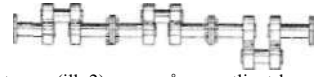
Aksel, nord. mandnavn, muligvis omdannet af Absalon.

aksel (beslægtet med *akse*), 1) (ill. 1) drejelig maskindell A, oftest af jern el. stål m.

cirkulært tværsnit; overfører drejningsmomenter v. hjælp af remskiver B, tandhjul o. lign. Lange a samles af fl.

stykker ved hj. af a-koblinger el. a-muffer og understøttes af lejer C. Bøjelige a består af modsat snoede stålspiraler i et hylster; 2) ved *jernbaner* a) den maskindell, hjulene er fastgjort på; b) hjul sæt best. af a med påsiddende hjul. - Krum-

tap-a (ill. 2) anv., når en retlinet bevægelse skal omsættes til en roterende.

akselafstand, v. jernbanekøretøjer, afstanden ml. køretøjets yderaksler. Jo større a, des roligere løber køretøjet.

akselblade, *bot.*, d. s. s. fodflige.

Akselhus kaldtes fra 16. årh. fejlagtig Absalons borg i Kbh., da maa anså Aksel for samme navn som Absalon.

akselkilometer, den af en jernbaneaksel kørte km.

akselkobling, maskindell, som forbinder to aksler, så de følges ad i en omdrejende bevægelse.

akselkøbing, købstad inde i landet, afhængig af varetillførsel på vogne (vognaksel).

akselmuffe, fast kobling ml. to aksler, best. af et delt hylster, der klemmes sammen om akslerenderne.

Akselrod [-rät], *Pavel B.* (1853-1928), russ. polit. Fra 1879 i Schweiz, hvor han s. m. Plehanov organiserede det første russ. soc. dem. Mensjevik, i Berlin efter russ. revolution.

Akselstad, poetisk navn for Kbh. (Absalons stad), idet man anså Aksel for samme navn som Absalon.

akseltryk, den del af et køretøjs vægt, som kommer på hver enkelt aksel. Jo større a er, des større bliver adhæsionen og dermed trækraften. Der er fastsat grænser for a-s størrelse både på jernbaner og på veje og gader.

Aksen, betegn. f. ty.-ital. Samarbejde, indledet fra 1935-36, 22. 5. 1939 udformet i militæralliance. Udtrykket Rom-Berlin-Aksen stammer fra tale af Mussolini l. 11. 1936. Aksemagterne var i første række Tyskl. og Ital., til tider regnedes også deres drabantstater og Japan med.

aksi(o)- (lat. *axis* akse), akse-

aksiolo'gi' [*faksio-* + *logi*], moderne udtryk for filos. værdilære.

aksi'o'm (gr.), 1) en forudsætning, som (uden bevis) lægges til grund for en lærebogning el. teori; 2) enhver sætning, der synes selvindlysende.

aksi'o'mat'isk me'tode, opbygning af en videnskab el. videnskabsgren, ved hvilken man går ud fra en række udsagn, aksiomer, som ikke begrundes, og ud fra hvilke resultaterne udledes alene ved logiske slutninger.

aksi'o'me'ter [*faksio-* + *-meter*], *søv.*, viser ved rættat, angiver rorets stilling.

aksløber ('*Zabrus* **gibbus*), sort løbebill, brune ben. Den voksne angriber græsser og korn i aksene, larverne de unge blade. Skadelig.

aksonome'trf (gr. *dkson* akse + *-metri*), en geom. afbildningsmetode, hvor billedet af en figur konstrueres ud fra billedet af et til figuren knyttet koordinatsystem.

Ak'su, oaseby i V-Sin-kiang (Kina) ved S-foden af Tien-shan.

Aksum ['a:ksu:m], lille by i N-Abessinien; i 1-7. årh. rigets hovedstad, hvorfra mægtige ruiner. Kirk. centrum.

akt (lat. *actus* handling), 1) i *kunsten* nogen model og fremstilling heraf; 2) *jur.*, a) dokument, b) den samling af genparter af tinglyste dokumenter vedr. hver enkelt ejendom, som findes på tinglysningskontoret; 3) *dramatisk*, en hoved-af. i et skuespil, dels et afsluttet hele, dels led i en større helhed (hele det dram. værk).

Ak'taion (gr. *Ak'taidn*), i gr. myol. en jæger, som Artemis forvandlede til en hjort og lod sønderrive af hunde, fordi han beløvede hende i badet.

aktie [ak'jal (holl. af lat. *actio* handling), 1) andel i et aktieselskab; 2) det af selskabet udstedte bevis herfor.

aktieselskab, sammenslutning med et økon. formål, i hvilken de enkelte deltagere alene hæfter med den af dem sammenskudte kapital (aktiekapital), der dog ikke behøver at være fuldt indbetalt. De gæld. regler indeholdes i lov af 15. 4. 1930. Aktiekapitalen skal være mindst 10 000 kr., ved forsikrings-a i reglen 50 000 kr. Antallet af aktionærer skal som regel være mindst 3. Til stiftelsen kræves en stiftelsesoverenskomst, underskrevet af mindst 3 stiftere. Flertallet af disse (dog mindst 3) skal have bopæl i Danm. og desuden have indfødsret el. mindst 5 år have været fast bosiddende her. Lign. regler gælder om bestyrelsen. Er aktiekapitalen over 100 000 kr., skal a tillige have en direktion, a skal anmeldes til aktieselskabsregistret. Den højeste myndighed ligger hos generalforsamlingen. Ordentlig generalforsamling afholdes en gang om året; til beskyttelse af mindretallets interesser fastsættes loven, at der til visse beslutninger kræves enstemmighed el. samtykke af aktionærer, der ejer 1/10 af aktiekapitalen. - a opstod først i Italien i beg. af 15. årh., men fik først virkelig bet. i det økon. liv i 19. årh. I Danm. findes 1948 ca. 8000 a med en samlet aktiekapital på mere end 2 1/2 milliard kr., hvoraf mere end 1 milliard kr. er samlet på 100 a.

Aktieselskabsregistret, grl. 1917, ledes af overregistratoren. Alle a/s i Danm. skal indregistreres i A, som kontrollerer aktieselskabslovens overholdelse og fører statistikken over aktieselskaberne.

ak'ti'nier (gr. *aktis* stråle), d. s. s. sønønmøner.

ak'ti'nisk (gr. *aktis* stråle), betegner lysets virkning, spec. den kern.

aktino' (gr. *aktis* stråle), stråle-

aktino'lit (*aktino-* + *-lit*), *strålsten*, $Ca(MgFe)Si_2O_6$, grønlig amfibol forekommende i krystallinsk skifer.

aktino'me'ter (*aktino-* + *-meter*), apparat til bestemmelse af lysets strålingsintensitet, d. s. s. pyrheliometer.

aktinomy'ce'ter [-s] [*aktino-* + gr. *mykés* svamp), strålesvampe.

aktinomy'kose [*aktino-* + *-f mykose*], stråles vampsygdom.

aktion (lat.), virke, handling; *polit.*, kampagne; *fy.s.*, kraft. Ordet bruges i fys. kun i forb. med loven om aktion og reaktion; når et legeme påvirker et andet med en vis kraft (a), vil det andet legeme påvirke det første med en lige så stor og modsat rettet kraft (reaktionen); *jur.*, ældre udtryk for tiltale i straffesager.

'Aktion, gr. form for (lat.) Actium.

aktionsart, *gramm.*, det synspunkt, hvorunder en verbalhandling skal ses. I mange indoeur. sprog spiller modsætningerne ml. den varige (durative, imperfektive) handling og den blot konstaterede (momentane, perfektive) handling en særlig rolle, således eng. he was sleeping - lå og sov, modsat he slept til eight; sov til kl. 8. Særlig konsekvent gennemført er denne sidste modsætning i de slav. sprog, hvor den kendes under betegn. aspekt.

Aktionspartiet, ital. *Partito d'Azione*, ital. parti, dannet jan. 1943 til samling af fascistens modstandere. Krav ora republik, nationalisering af stortoretagender, udstykning. Under Parris ledelse fremtrædende efter Mussolinis fald, deltog i samlingsreg. juni-dec. 1945 m. Parri som førstemin.; splittedes febr. 1946 på spørgsmål om socialisering. Fik v. valget 2. 6. 1946 kun 334 000 stemmer og mistede sin betydn. Resterne af a sammensluttedes okt. 1947 m. Nennis socialistparti.

aktionspotentiale, en elektr. spændingsændring i nerver, muskler o. a. ved aktivitet. Kan afledes ved aktionsstrøm.

aktionsradius, den største distance, et skib el. et fly kan tilbagelægge uden at forny sin brændselbeholdning.

aktio'næ'r, indehaver af aktier.

'akti'v (lat.), virksom; *fy.s.*, 1) optisk a kaldes stoffer (f. eks. en sukkeropløsning), der kan dreje lysets polarisationsplan; 2) a bruges undertiden i st. f. radioaktiv.

•akti'v (lat. *activus* virksom), 1) *gramm.*,

handleform; 2) (flertal ¹ *aktiver* el. *aktivd*), enhver konkret formuegenstand, fordring el. anden værdi, som er i en persons el. virksomheds besiddelse, mods.: passiv, gældspost.

akti've-ret slam-anlæg, biologisk spildevandsrensingsanlæg, der er indrettet som et drabefilteranlæg blot med den forskel, at der i stedet for drabefiltret er et a ktiveringbassin, hvor spildevandet i ca. 6 timer blandes luft, hvorved aerobe, biologiske processer nedbryder de organiske svævestoffer.

akti've-ringsstof (lat. *actio* virksomhed), et hos en flagellat påvist stof (= det gule farvestof crocin), der pirrer cellerne til bevægelse.

aktivforretninger, de bankforretninger, der har anbringelse af bankens penge-midler til formål; fremkommer regnskabs-mæssigt på status' aktivside.

akti'vister (lat. *activus* virksom), de, der ønsker energisk handling i en sag. Således efter 1945 de, der ønsker kraftigere da. indgriben m. h. t. Sydslesvig.

akti'vite't (lat. *activus* virksom), handle-trang, foretagsomhed; *kern.*, begreb, der er indført for den effektive koncentration, d. v. s. den størrelse man skal anv. i s.t. f. den virkelige koncentration, for at masse vi rkningslø ven og andre love for opløsninger skal være opfyldte. Forholdet ml. a og koncentrationen kaldes a-skoefficienten.

aktivitetspædagogik, strømning indenfor pædagogikken, der lægger vægt på opdragelse til selvstændig tænkning.

aktivt kul, *med.*, se kulpulver, *tekn.*, se kul.

'aktor (lat.), anklager, sagsøger.

akt'rice [-s] (fr.), skuespillerinde.

aktuali'se're (fr. af lat. *actus* handling), gøre interessant for nutiden.

aktua'lisme (af *aktualisere*), af Hutton og Lyell i hævedt geol. princip gående ud på, at de geol. dannelser skyldes samme fys. kræfter, som vi kender i nutiden.

aktua'ar (lat. *actuaris* hurtigskriver), et forsikringselskab den ansvarshavende funktionær for de forsikrings-matte. beregninger; for livsforsikr. selsk. kræver loven ansættelse af en af forsikr.rådet godk. a. Eksamen for a (cand. act.) indført i Danm. 1917 v. Kbh.s Univ. under det rets- og statsvidensk. fakultet. Udd. varer 5 år.

aktu'eT (fr. af lat. *actus* handling), af interesse i øjeblikket; nuværende.

Aktæon, da. stavemåde f. Aktaion.

akt'ør'r (fr. *acteur*), skuespiller.

Akureyri ['argoraire, 'a:kø-], Islands næststørste by, inderst i Eyjafjdráur; 6200 indb. (1946); fiskeri, fabrikation af sildeolie, sildemel, margarine, skind, sæbe og både, Købstadsrei 1786.

-aku'si' (gr. *akúein* høre), høreelse.

akustik (gr. *akúein* høre), lyd lære; a'kustisk, vedr. lyd.

akustiske miner, søminer, der bringes til detonation, når de rammes af lydølger, f. eks. udgående fra skibsskruen.

akustisk generator, apparat til frembringelse af toner af variabel styrke og frekvens, f. eks. v. hj. af en elektr. svingningskreds.

akustisk lokalisering, umiddelbar opfattelse af en lydildes placering i forh. til den hørende.

akustisk telegraf, telegraf, ved hvilken signalet når modtageren ved lydølger, f. eks. trommeslag, fløjter.

a'kut (lat. *acutus* skarp, spids), bruges i *med.* i overført bet. om lidelser, der opstår og sædv. forløber hurtigt.

akvamarin, d. s. s. *aquamarin*.

akvafremaleri (ital. *acquarello* vandfarvemaleri), maleri med farver, tilsat vand m. gummi el. lign. som bindemiddel, a, der mods. oliemaleri har gennem-sigtige farver, træffes i oldtiden (bl. a. i ægypt. vægmalerier), i middelalderen og senere (f. eks. ved bogill., kolorering af træsnit o. a. grafik); udviklede til en selvstændig kunstart i Engl. i 18. årh. (Turner m. fl.), hvorfra det forplantedes til fastlandet, bl. a. til Danm., hvor det har været dyrket i fl. generationer, f. eks.

af Lundbye, Fynboerne, brdr. Skovgaard, Larsens Stevns o. a.

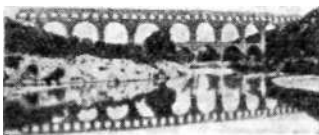
a'kva'rium (lat. *aqua* vand), 1) vandbeholder, hvori der kan holdes levende dyr og planter. Anv. oftest firkantede, enten støbte el. et metalstel med glassider. Bunden dækkes med sand, planter anbringes af æstetiske grunde og for vandets iltforsyning. I koldtvands-a kan holdes guldfisk, blåfisk, dværgmaller og alm. hjemlige fisk. De farvestrålende tropiske ferskvandsfisk (karpelaks, barber, cichlider osv.) fordrer varmt vands-a; 2) bygn. indeh. a. Offentl. a for såvel saltvands- som ferskvandsdyr findes i mange byer, siden 1939 også i Kbh. (Danmarks Akvarium, Charlottentunnel).

akva'tinta (ital. *acqua* vand + *tinta* farvet), ætseteknik i kobbertryk m. tuschlignende toner. Navnl. anv. omkr. 18-19. årh., nu sjældent.

akva'vit (lat. *aqua vitæ* livets vand), et spiritusdestillat fremstillet af f. eks. Korn el. kartofler.

'Akvila og Pris'killia, ægtepar, venner af Paulus, omtalt Ap. G. IS.

akvæ'dukt (lat. *aque ductus* vandledning), 1) brotjen, bygværk, der opføres for at lede drikkevand fra kilderne til byen v. hj. af naturligt fald. De bedst kendte a

Romersk akvædukt, Pont du Gard.

er de romerske, hvoraf den ældste byggedes 312 f. Kr., og hvoraf nogle endnu er i brug bl. a. i Rom, rester af a findes ved Nimes (Pont du Gard), Trier, Tarragona, Tunis o. a. a måtte bygges for at lede vandet fra bjergene 100-200 km borte til byen, idet romerne ikke som perserne var i stand til at bygge trykledninger, hvorfor vandet over dalene måtte løbe på de høje a. Også i de rom. prov byggedes a, men i middelalderen

Akvædukt (2).

glem tes kunsten; 2) brotjenene b bygværk, som fører en vandvej over en anden vej.

Al, kern. tegn. for aluminium.

al (arab.), den bestemte art i arab.; alm. som første stavelse i arab. låneord til eur. sprog, f. eks. algebra, alkohol, almanak, alkove o. fl.

a'l, af humor og jernforbindelser sammenskittet sand, liggende under jordoverfladen i podsolerede egne.

à **la** (fr.) egl. *à la mode*, *à la manière*, på samme måde som, i stil med; i kogekunst: efter en bestemt opskrift, f. eks. is à la Melba, is efter Melbas opskrift.

Ala., off. fork. f. staten Alabama, USA. **Alabama** [âte'båima] (fork. *Ala.*), stat i sydøstl. USA; 133 661 km² 2 833 000 indb. (1940) (20 pr. km²), deraf 983 000 negre (34,7 %). Hovedstad: Montgomery; største by: Birmingham. Mod NØ findes udløbere af Appalacheerne, rige på kul og jernmalv ved byen Birmingham; resten er lavland afvandet mod N af Tennessee til Ohio, mod S af Alabama River. I bjergene løvskov, i øvr. subtropisk stedegrøn skov. Bet. tømmerproduktion. Stor høst af bomuld og majs; desuden avles jordnødder, batater. Stor bomulds-, jern- og metalindustri. - Unionsstat 1819; med Sydstatene under borgerkrigen 1861-65. Overv. f. Demokraterne. (Kor. se næste side).

Ala'bama-ekspeditionen til Nordøstgrønland 1909-12; leder Ejnar Mikkelsen; formål at skaffe oplysn. om Myiuss-

Erichsens sidste rejse. Med skibet »Alabama« til Shannon O, Ejnar Mikkelsen med 1 ledsager til Danmarksfjord, hvor Mylius-Erichsens papirer fandtes. Efter meget besværlig hjemrejse nåedes Danmarks Havn, senere Shannon O, hvor »Alabama« i mellemtiden var sunket og øvr. deltagere hjemtaget med no. fangstfartøj. 2 overvintringer, inden Ejnar Mikkelsen og ledsageren blev optaget af no. damper.

Alabama 'River [áfø'båima], 1040 km l. flod i USA; fra Appalachian Mountains gnm. Georgia og Alabama til Mexikanske Bøgt. Sejlbar 430 km.

Alabama-sagen [åts'båims-], konfliktspørgsmål ml. USA og Engl. efter borgerkrigen 1861-65. Engl. havde tilladt Sydstatene at bygge skibet »Alabama« i Engl.; det anvendtes siden som kaper for Sydstatene og tilføjede Nordstatene stor skade. 1872 nedsattes internat. voldgiftsdømstol, der domte Engl. til at betale 3/4 mill. £. Gladstone bøjede sig for kendelsen og skaffede dermed voldgiftstanken sejr, men det svækkede de liberales stilling i Engl.

alaba'mi'n (efter *Alabama*), navn for grundstof nr. 85 i det periodiske system, valgt af F. Allison (f. 1882, arner, fysiker), der hævder at have erkendt stoffet. Opdagelsens rigtighed er fra andre sider nægтет. Smig. astat.

al'abast (gr.), finkornet, halvgennemsigtig gips, der anv. til kunstgenstande (store lejer i Toscana).

à **la carte** [ala'kart] (fr.), efter spisesedlen. **Aladdin**, titelfig. i et arab. eventyr i »1001 Nat« og i Oehlenschlägers derover skabte dram. digt A (1805), hvortil musik af Kuhlau (1839), C. F. E. Horneman (1888) og Carl Nielsen (1918).

Alagoas [alg'gowaj], stat i NØ-Brasilien; 28 600 km²; 1 064 000 indb. (1946). Hovedstad: Maceio.

à **la grecque** [-græk] (fr.: på gr. maner), 1) forældt betegn. f. mæanderornamentet; 2) kvindedragtsmode i tiåret omkr. 1800.

Alain [a'læ], pseud. for *Émile Chartier* [lar'tje] (f. 1868), fr. filosof, der ligesom Bergson kritiserer den forstandsmæssige opfattelse af verden og søger den erstatet med en mere umiddelbar; A har haft stor bet. ved sine kulturradikale ideer.

Alain-Fournier [alte'furnje], fte/iri (1882-1914), fr. forf., berømt for romanen *Le grand Meaulnes* (1914; da. *Min Store Ven* 1942), der skildrer ynglingealderens drømme.

Alais, til 1926 stavemåde for Alès.

Ala'manni, *Luigi* (1495-1530), ital. digter, berømt for læreskr. om landbrug *Della Coltivazione* (1546).

Alamein, se el-Alamein.

Alanbrooke ['ålanbruk], *J. Viscount*, se Sir Alan F. Brooke.

ala'ni'n, aminopropionsyre.

a'lan't (*Inula*), slægt af kurveblomstfam. med oftest gule randblomster. 90 arter, i Danm. 4. Nogle er prydblplanter. Roden af læge-a anv. i med. (St. Ellens rod).

Alarcon [-kon], *Pedro Antonio* de (1833-91), sp. forf., mindes nu mest for fortællingen *El sombrero de tres picos* (1874; da. *Den Trekantede Hat* 1912).

Alarcon y Mendoza [-kan i mæn'do'ja], *Juan Ruiz* de (ca. 1580-1639), sp. dram. digter; den største karakter tegner i det klass. sp. teater; *La verdad sospechosa* (1628; da. *Den Mistænkelige Sandhed*, 1879) forbillede for Corneilles »Le Menteur«.

'Alarik, to vestgoterkonger: Alarik 1. (d.411), plyndrede Rom 410.-Alarik 2., reg. 484-507, lovgiver, faldt ved Poitiers mod Chlodovech.

a'lar'm (ital. *Alvarme* til våben!), mil. signal til hurtigt opbrud, alm. signal for fare (brandalarm, luftalarm); uro, spektakel.

alarmapparat, apparat, der træder i virksomhed, når en el. anden uønsket tilstand indtræffer, a, der oftest er elektr., kan bestå af alarmklokker og lyssignaler, der startes ved, at et strøm kredsløb afbrydes (hivlestromsanlæg) el. slutes i en

kontakt udformet efter de spec. forhold. Ved tyveri-a kan kontakten være indbygget i dørfalsen (dørkontakt), el. den kan være i forb. med tynde træde, der overrives ved passage. Endv. benyttes infrarøde stråler, der i et snævert strålebundt sendes rundt i lokalet v. hj. af spejle, for sidst at ramme en fotocelle, der gnm. relæer starter alarmgivnerne, når strålen brydes, a til brandmelding udføres som hviestromsanlæg. Kontakten er da steder af letsmeltelig metal.

alarmberedskab, højeste kamprede for tropper bag kampstillingen. Lavere grad er: Forhøjt beredskab, laveste: Alm. beredskab.

alar-me'ring, kalde til våben, ti) snart opbrud.

si armeringsøvelse var efter da. hærlov 1909 øvelse i snar samling af tropperne 0 f. Store Bælt.

alarmtilstand, si rene varslng, når der er mulighed for luftangreb; høj konstant tone på ca. 22 sek. afgivet 2 gange med et mellemrum på ca. 16 sek.

Alaska [s'låska], territorium tilhørende USA; 1 519 000 km²; 90 000 indb. (1946). Se kort over Nordamerika. A danner en nordvestl. fortsættelse af Canada, begrænset af Stillehavet, Beringhavet, Beringstrædet, Ishavet; 141° v. l. danner grænsen mod Canada, dog hører kysten ned til 54° n. br. til A. Mod Stillehavet findes en fjordrig skærgårdskyst, der holdes isfri af Kuroshiostrømmen. Kysten mod Beringhavet og Ishavet er lav og flad og kan kun besesjes få sommermåneder. Det vestligste punkt er Kap Prince of Wales på Seward Halvøen, det nordligste Point Barrow. - *Terræn*. Mod S findes høje kæder, kendtest er Saint Elias Mountains, NV herfor Wrangell Mountains med indtil 5 km høje vulkantoppe og N herfor Alaska Range med Mt. Mc Kinley (6187 m). Nordamerikas højeste bjerg, N. f. Cordillere-kæderne ligger det 300-1000 m h. centralplateau, der afvandes af den sejlbare Yukonflod, og N herfor de 2 km h. Endicott Mountains, der sænker sig brat ned mod den arktiske kyst-slette. - *Klima og plantevekst*. Stillehavskysten har temp. kystklima (Sitka: =r 1,0° -f 12,6°, 224 cm nedbør) og landet er dækket af store nåleskove af sitkagran og tsuga-arter; indlandet har temp. fastlandsklima (Ft. Yukon: =r 32,7% + 14,7%) og lave skove af hvidgran og birk; V og N-kysten har polarklima (Point Barrow: ~ 28,9°, -i 3,6°, 21 cm) og er dækket af moser og heder. *Befolkning*: De indfødte (eskimoer, indianere, aleuter) udgør 1/4; størstedelen bor mod S. *Erhverv*. Ubet. agerbrug. Bet. udførsel af skind og pelsværk. Fiskeriet med tilhørende konserverindustri er blevet vigtigste næringsvej. Der fanges især laks, desuden torsk, helleflynder og sild. Minedriften er ret bet. (kobber og guld), men de store forråd af kul, jernmalm og olie udnyttes ikke. Skovbruget udnyttes til papirindustri. Handelen foregår udelukkende med USA over Seattle. *Historie*. A opdagedes efter 1741 af Vitus Bering, solgtes af Rusl. til USA 1867 for 7,2 mill. doll. Stærk tilstrømning til A efter Klondike-guldfund 1896.

Alaska Highway l'haiwæ:]; vej (anlagt under 2. Verdenskrig) gnm. de canadiske Rocky Mountains fra Edmonton til Fairbanks i Alaska.

à la suite [-'svit] (fr.: i rækkefølgen), tidl. mil. betegn. for at træde uden for nummer i tjenesten med genindtrædelsesret.

Alas y Urena ['alas i u'rænja], *Leopoldo* (1852-1901), sp. forf., pseud. *Clarín* (trompet); har haft stor indflydelse med bidende artikler, men spiller desuden en rolle i sp. naturalisme ved romanen *La Regenta* (1885).

Álava Valafja], en af de baskiske prov. i N-Spanien; 3047km²; 120000indb.(1945). Hovedstad: Vitoria.

'alba (lat: hvid), den hvide overlædning (messeskjorte), som præsten bærer under gudstj.

'alba (provencalsk: daggrj), middelalderlig digtform, dagvis.

Alba [cl/Så], *Fernando Alvarez de Toledo, hertug af* (1508-82), sp. feltherre. Blev efter fremragende tjeneste under Karl 5. og Filip 2. statholder i Nederl. 1567, søgte at kue modstand ved terror, pålagde 10 % omsætningskat. Kunde ikke besjere det 1572 udbrudte oprør, hjemkaldt 1573. Erobrede Portugal 1580. (Portræt sp. 65).

Alba [a'Wa.], *Jacobo Maria de Pilar Carlos Manuel Fitzjames Stuart y Falco, JO. hertug af Berwick, 17. hertug af A* (f. 1878), sp. storgodsejer, polit. Udenrigsmin. 1930-31. Monarkist; 1939-45 Francoreg.s ambassadør i Engl. (Francos repr. i London fra 1937). 1943^6 medl. af cortes. Efter forhandl. i Lisboa 1946 m. sp. tronprætendent Don Juan i konflikt m. Franco.

Albacete [alfia'pæte], sp. by, 220 km SØ f. Madrid; 67 000 indb. (1945).

Alba-Iulia [-'julja], ty. *Karlsburg*, rum. by, ved Mures i Transsilvanien, N f. Bucuresti; 15 000 indb. (1945).

'Alba 'Longa, Roms moderby, ved Albanerseen.

'Alban, 2 helgener: 1) ['ailban], Englands 1. kristne martyr (303). Muligt findes hans skrin i Odense domkirke. 2) A af Mainz, martyr ca. 400; i hans mindekirke i Mainz blev den da. kong Harald døbt 826.

Al'ban'er -bjerge- ne, ital. *Colli Albani* (efter oldtidsbyen Alba), udsukt vulkan 15 km SØf. Rom (956mh.).SV herfor to kratersøer: Albaner-søen og Nemisøen. -Mange oldtidsminder.

Al'bani, Sankt, kirker i Odense: 1) trækirke, i hvilken Knud 8. Heil. dræbtes 1086; 2) dens stenbyggede afløser, nedbrudt 1542; 3) moderne kat. kirke, opført 1906-08 på Albani torvs Ø-side.

Al'ban'ien, albansk *Shqipëria* [Ijkjipari'rijaj (Bjerglandet), stat (republik) på Balkanhalvøen ved 0 tran-to-strædet (indgangen til Adriaterhavet); 27 500 km²; 1 121 000 indb. (1946) el. 38 indb. pr. km². Vigtigste byer: Tirana (hovedstad) med havnebyen Durrës, Shkodra og Kërna. A er et uvejsomt bjergland (indtil 2764 m). *Klimat* er subtrop. med vinterregn; de højere bjerge har temp. klima. *Af befolk.* er ca. 69% muham. og ca. 20% ortodokse. - *Mønt*:

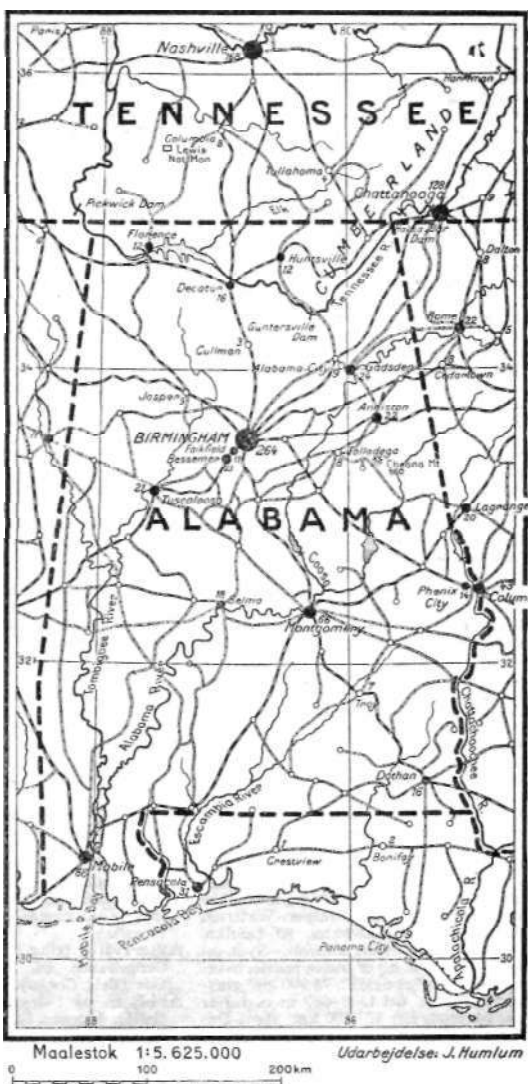
1 franc = 5 lek. - *Erhverv*. 90% er agerdyrkere og hyrder, der med primitive metoder udnytter de spredte pletter af dyrkbar jord med hvede, majs, oliven, tobak, havre, byg og ris m. m. 1946 fandtes ca. 1548 000 får, 854000 gederog 345000stk. hornkvæg.- *Forfat.*

1945 valgte grundlovgiv. forsaml. der 1946 proklamerede A som republik. - *Historie*. A blev i 15. årh. tyrk. provins, trods modstand un-

der Georg Castriota (»Skanderbeg«, d. 1467). Selvstændighedsbevægelser og Østr.-Ital.s ønske om at spærre Serbien vejen til havet førte 1912-13 til oprettelse af selvstændigt A, hvor godejerne blev ledende. I 1920erne ital. interessefære; Zogu, konge siden 1928, blev 1939 forjaget af ital. styrker (overfald langfredag 7.4), hvorefter A kom i union m. Ital. indtil kapitulationen 1943, da ty. tropper besatte A. Trods ty. løfter rejstes en for en stor del kommunistisk frihedsbevægelse under Enver Hoxha, der ved egne kræfter frigjorde A 1944-45. Under flg. grænskekonflikt m. Grækenl. kom A i modsætn. til Engl. og USA. - A-s komm. parti blev 1947 medl. af Kominform, og A kom derved i modsætning til Jugoslavien. (Kort, se Balkan).

al'banoste'n, bygningssten, vulkansk turf fra Albanerbj.

al'ban'sk sprog og litteratur. Albansk (el. albanesisk) danner en særlig gruppe inden for de indoeur. sprog. Albansk falder i to dialektgrupper, en nordl. (gegisk) og en sydl. (toskisk); sproget er overløst med låneord, således at det opr. albanske ordforråd er reduceret til nogle få hundrede gloser. I nyere tid er der tilløb til skabelse af en albansk national litteratur.

Kort over Alabama (se sp. 59).

Albany [ˈɑːlbəni], 1) hovedstad i staten New York, USA; 131 000 indb. (1940); ved Erie-kanalens umdning i Hudson River. Mangeartet industri. Opr. holl. fort fra 1614, eng. 1664. - 2) strategisk vigtig havneby i V-Austr., ca. 5000 indb. albatrosser (lat. *albus* hvid) (*Diomedea*-*idae*), store stormfugle, mægtigt vingefang (indtil 3,5 m); ruger på oceaniske øer på sydl. halvkugle.

Hertugen af Alba.

Albert L

Albatros.

al-Bat'tāni, lat. *Albategnus* (død 929), arab. astronom; foretog bl. a. en meget nøjagtig bestemmelse af solarets længde og udarbejdede astronom. tavler.

al'bedo (lat. *albus* hvid), tilbagekastnings-
evne for lys, måles ved forh. ml. den af et legeme i alle retninger tilbagekastede lysmængde og bestrålingen.

Albemarle Sound [ˈalbamar 'saund], lavvandet strandø i North Carolina, USA, afspærret fra Atlanterhavet ved en smal sandtange.

Albéniz [-ˈæniθ], Isaac (1860-1909), sp. komp. og pianist. Skrev operaen *Pepita Jiménez* (1905), suiten *Iberia* for klaver m. v.

Alberdingk-Thijm [ˈæim], Karel, pseud. for Lodewijk van Deijssel.

Alberik, herskere i Rom. Alberik 1. (d. 925), eventyrer fra Lombardiet, slog araberne 916 og styrede Rom til 925, da han dræbtes. - Alberik 2. (d. 954), søn af A 1., herskede i Rom 932-54; gjorde sin søn til pave (Johannes 12.).

Alberoni, Giulio (.1664-1752), sp.-ital. polit., kardinal. Rådgiver for dronning Elisabeth (Farnese), g. m. Filip 5. af Spán.; ledende sp. minister 1717-19, søgte at genoprette sp. herredømme i Ital., fældedes af eng.-fr.-østr.-holl. alliance.

Albers, Hans (f. 1892), tv. skuespiller. Beg. som komiker, siden karakterskuespiller på Deutsches Theater; 1939 Staats-schauspieler. Har siden 1926 indspillet talr. film, f. eks. »Munchhausen« (1943).

Albert, *Adalbert*, *Albrecht* (ty. adel f. lysende), mandnavn.

Albert (1819-61), prins af Sachsen-Coburg. 1840 g. m. sin kusine, dronning Victoria af Engl., fik 1857 titelen prinsgemal. Interesseret i kunst og videnskab; tog initiativ til verdensudstillingen 1851. Var som udlænding lidet yndet.

Albert 1. (1875-1934), *konge af Belgien* 1909-34. Brodersøn af Leopold 2. Ledede hæren under 1. Verdenskrig, stod som nationalt samlingsymbol. Omkom under bjergbestigning ved Namur. (Portræt).

d'Albert [ˈdalbart], *Eu'gen* (1864-1932), ty. komp. og klavervirtuose, f. i Skotland. Operaen *Dalen* (1907; Kbh. 1909; opført 1944 som *Lavlandet*).

Albarta [al'brta], forbuingsstat (province) i Canada; 644 367 km²; 803 000 indb. (1941). Hovedstad: Edmonton. Mod NØ er A en del af Det Canadiske Skjold, resten af landet er frugtbare palæozoiske og mesozoiske sedimente; det hæver sig i flere terrasser op mod Rocky Mountains. På Rocky Mountains skråning l. smukke nationalparker (Banff, Jasper, Waterton Lakes) og bisonreservater. Af befolkln. var 1941 12 284 da da. afstamm. - Sydl. del (600-1200 m.o. h.) er træløs prærie, hvoraf 76 200 km² er arvket, 75 900 km² græs-gange, nordl. del (300-600 m o. h.) er skovdækket, ialt 127 600 km² skov. De: avles især hvede, havre, byg samt hørfør, kartofler osv. Stort husdyrhold. Det meste tømmet er for småt til savmøllerne, men velegnet til papir. Stærkt voksende olieudvinding. Vigtigste industrier er slag-

terier og kødpakkerier, petroleumsindus-trien, mejerier og møllierer.

Albert af Orla'minde (1182-1245), søn af grev Siegfried af O. og Valdemar 1. datter Sofie, da. lensmand i Nordalbin-gien fra 1204 til 1225, da han tabte det hele ved slaget ved Molln; derefter da. lensmand på Als.

Albert af Riga (d. 1229), ty. missions-biskop i Livland 1199, stiftede sværd-ridderordenen og grl. Riga.

Al'berti, Carl Christian (1814-90), da. venstrepolitiker. Rigsdagsmedl. 1850-90 (Sorø); skarpt standpunkt under forfat-ningskampen. Fra 1856 leder af »Den Sjællandske Bondestands Sparekasse«.

Al'berti, Domenico (ca. 1717-40), ital. komp. Opr. sanger, senere produktiv klavervomp. - Al'berti-bas, en form for klaverbass, der består af stadig gentagelse af samme figur, der $\begin{matrix} \sim \sim \sim & \sim \sim \sim & \sim \sim \sim & \sim \sim \sim \\ \sim \sim \sim & \sim \sim \sim & \sim \sim \sim & \sim \sim \sim \end{matrix}$ er bygget over enk-le akkorder, eks.: $\begin{matrix} \square & \square & \square & \square \\ \text{ut} & \text{3} & \text{ut} & \text{3} \end{matrix}$

Al'berti, Leon Battista (1404-72), ital. humanist og kunst teoretiker, florentiner, paveelig embedsmand. En alsidigt begavet mand, der øvede stor indflydelse på sin samtidts kunstnere; af bet. for renæssan-sens videreudvikl. Programmæssigt vigt byggevirksomhed i samarb. med andre. Hovedværk: *De re aedificatoria* (ombyg-ningskunsten) (trykt 1485).

Al'berti, Peter Adler (1851-1932), da. polit., søn af C. C. A. 1890 formand for »Sjæll. Bondestands Sparekasse«. Slog 1892 Hørup i Køgekredsen; gik 1894 mod Bojsen ved forliget, bl. Venstrereform-partiets ledere fra 1895. 1901 justitsmin., afgik juli 1908 efter skarpe og velbegrun-dede angreb fra oppositionen i Folketin-get (Borgbjerg, L. V. Birck). Meldte sig 8.9. 1908 som skyldig i bedrageri og falsk (15 mill. kr.); 1910 dømt til 8 års tugthus, løsladt 1917.

Al'berti, Sophie (1846-1947), da. kvindesagsforkæmper, medstifter af Kvindelig Læseforening; formand 1891-1929.

Alber'tina, I) legat, stiftet 1879 af Carl Jacobsen, opnævnt efter Bertel (Albert) Thorvaldsen. Formål: ansættelse af skulptur til offentl. pladser og parker i Kbh. Bestyres af Kbh.s kommune, kunst-akad. og Thorv. Museum. 2) Stor samling af grafik og håndtegn. i Wien.

Alber'tinere, gren af huset Wettin, kur-fyrster af Sachsen fra 1547, konger sst. 1806-1918.

Albert-kanalen, 122 km l. belg. kanal fra Antwerpen til Liège (færdig 1939). Kampe om A maj 1940 og sept. 1944.

Albert-søen, eng. Lake A [læik 'albat], i Uganda og Belg. Congo, Afr.; 4245 km², 620 m o. h., 17 m dyb. Gennemstrømmes af Nilen.

Al'bertus 'Magnus (lat: den Store) greve af Bollstädt (1193-1280), ty. skolastisk filosof, virkede som lærer i K6ln og Paris, hvor han grl. en af hans elev Thomas Aquinas gennemførte, for højskolastikken særegne samarbejdning af kirkelæren med den aristoteliske filosofi.

Albertville [albæ:r'vli], endestation for Congobanen på Tanganyika-søens V-side (Belg. Congo).

Al'bi, fr. by i dept. Tårn; 34 000 indb. (1946). Industri baseret på kulminedrift og vandkraft. - Albinererne er opkaldt efter A.

alb'gen'sere (efter *Albi*, by i S-Frankr.), n. antik. sektet i S-Frankr. i 12.-14. årh. Opstod som reaktion mod kirken

verdsliggørelse, a. besejredes i korstog, ledet af Simon 4. af Montfort, 1109-29.

albi'nisme (lat. *albus* hvid), mangel på farvestof, fremkomst af bladgrøntløse planter el. hvide dyr og mennesker.

al'bino'er (lat. *albus* hvid), hvidfødte va-rietter opstået bl. mennesker el. dyr manglende de sorte el. brune farvestoffer i hud, hår og øjne (røde), a. er oftest noget lyssky og har ofte syns vanskeligheder. Egenskaben er arvelig og følger recessiv arvegang, ofte knyttet til bestemte slæg-ter. Hvide dyr behøver ikke at være a. Albin (kelt.), ældste navn for Britan-nien.

albinometal, bly på valset et tyndt lag tin. Al-Bi'runi (973-1048), arab. forf.; skrev hist. og geogr. værker, bl. a. en beskri-velse af en rejse til Indien.

al'bit (lat. *albus* hvid), natronfeldspat.

Albizzia [-ˈbitʃia] (efter ital. naturforsker Albizzi), slægt af mimosefamilie. Træagtige koldhudsplanter fra Austr. med smukke, dobbeltfinnede blade. 50 arter.

'Alboin (d. 573), langobardkonge, erob-rede N-Ital. 568. Skal være myrdet af Rosamunde.

Albrecht Achilles [ˈalbræxt a'xiβs], *kurfyrste i Brandenburg* 1470-86, fastslog 1473 Brandenburgs udelighed.

Albrecht den Store, *herzog af Braun-schweig* 1252-79, datter søn af Valdemar 1., søgte forgæves at genoprette ordenen i Danm. som rigsforsleder 1262-63.

Albrecht, *herzog af Mecklenburg*: Al-brecht 2., reg. 1329-79, søn af Henrik Løve, vandt 1358 grevskabet Schwerin; g. m. Magnus Smeks søster Eufemia.

Albrecht 3., var 1363-89 konge af Sve-rige, men afsattes ved et af dronning Margrete støttet oprør. Hertug af M. til 1412. Albrecht 4., reg. 1384-88, fik som datter søn af Valdemar Atterdag 1371 løfte om Danm.s krone, men kunne hverken ved dennes død 1375 el. Oluf 1387 gøre sit krav gældende mod Mar-grete. Albrecht 7., reg. 1503-47, g. m. Christian 2.s søsterdatter Anna af Bran-denburg, bejlede forgæves til Danm.s trone 1535-36 og til Sveriges 1543.

Albrecht der Bår [ˈalbræxt dar *bæ:r] (ty. bjørnen), *markgreve i Nordmark* 1134-70, erobrede 1150 Brandenburg fra ven-derne, grl. huset Askanien.

Albrecht [ˈalbræxt], to tv. konger af huset Habsburg: Albrecht 1., reg. 1298-1308 søn af Rudolf 1. - Albrecht 2., reg. 1438-39, kejser Sigismunds svigersøn.

Albrecht af Hohenzollern [ˈalbræ'tj, (1490-1568), *herzog af Østpreussen* 1525-68. Fra 1511 stormester f. ty. orden; luthersk påvirket, omdannede 1525 Øst-preussen til arvehertugdømme.

'Al'brechtsen, Svend (f.1896), da. maler; har arb. under indflydelse af Fynboerne, Isakson og Rude.

albicid [-ˈsið] (lat. *albus* hvid), acetyl-sulfanilamid, hyppigt anv. sulfonamid. albuebenet (*ulna*), den længste af de to underarmsknogler. a. ligger på lillefinger-siden.

albueledet, den hængselformede ledforb. ml. de to underarmsknogler og overarms-benet.

albueskæl (*Pa'tellidae*), hueformede hav-snegle, navnlig knyttet til klippekyster. Beslægtede arter hos op på tang og sten.

albuesvamp, ver., en hos hesten (og hun-den) optrædende svulst på albuespidsen s. flg. af betændelse med vædskeansaml. i den under huden beliggende slimslæk. Årsag: albueens tryk mod underlaget el. skoen hager, når dyret ligger, a. er i reglen kun en skønhedsfej.

Albula, 1) biflod til Hinterrhein (36 km l.); 2) pas i Graubunden 2315 m o. h.

Albula-banen, elektr. smalsporbane (sporvidde 1,0 m) i Schweiz ml. Thuis v. Rhinen og St. Moritz. Bjerg lan dsbane m. maksimaltstign. 35 ‰, mindste kurve-radius 12C m. På A findes den 5864 m l. Albulatunnel samt 38 mindre tunneler på ialt 10 km. Anlagt 1898-1904.

'album (lat: noget hvidt), hos romerne hvid tavle til kundgørelser; bog til op-bevaring af fotografier, frimærker, pro-spektkort o. a.

'album (lat. *albus* hvid), 1) opr. en lille sølv mønt; 2) gi. da. flademål Øse td. land) = 57,5 m².

albumi'ner (lat. *albus* hvid), gruppe af protein-stoffer.

albuminfarver, findelte pigmenter (minerafarver, farvelakker) udført i albuminopløsning; anv. til maling og tøjtrykning.

albuminpapir, fot. ko. pie ringspa pir m. klorsølvulsion.

albuminu'ri (*albumin* -f -uri) el. *proteinuri*, udskillelse af æggehvide i urinen; sædv. tegn på nyresygdom.

Albuquerque ['albəkərki], største by i staten New Mexico, USA; 35 000 indb. (1940); ved Rio Grande. Kursted, gi. sp. torv med kirke fra 1706. Univ. Handel med kvæg og uld.

Albuquerque [-'kærki], *Affonso* de (1453-1515), portug. søhelt, statholder i Indien 1509-15. Erobrede Hormuz og Malacca.

Al'by'l, da., smertestillende acetylsalicylsyrepræparat med brændt magnesia og kasein.

Alca'lá de Henares [-'ænræs], by i Spanien, 35 km 0 f. Madrid; 18 000 indb. (1940). Især kendt bl. A-s mange bevarede middelalderbyg. er Colegio de San Ildefonso, som var univ. 1508-1836. A er Cervantes' fødeby.

al'calde (sp., af arab. *al qādī* dommer), borgmester.

'Alcamo, ital. by på Sicilien, 38 km VSV f. Palermo; 38 000 indb. (1936).

Al'cántara (opr. arab. broen), lille sp. by ved Tajo, 11 km fra den portug. grænse; 4700 indb. (1940). Berømt for sin mægtige rom. bro over floden, fraomkr. 105 e. Kr. Al cantara-ordenen, sp. ridderorden, stiftet 1156 mod maurerne; opkaldt efter byen Alcántara, som ordenen ejede.

alcázar [al'kazar] (arab. *al qasr* borgen), sp. betegn. for borge fra maurertiden. a i Toledo forsvarede 1936 juli-sept. af lille skare nationalister mod regerings-tropperne, til der kom undsætning fra Franco.

Alcázar de San Juan [al'kazar dæ sar] *kw[ən], sp. by 125 km SØ f. Madrid; 26 000 indb. (1940). Egnen skueplads for Cervantes' Don Quijote.

al cement (a/(uminiun) -f *cement*), brændes ligesom portland-c. af kalk og ler, men er aluminiumrigere og kalkfattigere. a hærdner hurtigt under høj varmeudvikling. Brages ved støbning i frostvejr samt hvor dens større kem. modstanddygtighed har bet.

Alche'milla [-ke-J, bot., lat. navn på løvefod. A alpina dyrkes i stenhøje.

Alcoforado [al'kufru'adu], *Marianna* (1640-1723), portug. nonne, berømt for sine lidenskabelige kærlighedsbreve til en fr. officer.

Alcoy [al'koj], sp. by 90 km S f. Valencia; 46 000 indb. (1940). Industriby. Tekstil, landbrugsmaskiner og cigaretpapir.

Aldabra Øerne [s'l'dnbra], brit. øgruppe i Indiske Ocean, N f. Madagaskar; 148 km²; 2200 indb. Hører under Seychellerne.

Al'dan, 1870 km l. biflod til Lena i O-Sibirien.

Al'danov [-nofl. *Mark*, pseud. f. M. A. Landau (f. 1886), russ. forf., udd. som kemiker; 1917-40 bosat i Paris, derefter i USA. A har skrevet fl. hist. romaner, bl. a. *Nøglen* (1930, da. 1937) om russ. overklasseliv før revolutionen.

Alde'baran (arab. *al dabarān* den, som følger (Plejaderne)), stjernen a i Tyren. 'Aldegrever [-grerfar], *Heinrich* (1502-efter 1555), ty. knobstikker. Har behandlet bibelske og mytol. emner og udført portrætter, ofte i tilknytning til Durers kunst.

alde'hy'dalko'ho'ler, forbindelser, der både er alkohol og aldehyd.

alde'hyder (alkohol + nylat. *dehydrogena-*tion berøvet hydrogen), gruppe af kem. forb. karakteriseret ved atomgruppen -CHO. Opstår ved oksydation af alkohol (-CM-OH) og danner ved videre oksydation syrer f-COOH; a er ofte flygtige stoffer med behagelig frugt- el. blom-

steragtig lugt. Eki=: formaldehyd, acet-aldehyd og kloral. Forsk. æteriske olier til parfumer indeholder a.

alder, *fysiol.* Ved a tænker man alm. på den kronologiske a, d. v. s. hvor mange år man har levet. Ved sportskonkurrencer ml. børn inddelles de alderer under tiden efter fysisk a. I *fysiol.* henseende kan man inddele menneskelivet i flg. afsnit: fosterlivet ca. 9 mdr., barne-a fra fødslen til det ca. 14. år, overgangs-a, hvorunder kønsmodningen indtræder, hos piger sædv. fra det 13.-14. år, hos drenge fra det 14.-16. år. Den kønsmodne a, hos kvinden til det 45.-50. år, da klimakteriet indtræder, hos manden alm. varende længere uden markeret afslutning. Herefter aftager livsfunktionerne langsomt. Alderdommen (seniet) indtræder hos begge køn i 70-80 års alderen, hvorunder de legemlige og åndelige funktioner aftager raskere. Hele livet igennem sker der ændringer med de *fysiol.* funktioner, som alle har forsk. højdepunkter. Nogle, som akkomodationsevnen, øvre høregrænse o. a. aftager lige fra fødselen, først langsomt, senere rask, andre har et maksimum, som f. eks. de legemlige færdigheder (20-25 år) og evnen til at lære nyt (ca. 18 år). Medfødte anlæg, sygdomme, levevis o. a. faktorer kan influere på a-s virkning på organismen, også kunstigt kan a-s manifestationer ændres, f. eks. ved hormonbehandling.

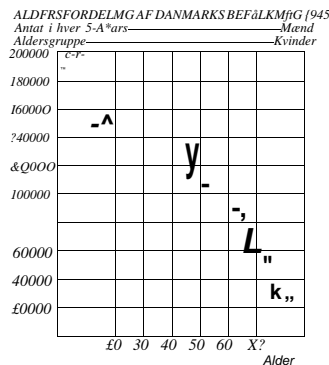
alderdomshjem, kommunale boliger for gamle, der ikke kan klare sig selv (mods. aldersrentemodtagerboliger). Kommuner med over 4000 indb. er pligtige at opføre el. indrette a, mens mindre kommuner kan slå sig sammen om driften af et a. el. slutte kontrakt med en privat stiftelse e. l. Socfalmin. fører tilsyn med driften af a. - Ophold på a træder i stedet for aldersrente, idet der dog udbetales beboerne et mindre beløb i lommepege. Alders renten modtages med egen indtægt skal til a indbetale den del af indtægten, der overstiger i hovedstaden 780 kr., i provinsbyerne og landkommunerne noget mindre beløb, samt 60 % af den del af indtægten, der ligger ml. dette beløb og halvdelen heraf. En del af kommunernes udgifter til a refunderes mellemkommunalt og fælleskommunalt. Nyere a har enkeltværelser, læsestuer, mødesale, dagligstuer, bibliotek osv. Alle større a har sygeafd. Der findes i Danm. i alt ca. 500 a med ca. 13 000 pladser.

alderdomssløvsind (lat. *dementia senilis*), form for sindssygdom i højere alder, fortrinvis visende sig ved manglende evne til at indprente sig nye ting og bevare disse i erindringen, hvorimod ældre indtryk bevares bedre, a viser sig ofte ved forvirring, manglende orienteringsevne, stadig beskæftigen sig med længst forbigangne ting, »gåen i barndom«, undertiden hallucinationer og vrangforestillinger. Grundlaget for a er et svind af hjernevævet. Lign. tilstande optræder ved åreforkalkning i hjernen.

alderman ['ā'daman], 1) d. s. s. oldeng. *ealdorman*, oldermand; 2) magis tratsmedl. i Engl. og USA.

Alderney ['ā:ldani], ø bl. de eng. Kanaløer; 8 km². Kvægvall, granitbrud. aldersbestemmelse, 1) bot., a på træer sker ved tælling af årringene på et tværsnit, som lægges så nær ved jorden som muligt, a er ikke altid helt sikker, da der undertiden dannes to el. slet ingen årringe på et år. På tyndere grene kan man tælle årsskuddene v. hj. af knopperne. - Hos nåletræer udvikles ved enden af hvert årsskud en krans af grene. Antallet af grenkrans svarer derfor til alderen. - 2) *zool.* a af fisk kan foretages ved målemetoden, indført af C. G. J. Petersen, idet et stort antal individer måles, hvorved der kan påvises størrelsesgrupper, svarende til alderen, el. ved årringemøden, der består i at tælle årringe i skæl el. øresten. - 3) *vet.*, a hos husdyr kan foretages på grundlag af tandkiftet, indtil dette er afsluttet; senere tildels på grundlag af tændernes slid.

aldersfordeling, befolknings el. dyre- el. plantebestands fordeling på forsk. alders-

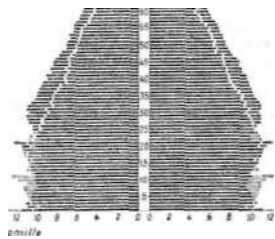
grupper. En tabel el. kurve over a vil angive antallet af individer i hver aldersklasse.

aldersgrænse, det alders-, ved hvis udlob en tjenestemand skal gå af, i Danm. normalt 70 år.

Aldershot ['ā:ldʒhɔt], eng. by, 50 km SV f. London; 37 000 indb. (1939); militærlej.

Al'ders'lyst, nordl. bydel i Silkeborg; 4507 indb. (1945).

alderspyramide, pyramidelignende figur, visende aldersfordelingen i en befolkning. Frembringes ved at afsætte alderen op

ad en lodret linie og antallet af mænd og kvinder på det påg. aldersstrin vandret tilv. henh. tilh. I en periode med synkende fødselshyppighed ændres pyramiden først til en klokkelignende figur, for til sidst at få lighed med et løg el. en urne.

aldersrente, den takstmæssige understøttelse til personer over 65 år (evt. over 60 år), der hjemles ifolkforsikringsloven. En forsørgelse af gamle uden for fattigvæsenet gennemførtes i Danm. 1891; 1922 ændredes aldersforsørgelsen til a, der udbetales som en ret. Ved socialreformen indføjedes a i folkforsikringsloven (sidst ændret 1947), idet det blev en betingelse for at få a, at vedk. er optaget i sygeforsikringen for sit fyldte 40. år el. p. gr. af helbredsmangler er nøget optagelse. Betingelser i øvr.: over 65 år (undt.: enlige kvinder over 60, der ikke modtager in valide ren te, og særl. svagelige personer over 60); ikke selv have forringet sin økon. stilling inden for en vis årrække samt ikke være idømt straf af straffe omfang, have ført forargelig levned el. mistet valget p. gr. af fattighjælp (værdighedsbetingelserne). - a udbetales med visse grundbeløb, der reguleres efter pristallet, og er forsk. for hovedstaden, provinsbyerne m. v. og de rene landkommuner. Ægtepar får ca. 48 % mere end enlige. Der udbetales tilkæg til a ved sen tilgangsalder, invaliditet, hjælpeløshed og blindhed samt børæ-

tillæg og ægtefællertillæg (når ægtefællen ikke er berettiget til a). Desuden ydes brændselshjælp og beklædningshælp, ligesom der kan ydes personl. tillæg og lejlighed i aldersrentemodtagerbolig, a ned sættes under h. t. vedk.s egen indtægt og formue. Ophold i alderdomshjem kan træde i stedet for a. - a admin. af de soc. udvalg. Antallet af aldersrentemodtagere var 31.3. 1947: 214 328, og de samlede udgifter til a udgjorde 1946-47 i alt 309 mill. kr., hvoraf 170 mill. kr. påhvilede staten, resten opholdskommunen og refusionsforbundene.

aldersrentemodtagerboliger. Kommunerne kan efter folkeforsikringsloven (ændr. af 1937) opføre særl. boliger til aldersrentemodt. og medregne visse udgifter hertil som aldersrenteudg. I a ydes ingen pleje til beboerne. Huslejen er i hovedstaden 28 kr. mdl. for enlige og 34 kr. for ægtepar. Der er ca. 10 000 pladser, hvoraf ca. 6000 i Kbh.

aldering *Qarcus senilis*, grå ring i hornhinden hos ældre; uden bet. for synet. alderstid (i ældre sprogbog *arildstid*), et meget langt tidsrum. Når en retlig tilstand har bestået i a, således at man ikke har nogen erindring om, at den nogen sinde har været anderledes, anses den ofte for retsyldig uden videre bevis. Visse servitutter antages at kunne erhverves gnm. en sådan a-shævd.

al'd'ner, bøger, trykt af bogtrykkeren Aldus Manutius (1450-1515) i Venedig. Aldington [ˈældɪŋtɒn], *Richard* (1892-1943), eng. forf. og kritiker. Digtsamlinger: *Images* (1915) o. a. Hovedværk romanen *Death of a Hero* (1929; da. *En Helts Død* 1931) om krigen og dens opløsende virkninger.

Aldobran dini, Villa, landslot i Frascati, opf. 1598-1603 f. en kardinal A. Kunstsaml., berømt park.

Aldobrandi'ske Bryllup, antikt freskomaleri af ukendt kunstner (nu i Vatikanets bibl.). Scene fra et bryllup. Har tidl. tilh. kardinal Cinzio Aidobrandini (1551-1610).

al'dose (*aldehyd* + glukose) (til forskel fra ketose), monosakkarid, der indeholder en aldehydgruppe, f. eks. glukose.

aldrig har så mange skyldt så få så meget. Udtryk anv. af Churchill (2. Underhuset 20. 8. 1940) om Royal Air Force under kampen om Engl. (»Never in the held of human conflict was so much owed by so many to so few«).

ale [æil], eng. ølsort; *pale* a [pæil-] (eng. *pale* bleg, lys), bitter, stærkt humlet a. Alec'sandri, *Vasilie* (1821-90), rum. digter og polit.; beundrede folkeledigtningen, som han samlede og efterlejnede i sin egen produktion.

alef, det første bogstav i det hebr. alfabet. A'lekhin (russ. [al'ofin]), Aleksandr (1892-1946), russ. skakspiller (emigreret 1917). Verdensmester 1927-35 og fra 1937 til sin død.

Aleksan'dropol, tidl. navn på byen Leninakan, Sovj.

Alek'sandrovska [-drofska], til 1922 navn på Zaporozje i Ukraine.

Alek'sandrovska'-Grusjevska, tidl. navn på Sjahty i Sovj.

Aleksej [-sæj] (1629-76), russ. tsar 1645-76, Peter d. Stores fader, søn af Mihail Romanov, vandt 1667 Kijev, Smolensk og kosakområdet 0 f. Dnjepr, kuede kosakoprør og rel. uro.

Aleksej [-sæj] (1690-1718), søn af Peter d. Store og Eudoksia. A beherskedes af misformojede adelige og gejstlige; faderen lod ham til sidst fængsle og piske; døde inden udførelse af dødsdom.

Aleksej [-sæj] (1904-18), russ. tronfølger, søn af Nikolaj 2. Bløder. Rasputins tilsyneladende hjælp herimod skaffede R. indflydelse. Skudt s. m. forældre og søskende 1918 i Jekaterinburg.

A'leksij (f. 1877), russ. metropolit i Leningrad 1933-43; repr. sovjetvæln. retn. inden for den ortodokse kirke; gav under Leningrads belejring hæren kirkens støtte. 1945 patriark efter Sergej. (Portræt).

alektryoman'ti* (gr. *alekryon* hane + *maniti), gi. hanespædomskunst, bestående

Aleksij.

Jean d'Alembert.

Pave Alexander 6.

Alexander! af Jugosl.

i hans pikken korn lagt på alfabetets bogstaver.

Ale'mån, *Mateo* (1547-ca. 1614), sp. digter, forf. til gavtyverromanen *Guzmán de Alfarache* (1599-1605).

Ale'mån, *Miguel* (f. 1900), mex. polit.; tidl. indenrigsminister, siden 1946 Mex.s president.

ale'man'ner, germansk folk, der fra 3. årh. truede romerne ved Rhinen. Betvunget af Chlodovech 496. Indb. i N-Schweiz, Baden og Wiirttemberg til dels a-s efterkommer.

d'Alembert [dalø'bæT], *Jean Le Rond* (1717-1783), fr. fys. og filos. Medarbejder ved den store fr. encyklopædi (1753-72). Positivist og relativist. (Portr.). -d'Alemberts princip er en mat. fremgangs-måde, hvorved man giver en opgave om legemers bevægelse (et dynamisk problem) samme form som en opgave om legemers ligevægt (et statisk problem).

alen (egl. underarm), gi. da. længdemål = 0,6277 m.

Alencon [ala'sa], fr. by i dept. Orne; 20 000 indb. (1946). Kniplingsindustri. lærersvævning og diamantslibning.

Alencon-kniplinger (efter byen *Alencon*) el. *point de France*, syede kniplinger. Mønstreret syes først og derefter bunden.

Ale neon-knipling.

alene saliggørende, en egenskab, den kat. kirke tillægger sig selv med ordene: extra ecclesiam nullaest salus (lat: uden for kirken er der ingen frelse).

Alente j o [älén' tæsu] (portug. hinsides Tejo), portug. prov. langs grænsen til Spanien S f. Tejo; 23 797 km²; 670 000 indb. (1940). Store godser.

A'leppo (arab. *Haleb*, fr. *AHeP*), by i N-Syrien; 320 000 indb. (1943). Vigtigt vejcentrum (bl. a. vej langs Eufrat til Iraq),

Borgen i Aleppo.

station på Bagdadbanen med forb. mod S til Palæstina, Ægypten og Arabien. Handelsby med tekstil- og fødevarerindustri. Havneby: Alexandrette. A er kendt fra 2. årtus. f. Kr.

A'leramo, *Sibilla* (f. 1879), ital. forf. Kendt bl. a. for sin kvindesang roman *Una donna* (1906).

a'lert (fr.), årsvægn, opvakt, kvik.

Alés [alæ:s] (til 1926 *Alais*), fr. industriby i Cevennerne; 35 000 indb. (1946). Kul-, jern- og zinkudvinding. Metal- og tekstilindustri.

A'lesia (lat.), fr. oldtidsby; gallisk fæstning; erobret fra Vercingetorix af Cæsar efter vanskelig belejring 51 f. Kr.

Ales'sandria, ital. by i Piemonte; 79 000 indb. (1936). Filthatteindustri. Grl. 1168 af lombard. forbund som fæstning og by, opkaldt efter pave Alexander 3.

A'lessi, *Galeazzo* (1512-72), ital; arkitekt, især virkende i Genova; her, foruden paladser, kirken *Santa Maria di Carignano* (1562-1603).

à l'estompe [alæ'stø:s:p] (fr: med tegnestub), tegning, udført med brug af tegnestub.

Aletsch-Gletscher [a:læt:l-], Alpernes største gletscher, på S-siden af Jungfrau; 170 km²; 38 km l.; nederste græns 1353 m o.h.

Aletschhorn [a:læt:l-], Berner Oberland, Alpernes næsthøjeste top (4195 m).

aleu'ritesolie [aløu-], trøolie, en hurtigt tørrende vegetabilsk olie, der fås af frøene fra træerne Aleurites jordii og A. montana (Kina og Japan); vigtig eksportartikel for Kina. Anv. i lak-, ferminoleum- og voksindustrien til fabrikation af elektr. isolationsmateriale o. a. aleuro'me'ter (*aleuron* + -meter), apparat til måling af melets bageevne.

aleuron [-øu-] (gr: mel), proteinstofkorn, der bl. a. forekommer i det yderste cellæg af kornsorternes frø.

Alé'uter-graven, gravsænkning i nordl. Stillehav, 7384 m dyb.

Alé'uterne, eng. *Aleutian Islands*, vulkansk ørække ml. Alaska og Kamtjatka, adskillende Stillehavet og Beringhavet. Største øer er Unimak og Unalaska. Indbyggerne (Alé'uter) har levevis som eskimoer, men er kortskalet (jap. blod?) 1942-43 delvis erobret af Jap.

Ale'xan'der, cocktail best. af 1/3 brandy, 1/3 creme de cacao (likør) og 1/3 fløde.

Alexander, 8 paver. De vigtigste er: Alexander 2, pave 1061-73. Indledte pavestolens kamp mod Henrik 4. af Tyskl. - Alexander 3., pave 1159-81, kirkeretlærd, bekæmpede det ty. kejserdømme og tvang Frederik 1. til fred (slaget v. Legnano 1176). Gnm. Thomas Becket sejrede hans politik også i Engl., og kirkeområdet 1179 blev afgørende for kirkens indre konsolidering. - Alexander 6 (egl. Rodrigo Borgia), pave 1492-1503), den mest berygtede af renæssancepaverne; anv. alle midler i den ital. lokal- og dynastipolitik. Fik Savonarola brændt. (Portræt).

Alexander i., bulg. *Aleksandr* (1857-91), prins af Battenberg, *fyrste af Bulgarien* 1879-86. Opnåede 1885-86 Østrumeliens tilknytning til Bulg., slog Serbien 1886; abdicerede s. a., da Rusl. tilbilledede A-s uafhængighed og liberalisme.

Alexander, gr. *AHeksandros* (1893-1920), *konge af Grækenl.* 1917-20, indsat af Venizelos efter A-s tyskvæln. fader Konstantins fald.

Alexander i., jugoslav. *Ale'ksandar*, (1888-1934), *konge af Jugoslavien* 1921-34. 1914 regent i Serbien f. faderen Peter I. (Kar as orde vie); proklamerede 1918 Jugoslavien. Sogte 1929 at stande kroatisks-serbisk konflikt ved at tage diktatorisk magt; myrdet i Marseille 9. 10. 1934 (s. m. fr. udenrigsmin. Barthou) af kroatisks terrorist. (Portræt).

Alexander, gr. *AHeksandros*, *konger af Makedonien*. Alexander 3. d. Store (356-323 f. Kr.), reg. 336-323, søn af Filip og Olympias, fra sit 13. år opdraget af Aristoteles. Erobrede 334-26 Perseriget

Alexander d. St.

Alexander 1.

Alexander 2.

Alexander 3.

A. V. Alexander.

Harold Alexander.

(slag ved Granikos 334 og Issos 333, erobring af Syrien og Ægypten 333-31, slag ved Gaugamela, erobr. af Babylon og Susa 331, af Persepolis og Ekbatana 330, af Baktrien 327), optrådte selv som stormagter og ægtede den baktriske prinsesse Roxane, hvilket fremkaldte opposition bl. de makedonske stormænd, som blev knust med strenghed af A. 326 angreb A. Indien (sejr v. floden Hydaspes; nu: Jhelum i Punjab), men blev v. floden Hyfasis (i Punjab) af hæren tvunget til at vende om. Tilbage i Babylon 324 arbejdede A. på at sammensmelte persere og makedonere til en herskerklasse. Død under forberedelse af nye erobringer mod S og V (Portræt). - Alexander 4. (323-11), søn af A. d. Store og Roxane, myrdet inden myndighedsalderen af Kassander.

Alexander Se'verus (208-235) (lat. *severus* streng), rom. kejser 212-35, adopteret af fættteren Heliogabal, overlod magten til moderen Julia Mamaea og prætorianerpræfekten Ulpianus. Dræbt v. mytteri i Mainz.

Alexander Cuza [ku:za], rum. *Ate-sandru Ioan I.* (1820-73), rum. adelsmand, fyrste over Moldau og Vallakiet 1859-66. Første hersker over samlet rum. rige, styrtet p. gr. af sit arb. for bondefrigørelse.

Alexander, russ. *Aleksandr* russ. *tsar*. Alexander 1. (1777-1825), rum. adelsmand, 25. søn af Paul I. Schweizeren Laharpes indflydelse gjorde ære 1801-05 til reformtid. Efter nederlag 1805-07 samarb. A. m. Napoleon (Tilsit 1807); senere konflikt, efter fr. nederlag 1812-14 havde A. førende still. i eur. politik.; 1809 erobredes Finl.; søgte idealisist at danne en Hellig Alliance, gav 1815 Polen forfatn., virkede for almuen oplysn., men gav efter føt Mettemicin. Fra 1819 mil. voldsregimerne. - Alexander 2. (1818-81), reg. 1855-81, søn af Nikolaj 1. Sluttede fred m. Tyrk. og Vestmagterne 1856 og beg. reformer: censuren mildnedes, livestyrskabet ophævedes 1861, lokalt selvstyre gennemførtes. Liberale kredse ønskede forfatn., men opstod i Polen 1863 og nihilismen bragte reaktionen frem. Russ.-tyrk. krig 1877-78 skuffede slavo-filerne. Efter gentagne attentater lod A. Melikov forberede reformer og forfatn.-forslag, men myrdedes kort efter af nihilisterne. - Alexander 3. (1845-94), tsar 1881-94, søn af A. 2. Panslavist, mod vestens demokrati og liberalisme. Pobje-donostev tilskyndte A. til enevæld., nat.russ., ortodokst styre; nat. mindretal, afvig. rel. og revol. bevæg. undertryktes. A. modarbejdede Ty. ski. og Østrik-Ung. på Balkan, nærmede sig Frankr. (alliance 1891). G. m. da. prinsesse Dagmar. (Portrætter).

Alexander Nevskij [njæf-j] (1218-63), fyrste af Novgorod fra 1238, storfyrste af Kijev fra 1246; slog 1240 Birger Jarl ved Neva (heraf tilnavnet) og 1242 den ty. orden på Peipus-søens is. - Helgen.

Alexander O'brenovic [-vitj], jugoslav. *Aleksandar* (1876-1903), konge af Serbien 1889-1903. Begik statskup 1893, ægtede 1900 den russ. venl. Draga Lunjevica; begge myrdet ved officerssammens værgelse.

Alexander 3., *skotsk koivze* 1249-86, søn af Alexander 2. (reg. 1214-49), erhvervede Hebriderne fra No. 1266.

Alexander [äh'g'zamba], *Albert Victor* (f. 1885), brit. polit. En tid baptistpræst, ledende i brugsforeningsbevægelsen; slut-

tede sig til arbejderbev. og blev 1922 parlamentsmedl. Marinemin. 1929-31, maj 1940-maj 1945, juli 1945-okt. 1946, overtog dec. 1946 det nyoprettede forsvarsmin. fPortræt).

Alexander [äh'g'zamba], *Harold* (f. 1891), brit. feltmarskål (1944), Viscount of Tunis (1946). Deltog i 1. Verdenskrig og i kampene i Rusl. og Finl. 1919-20. Tog 31. 5. 1940 kommandoen over resterne af de brit. tropper v. Dunkerque og fuldførte evakueringen 2. 6. 1940. Derefter chef f. S-Engls forsvar. Febr. 1942 til Burma og organiserede atter evakuering, indtil han aug. 1942 afløste general Auchinleck som chef f. styrkerne i det mellemste Østen (kampen om Ægypten). Reorganiserede 8. armé og planlagde modoffensiven mod tyskerne (udført af Montgomery). Som vice-øverstkommanderende (under Eisenhower) ledede A. offensiven i Tunis, Siciliens erobring juli 1943 og invasionen i Ital. Dec. 1943 øverstkommand. f. allierede tropper i Ital., nov. 1944-45 i hele Middelhavet. Deltog i Jalta-konf. febr. 1945. Siden 1946 generalguvernør i Canada. (Portræt).

Alexander [ätig'zamba], *Samuel* (1859-1938), eng. filosof. Udformede en filos., if. hvilken virkeligheden er i stadig udv., hvorunder der opdukker nye fænomener, således at der bestandig dannes højere niveauer. Hovedværk: *Space, Time and Deity* (1920).

Alexander, Kap. Grønsls vestligste punkt, et stejlt sandstensfjeld, 78° 10' n. br., 73° v. l.

Alexander af Hales [hæilz] (ca. 1170-1245), skotlatisk filosof og teol. f. i Engl., men virkede i Paris. Søgte at begrunde de kristelige dogmer v. hj. af aristotellisk filos.

Alexander-ar ki'pe'let, øgruppe ved Canadas Stillehavskyst, under territoriet Alaska.

Alexander 1. Land, stor 0 i Antarktis, SV f. Graham Land, opdaget 1821, kortlagt 1937 (fund af fossilrige lag med planterester) og 1940.

Alexander Jan'nah (*Ja'næos*), søn af makkabeeren Johannes Hyrkan, var både konge og ypperstepræst (103-76 f. Kr.).

Alexander-sagnet, sagn om Alexander d. Store, litt. udformet i Ægypten i 1. årh. f. Kr., derfra nået den muhammadske verden og (gmn. 2 lat. mellemlæd) middelalderens Frankr., hvor det i 12-13. årh. behandlede i fl. heltedigte i ridderand. En sen udløber af sidstnævnte linje er den da. folkebog »Alexander Magnus« (1630).

Alexandersarkofagen, stor, rigt udsmykket, gr. marmorsarkofag fra slutn. af 4. årh. f. Kr. fundet 1887 i Sidon, nu Istanbul. På dens sider er i højt relief fremstillet figurrige kamp- og jægtsener, hvori Alexander d. St.s skikkelse vistnok skelnes; deraf navnet.

Alexanderslaget, antik guldmosaik, fundet 1831 i Pompeji, nu i nationalmus. i Napoli, forestillende en kamp ml. sejrrende makedoner, anført af Alexander, og flygtende persere, blandt hvilke ses kong Dareios på sin stridsvogn; formentlig en episode afslaget ved Issos. (Ill. n. sp.)

Alexanderson [ätig'zändersan], *Ernst Frederik Werner* (f. 1878), sv.-amer. radioingeniør. Opfinder af A-maskinen, en højfrekvensgenerator for lange radiobølger. A. har i de senere år arbejdet med udviklingen af fjernsyn.

Alexandertoget, værk af Thorvaldsen, forestillende Alexander d. St.s indtog i

Babylon; udf. til Quirinalo (Rom) 1811 på opfordring af pavens bygmester i forventning om Napoleons ankomst til Rom; senere udf. i marmor til Chr.borg.

Alexandra (eng. [äh'g'zäl:ndra]) (1844-1925), eng. dronning, Chr. 9.s ældste datter, 1863 g. m. den senere Edvard 7. (Portr. sp. 76).

Ale'xandra Fjodorovna [fjå-j] (Alice) (1872-1918), *kejserinde af Rusl.* Hessisk prinsesse, 1894 g. m. Nikolaj 2. Støttede Rasputin. Henrettet af bolsjevikkerne.

Ale'xandra Sa'lorne (*Salma*), g. m. Alexander Jannaos, overtog magten over joderne efter mandens død (76-67 f. Kr.).

Alexandrette [alæks'dræt], 1) fr. navn på byen Iskenderun i Tyrkiet; hovedstad i 2); 2) tyrk. *Hayat t-tai*, provins på grænsen ml. Tyrk. og Syrien; overvejende tyrk. befolkning; kom efter 1. Verdenskrig under Syrien, men krævedes af Tyrk. Frankr. gav 1937 A. selvstyre, afstod juni 1939 området til Tyrk.

Ale'xan'dria, arab. *Iskandariya* [iskandå'ri:jå], Ægyptens vigtigste havn og næststørste by; 928 000 indb. (1947).

Udgangspunkt for Mahmudya-kanalen til Nilen. Ægyptens vigtigste bomuldsby. Lufthavn: Dakheila. *Historie:* Grl. 332 f. Kr. af Alexander d. St.; anlagt efter Hippodamos' byplan. Hovedstad i Ptolemæeriget 323-30 f. Kr. A. var en af oldtidens og middelalderens største byer. Oldtidsruinerne er dog kun sparsomme; de prægtige offentl. byg., bibl. (500 000 bogroller), gymnaset (Serapeion), Alexanders grav m. fl. er forsvundet, de fl. ødelagt under Theodosius d. St. Det g. A. kendes gnm. Strabons beskrivelse (25 f. Kr.). Ægypt.-ital. og ty. udgravning. - A. blev tidl. vigtig kristen by. 641 erobredes A. af araberne. Efter 1500 forfaldt byen. Det moderne A. opstod i 19. årh.

Alexan'drine (f. 24. 12. 1879), *dronning af Danmark*. Datter af storhertug Friedrich Franz 3. af Mecklenburg-Schwerin; ægtede 1898 Christian (10.) af Danmark. (Portr. sp. 76).

alexan'dri'ner, 6-fodet jambisk. versmåle med cæsar efter 3. jambi; oftest rimer linjerne parvis, vekslende mandligt og kvindeligt. Tidligt brugt i et fr. Alexanderdigt fra 12. årh.; dominerede i 17. og 18. årh. alle hovedgenrer i fr.-klassisk litt., men allerede forinden udbredt til germ. lande (i Danmark. lanceret af Arrebo ca. 1630), her dog behandlet mekanisk regelstrengt, således bl. a. af Holberg i »Peder Pars« (»falsk a«) modsat den variationsrige fr. »ægte a«. Til dennes frihed har Wessel dikret nærmest sin a i »Kærlighed uden Strømper«. *Eks.* Jeg sjunger om en Helt./ den store Peder Paars, som tog en rejse for/ fra Kalundborg til Aars.

Alexanderlaget, i midten kong Dareios

Dr. Alexandra.

Dr. Alexandrine.

alexan'dri'nske bibeloversættelse, den ældste gr. oversættelse af G. T., kaldes oftest Septuaginta (skrevet LXX), fordi den efter en tradition oversættelse af 70 (egl. 72) oversættere (jfr. Aristæas-brevet). De ældste dele stammer fra 3. årh. f. Kr. Den benyttedes af jøderne i Diaspora, er også grundlaget for de fleste citater fra G. T. i N. T.

alexan'dri'nske bibliotek, oldtidens største bibl. (ca. 500 000 bogruller), grl. ca. 300 f. Kr. i Alexandria, gik til grunde 291 e. Kr.

alexan'dri'nsk filosofi, den i årh. omkr. Kristi fødsel af den jød. koloni i Alexandria udførmede sammensmeltning af platonisk, stoisk og gi.-test. filos. ved allegorisk tyding af det G. T.s bevidenheder og personer som symboler for den gr. filos. Hovedrepr.: Filon fra Alexandria.

alexan'dri'nsk kunst, den hellenistiske kunst, som den formede sig i Alexandria. Betegn. anv. undertiden misvisende om gr. kunst efter Alexander d. St., hvorved man forudsætter Alexandrias førende stilning som kunsthøj.

alexan'dri'nske skole, en teol. retn. i oldtiden (3. og 4. årh.) med udgangspunkt i en lærd kreds i Alexandria; den vilde en forening af kristendom og klassisk kultur og har haft mægtig bet. for dogmedannelsen og for bevarelsen af platonisk filos. inden for kirken. Vigtigste repr: Clemens og Origenes.

alexan'drit, varietet af krysoberyll, grøn i dagsvis, rød i nattet lys. Smykkesten fra Ural, Ceylon og Brasilien.

Alexandroupolis [-drupolis], tyrk. *De-deagac*, gr. havneby ved grænsen til Tyrk.; ca. 12 000 indb. Tyrk. til 1912; bulg. 1912-19; gr. fra 1919 (1923).

ale'xi' (a- 4- gr. *lêxis* af *legein* tale, blandet m. lat. *legere* læse), d. s. s. ordblindhed.

A'lexios, fem byzantinske kejsere. Alexios 1. Kom'nenos, reg. 1081-1118, afværgede de ital. normanners angreb i Albanien, fik pave Urban 2. til at iværksætte 1. korstog og tilbageerobrede store dele af Lilleasien fra selds jukkerne.

alf, nord. mandsnavn (oldn. *Alfr*).

alfa, a, det første bogstav i det gr. alfabet; lydvardi: a.

alfa'be't (gr. *alfa-beta*). de to første bogstaver i det gr. a.), rækkefølgen af de i et skriftsprog anv. bogstaver (jfr. *skrift*).

Alfader, i nord. rel. navn for guddommen Odin.

alfagræs (*'Stipa tena'cissima*), N-afgr. græsart. Taverne giver meget let papir, anv. især i Engl., bruges også til tøv. Kaldes også *esparto* el. *halfa*.

alfalfa (arab.), andet navn for lucerne.

alfa og o'mega, første og sidste bogstav i det gr. alfabet (A Q), symbolsk for »begyndelsen og enden«, anv. Joh. Åb. 1, 8 om Kristus, derfor også som Kristus-monogram.

alfa-partikler (*α-partikler*) består af kerner af heliumatomer, som udslynges med stor hastighed (14 000-20 000 km/sek) fra forsk. radioaktive stoffers atomkerner, a kan iagttages i et tågekammer el. på en fluorecensskærm. a bremses af luft, hvori deres rækkevidde kun er 4-6 cm. Udsendelse af a bevirker en formindskelse af kernens ladning med 2 og af dens masse med 4, hvorved grundstoffet omformes til et andet, hvis atomnr. er formindsket med 2 og dets atomvægt med 4. a har haft afgørende bet. for opdagelsen og udforskning af atom-

kernerne, hvis bestanddele (protoner og neutroner) opdagedes ved beskydning med a. Også den kunstige radioaktivitet er opdaget v. hj. af a.

Tågekammer foto af alfa-partikler.

alfarvej (glda. *adelfarvei* hovedfærdelsesvej), vej tilgængelig for alle.

'Alfa sepa'rator, spec. mejeri-centrifuge. **Alfa'so'l**, solu-sulfatiazol, letopløseligt sulfonamid, særligt anv. mod pneumokokker.

alfa-stråler, et bundt af alfa-partikler. **Alfeios** [al'fjos] (gr. folkesprog: *Roufeias* [ru'fja(s)]), III km l. gr. flod på V-Peloponnes.

alfer el. *alver*, ifl. gi. folketro små naturvæsener.

Alf Erlingsson (no. *Alv*), no. jarl og hovedsmand på Sarpsborg, plyndrede fra 1284 Danm., fanget og radbrækket 1290.

Alfieri [-fjæ-j, *Dino* (f. 1886), fase. diplomat. Ital. propagandamin. 1936-39, ambassadør i Berlin 1940-43, ivrig for Rom-Berlin-aksen. Gik juli 1943 mod Mussolini.

Alfieri, *Viitorio* (greve) (1749-1803), ital. forf. Ital.s største tragiker. Skrev ialt 19 tragedier, der med forkærlighed behandler emner fra antikken og opildner til had mod tyranni.

Al'fifa el. *Ælifu*, Knud d. Stores angelsaksiske frille.

al'fime (ital.), *mus.*, til slutningen.

alfons [-fj'ns] (efter titlen på et skuespil af d. v. Dumas), mandsperson, der helt el. delvis underholdes af kvinde, der driver erhvervsmaessig utugt.

'Alfon's (sp. *Alfonso*), konger af Aragonien. Alfons 1., reg. 1105-34, erobrede 1118 Zaragoza fra maurerne. -Alfons 5., reg. 1416-58, erobrede Neapel og Sicilien 1435. En af den ital. renæssances berømteste mæcener.

'Alfon's (sp. *Alfonso*), konger af Castilien. Alfons 6., reg. 1072-1109, søn af Ferdinand 1., erobrede Toledo fra maurerne 1085; nederlag ved Zalaca 1086. -Alfons 8., reg. 1158-1214; slog maurerne ved Navas de Tolosa 1212. -Alfons 10. *den Vise* 1252-84, ty. konge 1257, gav den Alfonsinske lovsamling. -Alfons 11., reg. 1312-50, gjorde Granada tributpligtigt. (Alfons 12. og 13., se Alfons, konger af Spanien).

'Alfon's (portug. *Afonso* [å'fonso]), 5 konger af Portugal. Alfons 1. Erobreren, reg. 1114-85, søn af Henrik af Burgund; tog kongenavn 1139; erobrede Lisboa 1147. -Alfons 5. Afrikaneren, reg. 1438-81, erobrede Tanger m. m. i N. Afr.; lovgiver.

'Alfon's (sp. *Alfonso*), konger af Spanien. Alfons 12. (1857-85), reg. 1875-85, søn af Isabella 2. Indsat efter republikkens sammenbrud, styrede håndfast konservativt; slog carlisterne ned. -Alfons 13. (1886-1941), reg. 1886-1931. Søn af A 12., født efter faderens død. Tiltrådte reg. 1902, men evnede trods udpræget herskerlyst ikke at skabe rolig udvikling. Styrtedes som ansvarlig for Primo de Riveras diktatur, hvorpå Spån. blev republik. Død i Rom. (Portræt se 79).

alfon'si'nske tavler (*Habulae alfonihae*), astron. tabeller over solens og planeternes positioner, som Alfons 10. af Castilien lod beregne på grundlag af det ptolemæiske verdenssystem.

Alfortville [al'for'vil], østl. industriforstad til Paris; 28 000 indb. (1946).

Alfred den Store, angelsaksisk konge 871-899, afstod 878 Danelagen til nor-

mannerne. Reorganiserede riget, samlede lovene og lod Órosius, Beda, Boethius o. a. oversætte til angelsaksisk.

al'fresco (ital.: på det friske), malet som frescomaleri.

al'fu'rer, molukkernes indlandsbefolk., primitivt jægerfolk med indoaustrisk racepræg.

Alfvén [al've:n], *Hugo* (f. 1872), sv. komp. 1910-39 director musices ved Uppsala univ., dirigent for studentersangerne O.D. (Orphei Drangar). Har skrevet kantater og større orkesterværker.

Alf6 id [Difold] (»lavland«), ung. navn på den nedreung. slette.

al'gang, gangstævner, i Danm. under 2. Verdenskrig, som en art udtryk for nat. samfølelse, i lighed med alsang.

Al'gardi, *Alessandro* (1602-54), ital. billedhugger og arkitekt. Udførte i Mantova kunstindustrielle arbejder. Virkede fra 1625 i Rom: *Leo 11.s gravmæle* og reliefet *Leo I. Fordriver Atilla* i Peterskirken. Har opført og udsmykket *Villa Doria Pamfili*. A tilhørte barokken.

Al'grave [al'vraT(s)], Portugals sydligste prov., sammenfaldende med distriktet Faro; 5072 km²; 318 000 indb. (1940).

'algebra (lat. af arab. *al'gabr*: suppling, som forekommer i titlen af et berømt værk om ligninger af den pers.-arab. matematiker al-Khwārizmī (9. årh.), opr. læren om bogstavregning (formel el. abstrakt a), hvor man særlig interesserer sig for den rent formelle sammenhæng ml. regneregler.

algebraisk flade, en flade, der henført til et retvinklet koordinatsystem i rummet er bestemt ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk funktion, v kaldes en a af x, dersom x og y er forbundet ved en algebraisk ligning.

'algebra'isk geometri, gren af geometrien, hvor algebraiske kurver og flader undersøges ved anv. af algebraens metoder.

'algebra'isk kurve, en kurve, der lientørt til et retvinklet koordinatsystem i planen er best. ved en algebraisk ligning ml. koordinaterne.

'algebra'isk ligning, en ligning, der fremkommer ved at sætte et polynomium i en el. fl. ubekendte (variable) lig 0. Ved en a-s grad forstås graden af det pågældende polynomium.

'algebra'isk tal, et tal, som kan være rod i en algebraisk ligning med hele koefficienter.

Algeciras [altæ'i'irasj], sp. by ved A-bugten, 10 km V f. Gibraltar; 26 000 indb. (1940). På A-konferencen 1906, hvor Tyskl. stod isoleret, sikredes Frankr. indflydelse over Marokko.

Al'genib (arab. *aldjanib* sidehesten), stjerne n y i Pegasus.

Alger [al'se], fr. navn på byen Algier.

alger (lat. *alga* tanv), sporeplanter med bladgrønt og primitiv bygning. Kan i størrelse variere fra mikroskopiske til fl. hundrede m lange former. Formering sker v. hj. af mikroskopiske, oftest bevægelige celler, kønede el. ukønede. Mange tusinde arter; deles i *blågrøn-a*, *grøn-a*, *brun-a* og *rod-a*. Lever mest i vand, sævel fersk som salt, på fugtige steder, fastsiddende på sten, træ el. frit i vandet el. på dettes overflade (»vandblomst«), a, især de mikroskopiske arter, der forekommer i planktonet, er meget vigtige for stofomsætning og stofproduktion i havet, og kendskab hertil indgår som et vigtigt led i undersøgelsen af havets nås rings kapacitet for fiskeyngel. Nogle a anv. til fremstilling af agar, andre spises i visse lande (især i Ø-Asien).

Algérie, fr. navn på landet Algier.

-alge'si', **-al'gi*** (gr. *algos* smerte),

-smerte, -lidelse.

algesvampe (*Phycomycetes*), en gruppe ofte i vand levende svampe, der måske står grønalgner nær. Hertil også f. eks. flueskimmel, mug, kartoffelskimmel.

Algier, I [-'Jir], fr. *Algérie* [ak'se'ri], arab. *Al Djazair* (øerne), fr. område i N-Afr.; 2 205 000 km²; 8 488 000 indb. (1947), deraf 1 048 000 eur. (Kort se Afrika).

Alfons 13. af Sp. T. Algreen-Ussing.

Det nordl. A er delt i 3 dept.: Alger, Oran og Constantine, det sydl. i 4 territorier: Ain Sefra, Ghardai'a, Touggourt og Oasis (sahariennes). Hovedstad: Algier (fr. Alger). Gnm. N-A går de to bjergkæder Tell-Atlas (2308 m) langs kysten og Sahara-Atlas (2328 m) langs ørkenen, adskilt af et plateau med udstrakte salt-sump. A-s syd territorier strækker sig dybt ind i Sahara. *Klimaet* er subtrop. med vinterregn (Alger: jan. 11.9°, aug. 25.3°, årlig nedbør 76.5 cm). - De udyrkede bjergskråninger er bevokset med maki og arabere. Næsten alle er muhammedanere. De fleste eur. er franskmænd. *Erhverv*. Der dyrkes især hvede (540 000 t i 1947), byg (334000 t), havre (67 000 t) og kartofler (104 000 t). Frugtavlens er særdeles vigtig: vin (10.8 mill. hl i 1946), oliven, dadler (i oaserne), bananer, figer, nødder. I skoven vokser korkæg. I 1945 havde A 850 000 stk. hornkvæg og 5 832 000 får og geder (især i stepperne). Der brydes råfosfat (1945: 400 000 t) samt jern-, bly- og zinkmalme. *Udenrigs-handel*. Frankr. er den vigtigste handelsforb. Eksporten omfatter bl. a. vin, korn, olivenolie, får, fosfat og halfagræs, mens bl. a. maskiner og maskindele, jern og stål, benzin, kul, sukker, kaffe indføres. - A har 4400 km jernbane og et godt vejnet med udløbere gnm. Sahara til Tombouctou. *Historie*. A, oldtidens Numidia og (delvis) Mauretania, kom til Rom under Cæsar. Ved folkevandringerne under vandalerne fra 429, ca. 530 under østrom. rige, under araberne i 7. årh. I 16. årh. overvejende under Tyrk., men hævdede stor selvstændighed under egne vasallfyrster, der drev omfattende sørøveri i Middelhavet. Efter konflikt angrebet af fr. tropper og besejret 1830; fuldstændig erobr. først efter kostbare og blodige felttog under Ludvig Filio og Napoleon 3. (Pélissier). Især efter 1930 har der gentagne gange været uro bl. araberne. Besattes nov. 1942 af allierede styrker, indtil Frankr.s befrielse aug. 1944 sæde for de Gaulles frie fr. reg. - 2) (fr. Alger [al'se], dept. i 1; 53 824 km²; 2 240 900 indb. (1936). - 3) Hovedstad i 1) og 2); 519 000 indb. (1947). Jernbaneknudepunkt, handels- og krigshavn. Kapitulerede til USA-styrker 8. 11. 1942. Derefter sæde for de Allieredes nordaf. hovedkvarter til aug. 1944.

Algier-vine, røde og hvide bordvine fra Algier i N-Air.

al'g'nsyre (lat. *alga* tang) el. *tangsyre*, findes som kalksalt i tangarter; udvindes ved syrebehandling og kogning med vand. Anv. som bindemiddel, emulgeringsmiddel og tekstilfiber.

Al'goa-bugten, flodbugt i den sydøstl. del af Kapprovinsen, S-Afr.

Al'gol (arab. *ra's*) al *ghul* dæmonhoved), stjernen 0 i Perseus.

algolo'gi' (lat. *alga* tang 4-*logi*), læren om algerne.

al'gonkin, eng. *Algonquin*, vidt udbredt indianerproget i N-Amer. Kendtes til folk: naskapi og cree i Canadas nåleskove, mohegan (mohikanere) og delaware i løvskogområdet, araoaho, cheyenne og blackfoot på prærien.

al'gon'kiske formation (efter indianergruppen algonkin), *geol.*, formation overlejrende arkaeiske formation, men ældre end kambrium; består af mere el. mindre

omdannede sedimenter og eruptiver, indeholder yderst få forsteninger (radiolarer, svampe, orme). Stor udbredelse i N-Amer. (jern- og kobberlejer). I Skand. Rapakivi, Daiastrandsten o. a.

al'go'ritme (laainisering af navnet al-Khwārizmī, pers.-arab. mat. (9. årh.)), betegn. enhver regel for mekanisk udregning. Den euklidiske a er en fremgangsmåde, ved hvilken man finder største fælles mål for to hele tal.

algra'fi' (*al(umini)um* + *-grafi*), fremst. af tegn. på aluminiumsplader (til tryk).

Al'gree'n-Ussing, Tage (1797-1872), da. polit. Kancelliembedsmand, 1840 jur. prof.; stændermedl. i Roskilde 1835-46; skarp liberal opposition (finanskontrol). I 1840erne knyttet til Chr. 8., eafh. kons. Borgmester i Kbh. 1844⁶, 1846-48 deputeret i Da. Kancelli, 1848-72 generalprokurør. Modstander af alm. valget på grundlovs. rigsforsaml., vilde ikke stemme for junigrundloven; rigsrådsmedl. 1854-66, helstatsmand. (Portr.)

Algauer Alper, forkert stavemåde for Alldauer Alper.

Alhambra [al'ambra] (arab: det røde), de sp. mauraers berømte kongeborg, på en bjergryg 0 f. Granada, opf. ca. 1250-1390. Dets strenge, ikke mere røde, af tunder og tårne kronede ringmure værn om et elegant, af kniplingsfin ornamentik overspundet indre, et mesterværk af vest-arab. kunst. Rumme, hvoraf det største, ambassadernes sal, er i det svære comarestårn, er ordnet om to søjlegårde, Myrte- og Løvegården. En evt. tredje gård, med mezuren (regeringskomplekset), er ødelagt. Indtaget af spanierne 1492; fik senere lov at forfalde, nu, især efter en brand 1890, hægdes der om det.

Løvegården i A

'Alheden, hedestruktion SV f. Viborg, 0 f. Skive Å. Kolonisation med ty. indkaldte familier (kultofeltyskere) 1759.

alhi'dade (arab. *al hiddā* tælleren), i astron. instrumenter til vinkelmåling viseren, der peger på gradinddelingen, el. den del af instrumentet, der bærer apparatet til aflæsning af gradinddelingen.

'Ali [a'li:], Muhameds fætter og sviger-søn, g. m. Fatima; kalif 656-61.

'a'lias (lat: ellers, desuden), også kaldet. **Ali-Bab**, pseud. for *Henri Babinski* (1869-1931), po.-fr. grubeing. og kogebojsforf. *Gastronomisk Håndbog* (da. 1944).

Ali Baba, person fra fortælling i 1001 Nat. **'al'ibi'** (lat.), andetsteds; bevise sit a; bevise, at man på det tidspunkt, da en forbrudelse blev begået, befandt sig andetsteds end på gerningsstedet.

Ali'cante, sp. havneby; 116 000 indb. (1947). Tekstil- og cigarindustri. Udfører bly, frugt og rødvind.

Alicanté-vin, mørk, kraftig rødvind fra prov. Alicante i S-Span.

Alice [alts], russ. kejserinde, d. s. s. Alexandra Fjodorovna.

Alice's Adventures in Wonderland [l'aisis ad'væntaz in 'wændslænd], eng. børnebog af Lewis Carroll, udk. 1867; da. A i *Vidunderland* (1912 og senere).

ali'cykliske [s-] **forbindelser** (gr. *dietaf'ar* olie f. *cyklisk*), *kern.*, cykliske forb., der har alifatisk karakter, mods. de aromatiske.

ali 'fa' **tiske forbindelser** (gr. *aleif'ar* olie), kulstofforb. med ikke ringformet opbygning, mods. aromatiske forb.

Aligarh (eng. [āli'gā:]), el. *Kod* [ko:il], by i United Province-, Hindustan. SØ f. Del-

hi; 113 000 indb. (1941). Tekstil-o. a. ind-dustri. Jernbanecentrum, muham. univ. **alimen'tan't** (lat. *alere* ernære), person, der betaler underholdsbidrag til sit barn født uden for ægteskab.

alimentation, underhold; bidrag til andres forsørgelse, især til børn uden for ægteskab. *alinea* (lat., egl. fra linjen), et tegn, tidl. især 15 og 16. årh., anv. i bogtryk for at betegne nyt afsnit.

Alings'ås, sv. købstad (fra 1619), Västergötland, NØ f. Göteborg; 12 000 indb. (1949). Bomuldsindustri.

'Ali Pasha [-5a] (1741-1822), albansk høvding, fra slutn. af 18. årh. hersker i Albanien som pasha i Ioännina, indtil slutnen fik ham i sin magt og henrettede ham.

aliquotoner overfladebehandling af jern og stål med aluminium under opvarmning for at fjerne korrosions- og ild-fæsteden.

aliza'ri'n [s-] (tyrk.), dioksyvantrakinon, farvestof, vandtes tidl. af kråprod, fremstilles nu af antracen. a danner med forsk. metaloksyder, f. eks. aluminium-oksyd, sak. farvelakker, der har stor bet. ved tekstilfarvningen.

al'k'Alca [*torda*] el. *tordak*, *zat* stor, *sort* og hvid alkelfugl med sammentrykt næb. Yngle: [^]Hfe [^]KJAL [^]HK'Λ [^]AK'Λ

alka'hest (arab.), verdens-ind. Spillede en rolle i de alkemiske tiske teorier, bl. a. hos Paracelsus.

Al'kaios (lat. *Al'caeus*) (omkr. 600 f. Kr.), lesbisk digter. *Alk.* Deltog i de lidenskabelige partikampe i Mytilene. Politik og krig inspirerede hans lyrik, skrevet i 4-liniede strofer på æolisk dialekt.

al'kali (arab. *al-qili*, aske), ældre betegn. for alkalimetallernes karbonater, oksyder og hydroksyder. Nu ofte anv. ved betegn. af forb. af alkalimetallerne, især kalium og natrium, f. eks. alkalihydroksyd (d. v. s. natrium- el. kaliumhydroksyd).

alkali-amfiboler, alkalihold. amfiboler er glaukofan, riebeckit, arfvedsonit og æmgnatit.

alkalibasalter, særlig alkaligræ basalter med nefelin el. leucit. Hovedtyper: tefrit og basanit.

alkalifeldspat, kali- og natronfeldspat og blandinger heraf.

alkaligabro, mørke, basiske, alkaligræ dybbjergarter (essexit, theralit o. a.).

alkalimetallerne, metallerne lithium, natrium, kalium, rubidium og cæsium, a er nær beslægtet med hverandre, de er alle monovalente, stærkt elektropositive og sønderdeles heftigt vand under hydroksyddannelse.

alkalime'tri' (*alkali* 4-*metri*), form for titreranalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af base v. hj. af syrer (f. eks. saltsyre) af kendt normalitet.

alkalireserve, et mål for blodets (plasmaets) evne til at binde syre. Den angives som dep. mængde kuldioksyd (*CO₂*), som 100 cm³ blod (plasma) indeholder, når *CO₂*-trykket er 40 mm hg, el. mindre nøjagtigt, ved forekommende alveolære *CO₂*-tryk.

al'ka'liske jordarter, ældre betegnelse for oksyder og hydroksyder af metallerne calcium, strontium og barium.

al'ka'lik reaktion, *kern.*, basereaktion. **alkalo'id** (*alkali* 4-*oid*), kvælstofholdige, org. baser med stor fysiol. virkning som gifte el. lægemidler. Forekommer i planteriget, mange af dem fremstilles syntetisk. Eks.: morfin, kinin, nikotin.

alkalose, en tilstand, hvorunder blodets reaktion forskydes i alkalisk retning; mods. acidose.

Al'ka'menes (gr. *Alkahnénés*), gr. billedhugger, elev af Feidias, virksom i 2. halvdel af 5. årh. f. Kr. Hovedværk: *Afrodit* i Haverne.

al'kannaro'd (arab. *al-hinna* henna), roden af en flerårig urt (rubladfani), der vokser i Middelhavslændene; indehol-

der et rødt farvestof, anchusin. el. alkanin.

alkefugle (*Alcae*), gruppe af svømmefugle knyttet til den nordl. halvkugles klippekyster, fødderne langt tilbage, vingerne korte, svirrende flugt, kort hale, ofte sorte og hvide farver; svømmedykkere, anv. vingerne under dykningen. Lever af fisk og plankton; reden på fuglefolde, i klippevæver el. jordhuller; ofte i store kolonier, økon. bet. for befolkningen på Færøerne, Nordnorge o.s.v.

alke 'mi' (arab. *al* + gr. *chémeia* kemi), gi. betegn. for kemi. Anv. mestom tidi. tiders kemikeres (a l k e m i s t e r n e s) forgæves forsøg på at omdanne uædle metaller til guld.

Arkestis (gr. *Ἄρκέστις*), gr. sagndronning, som gik i døden for sin mand Admetos; hovedperson i Euripides' drama »A«.

alkestormfugle (*Pelecanus* *idae*), fam. af alkegn. stormfugle. Dykker efter føden.

Alki'biades (gr. *Alkibvadás*) (d. 404 f. Kr.), athensk adelig statsmand, opdraget af sin frænde Perikles, knyttet til Sokrates. Hans dristige politik (forbundet mod Sparta 418 og toget til Sicilien 415) endte med nederlag, en tid gik han i Spartas og Persiens tjeneste, 410-08 ledede han dog atter Athens flåde og vandt betydelige sejre (slaget ved Kyzikos 410), men forvist siden atter.

'Alkmaar 1-ma:r], holl. by ved Nordholl. Kanal, 37 000 indb. (1947). Gl. by; gotisk kirke (1498) og rådhus (1520). Handel med ost. Afviste 1573 Albas angreb.

Alk'maion fra Kroton (omkr. 500 f. Kr.), gr. læge og filosof. Hævdede bl. a., at hjernen er sjælens sæde.

'Alkman (gr. *Alkmdn*) (7. årh. f. Kr.), spartansk (kor-) lyriker; fragmenter bevarede.

Alk'mene, gr. heroine, g. m. Amfitryon.

alkmoe'niderne, athensk adelslægt, hvortil Kleisthenes og Perikles hørte.

'alkohol (arab. *al-kuhl*, fint pulver af blyglans anv. til øjensminke; senere i Eur. som den fineste bestanddel i et stof, især vin), 1) kern. forb., der afledes af alifatiske kulbrinter ved ombytning af brintatomer med hydroksylgrupper. En a forbindes sig med syrer til estere. Man taler om primære, sekundære og tertiære a, alt efter, om det kulstofatom, hvor hydroksylgruppen befinder sig, er bundet til 1, 2 el. 3 andre kulstofatomer. Primære a danner ved oksydation aldehyd el. syrer, sekundære ketoner, medens tertiære sønderdeles gennemgribende. Vigtige a er metyl-, etyl-, butyl- og amylalkoholer, samt glycerin.

2) *Etylalkohol, etanol, vinånd, C₂H₅OH*, farveløs vædske, blandbar med vand, kp. 70°, smp. \pm 117,3°, vf. v. 0° = 0,8. Anv. som opløsningsmiddel, i visse tilf. som brændstof, samt som nydelsesmiddel i et uhyre antal drikke, f. eks. øl, vin og spiritus af forsk. art.

Alkohol fremstilling sker ved gæring af druesukker o. a. sukkerarter, hvorved gærens enzymer spalter sukkeret til alkohol og kuldioksyd. Som råstoffer anv. særlig stivelsesholdige plantereste, f. eks. kartofler og korn. endv. saften af sukkerroer og -rør, biproduktet melasse fra sukkerfabrikationen samt træaffald og affaldsproduktet sulfittud fra cellulosekogning. Ved fremst. af kartoffel- el. kompspritt koges råmateriale først under ca. 3 atm. tryk. Derefter findeles det og den tyktflydende klistermasse trykkes over i et kar, hvor den behandles med malt ved ca. 60° (mæskning). Malts enzymer omdanner stivelsen til en sukkerart, maltose, som ved den påfølgende gæring omdannes til druesukker og videre til alkohol. Forud for den egl. alkoholgæring går en forgæring med en mælkesyrebakterie, hvorved der dannes ca. 1 % mælkesyre, der sikrer imod bakterieinfektion. Ved fremst. af sulfittsprit må affaldsluden først neutraliseres med kalk. Ved gæringen fås noget over 1 % alkohol, mens man ved andre metoder kan opnå 8-9%. Alligevel er a billigere af sulfittud, da denne er et rent affaldsprodukt. Endelig kan

a foregå ved forsukring af cellulosen i træaffald, f. eks. savsmuld, hvorved der dannes druesukker, som forgæres, og som biprodukt lignin. - Af den udgærede mæsk fås råsprit ved destillation i kolonneapparater og heraf atter ved ny destillation (rektifikation) finsprit (93°U vægt%). Absolut a (100%) fremstilles nu særl. ved såk. azeotropisk (gr. a ikke + zëm koge) destillation, der beror på, at en bestemt blanding af alkohol, vand og benzol har kogepunktsminimum. Absolut a kan nu også fremst. af råsprit. Som »efterløb« dannes fuselolie, der består af højere alkoholer m. m. Den for sprit befriede, udgærede vædske, bærme, er et vigtigt foderstof for kvæg og heste. - Syntetisk kan a fremst. katalytisk af ætlen og vand, idet koksovsngas el. jordoliegas er råmateriale, el. ved brintning af kulilte.

alkohol'at, saltagtig kem. forb., i hvilken en alkohols hydroksylbrint er erstatet med metal, f. eks. natriumætylat C₂H₅ONa.

alkohol'iske sindssygdomme. Misbrug af spiritus kan give anledning til akutte såvel som kroniske sindssygdomme. Af de akutte tilstande kan nævnes beruselsen samt den såk. patologiske rus. Af kroniske a findes alkoh. sløvsind, den såk. korsakoffske sygdom, hvor der særlig findes en udpræget indprentningssvækkelse, endv. alkoh. forrykthed, alkoh. epilepsi og delirium tremens.

alkohol'isme, misbrug af alkoholiske drikke og dermed følg. kronisk a, som betegner de sygelige forandringer, der opstår på grundlag af det langvarige misbrug. Disse følger er dels af sjælelig natur og fører til karakter-forandringer, hukommelsesbesvær m. m. stigende til sløvsind, og dels af legemlig natur med symptomer fra nervesystem og fra mavetarm-kanalen.

Alkoholkommissionen af 1947 nedsat af handelsmin. til aføns. af A af 1934. 19 medl. Beskæftiger sig bl. a. med spørgsmålet om et evt. spiritusmonopol.

alkoholome'tri (*alkohol* + *-metri*), måling af vandige opløsninger indhold af ætylalkohol v. hj. af flydevægt (alkoholometer).

Alko'ra'n (arab. *al-qitr'ân*, egl. læsnings), d. s. s. Koranen, muhamedanernes hellige bog.

al'kove (arab. *al qobba* hvelvingen), 1) væggniche, så stor som et kammer el. værelse; 2) skabs-seng.

'Alkuin, eng. *Alcuin* [ælkwin] (735-804), lærd eng. gejstlig, som ledede Kar den Stores hofskole og skrev digte, breve og historier.

al'ky'l (af *alkali*), atomgruppe, der fås af alifatiske kulbrinte ved fjernelse af et brintatom, f. eks. metyl CH₃- af metan CH₄.

alkylsalte, gi. betegn. for estere.

alkyl'mi*, d. s. s. alkemi.

al'kæ'isk strofe, 4-linjet, antikt versemål, opkaldt efter Alkaios.

alla 'breve (ital.), i forkortet takt, d. rzp v. s. taktslaget omfatter to enheder. ^{3/8}-

Allah (da. [a'ala], arab. [a'la:t]) (arab. *al ilah* guden), hos muhamedanerne den ene, sande gud.

Allahbåd (eng. [ælgha'båd, '-baid], ind. *Ilāhābād* el. (af hinduer) *Prayāg*, hovedstad i United Provinces, Hindustan, ved Ganges' og Jumnas sammenløb; 261 000 indb. (1941). Flodhavn; jernbanecentrum, tekstil- o. a. industri. Valfartsby for hinduerne.

Allan Kardec [a'la '-dæk], dæknavn for H.L.D. Rivaill.

al'lantois [ala'to'a] (gr. *alios* pølse - *f eidos* form), hos krybdyr. fugle og pattedyr den i fostertilstanden stærkt forstørrede urinblære, der strækker sig ud ml. fosterhinderne og kun ved en tynd stilk er forbundet m. fosteret. Virker også som åndedrætsorgan. Hos pattedyrene indgår a i moderkagedannelsen og tjener som forbindelsesled ml. fosteret og moderen. Ved fødslen løsrives størstedelen af a fra fosteret, kun et lille stykke bevares og bliver til den blivende urinblære.

alla 'prima (ital: på grundlaget), malet uden undermaling.

allar'gando (ital.), *mus.*, bredere (lang-sommere).

alla 'turca (ital.), *mus.*, i tyrk. stil.

alla zingara [-'tsiij-j] (ital.), *mus.*, i sigøjnerstil.

allé [-'le'] (fr.), vej el. gang m. reglm. sidepløntninger af træer.

Alleghany Bjergene [ælægəmj], 1) ældre navn på Appalachian Mountains; 2) den vestl. del af de centrale Appalachian Mountains.

allego'ri* (gr. *allegorin* sige noget andet), sindbilddig fremstilling, 1) i *litt.* en metafor, resp. et symbol, der er udbygget til en flerledet billedkæde af fuld el. omtrentlig indre konsekvens. I den rendyrkede a repr. personer el. genstande abstrakte egenskaber el. forestillinger; eks. på realistisk underbygget a i Bunyans »The Pilgrim's Progress« (1678); 2) den vestl. del i *Ingemanns* »De Sorte Riddere« (1814); 2) i *konsten* anv. ofte, især i barokken, allegoriske personifikationer, fremstillet med symbolske attributter, f. eks. Døden som en knokkelmand med le og timeglas. - Adj. *allego'risk*.

allego'risk fortolkning, et udlægningsprincip, som har været anv. på gi. hellige tekster, især Bibelen; if. 3 er ordenes ligefremme mening kun et billede af den egl. dybe mening.

alle'gretto (ital.), *mus.*, tempobetegn., ml. allegro og andantino.

Al'legri, Gregorio (1582-1652), ital. komp., hvis *Miserere* årligt synges i påsken i Det Sixtinske Kapel.

ariegro (ital.), *mus.*, hurtigt, livlig.

alle'helgens dag, opr. kirkefestdag til martyrenes ære; i protest, kirke mindefest for alle døde. 1 d. kat. kirke 1. 11., i folkekirken 1. søndag efter 1. 11.

'allehånde (egl. alle slags; da det smager som en blanding af krydderier), krydderi, lavet af frugter af Pimenta officinalis, en trop. plante af myrtefam. Dyrkes især i det mellem-amer. område.

alle'ler el. *allemor'e* gener (gr. *allélo* gensidig - *morf*), arveanlæg, der indtager ens pladser på korresponderende kromosomer fra individets to forældre og med forsk. virkning på organismen.

For at kunne erkendes må der være mindst to, der da gerne betegnes med stort og lille bogstav, A og a, hvoraf det store dominerer over det sidste, det recessive. Ved mutation kan der af et arveanlæg (gen) opstå flere a.

allelopa'ti (gr. *allélon* gensidig - *pati*), d. s. s. nabovirkning.

allemånde [al'mænd], 1) opr. ty. folke-dans i 4/4 takt og roligt tempo, senere optaget som indledende sats i suite;n; 2) forløber for vals.

'Arien, Carl Ferdinand (1811-71), da. historiker. 1851 docent, fra 1862 prof. v. Kbh.s Univ. Nat.lib.; udg. *Håndbog i Fædrelandets Historie* (1840) m. skarp kritik af godssejerdelen og tildels enevælden, *Det Danske Sprogs Historie i Hertugdømmet Slesvig elier Sønderjylland* (1857-58), *De tre Nordiske Rigers Historie 1497-1536* (1864); A-s hovedværk, ført op til 1527). (Portr. sp. 86).

Allen [ælin], *Hervey* (f. 1889), amer. romanforf. og lyriker, kendt især for sin best seller *Anthony Adverse* (1933, da. 1935), en bred, pikaresk underholdningsroman fra Napoleons tiden.

'Arian, Johannes (f. 1916), da. forf. og journalist; satirisk Kbh.-roman *Frihed, Lighed og - Louise* (1943).

Allenby [ænbni], *Edmund* (1861-1936), brit. general. Øverstbefalende i Palæstina 1917-18 (kampe m. Tyrk.), feltmarskal 1919, højkommissær i Ægypten 1919-25.

'Allenstein [-'Jtain], ty. navn på Olsztyń i Polen (tidl. Østpreussen).

Allentown [æjntaun], jernindustriby i østl. Pennsylvania, USA.; 97 000 indb. (1940).

'Aller, 262 km l. biflod til Weser, udspringer ved Magdeburg.

'APier, Carl (1845-1926), da. bladudg.; grl. 1877 *///. Familie Journal*, der, anlagt

(indtog i Addis Abbeba maj 1936). Hailé Selassie flygtede t. Engl., mens Viktor Emanuel fik kejser titel. Attentat mod Graziani som vicekonge straffedes hårdt; trods mange vanskeligheder holdt Ital. magten til 1941, da Engl. under A. G. Cunningham erobrede A. (vicekongen, hertugen af Aosta, kapitulerede i Amba Alagi 19. 5., modstand i Gondar ophørte 28. 11. 1941). Maj 1941 vendte Hailé Selassie tilbage til Addis Abbeba. Lens-system og slaveri erklæredes afskaffet. 1942 krigserkl. t. Tyskl., Ital. og Japan; rejste 1946 krav om Eritrea og Ital. Somaliland. 1945 fik USA-selskab eneret på olieudvinding.

Abetz ['flibæts], Otto (f. 1903), ty. nationalsoc. Arbejdede i mellemkrigsårene f. ty.-fr. forståelse, udvist af Frankr. som polit. agent (spionagemistanke) juli 1939. Aug. 1940 ambassadør v. ty. militærkommando i Paris, støttede Laval. Fængslet efter Tyskls sammenbrud.

abhaser [-'fa-], muhamedansk folk med eget sprog, i Abhasien i Kaukasus. Landbrugere; ca. 80 000.

Ab'ha'sien, ASSR i Georgien, Sovj., på Kaukasus' S-skråning omkr. hovedstaden Suhumi; 8700 km²; 260 000 indb (1933).

Abhi'dhamma, navn på den 3. del af buddhismens kanon, væsentlig rummende dogmatisk og metafysiske tekster.

Abidjan [-'dsj], hovedstad og havneby i den fr. koloni Elfenbenskysten; 33 000 indb. (1943), deraf 1900 eur.

'Abies (lat.), ædelgran.

abie'ti'nsyre (af *abies*), hovedbestanddelen i fyretharpiks (kolofonium); af dens salte (resinater) anv. alkaliskalte til sæbe; bly-, mangan- og koboltalte som sikkativ i ferms; aluminiumresinat opstår ved limning af papir.

Abi'gail, Nabals hustru, blev efter dennes død g. m. David.

'Abija, konge i Juda Rige, søn af Reha beam, regerede kun kort (ca. 915 f. Kr.)

abild, glåda.: æbletræ.

Abildgaard, Nicolai (1743-1809), da. maler; efter studieophold i Ital. 1772-77 prof. ved akad. A fortsatte i en antikkiserende stil de store ital. baroktraditioner i sine 10 billeder til *Chr. Borgs Riddersal* (1779-91), hvoraf kun 3 reddedes ved branden 1794 (skitserne i kunstmus.).

Den Sårede Filoktet. Rom 1775. (Kunstmus.)

Hans af fri kompositorisk fantasi børne, billedskabende evne fandt udtryk i en række arb. med motiver bl. a. fra Shakespeare, Ossian og Holberg (Niels Klim); var desuden virksom som arkitekt og har skabt værker som *Frihedstøtten* (1792-97) og *Emiliekilde* (1780).

Abildgaard, Ove (f. 1916), da. forf. Respektløse og sprogligt originale digtsamlinger; *Uglegylp* (1946), *Hvirvler* (1948).

Abildgaard, Peter Christian (1740-1801), da. læge og veterinær, den da. vet-skoles stifter. Udgav 1770 »En danske Heste og Oueg Læge«, der udkom i mange oplag, også i Sv. og Tyskl. Oprettede en vet.-skole, der blev åbnet 1773 på Christianshavn med A som leder. Da A kom i økon. vanskeligheder, overtog staten 1776 skolen, der fik navnet Den Kgl. Vet.-skole. I 1781 blev kvægpesten ved A-s initiativ udryddet i Danmark. ved afspærring og nedslagning af de syge dyr. A var foregangsmand på husdyrbrugets område. Banebrydende zool. arbejder vedr. indvoldsormene. (Portræt).

Kjeld Abell. P. C. Abildgaard.

Abildgaard, Søren (1718-91), da. arkivtegner, der i en længere årrække som den første aftegnede gi. mindesmærker på rejser overalt i Danmark.

Abi'melek, søn af Gideon, udråbte sig til konge i Sikem efter at have dræbt sine 70 brødre undtagen Jotam.

abio'genesis (a- + bio + gr. *genesis* frembringelse), d. s. s. *generatio æquivoca*, selvdannelse.

'Abisjag, ung kvinde fra Sjunem, som hentes til David i hans alderdom. (1. Kg. 1).

Abisko Va-/, sv. station (Luleå-Narvik banen) og turiststed. Naturvidensk. station og nationalpark.

Abja'tar, præst hos David, d. s. s. Ebjatar abkhaser, anden stavemåde for abhaser. ablati'v (lat. *casus*) ablativus fjernelses (*casus*), kasus, der betegner udgangspunktet for en bevægelse el. handling, f. eks. lat. *domo* hjemmefra.

'Åbner, hælterne hos Saul og David, myrdes af Joab.

ab'norm (a- + lat. *norma* regel), 1) regel-siridig, usædvanlig, afvigende fra normen; 2) uhensigtsmæssig, sygelig afvigelse fra idealtilstand. Mods. normal.

abnormforsorg, ældre betegn. for sær-forsorg.

abnormi'te't (af *abnorm*), (arveligt betaget) organ- el. funktionsforstyrrelse.

abnormundervisning, undervisning af sansede defekte (f. eks. blinde, døde), tale-lidende, læsere tardedede, intelligensdefekte og vanskelige børn, a foregår i særskoler, særklasser, skolehjem, blinde- og døvstummeinstitutter o. i. el. ved særundervisning.

abolition (lat.), afskaffelse, ophævelse, eftergivelse; *jur.*, fritagelse for strafferetlig tiltale.

abolitio'nister, tilhængere af neger-slaveris ophævelse.

abonnement [-'ma'ʔ] (fr.), forudbestilling til reglm. aftagning, f. eks. avis-a, teater-a; abonnt, den der har et a.

abonnementskort udstedes ved jernbaner, sporveje o. i. for en navngiven person til et ubegrænset antal rejser inden for a-gyldighedsperiode, og på bestemt strækning el. inden for et bestemt område.

abon'ne're (på), forudbestille.

aborre (Perca fluviatilis), pigfinnefisk med 2 rygfinner, grågrøn ryg med mørke tværbånd, som regel 25-30 cm, kan blive

% m. Alm. i ferske vande på nordl. halv-kule, undertiden i brakvand. Rovfisk, leger om foråret; af nogen økon. betydning. Når beslægtet er hork og sandart. Aborrebjærg, Møns høj, punkt (143 m). aborrefisk (*Percohmorphi*), artsrig gruppe af pigfinnefisk m. fl. tusind arter. Hertil aborrefam., sprøjtefisk, cichlider, spardier, muller m. fl.

a'bort (lat. *aboriri* afgå), 1) med., svangerskabets standning og fosterets afgåen inden for de første 28 uger. Årsagen kan bl. a. være: overanstrengelser, sindsbevægelser, infektionssygdomme (bl. a. syfilis og gonorrhoe); ofte fremkaldt ved indgreb i livmoderen; 2) vet., hos dyrd. s. kastning.

abor'ti'v (lat.), dødfødt; mislykket; uudviklet.

abortivkur, med., behandling der tilsiger en hurtig standning i sygdommens I stadium.

ab'ovo (lat: fra ægget), fra begyndelsen. abra'ca'dabra, gi. trylleformel. Nu alm. brugt i bet: vās. Titel på en af Holbergs komedier.

'Abraham, Israels stamfader, udvandrede ifrah. G. T. fra Karan (Charan) i Mesopotamien og fik af Gud løfte om Kanaans Land. Havde med Hagar og Sara sønnerne Ismael og Isak. A boede i Mamre Lund ved Hebron.

Abraham, Paul (f. 1892), ung. operette komp. *Viktoria og hendes Husar* (1930).

'Abraham'sen, Erik (1893-1949), da. musikvidenskabsmand. Prof. ved Kbh.s Univ. 1926. Udg. bl. a. *Musik og Samfund* (1941), *Hvem er Musikalsk?* (1943).

'Abraham'sen, Harald Reitev- (f. 1885), da. kirurg. Overkirurg v. Bispebjerg Hosp. 1926, prof. v. den klin. praktikanterundervisning.

'Abrahamson, Werner Hans Frederik (1744-1812), da. forf., tyskfødt. Johs. Ewalds ven. Folkevisegivner. Huskes især for boken *Minsøn, om du vil i verden frem, så buk!*

Abrahamstrup, indtil 1673 navn på Jægerspris.

Abra'roovitj [-'vitj], Shalom Jacob (1836-1917), jød. romanforf., som skrev både på jiddisch og hebr. Kendt under pseudonymet *Mendelev Mocher Sforim*.

abrasion (lat. *ab-radere* afskrabe), havets nedbrydende virkning under dannelse af kystkift og en jævnt skrånede nedbrydningsflade, a-flade.

a'braxas-gemmer, flade sten, der af romerne var, som amuletter. Bærer i alm. et gudebillede af fantastisk form: menneskekrop m. hanehoved og m. slanger i st. f. Den samt indskriften abraxas el. abraxax (gr.), if. den ægypt. gnostiker Basilides (omkr. 100 e. Kr.) navn på urvæsenet.

abri'ko's (*Prunus armeniaca*), et opr. asiat, træ hørende til mellemfam. Blomstrer før løvspring, frugten rundagtig saftig og fløjlsåret. Stenen jævn, forsynet med to ribber langs den ene rand. Alm. dyrket i Middelhavslændene. Vigtigste produkt: tørrede a, især fra Californien, a kan dyrkes på espalier i Danmark. abro'di't, jodholdigt kontrastmiddel til røntgenfotoграфи.

abrogation (lat.), fuldstændig ophævelse af lov el. viijsbestemmelse; jfr. derogation.

Abrolhos [a'brøljun, 6 små koraløer ved Brasiliens kyst på 18° s. br.

ab'rupt (lat. *abruptus* afbrudt), brat afbrudt; pludselig; usammenhængende.

'Abrus precatorius (lat.), d. s. s. pater-nosterarter.

Abruzzerne [-'brutsj, ital. *Abruzzi* [-'brut:si], bjerglandskab i Midtitalien med kalkryggen Gran Sasso d'Italia, der når 2921 m i Appenninernes højeste punkt Monte Corno.

Abruzzerne, hertug Luigi Amedeo af [l'widzi ame'dæo] (1873-1933), ital. polarforsker. Eksped. til Ishavet 1899-1900.

A'bruzzi e Mo'ise, ml.ital. landsdel; den sydl. del af de rom. Appenniner m. tilgræns. Adriaterhavskyst; 15 237 km², 1 687 000 indb. (1947).

Absalon, søn af David, dræbtes under et forsøg på at støde faderen fra Tronen.

'Absalon (1128-1201), da. statsmand, søn af Asser Rig. Studerede i Paris, var med ved blodgildet i Roskilde 1157, biskop i Roskilde s. å., erkebisp i Lund 1178. Ved siden af sin virksomhed som kirkeorganisator blev A kongerne Valdemar I's og Knud 4's højre hånd som administrator og hærfører, byggede borgen Havn (det sen. Kbh.), deltog i og ledede tals. forsøg mod venderne (Rugens erobring 1169) og slog 1185 hertug Bogislaw af Pommern.

Absalons borg, beg. til Kbh.s Slot, Christiansborgs forgænger, grl. 1167 som værn for den gi., indtil da ubet. handelsplads Havn. Udgravet 1907 og 1918, nu over-

for et bredere publikum, vandt enestående udbredelse. Udkom også i No., Sv. og Fini. Carl Allers Bogforlag, 1940-49, udg. hovedsagelig skønlitt.

aller'gi* (*allo* -) gr. *ergon*, værk, arbejde), ændret - ofte forøget og fremskyndet - reaktion af organismen overfor bakterier, serum el. andre organ. stoffer som følge af tidl. indvirkning af samme stof.

All'er'helligste, bruges i G. T. om det inders te rum i temple t, hvor Pag tens Ark stod. Kun ypperstepræsten måtte komme her og kun på forsonings dagen.

'Al'lerup Bakker, del af Jyske Ås; Storstensbakke; 109 m.

'Allero'd-lag, gytie med rester af birk og fyr, afsat i Allerød-tiden.

'Allero'd-tid, kort varmeperiode i tundra-tiden, 12-13000 f. Kr., med skovtræerne dun-birk, asp, ene og fyr. Opkaldt efter første fundsted ved Allerød, N-Sjælland.

Allé-Scenen, et i 1943 åbnet frederiksbergsk teater. Bygningen, fra 1888, er det tidl. Frederiksberg Morskabsteater (1869-1914), Alexandra Teater (1914-17) og Betty Nansens Teater (1917-43).

alle's j æles dag fejres i d. kat. kirke 2. 11. til minde om de hensovte.

alles krig mod alle (lat. *'bellum'omnium contra omnes*), udtryk, hvormed Th. Hobbes besk. naturligtstanden, som han tænkte sig den beskaffen, indtil menneskene ved oprettelsen af en samfundspagt endes om at overdrage al magt til en enevældig hersker, hvis forreste opgave var at opretholde freden.

allez [a'le] (fr.), gå! af sted! I jægtsproget kommando til hunde i bet.: løb og søg efter vildt.

Allgemeine Elektrizitätsgesellschaft se AEG.

'Allgåner Alper [-gayar], den ves t. del af de nordl. kalkalper, ml. Iller og Lech, Tyskl. og Østrig; højeste punkt: Hohes Licht (2687 m) (i Østrig).

'Alia, biflod til Tiberen, hvor gallerne 390 f. Kr. slog Rom.

alliance [ah'arjəsa] (fr: forbund), overenskomst ml. staternes samarbejde, fortrinvis militær bistand i tilfælde af angreb.

Alliance Française [a'lja:s fra'sæ:z], forening, grl. i Paris 1883 for at udbrede kendskab til fr. sprog og kultur i udlandet. Afd. i Kbh. siden 1887.

Alliance Israélite Universelle [a'lja:s israelit univær'sæl], forening stiftet i Paris 1860 til gavn for jødernes ligeberettigelse og nationalfølelse; virker ved underafdelinger i de forsk. lande, f. eks. Anglo-Jewish Association i England.

Alliancescenerne, navnet på sammenslutningen fra 1939 ml. »Folketeatret» og »Det Ny Teater».

Allier [a'lje], 1) 410 km l. biflod til Loire, fra centralmassivet til Nevers; 2) fr. dept. omkr. 1), 7 382 km²; 378 000 indb. (1946). Ho vedstad: Moulins.

alli'e (fr.): a sig, slutte forbund; alli'e rede, forbundsfæller; »de A», alm. betegn. for Centralmagternes modstandere 1914-18 og Aksemagternes modstandere 1939-45.

alli'gator (sp. *lagarto ogle*), krokodille m. gruber i overkæben, hvori 4. tand i underkæben rager op; indtil 5 m lange, lever mest af fisk, kan tage større pattedyr. N-Amer., Kina; huden anv. til læder.

alli'gatorskildpadder (*CheHydra serpentina*) nordamer. sumpskildpadder. Mere end meterlang; halen m. takket rygkam. Fiskeæder.

'al'like (*Corvus mo'nedula*), lille ravnefugl, grå og sort med lysere nakke, alm. i Danm., delvis standflugt, ruger kolonivis i hule træer, skorstenne, tårne o. l. Lever af insekter samt planteføde.

Al'i'n, Arthur (1847-1926), da. komp. 1888-1915 domorganist i Århus, ledede 1889-1914 De Centraliserede Jydske Sangforeninger

Allinge-Sandvi'g, da. købstad, N-Bornholm; 2195 indb. (1945). Fiskeri, granitbrud, badested. (III.: A byåben).

Alling Å, da. æer.; 1) udmunder i Grund

C. F. Allen.

C. J. L. Almqvist.

Fjord, 0 f. Randers; 2) biå til Gudenå, S. f. Tange Sø.

Alling'å'bro', da. stationsby (Randers-Ryvmgård); 1072 indb. (1945).

allitteration (lat. ad til 4- *littera* bogstav), *bogstavrim, forlydsrim*, alm. i stående vendinger som bånd og bast, spot og spe. Et hovedelement i al gi. germ. poesi og grundprincip i oldn.-isl. verskunst; også anv. (ofte misbrugt) i moderne poesi og prosa.

'Allium (lat.), løg.

Allmänna Svenska Elektriska Aktiebolaget, d. s. s. ASEA.

allo- (gr. *allos* en anden), anderledes, fra en anden, modsat.

allo'bro'ger, gallsik stamme omkr. Vienne, undertvinget af Rom 121; mislykket oprør 62 f. Kr.

allocation (lat. ad til + *locare* anbringe), tildeling.

allochthon [atok'to'n] (*allo-* + *chthon* jord), anv. i samme bet. som allothigen, men ofte specielt om kullag, der er dannede af transporterede, sammenskyllede planterester.

Allocy'a'ni'n [-sy-], stof anv. v. sensibilisering af fot. emulsion, fremstillet af Agfa, D. s. s. Neocyanin.

al'lodium (nylat.), privat ejendom, som ikke er len (feudum).

alloga'mi' (*allo-* + *-pami*), d. s. s. fremmedbefrugning. Adjektiv: allo'ga'm.

al'lo kro 'ma' tisk (*allo-* 4- *chrma* farve) kaldes et mineral, hvis farve skyldes indblandede fremmede stoffer.

allonge [a'bijja] (fr: forlængelse), det papir, der klæbes på en anv. el. veksler for at give plads til endossementer.

allongeparyk, lang, krøllet paryk, anv. af fornemme mænd ca. 1660-1750.

allons [a'lo] (fr: lad os gå), fremad! Allons, enfants de la patrie - [a'lszfdldlpa'tri], fremad, fædrelandets børn (1. linie af Marseillaisen).

al'lopa'ti' (*allo-* 4- *-paiti*), homöopati-benævnelse for den alm., vidensk. begrundede lægekunst, for at antyde, at denne består i at fremkalde nye sygdomme i st. f. dem, der behandles.

allopolyp'o'i'd (*allo-* + *poly-* + *-ploid*), plante med fl. end de normale to kromosomsæt.

allo'so'mer (*allo-* 4- *-som*) el. *heterokromosomer*, mods. autosomer, betegn. for par af uens store, delvis homologe, samhørende kromosomer, a spiller oftest en rolle ved kønsbestemmelsen.

allotherier [-te'] (*allo-* + *therion* pattedyr), d. s. s. multittuberculata.

allothi'ge'ne (gr. *alloithi* andetsteds 4- *-gen*'), kaldes bjergartsbestanddele, der er opstået i andre omgivelser, end hvor de nu findes, f. eks. de transporterede mineraler i klastiske sedimentbjergarter.

al'lotria (gr.), uvekkommende ting.

al'lotro'pr (*allo-* 4- *-tropi*), den egenskab hos visse stoffer at forekomme i forsk. modifikationer med forsk. egenskaber, f. eks. kulstof som grafit el. diamant, a beror på forsk. placering af atomerne i stoffets rumtinger.

al'lot'ova (ital: i oktaven), *mus.*, bet. at en stemme skal udføres 1 oktav højere end noteret.

Allport [ä:lpärt], *Gordon Willard* (f. 1897), amer. psykolog. Har bl. a. skr. *Personality* (1937).

all right [ä:l 'rait] (eng.), alt vel, godt!

all round [ä:l 'raund] (eng: helt rundt), alsidig.

allu'de're (lat.), hentyde til; allusion, hentydning.

allure [-ly:r:3] (fr.), gangart (om heste).

alluvi'a'ltid, tiden siden istiden (alluvium).

al'luvium (lat. *alluvio* opskylning af jord), aflejringer dannede efter istiden. I Danm. marsk, torv, hævet havbund. Efter sen-glacialtidens arktiske flora først fyrreskove i fastlandstid, dernæst egeperiode og litorinahav, endelig bøgeperiode og udvikling til nu tidens forhold. All u v i ' a ' l opskyllet.

Allways [ä:w:3z] (eng: altid, kbh. radiofabrik i Sydhavnen, arbejdede under besættelsen i f. tyskerne, totalt ødelagt v. sabotage 16. 1. 1944. Landsretsdøm 1948 gav ledelsen fængselsdom, firmaet bøde på 500 000 kr. og konfiskation af 4,4 mill. kr.

allweather [ä:twæ:3z] (eng: alt vejr), karosseritype på bil, forsynet med foranderlig kaleche.

al'ly'l (lat. *allium* løg), umættet alkyl *CH₂:CHCH₂*-, der indgår i forsk. forb., f. eks. allylalkohol *CH₂:CHCH₂OH*, allyl-sennepsol, der findes i sennepsfrø, og allylsulfid, der findes i og lugter af hvidløg.

Allypropy'na'l, meget anv. sovemiddel.

'Alma-A'ta ['alma:'ta], for 1924 *Verny*, hovedstad i Kazahstaf, Sovj., ved Turksib-banen; 231 000 indb. (1939). Jern-, tekstil- og fødevarerindustri. Univ. Almadén [-'den], sp. by med kviksølvminer, 200 km SSV f. Madrid; 13 000 indb. (1940).

Alma'gest (arab: *al madjisti* af gr. *medle* syntaks) den store afhandling, det alm. benyttede navn på Ptolemaeus' værk om astronomi.

Armagro, *Diego* (1475-1538), sp. koloniserer, ledsagede Pizarro til Peru og drog 1535 til Chile, som A erobrede for Spån. I konflikt m. Pizarro, efter nederlag henrettet. A-s søn af samme navn dræbte 1541 Pizarro, men blev efter borgerkrig henrettet.

'Alma 'Mater (lat: den nærende (gamle, milde, kerlige) moder), alm. hædrende studentebetegnelse for universitetet.

alm'a'nak (arab. el. koptisk), 1) *astron.*, årbog, som indeholder en kalender over årets dage, kirkelige fester samt oplysninger om astron. fænomener. De såk. store a, Nautical Almanac, American Ephemeris o. a. indeholder nøjagtige og udførlige tavler over solens, månens og planeternes positioner beregnet på grundlag af de astron. bevægelses teorier. V. hj. af de store a beregnes borgerlige a, beregnet for passende valgte horisonter og meridianer, i Danm. for Kbh.s Observatorium. I Danm. er a udkommet fra 1570 (en enkelt i 1525). Kbh.s Univ. udgiver tre off. a for Danm. og en for Færøerne. Den største af disse, skrive- og rejse-kalenderen, indeholder foruden kalender og astron. oplysninger tillige oplysninger om højvande, fyrliste, markedsførtegn. o. a. I Danm. skal enhver a forsynes med univ.s stempel, for hvilket der betales en afgift (nettoindtægt ca. 325 000 kr. årlig); 2) *litt.* I sidste halvdel af 18. og beg. af 19. årh. udvikler især i Tyskl. fi. a sig til rent litt. publikationer uden astron. indhold; den berømteste »Musalnmanach» 1796-1801 (red. af Schiller). I Danm. er den af J. L. Heiberg udsendt »Urania» (1844-46) både astron. og litt.; rære populært anlagt er a som Flinch's og Wisbech's el. »Dansk Folkekalender».

alman'di n (efter *Alabanda*, by i Lilleasien), *Fe₃Al₂Si₂O₁₂*, blodrød ædel granat. Anv. som smykkesten.

Almannagjá [-gja:u], isl. lavakløft, gnm. hvilken den gi. vej fører til pingvellir.

al-Man'siir (arab: den ved Guds hjælp sejrrige), 1) tilnavn til 'Abu Ja'far, kalif 754-75; - 2) tilnavn til Muhamed

Allongeparyk.

ibn-abi-Amir (d. 1002), der som minister og feltherre i Spanien holdt de kristne niger i N-Spanien nede.

Almare-Staket, sv. herregård ved Mälaren NØ f. Sthlm. I middelalderen vigtigt, ofte omstridt slot, nedrevet 1518. Nuv. bygn. fra 16. årh.

Alma-Tadema, *Lawrence* (1836-1912), holi.-eng. maler. Virksom i London. Genrebillede med motiver fra antikkens dagligliv.

Almeida [al 'mäi5a], *Francisco de* (ca. 1450-1510), portug. vicekonge i Indien 1505-09, sikrede portug. søherredømme i ostind. farvande.

Almeida Garrett [al'mai5a gá'ræt], *João Baptista J. B. da Silva Leilão* (1799-1854), portug. lyriker, dramatiker og romanforf., romantikkens fører i Portugal.

Almelo [-Jo-], by i holl. prov. Overijssel. 40 000 indb. (1947). Jernbane- og kanalknudepunkt. Bomuldsindustri.

almennyttigt boligbyggeri, boligbygg. foretaget af *sociale boligselskaber* og derved berettiget til særlig offentlig støtte.

almenskoler, **højere*** i Danm. siden 1903 gymnasieskoler med mellemssk. og realkl.

almen tillid, **frakendelse** af, hvorved stemmeret og valgbarhed i offentl. anliggender, retten til at beklæde offentlig hverv, til at virke som læge, sagfører m. m. bortfalder, fandt sted v. dom i h. t. lov nr. 259 af 1. 6. 1945 ang. forræderi o. a. landsskadelig virksomhed m. tillæg af 28. 8. 1946. Ved lov nr. 356 af 29. 6. 1946 bortfaldt den generelle frakendelse af a.

Almeria [-mæ'ria], spansk havneby: 102 000 indb. (1947). Havnen er yderst moderne, har store brændseloliedepoter og udfører jern, bly og frugt. 31. 5. 1937 bombarderet af ty. krigsskibe som hævn for republ. flyvers angreb 30. 5. på ty. slagskib »Deutschland«.

Almgren, *Oscar* (1869-1945), sv. arkæolog, hvis studier over N-Eur. fibulafomer fra jernalderen er grundlæggende for kronologien.

Almindelig Handelskompagni, Det, kbh. handelsselskab, grl. af regeringen 1747 m. det formål at koncentrere Østersølandenes transitthandel i Kbh. Fik monopol på handelen m. Finmarken, Isl. og Grønland. Opløst 1774 efter tab af hele kapitalen.

Almindelig Hospital, fra 1941 off. *Nørre Hospital og Københavns Plejehjem*, grl. 1769 som plejestiftelse i Amaliegade m. 600 fattig lemmer, snart anv. størstedelen til komm. sygehus. 1863-86 sygehus f. kroniske sygd. 1892 flyttet til Nørre Alle og 1919 til Ryesgade.

almindelig præstedømme, den teol. opfattelse, at retten til at være præst ikke afgøres ved ordination el. lign., men følger af selve det at være kristen (døbt).

alminding, i middelalderen de store øde ei. skovbevoksede strækninger, der lå uden for de bebyggede egne, og som tilhørte kongen.

Almindingen, skovparti på Midt-Bornholm med Rytterknægten og Ekkodalen. Areal ca. 25 km² (Danmarks 3. største skov).

almisse (gr. *eleémosyni* barmhjertighed), gave el. det at give til trængende; har stor bet. i Østens og Vestens individualistiske frelses-rel. som førstjeneste for gaveren. I de primitiv-antikke rel., bygget over den kollektive samfundsform, har a ingen plads.

almo'hader, muham. sekt fra N-Afrika, der i 2. halvdel af 12. årh. kæmpede mod de kristne i Spanien.

almora'vider, muham. sekt i Afrika*, der 1061 kom maurerne i Spanien til hjælp mod de kristne.

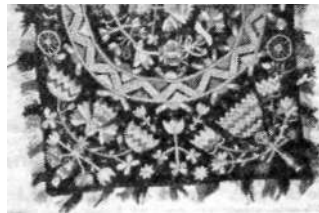
Almqvist [-kvist], *Carl Jonas Love* (1793-1866), sv. digter. Præget under opvæksten af Herrnhutisme og Swedenborgmystik udviklede A sig til rel. fantast. Omsatte sit rige idéliv i et mangeartet romantisk forf.skab, delvis samlet i *Tornrosens bok* (1833-50). I novellen *Det går an* (1839), samtidige romaner og

afh. *Europeiska missbnjets grunder* (fragment) foregribes eftertidens realisme og problemdrøftelse. Sigtet for giftmordsforsøg flygtede A til Amerika 1851. (Portræt sp. 86).

almude [-'mudh], ældre portug. mål for flydende varer, i Lisboa = 16,74 l, i Porto = 25,08 l.

almue (glda. *almughæ*, egl. hel -f bunke, masse). Ordet kendes fra hele Norden, anv. i 14. årh. i bet. hele folket el. borgere i mods. til øvrighed. Får senere bet. småkårsfolk (især på landet).

almuestil, betegn. for bondealmuens husflidskunst, stilistisk præget af den simple teknik i hjemmene, almuesyning, stærktfarvet uldgarnsbroderi på vadmel, ofte m. fortællende indhold: rytter på jagt o. l. Karakteristisk

for a er de på retsiden udspændte, brogede netagtige bunde. Typen kendes fra sjæll. age- og bækhynder fra slutn. af 18. til midten af 19. årh.

Almuevennen, navn på to da. og et no. blad. Mest kendt er det da. A, stiftet 1842 af I. A. Hansen som organ for Bondevennerne. Ophørt 1877.

aln [a'ln], ældre sv. længdemål (alen) = 0,594 m.

Alnarps Lantbruks-, Mejeri- och Trädgårdsinstitut i Skåne (oprettet 1856), sv. højere landbrugsskole m. teoretisk og praktisk undervisning. A har et tilliggende af 551 ha. Til A er henlagt d. sv. stats mejeriforsøg og havebrugsforsøg samt filialer af statens maskinprøver, frøkontrol og planteopatol. forsøg.

Alnon, sv. ø. Sundsvallbugten; 65 km²; 7000 indb. Mange savværker.

Alonesia, slægt af arumfam. Ofte meget storbladede, dekorative planter fra Ostindien.

Aloe (gr.), slægt af liljefam. Urter el. træagtige planter med en tæt roset af tykke, kødede blade i spidsen af stammen. Blomsterstanden en næsten uregnet klase. 180 arter, især afr. Bladtaverner bruges til tovværk (a-hamp); af bladene fås a-saft (afførende).

aloi [a'lwa] (fr. *à loi* efter loven), en mønts lov-mæssige fholdighed.

Al'isi, Pompeo (f. 1875), ital. diplomat, baron. Gesandt i Kbh. 1920-22, Tokio 1928-29, Ankara 1930-32. Kabinetschef i udenrigsra. 1933-36, Ital.s repræsentant i Følkerebunden 1933-37, hvor A m. stor behændighed forsvarede fascismens udenrigspol. under Abyssinienkrigen.

alopexia are'ata [-'sia] (gr. *alopéks* rev, lat. *area* åben plads), plevitis optrædende skaldethed; helbredes sædv. af sig selv, a *de'calvans* (lat. *calvus* skaldet), hudlidelse, ved hvilken både hovedhåret og den øvr. legems behåring falder fuldst. af.

Alor Star (eng. [alá:'stá:]), hovedstad i Kedah, Maia ja; ca. 20 000 indb.

Alost [a'bst], fr. navn på *Aalst* (belg. by). Alo'ysius (d. 1591), kat. helgen, jesuit (helgensdag 21. 6.). Plejer af pestsyge. Helgenkåret 1726.

alp'paka (quechua-sprog), 1) tamform af lama, Andesbjergene; leverer værdifuld uld; a-uld er fin, blød og silkeagtigt skinnende, spindes ofte s. m. andre tav. Betegn. a-uld anv. undertiden om en slags kradsuld, fremstillet af forsk. kludesorter; 2) glansfuldt stof, vævet i

lærredsbinding med bomuldskæde og uldskud; bruges til for, jakker og serveringskjoler; 3) forniklet, forkromet el. forsvøvet nysølv.

Alpax, korrosionsbestandig aluminiumsiliciumlegering.

Alpe-baner, fællesbetegn. for de normal-sporede hovedbaner, som, i tilslutn. til det øvrige eur. jernbanenet, er ført gnm. Alperne. Man skelner ml. *Alpe-tværbaner*, som løber fra N til S (f. eks. Mont Cenis-b. (1871) i Frankrig, St. Gotthard-b. (1806), Lotschberg-b. (1903), Simplon-b. (1906) alle i Schweiz; Semmering-b. (1853), Brenner-b. (1867) begge i Østrig) og *Alpe-længdebaner*, som løber fra V til O (f. eks. Martigny-Chamonix-b. (1906) i Frankrig, Montreux-Berner Oberland-b. (1905) i Schweiz, Arlberg-b. (1884) og Tauern-Karawanken-b. (1905-06) i Østrig).

alpeglød, den rødfarvning, der ved solens op- og nedgang viser sig på sneklædte bjergtoppe, a er genskin af aften- el. morgenrøden.

alpegranit, talk- og kloritholdig granit fra Vestalperne.

alpehorn, primitivt musikinstrument af træ, bestående af et indtil 2 m langt lige, konisk rør.

alpejægere, ital. (*cacciatori*) *al'pini*, opr. navn på frikorps oprettet 1859 af Garibaldi, senere fodfolksafd. (i Frankrig, Schweiz, Italien og Østrig) særligt udd. til bjergkrig.

alpekalk, grålig el. rødlig forsteningsrig kalksten fra Alpernes trias.

alpekrager (*Pyr'roracorax*), allikestør, sorte ravnefugle m. buet tyndt næb. 2 arter: gulnæbbet a og rød næbbet a, i mellemeur. højfjælde.

alpeurmældyr (*Mar'mota marhmodt*), det i Alpernes højfjeldsområde forekommende murmeldyr. Ca. 1/2 m, grålig.

alpeplanter. Floraen ml. trægrænsen og snegrænsen er stærkt påvirket af højfjeldsklimaet med dets lave temp., den korte vækstperiode og det stærke sollys. a er derfor lave af vækst, ofte pudedannede. Blomsternes farver er i reglen meget klare og stærke, hvorfor mange er yndede stenhøjsplanter. Nævnes kan slægter og arter som alperose, azalea, violer, alpeviol, isranunkel, ærenpris, klokkeblomster, primulaer, ensian og stenbræk. De mere vindblæste og tørre steder dækkes sædv. af laver.

alper, bjerge opstået ved foldning på samme tid som de europæiske a.

alperibs el. fjeldribes (*Ribes alpinum*), en ca. 150 cm høj busk, der i Danm. anv. til hæk- og underplantning, a har usædv. tidligt løvspring, blomsterne er uanselige, fremkommer i klaser i april.

Alperne, Europas største bjergkæde, strækkende sig fra den fr. Riviera til Wien (se farvekortet Mellemeur. (indsat ved Tyskl.)). Deles af en linie fra Bodensee over Spugen til Como-søen i V- og Ø-A, hvis geologiske opbygning er meget forsk. Vestalperne kan igen deles i de fr. A og Midt-A. De fr. A adskilles fra Appeninerne gnm. Col di Tenda og strækker sig med Sø-Alpernes kæder langs med Rivieraa, hvorfra de svinger mod N og i Mont Blanc-massivet når 4810 m. S f. dette massiv ligger Mont Pelvoux-massivet og på grænsen til Ital. De Grajiske A. Midt-A el. Schweizer-A rummer talr. søgte turiststeder og opdeles gnm. de store floddale i en række alpegrupper. N f. Rhone-Rhindalen lig-

Dal i Bern ina-Alperne.

ger nævnt fra V mod Ø Berner A med de velkendte toppe Jungfrau og Finsteraarhorn. Vie rw aids latter A omkr. Vierwaldstätter See, og Glarner A. S herfor ligger Walliser A med Matterhorn og Mte. Rosa, Tessiner A og Adula A. Ml. Rhone- og Rhindalen ligger St. Gottard-massivet. - *Ostalperne* består af 3 hovedkæder, der igen kan underdeles i talr. mindre kæder og særl. mod Ø deles Ø-A op i talr. vifteformet udbredte kæder. Den nordl. af hovedkæderne, de nordl. kalkalper, ligger N f. floderne Inn og Enns og består fra V mod Ø af Rhatiske A, Allgäuer A, Bayerske A, Salzburger A og østr. A. S herfor ligger Central-A, der igen kan deles i Bernina-A, Ortler A, Ötztaler A, Zillertaler A, og Hohe Tauern med Grossglockner samt de lavere Niedere Tauern og Gailtaler A m. v. De syd. kalkalper beg. i Bergamasker A Ø f. Lago di Como og derpå følger Dolomiter A, Carniske A» Venzianse A og Juliske A m. v. - De vigt. *Alpe-veje* følger de store fiordale og står ved passene i forbindelse, med hinanden, mange steder er passene nu gennemløbet af jernbanetunneler. De vigt. Alpe-pas er Fréjus (jernbanen Lyon-Torino) og Mt. Cenis på grænsen ml. Frankr. og It. Simplon forbinder Rhone- og Ticino-dalen, herigenom går jernbanen fra Bern til Milano. I massivet omkr. Rhinens og Rhones udspring ligger Grimselpasset, der forbinder Aare og Rhonedalen, Furka-passet og St. Gotthard. I Ø-A ligger det vigtige Brenner-pas, hvorigennem banen fra Innsbruck til Bolzano er ført. samt Semmering-passet med banen fra Wien til N-Ital. - *Geol.* A er opstået ved foldning i tertiærtiden overvejende ved tryk fra S og Ø. - *Klimaet* er tempereret. A danner klimatisk en barriere ml. Centraleuropas kolde klima og Ital.s varmere og solrigere klima (i varme dale kan dyrkes vin og majs). Snegrænsen ligger ml. 2500 og 3000 m, højere på den tørre nordside end på sydsiden. - *Vegetation.* I dalene kan træffes løvskov, der på bjergene afløses af nåleskov for i en højde af 1500-2200 m at gå over i alpeurternes bælte og højere oppe fjeldmark og sne. - *Dyrelivet* er rigt, men de større arter som gemse og stænbuk er efterhånden temmelig sjældne. - Landbrug og kvægavl (sæterdrift) er de vigtigste *erhverv*, mange steder findes også en meget betydelig industri baseret på vandkraftudnyttelse samt hjemmetekstilindustri (trævarer, ure m. v.), medens minedriften er ringe. Stort turistbesøg badesommerog vinter og særlig i Schweiz og Fr. ligger talr. intern. luksushoteller (St. Moritz, Davos m. v.).

alperose (*Fhodo/dendron*), slægt af a-fam.

Mest buske med spredte, læderagtige, helrandede blade, oftest stedsegrønne; store blomster. Især udbredt i Ø-Asiens bjerge, 700 arter. Mange arter dyrkes i haver.

alpesalamander (*Sala/mandra atra*), ensfarvet sort landsalamander. Også forplantningen foregår på land; ungerne ligner de voksne. Mellemeur.s bjerge.

alpesjæler, d. s. s. klippesjæler.

Alpes-Maritimes, [alpsmari'tim], dept. i SØ-Fr.: 3736 km²; 449T00 indb. (1946). Delvis opfyldt af de fr. Alper (Søalperne). Dyrkning af oliven, vin, citroner og blomster. Hovedstad: Nice.

alpeviol (*Cyc/amelari*), slægt af kørdiverfam., flerårig urter med stængelknold, hvorfra bladene og de nikkende blomster udgår. 16 arter, Eur. og Asien, prydplanter.

al'pider el. *al' pi'ne foldekæde*, bjergkæde, hvis hovedfoldning skete i tertiær. Omfatter Alperne og deres fortsættelse mod Ø til Himalaya samt bjergkæderne omkr. Stillehavet.

al'pi'n (lat. *alpinus* alpeagtig); bruges om

landskaber m. v. af samme karakter som Alperne.

alpine foldekæde, d. s. s. alpider.

alpine race, en menneskerace under den europidiske racegruppe, lever i bjergene Ml.- og S-Eur. og det fr. højland. Menneskene er ret lavstammede, oftest mørk hårede, har lysebrune øjne og er kort skallede. (Ill. se tavle Menneskeracer)

alpi'nisme, d. s. s. bjergsport.

alpin kombination, konkurrenceform skiløb, kombineret styrtløb og slalom bruges ved verdensmesterskaberne.

al'plov er en af K. A. Hasselbalch konstrueret plov, der trukket af en stærk traktor, er i stand til på hedejord at pløje i ca. 60 cm dybde, således at alen bringes op til overfladen.

Alpujarras [-far:as], bakkeland inden for den sydsp. Middelhavskyst. I dalen dyrkes bl. a. sukkerrør.

alqueire føt'kaira], ældre portug. og bras. Kornmål, enh. = 13 l og 40 l.

al ri'gore (di tempo) (ital.), *mus.*, i streng takt.

al'run (*Man' ar arora*), slægt af natskygefam., vokser i Middelhavslændene. Rødderne ...har ofte de mærkeligste former; de mest menneskelignende skyldes dog kunst; de bruges tidl. som tryllemiddel (alrunerod).

'Alrø, ø i Horsens Fjord; 7,6 km²; 305 indb. (1945).

Als, Peder (1726-76), da. maler, broder til Holbergskuespilleren Iver A (1722-70). Som portrætmaler elev af Pilo, men slut-

Peder Als: Grevinde C. E. A. Scheel f. Råben. 1768. (Kunstmus.)

tede sig efter en rejse til Ital. og Paris (1756-62) til nyklassicismen; blev efter sin hjemkomst prof. v. akad. og hofskildrer.

Als, ø ml. A Sund og Lille-Bælt; 315 km²; 34 294 indb. (1945). Indskårne kyster, frugtbar morænebakkeland (Høgebjerg; 81 m). Købstaden Sønderborg, flækkerne Augustenborg og Nordborg. Bro til Sundeved, færge fra Mommark til Fåborg. Tilfaldt 1564 den sønderborgske hertugslægt; vendte tilbage til kronen, efterhånden som de sønderb. linier uddøde, idet dog Augustenborgerne ejede store godsområder på A. Hævdedes af da. trupper 1848-50 og i 1864 indtil natten 28.-29. 6., da preusserne i både gik over til A fra Sottrupskov og indtog øen. Nederlaget medførte, at Danm. opgav fortsættelse af krigen. Alle landkommuner på A havde 1920 over 80% da. stemmer. (Kort se Danm.).

Als, landsby og badested ved Kattegat, N f. Mariager Fjord; 529 indb. (1945).

Alsace (al'zas), ty. *Elsass*, fr. landskab omfattende den vestl. Rhinslette og de østl. Vogeser, inddelt i departementerne Haut-Rhin og Bas-Rhin; 8294 km²; 1 145 000 indb. (1946). Hovedby: Strasbourg. Vigtigste erhverv er kvægavl, skovbrug og vinalv. - *Historie.* A erobredes efter 400 af de germanske aler, hørte i middelalderen under Det Ty. Rige, afstodes 1648 delvis til Frankrig, der 1681 også tog Strasbourg.

Skønt overvejende tysktalende var A efter 1800 fr.sindet.

Alsace-Lorraine [al'zas b'ræn], ty. *Elsass-Lothringen*, betegnet, for de områder, som Frankrig i 1871 afstod til Tyskland, omfattede Alsace (undtagen Belfort) og departementet Moselle af Lorraine; ialt 14 515 km²; 1767 000 indb. (1946). - *Historie.* A blev efter afståelsen til Tyskland omdannet til et under kejserens suverænitet stående Reichsland, først under rigskansleren, fra 1879 med egen statholder og regering, fra 1911 med egen landdag. Den tyske embedsmandsstand søgte forgæves at forstyrke den franske indv. og delvis fransktalende befolkning. Der forekom talrige sammenstød med al tyske elementer, f. eks. Zabem-affæren 1913. Ved Versailles-freden 1919 tog Frankrig A tilbage uden afstemning og vakte nogen uvilje ved fr. ensretning, som fra midten af tyverne fremkaldte en autonomistbevægelse. 1940 indlemmedes A i Tyskland, der nu forsøgte fornyet tyskning ved at forjage fransktalende og anbringe ty. kolonister. Befriet 1944-45 efter svære ødelæggelser. A stillede 1945, ligesom i 1919, under en særlig højkommissær.

alsang, nat. sangbevægelse (folkelige sangstævner), der 1940 indførtes fra Sv. til Danm., men som snart ophørte, al'secco [-sek:ø] (ital.; på det tørre), vægmaleri malet på tør grund, modsat al fresco.

al segno [sænjo], *mus.*, til tegnet, alsilfilin, folier af a/uminium/ikat, fremstillet af kolloid ler ved opvarmning under højt tryk; ligner glimmer og anv. bl. a. i elektroteknikken (isolation).

•alsikekløver (*TrPffolium hybridum*), art af kløverslægten, opkaldt efter Alsike sogn ml. Sthlm. og Uppsala. Hovedets blomster stilkede og lyst rosenrøde. Dyrkes som foderurt, der på lav og fugtig bund lykkes bedre end rødkløver; træffes også forvildet.

'Alsium, oldtidsby i Etrurien, Cæres havne- stad. I rom. tid ubetydelig, men kendt f. sine prægtige villaer. Ruiner af disse bevarede.

'Alsnd kungsgård, sv. kongsgård på Adelsø, grl. i 13. årh.; kendt fra Magnus Ladulås. Alсно stadga 1279 (adelsprivilegier, forbud mod voldgæstning).

als-ob-filosofien [als-Dp-] (ty; som om), en af Hans Vaihinger i hans hovedværk *Die Philosophie des Als Ob* (1911) fremsat teori, hvorefter al menneskelig erkendelse og handlen beror på en v. hj. af bevist falske, men hensigtsmæssige antagelser (fiktioner) foretaget forarbejdelse og ordning af det givne, som alene er sansneformemmelserne i deres samtidighed el. rækkefølge.

Als 'Sund, strædet ml. Als og Sundeved; 20 km l., 250 m-4 km bredt. Vej- og jernbanebro (Chr. X.s Bro) over A ved Sønderborg.

'Aisten, ø. i Nordland, V f. Mosjøen; 153 km²; 3000 indb. (1946). Her jeldpartiet Syv Søstre og strandstedet Sandnessjøen.

'Aister, 52 km l. biflod til Elben, gennemstrømmer Hamburg, hvor den udvider sig til søerne Aussen- og Binnen-A.

•Al'strup, Carl (1877-1942), da. skuespiller. Deb. 1896 i pro- vinsen, 1904 i Kbh. 1913-28 v. Scala i som mandlig første- kraft med et lunt, godmodigt viseføle- drag. Fandt i 1930-erne frem til en in- tim, alvorlig ud- tryksform og place- rede sig som i lumerig og dybt menneskelig karak- terskuespiller (Soldaten Svejk, Gåle Ekdal i »Vildanden», Holbergs »Pepi» o. a.). Også bet. filmkunstner. *Erindringer* (1940).

'Alstrømer, Jonas (1685-1761), sv. industrimand. Grl. 1724 efter englandsrejser tekstilfabrikker i Alingsås, støttet af sta-

ten, skabte omfattende virksomheder, der dog gik tilbage efter beskyttelsens ophør efter ca. 1760.

alsædsbrug, ældste landbrugssystem i Danmark. Den ryddede og opdyrkede jord brugtes til stadig kornavl, og driften var skiftevis byg og rug.

alt, en dyb kvinde- el. drengestemme: omfang g-f.

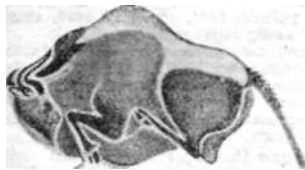
Alt, ty. navn på den rum. flod Oltul. **Altatfjord** KJo:r), 30 km l. no. fjord, S f. Hammerfest. Fra A fører Altelvas dal mod S til Kautokeino.

Alta'ir (arab. *al'tā'ir* den flyvende), *astrom*, stjernen α i Ornen.

alt't'iske **sprog**, fællesbetegn. for tyrk., mongolsk og tungusisk, der tidl. ansås for beslægtede.

Alt'taj, bjergkædesystem i Centralasien, fra den vestl. del af den mongolske rep. mod NV ind i det sydl. V-Sibirien og O-Turan. Største højde (4620 m) i Beluha.

Alta'mira-grotten, klippehule nær Santander i Spån., med nogle af de bedste af

Maleri fra Altamiragrotten.

Magdalénien-tidens naturalistiske dyrebilleder, fundet 1879.

alt'a'n (ital. *altan*), en af brystværn omgivet, åben udbygning fra en af de øvre etager i et hus. α hviler på konsoller, udkrægede bjælker el. l. I da. beboelsehuse med mere end 3 etager og kun en trappe kræver byggeoven, at alle lejligheder har α både til for- og bagside.

altazi'mut [-si:] (arab.; samme ord som azimut), astron. instrument til måling af himmellegemers højde og azimut.

Aldorf, hovedstad i kanton Uri, Schw.; 6000 indb. (1944). Kapucinerkloster.

Aldorfer, *Albrecht* (kort for 1480-1538), ty. maler. Virksom i Regensburg. Påvirket af Durer og Grünewald. Hans bibelske billeder har ofte fantasifulde baggrundslandskaber. Hovedværk: *Alexanderslaget*.

alt-eller-intet loven, fysiol. lov, først opstillet for hjertets kontraktioner, siden vist at gælde også for den normalt innerverede muskelfiber, for nerveledningsprocesserne o. a. α siger, at når organet reagerer, sker det enten med en given konstant styrke el. slet ikke. Mellemlin gives altså ikke.

Altenberg [-k], *Peter* (pseud. f. *Richard Engländer*) (1859-1919), østr. forf. Udpræget boheme, førte den østr. impressionisme ud i den yderste konsekvens: *Wie ich es sehe* (1896).

Altenburg, ty. by i Thüringen; 46 000 indb. (1939). Bet. læderindustri m. v. 1826-1918 hovedstad i Sachsen-A.

Alten Fjord, d. s. s. Altatfjord.

alter (lat. *altaria* forhøjning på offerbord), opr. inden for rel., kultus dels det sted, hvor de hellige genstande lægges, dels stedet for offerilden, som regel en forhøjning af jord el. sten. I den kristne kirke »Herrens Bord«, h vor nad veren holdes. De første kristnes α var simple borde, og af træ er endnu α i den ortodokse kirke, men allerede 517 bestemte romerkirken, at α skulde være af sten. Udført i dette materiale fastholdtes senere af og til bordformen, men i alm. har α form som en muret blok, med et fordybet, flisedækket relikvigemme i pladens overside. Af denne type er næsten alle vore middelalderlige, samt nutidens kat. a. Reformationen afskaffede relikvigemmet, og med den stigende brug af alterbordspaneler blev praksis, at α som oftest er et fast kasse møbel af træ.

'altera pars (lat.), den anden part, modparten.

alterbog, håndbog for præsten, indeholder kirkeårets tekster. Første da. α er Paladius' (1556).

alter'ego (lat.), andet jeg, om person, der helt går op i en andens tankegang.

alte're're (lat. *alterare* forandre), bringe ud af (sinds-) ligevægt, ophids.

altereret akkord, *mus.*, akkord, hvor en el. fl. af tonerne er kromatisk ændrede fra grundstillingen.

alt'ernati'v (lat.), hvad der giver adgang til valg ml. to el. fl. muligheder; α bestemte ydelse; debitor (sjæld. kreditor) har valget ml. to el. fl. ydelser til opfyldelse af den indgåede kontrakt.

alternative egenskaber, hinanden gensidigt udelukkende egenskaber hos levende væsener.

alter'ne're (lat. *alter* anden), skifte, handle skiftevis.

alterskab, skabsformet midtparti af gotisk altertavle.

'Altes Land [ˈlɛnt], marskandskab ved Elben nær Hamburg.

Althin E-tin], *Tarsten* (f. 1897), sv. museumsmand, leder af Teknisk Museum i Stlm., fremragende museums tekniker m. sans for udstillingernes popularisering.

Al'thusius [-zi-3, *Johannes* (1557-1638), ty. retsfilosof. Hævede, at samfundet er opstået ved udtrykkelig el. stiltiende pagt ml. dets medlemmer, og at herskerne kun har deres myndighed i kraft af en pagt ml. dem og folket, som har den øverste suverænitet.

Althæa [-tæ-] (gr. *althainin* helbrede), d. s. s. stokrose.

alt'hæarod, rodstokken af (læge-)stokrose, anv. til fremstilling af slimede ekstrakt med særegen smag; anv. dels i hostesaft til børn, dels ved bolschefremstilling.

Altinget, isl. *Alþingi* [ˈalˌɪŋjje], Isl.s lovgivende og opr. også dømmende forsaml. Oprettet 930 på Ulftjots initiativ, samlede 2 uger årligt om sommeren på pingvellir under lovgivemandens forside. Lovgivn. besørgedes af 36 (senere 39) goder, domsmyndigheden af 36 af goderne valgte dommere. Under Norgesvældet fra 1262 blev altingsmændene udnævnt af øvrigheden, under Danmarksvældet mistede A lovgivningen og ophævedes 1800. Genoprettet som rådgivende 1843, som lovgivende 1874.

'Altis (gr. lund), det Zeus viede hellige område i Olympia.

'Altmark, 1) Brandenburgs stamland, ty. landskab V f. Elben. Nu en del af Sachsen-Anhalt; 2) landsby i Østpreussen, hvor der 1629 sluttedes en 6-årig våbenstilstand ml. Polen og Sv; Sv. fik Livland og østpreuss. havnebyer.

Altmark-affæren, eng. angreb natten ml. 16. og 17.-2. 1940 på ty. damper »Altmark« på no. territorialfarvand. A.

Alter fra ca. 1150, Lisbjerg, Jylland. (Nat.mus.)

måtte søge ind i Jøssingfjord og efter kamp og ty. tab udlevere ca. 300 eng. fanger, bl. a. fra »Admiral Graf Spee«, til den eng. destroyer »Cossack«. Ledagende no. marineskibe protesterede, men åbnede ikke ild. Neutralitetsbruddet og No.s passive holdning brugtes fra ty. side som argument for senere angreb på No.

'Altmuhl [-my:l], 165 km l. biflod til Donau, udspringer S f. Main.

alt-nøgle, *mus.*, c-nøglen på tredje linie.

alto- (lat. *altus* høj), højde.

alt-o'bo', d. s. s. engelsk horn.

alto'cumulus (alto- + cumulus), skyer, bestående af et større el. mindre stratus-skydække opdelt i talr. mindre klatter.

Ofte er skyens midterste parti en sammenhængende hvid flade, der ud mod randene går i stykker. Smådelene kan være ordnede i regelmæssige rader (markelskyer). Højde nogle km.

Altona [ˈɪltonn:], tidl. selvstændig bykommune, fra 1937 indlemmet i Hamburg. Vigtigt industrikræfter, stor handel, frihavn m. v. A opstod i 16. årh.; under da. konger 1640-1864; indtil 1713, da Stenbock afbrændte A, en alvorlig konkurrent til Hamburg.

Altoona [át'tums], jernindustriby i Pennsylvania, USA, 125 km 0 f. Pittsburgh; 80 000 indb. (1940).

alto'stratus (alto- + lat. *stratus* udbredt (som et lag)), stratus-skyer af omtrent samme udseende som altocumulus, men i større højde indtil omkr. 5-7 km, hvorfor de enkelte smådele ses mindre (lammeskyer).

Altstrandet [ˈɪ-ra:nltæt], sachsis landsby, hvor Karl 12. af Sv. 1706 tvang August 2. til at anerkende Stanislaw Leszczyński som konge af Polen.

Altrinham [ˈá'tri'am], by i N-Engl., SV f. Manchester; 38 000 indb. (1939). Metalindustri, gartnerier.

alt roligt i Sjøkå-passet, de russ. krigsberetningers ensformige ordlyd under den russ.-tyrk. krig 1877-78, hvor et tyrk. korpss længe forsvarede passet. Tredelet maleri af Verestjagin.

altru'isme (indført af Auguste Comte, af lat. *alter* den anden), menneskekærlighed, hensyntagen til andre (mods. egoisme). -altru'istisk, menneskekærlig.

'Altwater [-fa:], ty. navn f. bjerget Pradé i Tjecoslov.

altskyerne, yderligtgående tysk nationalbevægelse, fra 1891 samlet i »Alldeutscher Verband«. Ønskede pangermansk storrig, omfattende hele mellemø. (»fra Skagen til Adria«), ivrigt for koloni- og flådeekspansion.

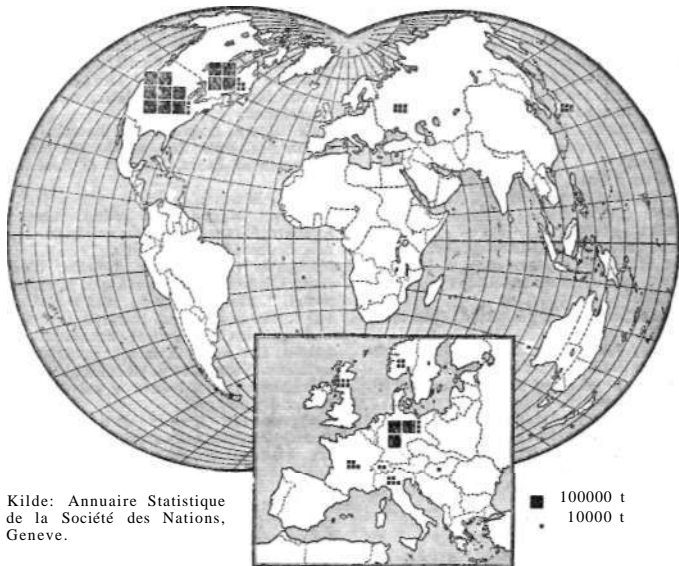
Alt'otting, valfartstsed i Bayern N f. München; Mariebillede.

alu'du'r, aluminiumlegering med kobber.

Alu'mi'nia, da. fajancefabrik i Kbh: grl. 1863, a/s 1872, købt 1882 »Den Kgl. Porcelænsfabrik«. Virksomhed heden har siden da navnet »Den Kongelige Porcelænsfabrik og Fajancefabrikken A«. Fajancefabr. stod i lang tid i skyggen af porcelænets store, kunstneriske udvikl. 1903 blev maleren Chr. Joachim kunstn. leder af A, og siden da har den kunstn. fajancefabrikation oplevet en stor blomstring. A-s varemærke er et grønt, afrundet A overstreget af 3 vandrette, grønne streger.

alu'minium, grundstof, sølvhvidt metal, kern. tegn Al, atomnr. 13, atomvægt 27, vf. 2,7, smp. 660°, valens 3. Forekommer meget udbredt i kern. forb., f. eks. som silikat i ler, kaolin og feldspat, som a-oksyd (s. d.) og som fluorid i kryolit, α angribes bl. a. af saltsyre, svovlsyre og

stærkt alkaliske (basiske) stoffer som natronlud og soda, men er ellers et stærkt og modstandsdygtigt materiale, hvorfor det anv. til beholdere og kogekar i tekn. og i husholdningen. De små syremængder, der kan forekomme i næringsmidler, medfører kun meget ringe korrosion, især hvis der også er sukker til stede, og det eventuelt opløste a er ganske uskadelig. *a-fremstilling* foregår i hovedsagen ud fra mineralet bauxit. Den findelte og tørrede bauxit opløses i 40-50 % natriumhydro ksyd do pløs ning under tryk i auto-klaver, hvorved de fleste urenheder bliver tilbage som slam, hvorefter aluminiumhydroksyd udfældes, tørres og kalcineres til oksyd Al_2O_3 . Udvinningen af a heraf foregår i en elektrolyseovn, hvis bund (katoden) består af en kulholdig masse med indlagte jærskinner, mens anoden, der ligeledes er af kul, hænger ned i ovnen. Elektrolyten består af smeltet kryolit, hvortil Al_2O_3 efterhånden sættes; herved opnås, at der kun behøves en temp. på 950-1000° C, medens Al_2O_3 først smelter ved 2050° C. Ved yderligere elektrolytisk raffinering kan a fås i en renhed af 99,99 %. - a kan ved at legeres med andre metaller, f. eks. magnesium, opnå styrkeegenskaber, der nærmer sig stålets; det er basismetall i en række vigtige letmetalllegeringer som duraluminium, silumin o. a. På gr. af dets ringe vægt, dets gode mekan. og kem. egenskaber finder a i stigende grad anv., bl. a. til automobiler og flyvemaskiner, i den kemiske industri og i elektroteknikken; i form af pulver til rustbeskyttende maling, til den såk. termitproces og til fremstilling af porebeton og poremetaller. -

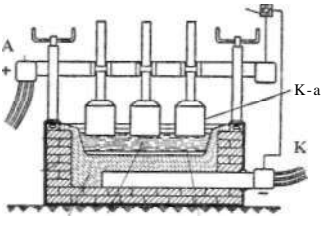
Kilde: Annuaire Statistique de la Société des Nations, Geneve.

Kort over produktionen af aluminium i 1943, som er det sidste år, for hvilket der ved Udarbejdelse: J. Humlum.

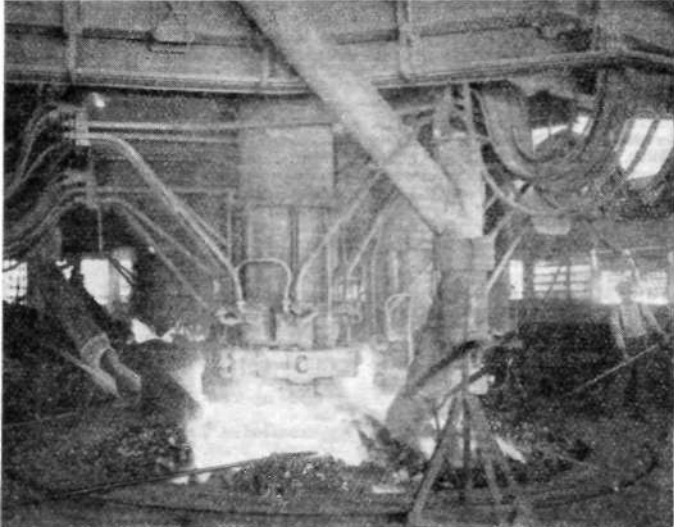
xitprod. er USA, hvor de største miner ligger i staten Arkansas. Af omtrent samme format er prod. i Guayana (brit. og holl.), som eksporterer over henh. Georgetown og Paramaribo, især til USA, Canada og Engl. I Asien ligger de største lejer i Ostindien (Riouwøerne) og på Malaja (Johore), der navnlig har eksporteret til Japan. Prod. i Sovj. har været stærkt stigende; bet. forekomster findes i Midt- og N-Ural og ved Tihvin S f. Omega-søen. Eur.s vigtigste bauxitlande er Frankr. (Languedoc og Provence), Ung. (Bakony Bjergene), Jugoslav. (V f. Dinariske Alper og i Montenegro) og I tal. (Istrien, Appenninerne og Apulien); mindre producenter er Grækenl. og Tyskl. Da a-fremstillingen kræver store energimængder, sker udvinningen især i vandkraftrige egne (Alperne, Skotland, V-No., østl. og vestl. USA og Canada) el. i lande, der har adgang til billig brændsel (Tyskl.: brunkul). Kryolit, der er nødvendig til fremstillingen, fås udelukkende fra Ivgvit på Grønland, (årsprod: 30-50 000 t.).

aluminiumacetat, $Al(CH_3COO)_3$, anv. tit bejdning af tekstilstoffer i farveriet. idet det danner såk. farvelakker med forsk. farvestoffer, f. eks. alizarin. aluminiumbrønse, kobberlegering med 4-13 % aluminium, af guldgignende ydre. a er hård og arrosionsfast; da. 1- og 2-kroner er nikkellegeret a. aluminium klorid, $AlCl_3$, vandfrit a, der fås af aluminium og klor, anv. i den org. syntese og i tekn. som kondensationsmiddel og katalysator, i tekn. bl. a. ved cracking af mineralolier. aluminiumoksyd, AlO_3 , hvidt, amorf pulver, forekommer i naturen bl. a. som smergel, korund, rubin og safir. Anv. ved aluminiumfremstillingen. Smergel anv. som slibemiddel. Bauxit er vandholdigt a. **aluminiumer'mi'** (aluminium f -termi), metode til metaludvinning, der udnytter aluminiums tilbøjelighed til at forene sig med ilt, spec. ilt bundet til jern, krom, mangan m. m. under stor varmeudvikling. Metaloksydet blandes med aluminiumpulver, hvorefter blandingen antændes, og oksydationen foregår. Det reducerede metal smelter på bunden af karret, medens aluminiumoksydet stiger som slagge til overfladen, a bruges også til opvarmning (termitsvejsning, caloritpatroner").

A: anode, K-a: kulanode, K-k: kulkatode. K: kulbund, E: elektrolyt, Fl-a: flydende rå-aluminium. Elektrolytisk udvinning af aluminium.

Verdensprod. (1943): 2 mill. t, heraf USA 41,7 %, Canada 22,5 % og Tyskl. (+ Østr.) 16,3%; iøvrigt bet. prod. i Japan, Sovj., Frankr., Ital. og No. Verdens førende bau-

Trefaset elektrisk smelteovn til fremstilling af aluminiumoksyd.

kongsgård fra 12. årh. og stenalderbo-plads (pælebygn).

alveolarpyorré [-'la'r — re*], ældre betegn. for paradentose.

alveoler (lat. *alveolus* lille hulning), 1) hulheder i kæben, hvori tænderne er fæstet hos pattedyr og krokodiller. 2) Luftrørets fineste endeførgreninger i lungerne. 3) Kamre i skallen hos forsk. skaldyr.

alveo'la'er (lat.). 1) *fonet.*, lyde, der artikuleres med tydspids mod gummerand, såsom t, d, n, l og s; 2) *zool.*, kamret, blæret.

Al'verdes, *Paul* (f. 1897), ty. forf. Ud gav det litt. tidsskr. *Das innere Reich*, blev kendt på lazarethist. *Die Pfeiferstube* (1929).

'Alving, *Theodor Martin* (f. 1872), direktør for Zool. Have i Kbh. 1925-42.

alv'pi'n (a- -j- lypé smerte), middel til lokal bedøvelse.

A'lyssum (en plante, der mentes at kunne helbrede hundegalskab, /y-ssa), mindre, grå-hårede el. fildede planter af korsblomst-fam. 100 arter, især i Middelhavsområdet. I Danm. *grådoadder* (*A. alyssoides*). Fl. er haveplanter.

Am, kern. tegn for americium.
a. m., fork. f. ante meridiem.

a'mabile (ital.), *mus.*, indsmigrende.
A'ma'deo (1845-51), *herug af Aosta*, søn af Victor Emanuel 2. af Ital. Valgte 1871 til sp. konge, kunne ikke hævede sig under partikampene, abdicerede 1873.

A'ma'deo, *Giovanni Antonio*, også kaldet *Omadoe* (1447-1522), ital. billedhugger og arkitekt. Har opført *Colleoni-kapellet* i Bergamo og udført dets gravmonu-menter. Virkede som bygmester ved Certosa di Pavia og ved domkirken i Milano. A repr. den rigt dekorerede, lombardiske ung-renæssance.

Amadeus [-'de:us], ital. *Amedeo*, fr. *Amé-
dée*, *herskere af Savoyen*: Amadeus 5. den Store (d. 1323), stamfader til huset Savoyen, rigsfyrste 1310. Amadeus 8. den Fredsommelige (1383-1451) her-
tug 1416-1433, valgt til pave (Felix 5.) af Baselerkonciliet 1439, abdicerede 1449 og døde som eremit.

Amadeus Søen [-'de:us], eng. *Lake A* [læk ama'di:as], saltsø i det indre Au-
stralien.

ama'disromaner (efter romanhelten *Amadis de Gaulle*), fællesbetegn. f. en romankreds fra senmiddelalderen og re-
næssancen af eventyrligt indhold og
ridderlig-moralsk ånd. Ældste kendte
udg. (1508) sp., men med fr. forudsæt-
ninger; har gnm. talrige overs, øvet stor
indflydelse.

Amager, lav, frugtbar øjoresund; 65km²;
151 000 indb. (1945). På A ligger de kbh.
bydele Christianshavn og Sundbyerne,
luthavnen, Kastруп, Dragør, Store
Magleby og Kongelunden. Under kronen
fra 1416; 1521 bragte Christian 2.
holl. kolonister i Magleby, hvorfra de
bredte sig og satte præg på befolkn.s
levevis, klædedragt m. v.

amagerbroderi, kulørt broderi i silke el.
uld, udført på ramme i en art fladsvyning.

der lader hovedparten af silken ligge på
retsiden, a kendes fra dragtede hoveds,
tørklæder, syet omkr. 1800.

Amagermuseet, kul turhis t. museum i
Store Magleby, indrettet 1922 i en bonde-
gård fra 18. årh.

amagersyning, hør lærreds broderier, om-
fattende: skårkens, enkeltudskår, dobbelt-

udskår, plattverk og witwerk. a kendes
fra omkr. 1700 og er knyttet til de under
Chr. 2. indvandrede hollændere.

Amala'swintha, ital. *Amalassunta* (d. 535),
datter af østgoterkongen Theodorik, re-
gerede for sin søn Athalarik, dræbt af
Theodahad.

amale'kitter, beduinerfolk, boende i ør-
kenen S f. Palæstina, if. Genesis efter-
kommere af Esam, besejret af Saul og
David.

A'malfi, lille ital. fisker- og turistby, 35
km SØ f. Napoli (8000 indb.). Berømt
lombardisk-normannisk domkirke fra 11.
årh. Storhedstid 9.-12. årh.

amal'ga'm (arab. fra gr. *malagma* blød
masse), legering af kviksølv med et andet
metal, f. eks. natrium-a, guld-a osv. a
har forsk. anv., f. eks. benytter man sig
ved gulduldvindingen af damnelsen af
guld-a, idet man ekstraherer guldet med
kviksølv. Visse a anv. til billigere spejlb-
elægninger, og kobber- og sølv-a anv.
til tandfyldninger.

Amalgamatet Press [s'målgsmæitid
'præs] (eng. de sammensluttede blade),
eng. bladkoncern, grl. 1888 af Nord-
thcliffe; omfattede ca. 75 tidsskr.; 1927
købt af Berry koncernen.

amalgam'e're, overtrække et metal med
et lag af amalgam, idet der påsmøres
kviksølv, der legerer sig med metallet.
Anv. f. eks. til beskyttelse af zink i
galvan. elementer.

A'malienborg, kgl. slot i Kbh. Navn
efter dronning Sophie Amalie, der 1664
begyndte anlægget af en have i det da
kun lidt bebyggede område uden for den
opr. Østerport; i haven lod hun 1669-73
opføre et lille slot, Sophie-Amalienborg,
1689 opstod der under en forestilling i
et ved slottet interimeristisk opført opera-
hus en ildebrand, hvorved ca. 180 menne-
sker indbrændte; selve slottet ned-
brændte, Chr. 5. lod den sv. arkitekt
N. Tessin d. y. udarbejde tegninger til
et nyt stort residentslot på grunden,
men planen blev ikke udført. Fr. 4. lod
i stedet bygge en lille pavillon i haven.
I Frederik 5.s tid anlagedes »Frederiks-
staden» på havens grund og som cen-
trum Amalienborg Plads omtr. på det
opr. slots grund. Omkr. pladsen opførtes
4 ens palæer af forskellige private byg-
herre, bl. a. A. G. Moltke; arkitekt var
N. Eigtved. På pladsen rejstes 1768 J.
Salys rytterstatue af Fr. 5. Efter Chris-
tiansborgs brand 1794 tog Chr. 7. bolig
i det opr. Moltke'ske Palæ, der forbandes
med nabopalæet 0 f. Amaliegade ved en
kolonnade (arkit. Harsdorff); siden da
har de fire palæer vekselvis været de da.
kongers hovedresidens. Moltkes Palæ har
stadig bevaret en stor del af den opr.
udsmykning, dels i rokokko (Eigtved),
dels fr. nyklassicisme (N. H. Jardin). (Hertil
tavle).

Amal'theia (gr. *Amaltheia*), i gr. mytol.
en ged, der nærede Zeus-barnet; personi-
fikation af den nærende kraft.

Ama'nita, bot., d. s. s. fluesvamp.

amani'ti'n, betegn. f. forsk. stoffer, der
forekommer i fluesvampe (Amanita), så-
ledes dels for kolin, dels for i alt fald
to forsk. meget giftige stoffer, af hvilke
det ene er af proteinstofnatur, medens
det andet kem. natur endnu ikke er
klarlagt.

amanu'ensis (lat. *a manu* af hånden),
medhjælp (især hos læge), fast vidensk.
assistent v. højere læreanstalter.

Amanullâh [amano'l'â:f] (f. 1892), her-
sker over Afghanistan 1919-29, først som
emir, fra 1926 som shah. Opnåede eng.
anerkendelse af Afgh.s uafh., men vakte
modstand ved eur. reformforsøg og styr-
tedes.

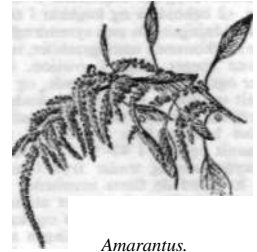
ama'ran'ter (*Amarantida*), rødlige væver-
fugle, fortrinvis i Afr.

ama'ran'tfarve, surt azofarvestof, fuk-
sinrød, alkalifølsom uld- og silkefarve;
anv. også som næringsmiddelafarve.

ama'ran'ttræ, blodrødt kernetræ, stam-
mer fra forsk. træarter fra S- og Mellem-
arner., anv. til finere snedkerarbejde.

Ama'rantus (a + gr. *amarein* visne),
slægt af Amarantaceæ (nær gåsefod),

hvoraf fl. prydblplanter, en art har hæn-
gende, røde blomsterklaser (rævehale).

Amarantus.

ama'rel', surkirsebær med lys saft.
Amarillo [åmg'ri:lo], by i Nordt. Texas,
USA; 52 000 indb. (1940). Centrum for
handel med olie; største heliumanlæg
i USA.

'A'mârna el. *Tell el 'Amârna*, landsby i
Ml.-Ægypt. på Nilens øs ti. bred med
ruiner af Amenhotep 4.s til solguden
Aton viede hovedstad. Fundstet for
Amarna-brevene, ca. 350 breve fra
ca. 1400 f. Kr. på lertavler, affattet i
kileskrift på babylonisk og udvekslet ml.
Amenhotep 3. og 4. og fyrster i Pala-
stina, Syrien, Mitanni, Assyrien og Ba-
bylonien. Brevenes emner er polit. be-
tonede private anliggender (ægteskaber,
guldørst); de er hovedkilden til V-
Asiens diplomati, hist. omkr. 1400-1350
f. Kr.

A'maru (omkr. 800 e. Kr.), ind. lyriker,
forf. af *Amarucataka* (A-s 100 strofer),
den erotiske sanskritlyriks hovedværk.

Ama'ryllis bella'donna, løgvækt fra
Kaplandet, amaryllisfam. Lange, rende-
formede blade, meterhøjt blomsterkaft.
Prydblante.

ama'si'l-ensi'le'ring (ty. *Ameisen-
sûre* myresyre + *ensilierung*), ensile-
ringsmetode, efter hvilken man ved til-
sætning af myresyre forhindrer uønskede
gæringer.

Amasis, gr. form for Ahmes.

A'mati, violinbyggefamilie i Cremona i
16.-17. årh. Især kendt er Nicola A
(1596-1684).

ama'tør'r (fr. af lat. *amare* elske), person,
der dyrker kunst, videnskab el. idræt
uden at have det til levevej el. være udd.
fagmand; dilettant.

amatør- og ordensudvalg, idrætslig
domstol og voldgiftsret. Øverste instans
er DIFs a, dog har alle specialforbund
deres eget a.

amatørstation, radiostation benyttet af
en person, som af personlig interesse og
uden økon. fordel beskæftiger sig med
radioteknik. En særlig tilladelse, der op-
nås efter aflæggelse af prøve i telegrafi
og teknik, er nødvendig.

amau'rose (gr. *amauros* mørk), blind-
hed, især ved normalt øje.

a'maut, eskimoisk kvindetøj,
ama-xosa [-'tjo:sa], kafferstamme i NØ-
Kapland, S-Afr.

Amazonas [d'ma'zɔna], stat i NV-Bra-
silien; 1 642 800
km²; 464 000
indb. (1946) Ho-
vedstad: Ma-
naus.

amazonen'sis (lat. *a manu* af hånden),
medhjælp (især hos læge), fast vidensk.
assistent v. højere læreanstalter.

Amanullâh [amano'l'â:f] (f. 1892), her-
sker over Afghanistan 1919-29, først som
emir, fra 1926 som shah. Opnåede eng.
anerkendelse af Afgh.s uafh., men vakte
modstand ved eur. reformforsøg og styr-
tedes.

ama'ran'ter (*Amarantida*), rødlige væver-
fugle, fortrinvis i Afr.

ama'ran'tfarve, surt azofarvestof, fuk-
sinrød, alkalifølsom uld- og silkefarve;
anv. også som næringsmiddelafarve.

ama'ran'ttræ, blodrødt kernetræ, stam-
mer fra forsk. træarter fra S- og Mellem-
arner., anv. til finere snedkerarbejde.

Ama'rantus (a + gr. *amarein* visne),
slægt af Amarantaceæ (nær gåsefod),

Amazonfloden
[-'som-], brasil.
Rio Amazonas
[rijua'ma'zɔna],
samer, vand, ver-
dens vandrigeste
(afvander 1/3 af
Kresilas' amazonefigur.

S-Amer. (6 mill. km²), vandføring ved højvande over 100 000 m³/sek. og næstlængste (5500 km; MissowvMississippi 6600 km). A udspringer som Rio Marañon i Peru, gennembyrder ved 5's. br. Cordilleren i strømhvilerne ved Pongo de Manseriche (174 m o. h.) og er sejlbart herfra til sit udløb i Atlanterhavet (4500 km). Ved Tabatinga (81 m o. h.) strømmer den ind i Bras.; her er den 20 m dyb og 3 km bred, og kaldes nu indtil forening med Rio Negro ved Manaus (25 m o. h.) Rio Solimoes; derefter får den navnet A. Fra Manaus er faldet 1,7 cm/km og bredden stedvis henvend 100 km. Ved munden i Atlanterhavet grener A sig i flere brede, dragtformede arme. Tidevandet går som en 4-5 m høj bølge (Poro'roca) op ad floden og kan mærkes ved Obidos, 800 km fra munden. I Solimoes er vandstanden i juni 14 m højere end i oktober; der er derfor høje flodbrinker, hvorpå bebyggelsen findes. Rio Negro er den største nordlige og Rio Madeira den største sydlige biflod. Hovedfloden er sejlbart for oceanskibe til Manaus, for mindre dampere til Iquitos i Peru. Skibe på 6000 BRT. kan sejle ad Rio Madeira til Porto Velho (grænsen af Mato Grosso). De tre vigtigste havnebyer er: Belém (Pará) ved munden, Manaus ved forening af Rio Negro og Solimoes, og Iquitos i Peru. (Kort se Syd-Amer.).

amazonmyrer [-'so-n] (*Polyergus*), mellem- og sydamer. myrer; holder slaver, som røves fra andre myrer,

amazonpapegøjer [-'so-n] (*Ama'zona*), korthalede amer. papegøjer; alm. burfugle,

amazonsten [-'so-n], gren kalifeldspat, smykkesten fra Ural, Madagaskar og Colorado.

a. m. b. a., fork. f. andelsforening m. begrænset ansvar, d.v.s. hvor

det solidariske ansvar kun omfatter den indskudte kapital og ikke medl.s øvrige formue. AmbaAaligija: mbrt aia: d3i; bjergfæstn. i NØ-Abessinien, hvor i tal. hovedstyrke under herterugen af Aosta kapitulerede til brit. styrker 19. 5. 1941.

am'bala, en art gummilak fra Sumatra.

ambas'sade (fr.), gesandtskab, ledet af

ambassadør.

ambassa'dør (fr., af gallisk-lat. *ambactus* tjener), gesandt af I. klasse; tidl. kun ansat, af og hos stormagter; under og efter 2. Verdenskrig også i mindre stater; således for Danm.s vedk. fra 1947 i forhold t. Frankr., No., Storbrit., Sv. og USA.

'Amberg [-rk], ty. by 0 f. Niirnberg; 32 000 indb. (1939); jernvareindustri.

Amberg, Hans Christian (1837-1919), da. arkitekt. Har bl. a. restaureret Ribe domkirke (1883-1904) og genopført *Nikolaj Kirke* i Kbh. (1915-17) samt forsynet dennes tårn med et spir (1908-10).

Amberg, Herman (1834-1902), da. musikpædagog og komponist. 1855 sanglærer v. katedralskolen i Viborg, 1868 domorganist sst. Komp. sange og talentfuld orgelmusik.

'Amberger [-gsr], Christoph (d. 1562), ty. maler. Virksom i Augsburg. Har malet portrætter og enkelte altertavler.

ambi- (lat. *ambo* begge), dve-, dobbelt.

Am'biorix, høvding for de galliske eburomer, der 54 f. Kr. rejste oprør mod Cæsar og erobrede en rom. legionslejr.

ambition (lat. *ambire* gå omkr. (for at hverve stemmer)), ærgerrighed.

'ambi tus (lat. omgang), buegang om klostergård, sideskib omkr. en kirkes højkor; mus., omfang (af melodi).

ambiva'len's (ambi- + lat. *valere* være værd), den schw. psykiater E. Bleulers (1857-1939) betegn. for samtidig stræben el. vurderen i mods. retninger.

ambly- (gr. *amblys* sløv), sløv svag.

amblyo'pi' (*ambly-* -f -api), synssvækkelse, især ved normalt øje.

ambly'poder (*ambly-* + -pod), uddød gruppe af store plumpe hovdyr, der levede i ældste tertær, især i Amer. Hertil bl. a. *Dinoceras*.

'ambo (gr. *ambo* forhøjning), læsepult i tidl. kristne kirker. Som regel var det to: til Epistelen (mod S) og Ev. (mod N).

ambo- (fat.), dve-, dobbelt.

Amboina [-'bol-], holl. (malaj.) *Ambon* [am'bomj], ø bl. Molukkerne; 761 km²; 68 000 indb. (1930).

amboinatræ, veddet af en træart fra

Amboina, anv. til pibebeholder.

Amböise [a'bwa:z], fr. by i dept. Indret-Loire; slot bygget af Karl 8. og Ludvig 12.

ambolt, v. smedning det underlag, arbejdsstykket lægges på, a har foroven en rektangulær bane til glatning krumme

former smedes over det kegleformede a-horn, hvis overside er vandret; bøjninger i vinkel laves over kanten af a-banen. Denne har i

udhængt modsat hornet et rundt hul, naglehullet, til lokning, og et firkantet hul, stokhullet, til optagelse af værktøjer som stok jern og sænker, a udføres gerne af smedjernen med en pålagt bane af hærdet stål el. støbes af stål og stål, kun fastholdt med spiger, på en

a-stok, ofte af træ. Ringe o. l. smedes v. hj. af et spærhorn, en lille a, der anbringes i stokhullet. Profilstænger kan smedes v. hj. af en sænka, en støbejernsklods med gennemgående huller og indsnit i kanten af forsk. form, a til maskinhamre består af en a-klods, anbragt på en s vær s tøjernsblok, en

chabotte, der kan stå på et underlag af bjælker el. beton med bjælkemellelag.

ambolten (*incus*), en af de tre små knogler i mellemøret.

'ambra (arab.), galde- el. tarmsten fra kasketotten, a findes flydende i havet ved tropiske kyster, spec. Madagaskar, Java, Japan i indtil 100 kg store stykker; voksagtigt, vellugtende parfumegrundlag; sjældent og meget dyrt.

Am'brakia (gr. -'kid), nu *Arta*, oldgr. by i S-Epirus.

ambra'træ (*Liquidambar*). *L. orientalis* fra Lilleasien har i bark og véd en balsam, styraks, der anv. i parfume og mod fnat.

am'brösia (gr. *ambrosia*) (gr. *ambrotos* uddødelig), i gr. rel. gudernes uddødelighedsspis.

ambrosi'a'nsk kirkesang (efter Ambrosius), forløber for den gregorianske sang.

ambrosi'a'nsk lovsang, en oldkirk. treem'ghedshymne (Te Deum Laudamus) (O, store Gud, vi love dig), som med urette tilskrives Ambrosius.

Ambrosio [-brozio], Vittorio (f. 1879), ital. general. Kommanderede ital. tropper i Jugosl. fra 1941; generalstabschef febr.-juli 1943, gik med 'Badoglio.

am'bro'sisk (gr. *ambrosia* gudespis, som giver uddødelighed), guddommelig, liflig.

Am'brosius (ca. 340-97), rom. kirkefader, opr. statholder i N-Ital. Valgetes 374 til biskop i Milano uden at være døbt; hævdede kirkens selvstændighed over for kejseren; berømt taler og salmedigter.

Ambrosius Bogbinder (d. 1536), borgmester i Kbh. 1529-31, 1534-36. Ivrig tilh. af Chr. 2., ledede 1530 luthersk billedstorm i Frue Kirke; sluttede sig 1534 til Liibecks politik, holdt længst muligt ud under belejringen; selvmord (?) efter nederlaget.

Ambt [am't], Charles (1847-1919), da. ingeniør, 1886-1902 stadsing. i Kbh., 1902-1915 generaldir. for statsbanerne.

ambula'kra'lfelter (lat. *ambulaerum* spadseregang), 5 felter i søpindsvaers kalkskal, hvert bestående af oftest 2 rækker plader, gennemsat af porer i hvilke sidder små sugefødder. Endv. bærer de vorter med pigge.

ambu'lance [-a'saj (lat. *ambulare* gå omkring), 1) motorkøretøj, hvori tilskade-

komne og pludseligt syge transporteres til hosp. Linder udrykning nyder a ubetinget forskørselret og dispensation fra alm. hastighedsbestemmelser; 2) bære til sygetransport. Bæres af 2 mand el. køres p. a-transportvogn; 3) hærdet udstyret med personel og materiel til at være hovedforbindingsplads.

ambulanceflyvning, transport pr. flyvemaskine af syge el. sårede, a benyttes

Indre af amoutanceflyvemaskine.

med stor fordel, hvor transporten skal afkortes i tid eller skulle være foretaget gnm. uvejsomt terræn. Regulær a indførtes i Danm. af zoneredningskorpset i 1939 og udføres fra 1947 tillige af Falcks Redningskorpset.

ambulant (lat. *ambulare* gå omkring), omværende, ikke knyttet til et bestemt sted; om behandling af syge, der ikke behøver sygeleje, men møder til behandling.

ambula'torium (lat. *ambulare* gå omkring), behandlingssted, alm. knyttet til hosp. hvor patienter behandles ambulant efter legehenvisning.

am'busio (lat.), forbrydning.

'Amby', Kristen (f. 1894), da. kons. politiker, præst; folketingsmand fra 1932, bekæmpede nazis t tilløbene i K LT med forsvar for demokratiet; gik under besættelsen skarpt mod tyskerne.

'Am'drup, Georg Carl (1866-1947), da. soificer og grønlænderforsker. 1927-31 viceadmiral og flådeinspektør. 1898-1900 leder af Carlsbergfondets eksped. til Østgrønland.

Amdrups Østgrønlandsekspedition, d. s. Carlsbergfondets ekspedition til Østgrønland. 1898-1900.

'arne (ty. *ahmen* måle), undersøge et fartøjs lastevævne.

amedi'a'l musik, stilprincip i den nye musik, som principielt undgår treklangssystemet.

a'meiva'er (*'Tejida*), amer. øgler, ligner varaner, enkelte jages p. gr. af deres velsmagende kød.

'Axneland [-hint], ø bl. holl. vestfrisiske

øer; 57 km²; ca. 2000 indb.

Ame'lin, Albin (f. 1902), sv. maler; ekspressionistiske skildr., navnlig af arbejdere.

'amen (hebr.), ja visseelig; således bør det være.

Ame'nemhét, ægypt. konger af 12. dyn. Amenemhét I., reg. 2000-1970 f. Kr., dynastiets grundlægger; hans regering var opfyldt af kampe ml. kronen og herremænd og skildres i en polit. traktat, der lægges A i munden som en lære for hans søn og efterfølger Senwosret I.

Pyramide ved Lisht, NØ f. Faiyum-oasen. Amenemhét 3., reg. 1849-01 f. Kr., indvandt ved vandbygningsanlæg Faiyum-oasen til agerland, byggede pyramider ved Dahshur og Hawara, ved den sidste desuden et mindetempel, af grækerne kaldet Labyrinten.

Amen'hotep, gr. *Amenofis*, ægypt. konger af 18. dyn. Amenhotep 3., reg. ca. 1415-1375 f. Kr.; opførte Amontempel i Luxor. Som rest af A-s mindetempel på Thebens gravmark står kun I Memnon-støtterne. I

Under A nåede I Ægypt. sin største magt og var førende i V-Asien.-Amenhotep 4. (ca. 1375

-50 f. Kr.), søn og efterfølger af A 3., bekæmpede dels af polit., men mere af rel.

-50 f. Kr.), søn og efterfølger af A 3., bekæmpede dels af polit., men mere af rel.

grunde dyrkelsen af guden Amon og efterhånden de fleste ægypt. guder og søgte at gennemvinge en religionsformelse i landet ved at kræve solguden Aton anerkendt som eneste guddom. Da A ikke kunne gennemføre sin kirkepolitik i Theben, byggede han en ny til solguden viet hovedstad ved det nuv. "Amarna og ændrede sit navn til Akhnaton (d. v. s. den af Aton oplyste). Religionsstriden medførte uroligheder, hvis undertrykkelse lagde beslag på statens hele magt, hvorfor de syriske besiddelser, der blev angrebet af semitiske beduinstammer og hittitter, gik tabt for Ægypten, bortset fra nogle områder i S-Palæstina. Under A-s efterfølger Tutankhamon blev soldyrkelsen opgivet. I det ægypt. folks mindte blev A »kætterkongen«, som ikke fandt plads i de ægypt. kongelister.

a-menneske, populær betegn. for et helt igennem sundt menneske.

Ame'nofis, gr. for ægypt. Amenhotep.
amenorrhoe [-re'] (a- + meno + rhoe'), mangel på menstruation. Kan være forbigående og betydningsløs, men bør foranledige lægeundersøgelse, da den kan være udtryk for en organ, lidelse.

a'mentia (lat: afsindighed), ældre betegnelse for visse former af sindssygdom.

Ameralik (grønl: den med rensgeviner), ca. 74 km l. vestgrøn. fjord, S i Godthåbsfjord. Ved A talr. nordborvinner (Vesterbygd).

America-first-committee [a'mæraka 'færst ka'miti], da. *Amerika-First-Komiteen*, sammenslutning i USA, dannet 1940 af isolationister, bekæmpede Roosevelts støtte til Engl. og krævede USA holdt uden for 2. Verdenskrig. Bl. ledere Ch. Lindbergh. Opløst v. Japans angreb dec. 1941.

American Express Company [a'mærakan iks'præs 'kämpani], amer. bankforetagende og rejsbureau, gr. i New York 1868. A indførte 1891 rejscheques (*travelers cheques*) som udstedes i eng. pund, USA- og Canada-dollars og er gangbare i alle lande. Et datterselsk. er *A Inc.*, New York, grl. 1919.

American Federation of Labor, The [5i a'mærakan fæd'æræ:Jan af 4e:bar], (fork. AFL), USA.s ældste landsorg. af fagforbund, omfatter hvide, især fagårte arbejdere. Grl. 1886, upolit., som videreførelse af en 1881 stiftet federation. Har bl. a. virket stærkt for 8 timers arbejdsdagen, men ofte taget afstand fra socialismen; i 1930'erne var A dog medl. af den fagl. Amsterdam-Internationale. A står uden for Det Fagl. Verdensforbund, og er, sideordnet m. denne, rådgivende over for FNs økon. og soc. råd.

American-Scandinavian Foundation [a'mærakanskånda'næivian faun'dæjan], amer.-skand. fond, grl. 1911 af da.-amer. metalindustrimand Niels Poulsen; ca. 2 mill. kr. Fremmer kulturelt samarbej. ml. Skand. og Arner.

American Telephone and Telegraph Company [a'mærakan 'tælofon and 'tælagråf 'kämpani] (fork. ATT), grl. 1885, omfatter hovedparten af telefonanlæggene i USA. 1946 ca. 17 mill. abonnenter.

American Tobacco Co., A/S, Kbh., stiftet 1901, aktiekapital 10 mill. kr.; fabrikation af cigaretter og shagobak; beskæftigede 1948 373 arb. og 135 funktionærer.

ame'ricium [-s] (efter America), radioaktivt grundstof med atom-nr. 95, eka-iridium, fremstillet i 1946 i USA; kern. symbol Ara. Fines ikke i naturen.

A'me'rika, fastlandet ml. Stillehavet og Atlanterhavet, bestående af de to verdensdele Nord-A (24,4 mill. km² med 195 mill. indb. (1943)) og Syd-A (17,9 mill. km² med 96 mill. indb. (1945)), forbundet ved den 70 km brede Panama tange. A er opkaldt efter den ital. søfarer og geograf Amerigo Vespucci. (Kort se N-Amerika og S-Amerika).

amerika'nismer, amer. ord, udtryk el. andre sproglige ejendommeligheder, optaget på andre sprog. direkte el. gnm. oversættelse: jazz, ØK; publicity osv. a optræder i stigende tal i moderne europ.

sprog, særlig eng., under indflydelse af presse, fiim og teknik.

ameri'ka'nsk arkæologi og etnografi. Amer.s indfødte, indianerne, er indvandret fra Asien over Bering-strædet omkr. istidens slutning el. kort efter. Fra Alaska er vandringer gået svd på indtil både N- og S-Amer. var befolket. Fælles kulturtræk i N-Amer. og det sydligste S-Amer. viser sammenhængen; i mellem-liggende egne kom forskelligartede kulturer til udvikling, farvet af de lokale forhold. - De ældste kendte redskaber i Arner, opkaldt efter lokaliteterne Sandia og Folsom, er fortrinsvis fundet i sydvestl. USA og stammer fra en jægerkultur. I samme egne optræder senere en baske tmaker- (kurvemager) kultur, i hvis slutning keramik optræder og majsdyrking begynder. Her foregår overgangen til pueblokulturen, endnu levedygtig bl. puebloindianerne. Samtidig, og for, opstod den såk. arkaiske kultur i México-Mellemamer., af hvilken disse landes høje kulturer udvikledes: maya- og tolttekulturen og den senere aztekkultur. Disse var baseret på majsagerbrug og påvirkede ved deres udstrålinger store dele af Amer. mod N. - Jægerkulturer strakte sig over 3 store områder: det nordl. nåleskovs område med renst i ryagt, prærien med bisonjagt, som efter Amer.s erobring intensificeredes v. indførelse af hesten, og NV-kysten, hvor man drev jagt på havdyr, men hvor fiskeri af laks og helleflynder var af endnu større bet. Endelig var samler- og jægerkultur repræsenteret i California og på det indre plateau i Rocky Mountains.

S-Amer.s højeste kultur opstod i cordillere-lanene, baseret på majsagerbrug. I Perus kystland fandtes fl. tidlige kulturfolk. i Perus og Colombias højland tiahuanacokulturen, som afløstes af inkakulturen, der også senere dominerede kysten. Chibchakulturen i Colombia blomstrede tilids samtidig med, men uafh. af inkakulturen, som derimod kraftigt påvirkede folk mod S og SØ. Mens cordillerekulturerne forfaldt ved erobringen, levede indfødt kultur i Amazoniænde t mange s teder uanfægte t videre op til vore dage. Majs kendtes, men vigtigere var maniok, som dannede grundlag for ernæringen lige fra Vestindien og ned til Chacoen i S-Bolivia; indsprængt i dette mægtige område fandtes primitive folk uden agerbrug; i øvr. er fiskeri hos mange af Amazonlandets folk fuldt så vigtigt som maniokdyrking. Jægere træffes i S-Amer., navnlig S for Chacoen, på pampaen og i Patagonien, ligesom på prærien ophjulpet i Patagonien ved erhvervelse af heste. En enkelt gruppe ildlændere havde samme erhverv; hos de eng. ildlændere ved Chiles kyst var tilværelsen baseret på fiskeri.

Det er stadig uafgjort, om S-Amer.s kulturer har udviklet sig helt og holdent på Amer.s grund. Givet er det, at de første indvandrere stod på et lavt for-agerbrugstrin. Ingen opr. amer. kulturplanter er fælles for Arner, og den gi. verden. Ved erobringen levede alle Amer.s folk i en stenalder, om end de i cordillere-landene og Mexico stod ved overgangen til en bronzealder; jern kendtes ikke, heller ikke trædkryd el. hjulet. Visse kulturelementer, som det gi. Arner, har fælles med Oceanien, tyder på påvirkning fra stillehavsfolk, ligeledes visse sprogl. lighedspunkter. Spørgsmålet om oceanisk påvirkning er endnu uløst; derimod kan de påståede forb. med Afr. og Eur. over fortidslandet Atlantis henvises til fantasens verden.

amerikansk bogholderi, bogføringsmetode, hvis opr. form er een bog med kolonner for de enkelte konti, så posterne fores samtidig kronologisk og systematisk; nu oftest fl. bøger, hvoraf en el. fl. grundbøger er indrettet med kolonner, hvis summer periodisk overføres til hovedbogen.

amerikansk duel, lodkastning foretaget af to personer om, hvem af dem der skal berøve sig selv livet.

amerikansk fodbold, fodbolldign. spil,

opstået af Rugby, men meget hårdere. Dyrkes i USA, hvor det årligt forårsager 200-300 dødsfald.

amerikansk olie, d. s. s. ricinusolie.
amerikansk sprog, de af Amer.s indf. befolkning talte sprog. Udforskningen af a er endnu kun højt ufuldstændig; det menes, at den nye verdens sprog omfatter over 100 ætter. Særlig udbredte er eskimoisk og skov- og prærieindianers progene (athabaska, algonkin, sioux, irokesisk), samt mod S den aztekiske gruppe (nahua) og mayasprogene. De talrige sprog i V-Amer.s bjerge unddrager sig foreløbig nøjere klassifikation. Ved spaniernes komme beherskedes de vestind. øer af carabisk og arauk, der stadig lever i S-Amer. Af de utallige andre sprogarter. sprogform. må nævnes tupi, hvortil hører guarani, der spiller samme rolle i Paraguay og fl. stater som lingua franca i Levanten.

Amerikas Forenede Stater, se USA.
amerika-tågen, diffus lysende tåge i stjernebilledet Svanen, ligner i form N-Amer.

'Amerongen [-rø]Tjak lille holl. by SØ f. Utrecht, hvor eks-kejs. Wilhelm 2. boede 1918-20; 3000 indb.

Arner Picon [a'mærpi'k's], fr. bitter.
Arnersfoort [-fort], by i holl. ØNØ f. Utrecht ved den seljbare Eem. 55 000 indb. (1947). GI. by, omgivet af volde. Jernbaneknudepunkt. Tekstil- og automobilindustri.

Amerý [æimari], John (d. 1945), søn af L.S.A. eng. radiospæker iTysk. under 2. Verdenskrig. Henrettet for højforræderi.

Amerý [æimari], *LeopoldStemmet* (f. 1873), brit. polit. Journalist v. »The Times«. 1911-45 i Underhuset (kons. imperialist), marinemin. 1922-24, min. f. kolonierne 1924-29, f. dominions 1925-29. Min. f. Indien og Burma i Churchills reg. maj 1940-juli 1945.

a me'tå (ital: for halvdel), a-forretning - en forretning, gennemført af to el. fl. for fælles regning.

ame'tabola (gr. *amétabolos* uforanderlig), insekter uden puppestadium.

ametro'pi' (a + gr. *métron* mål + *opi*), afvigelse i øjets brydningsforhold.

ame'tyvt (gr. *améthyistos* uberuset (amulet mod drukkenskab)), violet kvarts, anv. som smykkesten. (111. se farvetavle: Mineraler).

a mezza voce [a 'mæd:za 'votfa] (ital.), *mus.*, med halv stemme, dæmpet.

amfeta'mi'n, syntetisk lægemiddel, stimuler. centralnervesyst., mindsker træthed, fremkalder velvære, men anv. læsages samtidig af uro, søvnløshed og hjertesymptomer, hvorfor misbrug er skadeligt.«Ferietabl.« indeh. ofte a. amfi» (gr. *am/i* omkring), omkring, til alle sider.

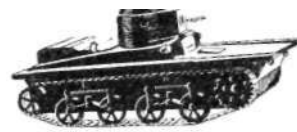
amfibi'a'lsk (*amfi-* + gr. *bios* liv), anv. om planter og dyr, der forekommer både i vand og på land.

am'fi'bie (*amfi-* + gr. *bios* liv) dyr, der kan leve både i vand og på landjorden, *zoor.* padde.

arabifibebil, bil konstr. spec. til hurtig forb. ml. strand og skib, benyttet af de Allierede ved landgangsoperationer under 2. Verdenskrig. Ved en omstilling kan motorkraften efter ønske overføres til drivhjulene el. til en udenfor karosseriet anbragt propel.

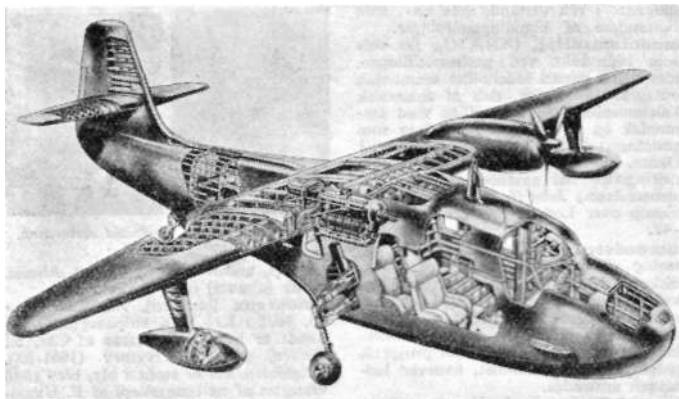
amfibieflyvemaskine, flyvemaskine, der kan starte og lande på land og på vand. (111. n. side).

amfibietank, kampvogn der kan køre

og sejl.

Amfibieflyvemaskine, Short Sealand (England).

amfi'bo'l (gr. *amfibolos* tvetydig), gruppe af mineraler (a- el. hornblendegruppen), der i kem. opbygning og krystalstruktur er nærbeslægtede, a har glasglans, hårdhed 6 og to spalteretninger efter prisme på 55°. De simplest byggede er metasilikater af Mg, Ca og Fe, i andre indgår Al_2O_3 , Fe_2O_3 el. alkalier. Rombisk er antofyllit, monokline: tremolit, aktinolit, hornblende og alkali-a-erne glaukofan og arfvedsonit, trikiin: ænigmatit.

amfi'bo'li' (gr.), dobbeltmening, tvetydig-hed.

amfi'bo'lit, hornblende skifer, består væsentligst af hornblende og en del plagioklas, ofte underordnet kvarts, epidot og granat. Forekommer hyppigt som lag i gnejs.

amfidiplo'i'd (*amfi- + di- + ploid*), *dobbeltdiploid*, plantebastarder m. fordoblet kromosomtal omfattende de to forældrearters diploide sæt side om side.

amfikty'o'ner (gr. omkringboende), i oldtidens Grækenl. medl. af et råd, der sammensattes af repr. for nabostater, der forenedes i et opr. rel., senere tillige polit. fællesskab. Spec: de delfiske a, der varetog admin. af Apollon-helligdommen i Delfi og arrangementet af de pythiske lege.

amfi'poder (*amfi- + pod*), orden af stor-krebs, krummede, sammentrykte; gælleagtige vedhæng ved grunden af fødderne; æggene i rugepose under bugen. Artsrig både i havet og ferskvand, små, højest nogle cm. Omfatter *tanglopper*, *hyperider*, *hvallus*.

Am'fipolis, athensk koloni ved Strymon (nu: Struma), anlagt 437, erobret af Brasidas 423 f. Kr.

amfi'prostylos (*amfi- + gr. pro foran + stylos søjle*), antikt tempel, der har søjler på begge de korte, men ikke på de lange sider.

Am'fissa (gr. *Jmfissa*), hovedstad i V-Lokris, ødelagt af Filip af Makedonien 339 f. Kr. i 4. hellige krig.

am'fitea'ter (*amfi- + teater*), teater, hvor tilskuerne sidder rundt om skuepladsen. Det antikke a, i regi. ellipseformet, er en spec. bygningstype, skabt af romerne og af dem anv. til dyre- og gladiator-kampe, som udsplillede i den lavliggende arena. Denne kunne i visse a sættes under vand og anv. til søslag, a havde intet tag, men der kunne spændes solsejle over dets indre. Størst og berømtest er Colosseum i Rom.

Amfiteatret i Pozzuoli.

Amfi'trite, i gr. mytol. havets gudinde, Poseidons hustru.

Am'fitryon (gr. *Hryori*), i gr. mytol. en heros g. m. Alkmene, der bedrog ham med Zeus og fødte Herakles. A blev i klassisk og senere eur. digtning typen på den bedragne ægtemand.

amfoion [-'jo'n] (gr. *dmfo* begge + *ion*), ion, der indeholder såvel positive som negative ladninger, a dannes af amfolytter ved opløsning i vand, f. eks. aminoeddikesyre: $NH_2 CH_2 COOH \rightarrow + NH_3 CH_2 COO^-$.

amfo'lyt (gr. *amfoleros* begge + *elektrolyt*), kem. forb., der indeholder både sure og basiske atomgrupper, således at de efter omstændighederne kan reagere både surt og basisk, f. eks. aminosyrer.

'amfora (*amfi-rgr. foreiis* den, der bærer), tohanket krukke, især til olie og vin.

Amfora af Exekias.

amfo'te're stoffer, d. s. s. amfolytter. **Amhara** [*am'ha:ra*], abess. landskab omkr. Tana-søen.

am'ha'risk (*amharena*), semitisk sprog, som tales i den mell. del af Abessinien, beslægtet m. ætiopisk.

a'mi (fr.), ven; amie [*a'mi*], veninde.

'Amia (gr.), d. s. s. mudderfisk.

Amicis [*a'miSis*], *Edmondo* de (1846-1908), ital. forf. Skrev elskv. sentimentale bøger, af hvilke *JiCuore* (Hjertet) (1886) fik uhyre succes og blev overs. til mange sprog.

a'mi'd (af *ammoniak*), kem. forb., der afledes af en syre ved ombytning af hydroksylgruppen med en aminogruppe *NHS-*, f. eks. eddikesyrens amid, aceta-mid: CH_3CONH_2 a er neutrale stoffer, der ved kogning med syrer, baser el. vand hydrolyseres til syren.

»a'mider«., gængs betegn. for samtl. i et fodermiddel forekommende kvælstofholdige forb., som ikke ifl. analysen kommer i gruppen renprotein. Visse a kan husdyrene udnytte, men andre er værdiløse, hvorfor a har været et usikkerheds-moment ved angivelserne af henh. husdyrenes proteinbehov og fodermidlerens proteinindhold, der hidtil almindeligt er angivet i renprotein.

a'midoforbindelser, forældet, ofte misvisende betegn. for, aminoforb.

ami'do'l, fot. fremkaldet, spec. anv. t. bromsølvpapir.

amidopy'ri'n (*amid + antipyrin*), *pyra-midon*, *dimetylaminoantipyrin*, smerte-stillende lægemiddel, er dobbelt så virk-somt som antipyrin, anv. kun sjældent iDanm., fordi det kan være medvirkende årsag til agranulocytose.

ami'dry'l el. *ben'dry'l*, hydroklorid af dimethyl-amino-ethylbenzanilin. Kløe-stillende middel ved nældefeber.

L'Amidupeople [*la'midy 'po:pl*] (fr: fol-kets ven), navn på fr. blade: 1) Marats blad 1789-93; 2) parfumefabrikanten Cotys blad, 1927-37, nationalistisk.

Amiel [*a'mjæ*], *Henri Frédéric* (1821-81), schw. forf. Berømt for dagbogen *Frag-ments d'un journal intime* (1883-84, da. udvalg 1931), intime psyk. bekendelser.

Amiens [*a'mjæ*], fr. by i dept. Somme; 85 000 indb. (1946). Gl. malerisk by med verdens største gotiske domkirke (overv. bygget 1220-80). Stor tekstilindustri. I A sluttedes 1802 fred ml. Engl. og Fr. LÅ under 1. Verdenskrig i frontlinien. Erobr. af ty. maj 1940, befriet aug. 1944.

a'mi'n, kem. forb., der afledes af en kul-brinte ved ombytning af brintatomer m. aminogrupeer NH_2 -, f. eks. metylamin CH_3NH_2 , a kan også betragtes som am-moniak, hvori et el. fl. brintatomer er ombyttet med alkyl el. aryl. Ombyttes et brintatom, fås primære a, ombyttes fl. fås sekundære el. tertiære a, f. eks. dimetylamin $(CH_3)_2NH$ og trimetylamin $(CH_3)_3N$, der begge findes i silde-lage. a er nærbeslægtet med ammoniak, re-agterer basisk og forener sig med syrer til salte.

a'minobenzoesyre. Af de tre a har o rto-a (*antranilsyre*) bet. i fabrikationen af farvestoffer, bl. a. af indigo. Para-a er fysiol. virksom, idet den er et vitamin for visse patogene bakterier og i disses stofskifte kan fortrænges af de uvirk-somme sulfanilamidforb., hvorved bak-teriernes vækst og formering hæmmes. Indgår i forsk. anæstetisk virkende læge-midler.

a'minoeddikesyre, d. s. s. **glycin**.

a'minosyre, syre, hvori brintatomer, der ikke er syrebrint, er erstattet med amino-grupper NH_2 -, f. eks. glycin. a spiller en stor rolle i naturen, idet proteinstofferne er opbyggede deraf. Mange a er livs-vigtige for organismen, og adsk. af disse kan organismen ikke selv danne, hvorfor de må tilføres med føden, a er amfolytter, idet de er både syrer og aminer.

Amitåbha [-'ta:ba] (sanskrit: han, der besidder umædeligt lys), den vigtigste af den nordlige buddhismes 5 Dhyāni-buddha'er, hovedguddom inden for la-maismen.

ami'tose (a- 4- gr. *mitos* tråd), direkte cellekernedeling uden kromosom trædes tilsynekomst; mods. *mitose*.

A'mitsoq (grøn: den smalle), 0 70 km SØ f. Julianehaab (Sydgrøn.). 1916-27 blev her drevet et grafitbrud, der i alt leverede 6-7000 t malm.

'Am'led, den fra Saxo og da. romantisk litt. kendte opr. navneform for Hamlet.

Amman Eām'mān), hovedstad i Trans-jordanien; ca. 25 000 indb.; har navn efter ruinerne af ammoniternes gi. hovedstad Rabbath 'Ammon 0 f. Jordan ved floden Jabbok. Vigtigt vejcentrum; station på Hedjas-banen.

Amma'nati, *Bartolommeo* (1511-92), ital. arkitekt og billedhugger, især virkende i Firenze; paladser, Arno-broen *Fonte Santa Trinità* (1566-69).

amme, 1) kvinde, der giver anden kvindes barn die; 2) *zool.*, forældet betegn. for den kønsløse generation hos dyr med generationskifte.

ammeorgan, *bot.*, ethvert med særlig megen oplagsnæring fyldt planteorgan.

'Ammergau'er 'Alper, parti i den vestl. del af Bayeriske Alper. Højeste punkt: Hochplatte (2082 ra).

•Ammer See fze:], sø i S-Bayern; 47 km*, 82,5 m dyb.

'Ammers-Kuller, *Johanna van* (f. 1884), hol. forf.; meget omfattende ro-manproduktion. *De Øpstandigen* (1925;

da. *De Oprørske*, 1929). Tyskvenlig under besættelsen.
 ammetræ, hurtigt voksende træ (sædv. birk el. hvidel), der plantes samtidig med de planter, der skal danne den fremtidige bevoksning for at skærme denne mod nattefrost, sol m. m. - På lign. måde anv. bjerglyf ved hedeplantning. Amrni'anus Marcell'inius, rom. historiker (hedning) i 4. årh.; fortsatte Tacitus, kun bevaret for 353-378 (da. overs. 1877-81).

ammo'na'l, sprængstof indeholdende ammoniumnitrat, aluminiumpulver og evt. TNT (trinitrotoluol).

ammoni'ak, (lat. *sal ammoniacum*, tidl. betegn. for en stensalt, der fandtes i nærheden af Jupiter Ammons tempel), NH_3 , farveløs, i vand letopløselig luftart med stikkende lugt, kp. -33,4, smp. -76°, vft. noget mindre end atm.s. Den vandige opløsning (salmiakspiritus) reagerer stærkt basisk, a forener sig med syrer til ammoniumsalte, a fremstilles katalytisk af bestanddelene ved Habers metode, idet kvælstof og brint ved ca. 200 atm. og ca. 500° forener sig direkte, a fås også som biprodukt ved rensningen af stenkuls-gassen, a anv. især til fremstilling af kunstgødning og salpetersyre f. eks. til sprængstoffer, til sodafremst. efter Solvays metode, samt til forsk. rensningsformål.

ammoniakgummi (*ammoniacum*), gummi-harpiiks, særlig fra den i Persien voksende busk *Dorema ammoniacum*, der efter sår udsveder en saft indeholdende a. Anv. til kit for glas og porcelen, i farmacien som expectorantia og i plastre, ammoniakgødning, d. s. s. ammonium-sulfat.

ammoniaksalpeter, d. s. s. ammonium-nitrat.

ammoniakvand, *salmiakspiritus*, vandig opløsning af ammoniak. Vand opløser ca. 700 rumfangsdele ammoniak, og man får koncentreret a (ca. 25 vægt%). a reagerer stærkt basisk, idet ammoniak begærligt forener sig med brintioner under dannelse af ammonium ioner.

ammo'nitter (efter ægypt. gud *Amun* p. gr. af lighed med væd-d. »*W¹A²B³» *W¹JHHTFHL. ¹EJKSSi² ³*& m der som nautilerne Jfr¹je²v³agl POSTSITSSr Vroffitt¹:¹A² ³f¹-¹A²/¹-¹E² ³^¹-¹f²?³Jv* ¹^²t³^Bfci¹ til ydervæggen efter seksakformede el. mer el. mindre krusede linier (lobelinier). Nogle havde et låg. Vigtige ledeforsteninger fra devon til yngste kridt, særlig mange former i mesozoisk tid. (I11. viser en a, hvor skallen delvis er fjernet for at vise skillevæggene.)

ammo'nitter, semitisk folk, nær i slægt med israelø.Mos. 19,30ff), boede 0 f. Jordan. am'monium, det monovalente radikal NH_4^+ , der optræder som positiv ion (NH_4^+) i opløsninger af ammoniumsalte, der dannes ved direkte forening af ammoniak med syrer, a ligner i fl. henseender alkalimetallerne, især m. h. t. saltene. ammoniumbikarbonat, NH_4HCO_3 , den væs. bestanddel af det i husholdningen anv. hjortetaktsalt. Tidl. vandtes a ved tørdes tillation af knogler og hornaffald. Nu fås det af ammoniak, kuldioksyd og vanddamp.

ammoniumfosfater fås af ammoniak og fosforsyre. De forsk. a anv. i gødningsblandinger. Diammoniumfosfat, (NH_4HPO_4), desuden som brandbeskyttende imprægneringsmiddel for papir, træ og tøj, samt som næringsstof ved gerfabrikationen.

ammoniumklorid, *salmiak*, NH_4Cl , fås som biprodukt ved ammoniak-soda-fremstillingen, idet natriumklorid, ammoniak, kuldioksyd og vand giver natriumbikarbonat (soda) og a. Anv. ved lodning, fortinning o. l., samt i tøjtrykkeriet.

ammoniumnitrat, NH_4NO_3 , fås af ammoniak og salpe tersyre, er e ksplosiv v. t. anv. som sprængstof, a er stærkt hygroskopisk og derfor ikke egnet som gød-

ningsstof i ren tilstand, men anv. som bestanddel af blandingsgødninger. ammoniumsulfat, (*NHi*) SO_4 , fås dels som biprodukt ved gasfremstillingen, idet den i gassen indeholdte ammoniak optages i svovlsyre, dels af mineralsk kalciumsulfat ved behandling med ammoniak og kuldioksyd. Anv. især som gødningsstof (før 2. Verdenskrig anv. i Danm. ca. 40 000 t a årl.), desuden som næringsstof ved gerfabrikationen.

Ammundsen, *John* (f. 1872), da. teolog, biskop over Lolland-Falsters stift 1923-42.

Ammundsen, *Valdemar* (1875-1936), da. teolog og kirkehistoriker, prof. 1901, biskop i Haderslev 1923, ledende i den kristne studenterbevægelse og i det økonomiske arbejde. (Portræt).

ammuntition (ældre fr. af lat. *munio* forsvarsværk), fællesbetegn. for projektil, ladning samt tændmidlet, hvorved ladingen antændes.

Ammunitionsarsenal, *Hærens*, en under Hærens Tekniske Korps hørende afd., der tilvirker, vedligeholder og magasinere hærens ammunition. (Indtil 1937 kaldt Hærens Laboratorium).

amme'si' (a- f -mmesi), bortfald af erindringer.

amme'sti* (gr. forglemmelse), fritagelse f. strafansvar for en gruppe forbyrdsel el. forbyrdere (evt. dog således at enkelte personer undtages), a medfører, at en allerede indledt strafforfølgning standses, og at virkningen af idømte straffe bortfalder, a er således videregående end benådning.

amning (ty. *ahmen* måle), søv., skibs dybgående forog agter, aflæses på amningsmærker, der angiver dybgæendet fra kølens underkant.

'amnon (gr. *amos* lam), hos krybdyr, fugle og pattedyr den inderste fosterhinde, inden for hvilken fosteret ligger i a-vædsken el. fostervandet.

amni'ota, de m. amnon *forsynede* hvirveldyrklasser (krybdyr, fugle, pattedyr), a mok, gå (malajisk *mena amok* dræbe i vildt raseri), gå bersærkergang.

a'-mol', moltoneart med grundtonen a (uden fortegn). Paralleltonært til C-dur. 'Amon, ægypt. frugtbarhedsgud, fra ca. 2000 f. Kr. hovedgud i Theben, senere identificeret med Ra og i storhedstiden dyrket som gudernes konge (af grækerne sidestillet m. Zeus). Dannede s. m. sin hustur, Mut, og sin søn, Khonsu, den thebanske gudetredhed. A-s hellige dyr var vædder og gås.

Amon-oasen, oldtidens navn på Siwa-oasen.

amontillado [-ti'lja:do], lys, tør sherry. 'Amor (lat: kærlighed), det lat. navn for kærlighedsguden, den gr. Eros.

'araora'lisk (fr.-lat.), uden evne til moralsk vurderen.

a'morf (a- ~ -morf) kaldes den faste tilstandsform, i hvilken molekylerne ikke er orienterede i bestemte retninger som i krystaller, men ligesom i vædske ligger regelløst imellem hinanden. Glas er således amorf. - Poro'di'ne (gr. *poros* blødsten) a stoffer er størknet af kolloide opløsninger, hya'li'ne (gr. *hyalos* glas) a stoffer er størknet ved afkøling af smeltede masser og meta'mikte (gr. anderledes blandet) a stoffer er opr. krystalinske stoffer, der i tidens løb er blevet a.

amo'r'i'ner, i rom. rel. kærlighedsguden Amor opfattet som en flerhed, fremstillet som bevingede børn.

amo'r'itter, semitisk folk, kendt fra 3. årtus. i Syrien, nævnes i G. T. som en del af den forisrael, befolkning i Kanaan.

amortisation (fr. *amortir* svække, af lat. *mors* død), en gælds nedbringelse el. fuldst. betaling, a-kvoter, de beløb, hvormed et aktiv (f. eks. en fast ejendom) nedskrives i en regnskabsperiode.

'Amos, den ældste af sk rift forfattere i G. T.; var fra Juda, men optrådte som domsprofet under Jeroboam 2. ca. 750 f. Kr.; i Nordriget, blev udvist, da overpræsten i Betel klagede til kongen over hans forkyndelse.

Valde Amundsen, Roald Amundsen.

A'mosis, anden form for ægypt. Ahmes. amour [a'mu:r] (fr.), kærlighed. l'Amoureux [lamu'rø], *Abraham Césair* (d. 1692 i Kfah.), fr. billedhugger. Mest kendt er hans rytterstatue af Chr. 5., *Hesten*, på Kgs. Nytorv (1681-88). Originalen, der er støbt i bly, blev 1946 erstattet af en bronzekopi af E. Utzon-Frank og selv flyttet til tøjhuset. (Til se *Hesten*.)

Amoy (eng. [a'måi]), kines. *Sze-ming* [sa mŋtʰ], havneby i prov. Fu-kien i SØ-Kina; 234 000 indb. (1931).

'ampel (lat. *ampulla* flaske), en ophængt skål til blomster el. en lampe.

Ampe'lopsis (gr. *empelos* vin(stok) 4-opsis udsende), d. s. s. vildvin.

ampere [-pær:] (fork: A), enhed for elektr. strøm. Defineres som den strømstyrke, der medfører elektricitetsmængden 1 coulomb pr. sek. gnm. et tværsmnit af ledningen.

'Ampere [d'pær:], *André Marie* (1775-1836), fr. fysiker og matematiker. Fandt kort efter H. C. Ørstedes opdagelse af elektromagnetismen loven om til strømlederes indbyrdes påvirkning. Fremsatte en teori for magnetismen som en virkning af cirkulære strømme i atomerne.

ampere'me'ter, instrument til måling af elektr. strømstyrke, a kan baseres på et magnetfeltspåvirkning af en strømledningen ml. en strømspole og et jernstykke (bløtdjerninstrument) el. på strømmeens varme virkning (varmetrådsamperemeter).

amperetime (fork: Ah), enhed for elektricitetsmængde = 3600 coulomb.

amperevindinger, produktet af strømstyrke og vindingsantal i en spole.

Amphi'oxus (amf/- -f oksys spids), d. s. s. lancetfisk.

ampli- (lat. *amplus* vid, rummelig), udvidelses-.

amplificere [-se-] (*ampli- f- ficere*), udvikle udfordringer, tydeliggøre.

amplitude [-ty:5al] (fr. omfang), det største udsving fra nulstillingen ved en svingende bevægelse.

amplitudemodulation, påvirkning af styrken af en radiosenders antennestrøm i overensstemmelse med en signalstrøm. Anv. alm. ved radiofonstationer. am'pul'i (lat. *ampulla* flaske), lille, tijsmel telig, flaskelignende beholder til lægemidler.

amputation (lat. *amputatio* bortskæring), operation, hvorved en ekstremitet el. del af samme fjernes fra legemet. Ordet anv. også om fjernelse af et organ.

am'rita (sanskrit; uødelig), i ind. rel. gudernes udødelighedsdrik, opr. den kuldiske offerdrik, soma.

Amritsar (eng. [am'ritsa]), hovedstad i prov. Ø-Punjab, Hindustan, NNV f. Delhi; 391 000 indb. (1941). Jernbaneknudepunkt med tekstil- o. a. industri. Sikhernes hellige by. Eng. 1846. 1919 skueplads for voldsomme engelskfjendelige uroligheder.

'Amrum, nordfrisisk ø; 21 km²; ca. 1000 indb.

'Amstel, holl. flod; udmunder med delta i Het IJ ved Amsterdam. Landskabet omkr. A kaldes 'Amstelland.

Amster'dam, Holl.s største by og kulturelle centrum beliggende ved Amstels delta i en vig (Het IJ) af Uselmeer. 798 000 indb. (1946). Forb. med havet gnm. Nordsokanalen (åbnet 1876). Stor handelsby (kolonialvarer) med stor transithandel. Industri: diamantlibrierer.

Amsterdam. Het huis a. d. drie grachten.

kemikalie-, sukker-, tobaks- og chokoladeindustri, lokomotiv-, bil- og flyvemaskinfabrikker, Skibsværfter. A, der er bygget på pæle, er rig på kanalgader. Slot (Het Paleis) fra 1655, opr. rådhus. Gotisk kirke (Nieuwe Kerk) fra 1408. Børs; univ. (grl. 1632); Rijksmuseum med verdens bedste samling af holl. kunst; Concertgebouw (berømt musikcentrum). - *Historie*. A fik fra 13. årh. voksende handel, i 15.-16. årh. stor Østersøskibsfart; blev Nordeur.s kornhandelscentrum, førende m. h. t. ostind. handel, bankcentrum fra 1609. Midtpunkt for nederl. regentparti i konflikt mod Oranien. Fremgangen standse i 18. årh. og under fr. herredømme, i 19. årh. måtte A afgive en del handel til Rotterdam. Under 2. Verdenskrig ødelagdes 3200 lejligheder i A.

Amsterdam-Internationalen, d. s. s.

Internat. Faql. Central.

amt, admin. inddeling i Danm. siden 1662; i alt 22 a, hvortil kommer det selvstyrende folkesamfund Færøerne. Hvert a forestås af en amtmænd. 1948 fandtes flg. a: Kbh., Fred'riksborg, Holbæk, Sorø, Præstø, Bornholm, Odense, Svendborg, Maribo, Alborg, Hjørring, Tisted, Viborg, Århus, Skanderborg, Randers, Ribe, Ringkøbing, Vejle, Haderslev, Åbenrå-Sønderborg og Tønder.

amtmand, kgl. udnævnt statstjenestemand i spidsen for et amt, mellemled ml. ministerierne og de stedlige myndigheder; i forhold til de sidste er a myndøvrighed. Som formand for amtsrådet har a en vigtig funktion i bestyrelsen af kommunalvæsenet på landet, a skal være cand. jur. med 1. karakter.

amtsfond, amtskommunernes alm. kasse (tidl. kaldet amtsreparationsfond), bestyret af amtsrådet, a-s hovedindt. er ejendomsskatter og en andel i motor-skatterne, deres vigtigste udg. er vej- og sygehudgifter.

amtsforvalter, cheferne for amtsu-nerne, for tiden 30, der sorterer under finansmin.

amtskommune, lokalt for val t. område, omfattende samtl. sognekommuner under vedk. amtsråd, a opkræver grundskyld og ejendomsskyld, men ikke person-skatter.

amtskommuneskatterne i Danm. er kommunal ejendoms- og grundskyld, amtskreds, Folketings-valgkreds; i alt 21 a, foruden Kbh.-fr.berg, der udgør 3 storkredse.

amtsligningsinspektør forestår de for hvert amtskatteråd i 1946 oprettede amtsligningsinspektorer. a er ligningsdirektoratets stedl. repr. og kan bl. a. foretage revision af lign. af indkomster og formuer samt visse skattelempler.

amtslæge, embedslæge, der er administrativt mellemled ml. sundhedsstyrelsen og amtsråds-kredsens kredslæger.

amtsråd, folkevalgt råd, som under amt-mandens forsæde bestyrer en amtskom-mune og fører tilsyn m. a-kredsens sogne-kommuner, a vælges af skatteydere over 25 år i vedk. sognekommuner.

amtsråds-kreds, d. s. s. amtskommune. amtskatteråd, organ som skal medvirke til effektiv og ensartet ligning, oprettet 1946, omfatter som regel et amt med dets købstæder, a består af vedk. skatte-rådsformænd samt amtsligningsinspek-tøren.

amtskolefond, et if. lov af 8. 3. 1856 for hver amtsråds-kreds oprettet fond,

der bl. a. fordeler statens tilskud til kom-munernes skolevæsen (til lønninger og pensioner).

amtskolekonsulent, 1) i Sønderjyll. fra 1920 skoledirektionens forretnings-førende medl., der har tilsyn med amtets offen ti. og private sk.; 2) i det øvr. Danm. fra 1933 skoledirektionens pædag. råd-givende medl. a må ikke uden amodning tilse skolerne; affatter de årlige indberetninger om skolevæsenet i amtets folkesk.; ansættes for 6 år og skal have undervist i 10 år og være en af amtets lærere.

amtsue. kontor, der bestyrer statens kassevæsen i et amt.

amtsuetskatter, statsskatter, der ind-betales på amtsuerne (især grund- og ejendomsskyld til staten).

amtsvejsinspektør, udøver amtsråds ledelse af amtskommunens vejvæsen. A'mu-Da'rja, i oldtiden *Oxus*, 2200 km J. flod i Turan, Sovj., fra Pamir til Aral-søen; vander talrige store oaser.

amu'let (lat.), genstand der bæres som (formentlig) beskyttelse mod sygdom, forhelselse el. andet ondt.

Amundsen[amiinsan], ^ooW(1872-1928), no. polarforsker; gennemsejlede 1903-06 Nordvestpassagen med «Gjøa» fra Atlan-terhavet vestpå og udforskede samtidig den magnetiske nordpols omgivelser; 1910 med «Fram» til Antarktis, hvor han som den første nåede sydpolen 14. 12. 1911, en måned før Scott; 1918-22 med «Maud» til Ishavet og gnm. Nordøst-passagen med mislykkede forsøg på at komme i drift over nordpolen; 1925 for-søg på med flyvemaskine at nå nordpolen fra Kingsbay s. m. Nobile, 1926 over-flyvning af nordpolen med luftskibet «Norge», 3 dage efter Byrds overflyv-ning. A omkom under forsøg på at redde Nobiles Italia-ekspedition. (Portræt sp. 114).

Amund Sigurdsson (Bolt) ledede de no. bønders oprør mod Erik af Pommern 1436.

A'mur, 4480 km l. flod i Østibirien, Sovj.; A danner på en strækning græn-sen ml. Sovj. og Manchuriet og passerer byen Habarovsk; den munder i Tatar-Strædet. Sejlbår.

Amur-banen, den del af den transsibiriske bane, som N f. Manchuriet løber paral-lelt med Amurfloden. Bygget 1907-17.

amygdal'in (gr. *amygdalon* mandel), et i mange frugtkerner, især i bitre mandler forekommende glykosid; sønderdeles af enzymet emulsin (i kernen) under dan-nelse af glukose, benzaldehyd og cyan-brinte.

amygdalo'lit (gr. *amygdalon* mandel -f *lith*), d. s. s. mænelsten.

A'myklai (gr. *Amyklai*), oldgr. by i Lakonien nær Sparta, især bekendt for den amyklæiske trone, en skulpturmyk-keet bygn. indsluttende ældgl. kulturbillede af Apollon.

a'my'l (gr. *amydon* fin melstivelse), det alifatiske radikale C_6H_{11} , fælles betegn. for 8 isomere alkoholer med 5 kulstof-atomer. De vigtigste er isoamylalkohol og optisk aktiv a (i fuselolie), samt amylenhydrat.

amy'lase (*amylum + diastase*), fælles-betegn. for enzymer, der nedbryder stive-else og glykogen til maltose og dekstri-ner. Findes i organismen, f. eks. i spyt og i bugspytkirtlen, og spiller en rolle ved fordøjelsesprocessen, samt dannes i stor mængde i byg og andre frø under spirin-gen og spiller derved en rolle i tekniikken (bryggeri, bageri, tekstilbehandling), a kaldes ofte diastase.

amy'le'nhydra't, tertiær amyloalkohol, anv. som sovemiddel.

amylnitrit, lægemiddel med virkning på kredsløbet. Virker kardilaterende; anv. som indåndingsmiddel ved angina pectoris.

amyl'o'i'd, slimet masse af mindre kendt sammensætning. Dannes af cellulose v. indvirkning af svovlsyre m. ca. 25 % vandindhold. Fremst. af pergamentpapir beror på en overfladisk omdannelse af papirets cellulose til a.

amyl'o'i'dose el. *amyloid degeneration*, af-lejring af amyloid (et æggehvidestof) i forsk. organer (lever, milt o. a.). Ses ved kroniske betændelser som tuberku-lose, syfilis o. a. Det angrebne organ undergår karakterist. forandringer med svind af det specifikke væv.

'amylum (lat. fra gr.), stivelse.

Amyot [a'mjo], *Jacques* (1513-93), fr. oversætter af Plutarch.

amyotro'fi (a- -f *myo-* + *trofi*), svind af musklerne.

a'møber (gr. *amelbein* bytte), gruppe af slimdyr, encellede, uden fast form, be-væger sig ved pseudopodier; mikrosko-piske, enkelte et par mm; i ferskvand og fugtig jord. Enkelte snylter i tarm-kanalen, også hos mennesket; een art, Entamoeba histolytica, fremkalder tropey-denterii. (111)

an (ty: til) sættes i ital. bogholderi foran navnet på den konto i journal og hoved-bog, som skal krediteres, a foran posterne på en regning betyder: varekonto krite-teres.

an-, d. s. s. a- (ikke-, u-).

a'na, fork. f. gr.-lat. *ana partes* lige dele (på receptor).

ana- (gr.), i op; på; tilbage; gen-; 2) i sammensætninger forstærkelse af be-grebet; 3) fordeling.

anapab'tister (*ana-*) + gr. *baptizein* (dyppe), genløbere.

A'nabasis (gr. (felt)tog ind (egl. op) i landet), titel på 1) Xenofons bog om Kyros' tog mod Artaxerxes 2; 2) Arrians bog om Alexander d. St.-s tog mod Dae-rios 3. (overs, til da.).

anabo'l'isme (gr. *anabolé* kasten i vejret), d. s. s. assimilation.

Anaconda [ána'kanda], by i Montana, USA, med vigtige smelteværker; li 000 indb. (1940).

Anadyr [-'dir], 1200km l.flodpå Tjuktjer-halvøen i NØ-Sibirien. Tilfrosset 8 mdr. om året.

ana'e'ro'be organismer (*an-* 4- *aerob*), del ret fåtalige bakterier og svampe, de kan leve uden fri ilt.

ana'fase (*ana-*) + *fase*), det stadium i ren cellekernedeling, hvori kromosomerne føres mod polerne.

ana'fo'r (gr. *anaford* tilbageføringen), gentagelse af eet el. fl. ord i beg. af fl. sætninger el. sætningsled.

anafrodi'si' (*an-* -f gr. *afrodisia* elsker), formindsket el. manglende kønsdrift.

anafylak'si' (*ana-* ~) + gr. *fylaxis* be-skyttelse), overfølsomhed over for pro-teinstoffer.

anaga'laktisk låge (af *galakse*), stjerne-system beliggende uden for Mælkevejs-systemet.

Anagni [-'nanji], ital. by 60 km ØSØ f. Rom; 12 000 indb. (1936). I middel-alderen ofte paveresidens.

ana'gram' (gr.), omgruppering af et ords (el. sætningens) bogstaver til dannelse af nye ord (el. sætninger).

anakolu'ti' (gr.), brud på den formelle sammenhæng i sætninger og sætnings-kæder. Alm. i daglig tale (ufrivilligt). Som bevidst litt. virkemiddel hyppig hos H. C. Andersen.

ana'konda (*Eunectes murinus*), syd-amer. kvælertunge, lever ved floder.

anako're't (gr. *eneboer*), i oldkirken kri-sten, som i askese trak sig ud af verdens-

'>

absces

dækket og tilgængelig. Borgen var cirkelrund, hegnet af en smuk ringmur af kridtkvadere, opr. uden tårne.

absces [-sæs] (lat. *abscessus* bortgang), byld, afgrænset betændelse med dannelse af materie (pus) og afdøende væv (bylde-moder), a forekommer så vel i underhudsvævet som i indre organer. »Kold« a er af tuberkuløs natur.

abs'cessus retropharynge'alis [-fa-] (lat.), byld i svelgets bagvæg, oftest udgået fra en betændt lymfekirtel.

abs'cisse [-sisal] (lat. *abscessus* afskåret), koordinat på en ret linie; ved retvinklede koordinater i planen den første koordinat.

absence [ap'St:f:s] (fr.: fraværelse), *med.*, momentan bevidstløshed el. omlågethed (sædv. hos epileptikere).

absentation (lat. *absentare* fjerne), mil. forbyrdelse; ulovligt fravær fra afd. uden rømningshensigt.

absen'te're sig (lat.), fjerne sig (især hemmeligt), rømme.

ab'sinth (gr. *apsinthion* malurt), en meget stærk (68%) grøn likør. Fremstilles af alkoholiske destillater fra forsk. arter malurt tilsat likør. På gr. af sin skadelighed forbudt i fl. lande.

ab'skon'sel (lat. *absconderskjule*), skjærm til at sætte for lyset.

absolu't (lat.), *filos.*, uafhængigt, ubegrænset, uden relation til noget andet; spec. ubetinget, d. v. s. uden betingelser. Mods. relativ.

absolut elektrometer, apparat, konstrueret af lord Kelvin til måling af spændingsforskelle ved vejning af tiltrækningen ml. to kondensatorplader.

absolut fugtighed, det antal g vanddamp, der findes i 1 m³ luft.

absolut gehør, evnen til at kunne stedfæste toners absolute højde alene v. hj. af øret.

absolution (ab 4. lat. *solutio* løsning), i den kat. bodslære præstens tilsigelse af syndernes forladelse.

absolutisme (fr.: uindskrænket herredømme), d. s. s. enevælde.

absolu'tistisk, enevældig.

absolut konstruktion, efterlign, af lat. dobbelt ablativ; f. eks. i det da. udtryk »alt iberegnet«.

absolut kunst, billedkunst, hvor alt fortællende el. litt. indhold forsages til fordel for en streng billedvirkning; betegn. dækker delvis kunstretn. som kubisme og abstrakt kunst.

absolut manometer, apparat konstrueret af Martin Knudsen til måling af meget lave lufttryk.

absolut musik, musik, der alene virker ved rent mus. virkemidler mods. dram. musik og programmusik.

absolut nulpunkt, lavest mulige temp. = -f 273,2° C, ved hvilken molekylernes bevægelsesenergi er nul.

absolut sort legeme, et legeme der absorberer al den stråling, der rammer det.

absolutte enheder, fys. måleenheder. Kaldes også egs-systemet efter enhederne cm, g, jrec for længde, masse og tid. a for kraft er dyn og for energi erg.

absolut tempera'tur, temp. regnet fra

det absolute nulpunkt.

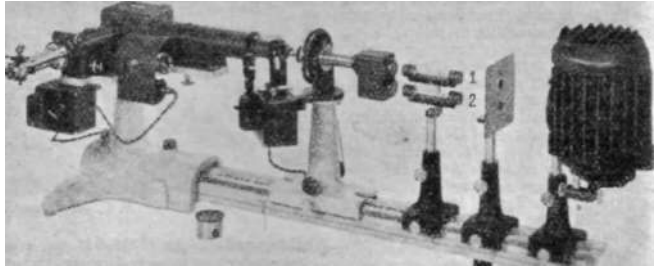
absolutur, de fire, Oxford-bevægelsens krav til tilhængere (ærlighed, (seksuel) renhed, ulivskighed og kærlighed).

absol've're (ab + lat. *solvere* løse), tilsiage syndsforladelse; afslutte (en eksamen).

absorb'be're (lat.), opsuge, optage.

absorptio'me'ter (*absorptio*(n) + -meter), apparat til bestemmelse af luftarters absorption.

absorption (lat. *absorbere* opsuge), *lfys.-kem.*, a) indtagning af luftarter i faste stoffer og især i vædsker, forårsaget ved luftmolekylernes bombardement af stofets overflade. Eks.: kuldioksyds opløsning i vand, vanddamps opsynding i et tørringsmiddel, f. eks. fosforpentoksyd. a vokser med luftens tryk. Ved a er det op-sugede stofs mængde lille i forhold til det op-sugende stofs, a kan også foregå ved, at det absorberende stof reagerer kemisk med det absorberende, f. eks. en syres a af

Opstilling til visuel sammenligning af absorptionspektre af lys, der passerer rørene 1 og 2.

alkali og omv., b) indtagning af lysstråler ved passage gnm. stof; 2) *astron.*, den af et himmellegeme i en vilkårlig bølge-længde udsendte lysmængde afhænger af a og emission i himmellegemets synlige lag. Den stærke a og dermed sammenhængende lysspredning, som finder sted i visse spektrallinier, bevirker, at disse i stjernernes spektre ses som mørke absorptionslinier. - I rummet ml. stjernerne findes interstellart stof, som bevirker en a af stjernernes lys, der vokser med stofmængden ml. stjerne og iagttagere. Denne a afhænger af lysets bølglængde og bevirker, at fjerne stjerner gnstl. ses rødere end nære. a er størst i nærheden af Mælkevejsystemets hovedplan.

absorptionspektrum, spektrum af lys, der har passeret et stof. der absorberer noget af lyset.

absti'nen's (lat.), afholdenhed, spec. rituel faste; seksuel afholdenhed.

abstinenssymptomer, organ, og sjælelige forstyrrelser, der fremkommer ved forsøg på afvænnning fra vanemæssig indtaget gift (morfin o. l.).

abstra'he're (lat: fradrage), ved tanke-mæssig analyse isolere en side af et emne: a fra, se bort fra.

ab'strakt (lat: fradraget, løsevet) kaldes en ved tankemæssig analyse isoleret side af et emne el. led i en sammenhæng. Mods. konkret.

abstraktion (lat.), 1) den tankeproces, hvorved sider af et emne el. led i en sammenhæng isoleres fra andre sider el. dele: 2) den abstrakte forestill. el. det abstrakte begreb der forekommer ved a.

abstrakt kunst, kunst der ikke direkte bygger på naturindtryk, men tilstræber en omformning deraf; i fr. og da. kunst betegner a den retning, der brød med surrealismen og byggede videre på en ældre generations ornamentale el. kubistiske udtryksmåde; fra beg. af 30'rne er a i Danmark repr. v. kunstnere som Ejler Bille, Egit Jacobsen, Richard Mortensen m. fl. (Hertil tavle).

ab'sur'd (lat.), meningsløs, selvmodsigende. At reducere noget in absurdum er at påvise, at det er meningsløst, selvmodsigende.

absurdi'te'testet, en art intelligentest hvorved der skal påvises en urimelighed i et billede el. en påstand..

abu [a'bu] (arab.), fader; alm. i arab. personnavne.

Abu Bakr, Muhameds svigerfader, kalif

632-34.

'Abu 'Ghalib, by i Nil-deltaet; sv. ud-gravn. ved A siden 1931 har afdækket en særpræget forhist. kultur.

Abu Ja'far [d'sa-j. kaldet al-Man'sur (>den sejrrige«), kalif 754-775; flyttede 762 kalifatets hovedstad til Bagdad; beskyttede videnskaben.

Abu'kir, lille ægypt. havneby 20 km NØ f. Alexandria. 1 søslaget ved A 1. 8. 1798 sejrede Nelson (brit.) over Brueys (fr.).

Abulfi'dā (1273-1331), fyrste af Ajjubi-deslægten i Hama i Syrien. Forf. til en verdenshist. og en geografi.

abu'li' (gr. *abulia* rådvildhed), viljesløshed, symptom ved sindssygdomme).

Abul'kasim el. *Abulkasis* (arab. *Abu al Qasim Khalaf ben 'Abbas al-Zahrāwi*),

arab. læge (d. ca. 1013). Forf. til en med- kir. lærebog, der var berømt i mid-delalderen.

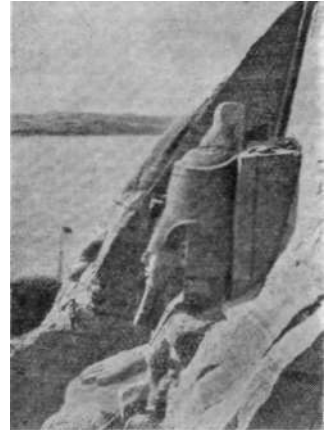
'Abu Mar'kub (arab.), d. s. s. træk-skonæb, storkefugl.

Abun'dantia (lat: overflod), i rom. rel. overflødhedens gudinde.

Abu Nu'wās (d. 814 e. Kr.), arab. digter, som opholdt sig hos Harun-al-Rashid kendt for sine kærlighedsdigte og sine drikkeviser.

ab 'urbe 'condita (lat.: fra byens (d. v. s. Roms) grundlæggelse), formulering anv. ved dateringer i det gi. Rom (udgangs-punkt: 753 f. Kr.).

Abu 'Simbel, klippenæs i Nilen i S-Ægypt-

Indgangen til Ramses 2.s huletempel.

ten med to under Ramses 2. i klippen indhuggede huletempel viet til Amon og Hathor; foran indgangen til det første fire 20 m. statuer af bygherren.

A'butilon (arab.: rebets fader), slægt af katostfam. Væsentlig trop. planter. Nogle leverer taver (kriahamp), andre benyttes som prydanter (japanlygte).

Abwehr-Organisation[-ve:r--zats'i:o:n] (ty.: afværgeorganisation), fork. *A.O.*, afd. under Gestapo. Skulle modarbejde spio-nage i Tyskl., efter Himmlers overtagelse af andre ledelse i Tyskl. 1944 et hovedred-skab til bekæmpelse af antinazistisk virk-somhed i Tyskl.

'Abydos. 1) ægypt. oldtidsby på den vesil. Nil-bred; grundplads for Ægyptens første konger, midtpunkt for Os i ris-dyrkelsen (en gi. kongegrav forevistes som gudens grav). Ruiner af en prægtig helligdom viet til Osiris af Sethos 1.; 2) oldgr. koloni fra Milet, ved Hellespont.

abys'sa'l. *abysvisk* (gr. *abyssos* bundløs), hvad der vedrører store havdybder.

A. C., fork. for lat. *Anno Christi* i Kristi år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

a. c. fork. for 1) lat. *anno corrente* i inde-værende (egl. løbende) år. *an ni c ur ren-tis* det indværende års; 2) ital. *a conto*;

3) eng. *alternating current* [ältanæiuz? •karant] vekselstrøm.

Ae, kem. tegn for actinium.

livet. Den første kendte regel for a er fra Ægypten (322).

A'na'kreon (gr. *Ana'kréori*) (6. årh. f. Kr.). gr. lyriker. Digte om vin og kærlighed, i ionisk dialekt.

anakro'nisme (gr.), henføring til urigtig tid; foreldt opfattelse el. forhold.

ana'kusis (*an-* + gr. *dkusis* høreelse), *med.*, ophævet høreelse.

a'nal, som vedrører anus (endetarms-åbningen).

analim [-'si'm] (*an-* + gr. *dlkimos* stærk), natriumholdig regulær zeolit.

ana'leptica (gr. *andlépsis* hbredelse), stimulerende midler, der virker på centre for åndedræt og kredsløb, anv. især mod besvimelser og forgiftninger med bedøvende gifte.

'analfabet (*an-* f *alfabet*), person, der hverken kan læse el. skrive.

anal'ge'n (gr. *analégs* smerteløs), feberned-sættende kinolinderivat.

analge'si' (*an-* -/ *algesi*), ophævet smerte-følelse, 1) s. fig. af sygdom i rygmarv el. periferie nerver, der giver følelseløshed på et begrænset hudparti; 2) fremkaldt kunstigt (lokalanæstesi) ved indsprøjtning af stoffer, der bedøver de perifere nerver, for at operationer kan foretages smertefrit.

anal'ge'tika, smertestillende midler.

a'na'likrtler (lat. *anus* endetarm), indposninger ved endetarms åbning hos mange pattedyr; udskiller lugtende stoffer, der tjener til forsvar el. gør det muligt for dyrene at finde hinanden.

ana'lo'g (gr. *andlogos* fornuftmæssig), overensstemmende, tilsvarende.

analo'gi' (gr.), forholds- el. strukturlighed, overensstemmelse ml. relationerne ml. til helheds elementer, f. eks. ml. familie og stat, - *jur.* Inden for retsnavndelsen foreligger a, når en lovbestemmelse anv. på forhold, som ikke direkte omfattes af bestemmelsens ord, men hvor der foreligger den såk. »årsagernes lighed«, idet de samme hensyn, som har affødt den påg. bestemmelse, gør sig gældende også i det foreliggende tilf. a er en såk. subsidieret retskilde, idet den kun kommer til anv., hvor der ikke foreligger nogen bestemmelse, som tager direkte sigte på det til afgørelse foreliggende spørgsmål.

analo'gidannelse er en sproglig form, der er opstået på trods af den alm. sprogudvikling ved sideindflydelse fra ord el. udtryk af beslægtet karakter.

analo'gislutning, slutning, hvorved der ud fra to emners lighed i visse henseender slutes til, at de også ligner hinanden i andre (evt. alle) henseender. Sådanne a er aldrig logisk tvingende; hvis de faktisk strider mod erfaringen, siges de at bero på falske analogier.

analy'sator, *fys.*, den del af et polari-meter, hvormed drejningen af lysets polarisationsplan bestemmes.

analy'se (gr. *analysis* opløsning), virkelig el. tankemæssig adskillelse af en helhed i dens enkelte bestanddele, elementer.

1) *Filosofisk* a af et begreb er en nærmere redegørelse for dets indhold, d. v. s. afklaring af dets mening ved påvisning af kriterierne på dets korrekte anvendelse. 2) *Psykologisk* a er at udfinde de led, som kan skelnes fra hinanden, når individet koncentrerer sig om en bevidsthedstilstand. 3) *Mat.*, den del af matematikken, som bygger på begrebet grænseværdi; a omfatter bl. a. differential- og integralregningen. - Ved geometriske konstruktionsopgaver er a undersøgelsen af sammenhængen ml. de opgivne og de søgte stykker, ved hvilken man ledes til konstruktionsmetoden. 4) *Kemisk* a går ud på en undersøgelse af stofferne, idet disse sønderdeles og adskilles i mindre bestanddele. Den *kvalitative* a-s formål er at bestemme, hvilke grundstoffer el. forb. et stof indeholder, den *kvantitative* a-s formål at bestemme disses indbyrdes mængdeforhold, a-metoderne varierer med de stoffer, der skal analyseres, og med de bestanddele af dem, der skal bestemmes. 5) *Sprog.*, klarlæggelse af sætningsleddenes indbyrdes forhold.

a'nalylis 'situs (gr. *andylis* opløsning

4- *lat. situs* beliggenhed), ældre betegn. f. topologi.

ana'lytisk, hvad der har med analyse at gøre.

analytisk dom, *filos.*, er if. Kant et udsagn, hvis prædikat kan findes ved logisk analyse af subjektets begreb (mods. syntetisk dom). I moderne logik er a et udsagn, som følger af de logiske regler for det sprog, hvori udsagnet er formuleret.

analytisk funktion, *mat.*, en funktion, der kan fremstilles ved potensrækker i den el. de uafhængige variable. Ved funktionen $y = f(x)$, hvor x og y er komplekse tal, er dette ensbetydende med, at den er differentielbar.

analytisk geometri, et område af geometrien, hvor man v. hj. af koordinat-systemer bestemmer de geom. figurer ved ligninger og udleder geom. resultater ved regning.

analytisk sprog, sprog som kin. el. eng. med få el. ingen gramm. affikser, således at gramm. forhold udtrykkes ved småord samt ved ordstillingen.

anam'nese (gr. erindring), den del af en patients sygehistorie, som vedrører oplysninger om sygd. for lægeundersøgelsen.

a'nam'nier, fisk og padder, som mangler amnion.

'ananas (*Ananas sa'tivus*), slægt af ananasfam. Tjrteagtige, med stive blade i en roset, og blomster i et tykt, sammenvokset aks, som kronen af en lille bladrosset. Stammer fra Brasilien, nu vigtig kulturplante fl. steder (frugtstanden, endv. taver fra bladene).

'ananas'æ'ter, frugtessens, hvis vigtigste bestanddel er smørsyrrens ætylester.

Ananchytes [-naVky-] (*an-* + *ânchein* indsnøre), *palæont.*, gi. slægtsnavn for Echinocorys.

Ana'nias og Sa'fira, jødisk ægtepar, som blev straffet med en mirakuløs død for bedrageri mod urmenigheden; Ap. G.5.

anan'kasmer [ana7j-] (gr. *andngkê* tvang), tvangstanker.

anap'tychus [-k-] (gr.-lat: som folder sig ud), *palæont.*, af enkelt plade bestående ammonitlåg.

ana'pæst (gr. *andpaiein* slå tilbage), versed af 2 tryksvage og 1 trykstærk stavelse (uu -). Ordet a danner selv en a.

anar'ki' (*an-* -f *arki*), tilstand, hvor love og lovliv regering ikke respekteres; a'narkisk, lovløs.

anar'kisme, teori, som går ud på, at der i et idealt samfund ikke bør findes nogen regering, som er i stand til at udøve magt. En kommunistisk a udførtes af Bakunin (*Dieu et l'État*, 1871) i skarp konflikt m. Marx, senere især af Kropotkin. 1872 ekskluderedes Bakunins tilhængere af I. Internationale; Bakunin skabte en internat. anark. organisation, der gnm. d. såk. handlingens propaganda (såbøtte, attentater m. v.) ville fremme a. Massetilutn. fik a især i Ital., Spån. (catalansk *arb.be* vægelse) og delvis Frankr. Gnm. anarkistisk fagforeningsbevægelse, m. afvisning af alm. polit. partidannelse og deltagelse i valg, ville man ad revolutionær vej bekæmpe staten (anarko-syndikalisme).

Ana'stasio's, to byzantinske kejser: Anastasios I., reg. 491-518, sikrede Konstantinopel ved en mur fraMarmarahavet til Sortehavet.

anastig'ma't (*ana-* + gr. *stigma* punkt), fot. objektiv, for hvilket astigmatismen er ophævet.

anasto'mose (gr. *anastomdsis* munding, åbning), *anat.*, forb. ml. to blodkar el. to nerver.

ana'ta's (gr. *andtasis* udstrækning), titandiosyd, 770., oftest brunt, tetragonalt mineral m. diamantglans.

a'nathema (gr: forbandelse), det store band.

anatok'si'ner (*ana-* -f *toksin*), toksiner, som ved formalinbehandling er gjort ugiftige, men stadig er i stand til at frem-

kalde antitoksindannelse ved indsprøjtning. Anv. som vaccine mod difteri og stivkrampe.

Ana'to'lien (gr. *anatolê*, solopgang), tyrk. *AnadoHu, X*) Lilleasien; 2) (ofte) den centrale højlette i Tyrk. Gennemløbes af spredtliggende lave bjergrygge. Tørt klima (bl. a. fordi A ligger lavere end randbjergene). De fleste floder danner saltsøer.

anato'mi' (gr: sønderskæren el. -deling), læren om de org. væsensers form og bygning. Der skelnes ml. *systematisk* a (beskr. af de enkelte væv) og *topografisk* a (beskr. af organernes indbyrdes beliggenhed).

ana'to'misk teater, gi. betegn. for bygning indrettet til anat. foredrag og fremvisninger. I Danm. åbnedes det første a 1644.

Anatot [-'to:t], by ca. 10 km N f. Jerusalem; profeten Jeremias' hjemstavn.

Ana'xagoras fra Klazomenai (gr. *Anaxagoras*) (ca. 500-428 f. Kr.), gr. filosof. Antog at verden består af uendelig mange kvalitativt forsk. udelelige smådele (atomer), der opr. udgjorde en kaotisk blanding, men som, efter at ånd el. kraft havde sat denne i bevægelse, dannede et ordnet kosmos.

Ana'ximandros fra Milet (ca. 610-547 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede at verden og alt i den er opstået ved udskillelse fra et uendeligt li. ubegrænset urstof (apeiron).

Ana'ximenes fra Milet (gr. *A'iximénês*) (d. ca. 528 f. Kr.), gr. filosof. Hævdede, at verdens grundstof var luften, hvoraf ilden opstår ved fortynding, vinde, skyer, regn, jord og sten ved stigende fortætn. anbefalede *breve og pakker* er under post-besørgelses genstand for særlig kontrol og udleveres kun mod kvittering.

Ancher [a'Okar], *Anna* (1859-1935), da. malerinde; datter af hoteljer Brøndum,

Frugtstand af ananas.

Anna Ancher: Interiør med Ung Pige, der Fletter sit Hår. 1901. (Kunstmus.).

Skagen, g. m. Michael A; elev af V. Kyhn. Fremtræder inden for Skagenskolen med en række koloristisk følsomme skildringer af almueliv på Skagen, interiører og portrætter.

Ancher, Michael (1849-1927), da. maler; 1880 m. Anna A; kom 1874 første gang

Michael Ancher: Den Syge Pige. ISS? (Kunstmus.).

til Skagen, hvis maler han blev i højere grad end nogen anden; han skabte i skildringen af fiskernes liv et folkeligt heroisk monumental-maleri af stor værdi, der dog afsvækkes noget ved dets ofte tableauagtige karakter: *VU* *han klare Pynten* (1880) m. Al; også andre af A-s figurbill. er fremragende, *Den Syge Pige* (1882), *Pige med Solsikkerne* (1889), *En Barmedåb* (1886) og en lang række portrætter.

Ancher faTjkar], *Poul* (ca. 1630-97), bornholmsk præst (Hasle), ledede Bornholms rejsning mod svenskerne dec. 1658.

Anchises [-'ki:-], i gr. mytol. en hersker af den trojanske kongeslægt. A havde med Afrodite sønnen *Eneas*; trods forbud omalte A sit forhold til gudinden og lammedes som straf af Zeus.

Anchorage p^A'karids], Alaskas største by, anlagt 1915; 10 000 indb. (1946). Vigtig militærstation, bane til Fairbanks; Alaskas næststørste gulddmine i WillowCreek nær A.

anchu'si'n [-ku:] (gr. *anchousa* planten oksetunge), rød farvestof, der er fedt-opløseligt og anv. til farvning af smør, hårolie, likør osv., udvindes af alkannaroden.

anciennitet [a'siæni'te't] (fr.), tjenesteldere.

ancien regime [a'sjære'sirm] (fr.), gammeltdags styre, især om enevælden i Frankr. før 1789.

Anckarström [-strø:m], *Jakob Johan* (1762-92), sv. officer. Modstander af Gustav 3.s enevælde, sammensvør sig m. andre frihedstilhængere og dræbte 16. 3. 1792 Gustav 3. med pistolskud på et maskebal i Sthlm. Halsghuggedes.

Anckarsvard [-svæ:(r)ð], *Carl Henrik* (1782-1865), sv. officer. Deltog i rejsningen mod Gustav 4. Adolf 1809; formidledede forbind. til Adlercreutz, som A fik til at arrestere kongen. I konflikt m. Karl Johan; fra 1817 oppositionsmand p. Riddarhuset, rejste krav om rigsdagreform.

Anckerske Legat, rejsestipendium, udeledes hvert andet år til malere el. billedhuggere, en forf. og en komponist; stiftet 1857 af proprietær Carl Ancker (1828-57) og hustru.

Anccn [arj'kon], inkgavplads, N f. Lima, Peru.

Ancona [aij'kona], ital. by i landsdelen Marche ved Adriaterhavet; 89 000 indb. (1936). Sukkerindustri og skibsværft. - Opr. gr. koloni (grl. 390 f. Kr.).

ancona, ital. let bønserace; grønlignende sort farve med små hvide pletter (fjerspidser).

Anculus (gr. *ankylos* krum), hueformet fersk vands lungesnegl, har givet navn til a-søen.

ancy lussøen (efter sneglen *Ancylus*), Østersøen i fastlandstiden (ancylustiden).

Anczyk [antrf's], *Wladyslaw Ludwik* (1824-83), po. folkeskuespil forf. og lyriker.

and, 1) *zool.*, se ænder; 2) løgnagtig fortælling (især i pressen), der udgives for at være sand.

Anda'lu'sien, sp. *Andalucia* [-'jia], landsdel (opkaldt efter vandalerne) i S-Spanien (provinserne Almeria. Cádiz, Cordoba, Granada, Huelva, Jaén, Malaga og Sevilla); 87 311 km², 5 219 000 indb. (1940). Omfatter mod N Sierra Morena, i midten Den Andalusiske Slette, som afvandes af Guadalquivir, og mod S Den Bætske Cordillere. Navnet A bruges ofte i snævrere forstand om sletten, der om sommeren er det hedeste sted i Europa.

Den er godt opdyrket med hvede, vin og oliven, ved overrisling tillige oranger, kokkenurter m. m. Bjergene er rige på malme, bl. a. kobber, jern og kul. Befolk. er blandet med maurere. - *Historie*. Rig blomstring i romertiden; i 5. årh. erobret af vandaler, der gav A navn, og vestgoter, fra 711 arab. 1238-48 erobret af Kastilien, siden sp. Blev i beg. af borgerkrigen 1936 erobret af Franco og undgik ødelægg. krigshandl.

anda'lu'sier, *zool.*, 1) sp. hesterace, kendes langt tilbage i tiden, nu forsvindende; 2) race af små, blålige, rigtlæggende høns.

andalu'sit, lyst, rombisk mineral, Al₂SiO₄. Forekommer accessorisk i eruptiver og

kontaktmetamorfe bjergarter. Først kendt fra Andalusien.

Anda'ma'nerne, eng. *Andaman Islands* ['ændamän 'aitöndz], brit. øgruppe i Bengalske Bugt S f. Burma, 6495 km²; 21 000 indb. (1941). Hovedstad: Port Blair. De få opr. anda'ma'ne'sere er et primitivt negroidit dværgfolk. På en af øerne en ind. straffekoloni. Eng. fra 1858. Marts 1942-aug. 1945 besat af jap.

an'dante (ital: gående), *mus.*, et mådeholdent, roligt tempo; andan'tino, noget hurtigere end a.

andavil drives i visse lande med ægproduktion som hovedformål. I Danmark går a ud på at producere gode unge slagte-ænder (1946: 460 000 ænder).

andefugle (*Anseres*), orden af svømme-fugle, med bredt næb, hvis rande er forsynet med tværstillede hornlameller, i næbspidsen en negl. Til a hører ænder, gæs, svaner og skalleslugere.

andehval, d. s. s. døgling.

Andelsbanken, to da. banker: 1) grl. 1914, likvideret 1925; 2) grl. 1925; finansierer andelsbevægelsen. Andelskapital 1947: 24 mill. kr.

andelsbevægelsen el. *kooperationen*, økon. bevægelse for fælles produktions-el. forbrugsvirksomhed, kendetegnet ved 1) demokratisk styre (1 mdl. - 1 stemme); 2) overskuddets fordeling efter deltagelse i virksomheden (leverage, køb osv.), ikke efter andel i kapitalen, som i alm. blot forrentes med alm. bankrente; 3) solidarisk (evt. tillige personl.) ansvar for alle medl. a opstod i arbejderklassen under indflydelse af Owen, Fourier m. fl. i beg. af 19. årh. som produktionsforetagender; sådanne har nu største bet. i forb. med landbrug (mejerier, slagterier). Senere udviklede a i indkøbsøjemed, dels brugsforeninger, den første oprettet 1844 af Rochdale-væverne i Engl. (den første da. 1866 i Tisted), dels engros-indkøbsforeninger. I mod. tid findes endv. kooperative boligforeninger, banker, kreditforeninger, forskrivingsvirksomheder m. m. a er stærkt udviklet i bl. a. Danmark., Sovj. og Engl. I de fleste lande er a nær knyttet til arbejderbev. - / *Dann.* er a især udbredt bl. landbrugere. Den store ændring i landbrugets produktionsforhold i 1870-80erne - overgang fra overvejende kornsalg til produktion af smør og flæsk - førte til oprettelsen af det første andelsmejeri i 1882, det første andelssvineslagteri i 1887. Omkr. 1900 oprettedes indkøbsforeningerne, Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger (1896), andelsfosterstoffbrengningerne og senere eksportforeningerne m. v. Senere har a også vundet terræn bl. byarbejdere (1947: 41 fællesbagerier (omsætn. 30 mill. kr.), 148 boligforeninger m. m.). Til varettagelse af pengeomsætningen oprettedes Andelsbanken i 1925. Landbrugerkoop. og FDB er siden 1917 samlet i De Samvirkende Andelselskaber, arbejderkoop. siden 1922 i Det Koop. Fællesforbund. Begge sammenslutt. er tilsluttet International Cooperative Alliance. 1947 fandtes 1967 brugsforeninger med saml. detailomsætn. på ca. 375 mill. kr.; af produktionsforeninger fandtes bl. a. 1346 andelsmejerier og 61 andelssvineslagteri med en omsætn. på hhv. ca. 915 og 480 mill. kr., af salgforeninger bl. a. 10 smørkøbsportforeninger (omsætn. 190 mill.), og af indkøbsforeninger bl. a. FDB (omsætn. ca. 210 mill. kr.) og 1628 foderstofforeninger (samlet omsætn. ca. 65 mill.).

Andels Cementfabrik, Dansk, Portland-cementfabrik ved Nørresundby, startet 1913. Kapacitet ca. 800 000 tdr. cement pr. år.

andels-foderstofforretninger foretager indkøb og fordeling af foderstoffer til deres medl.; 1947: 1628 lokale a, omsætning 65 mill. kr.

andels-forsikringselskaber er baseret på, at medl. gensidig yder hinanden erstatn. for indtrufne skader af en given art (på kreaturer, ved ulykkestilf. osv.).

Andels-Gødningsforretning, Dansk, opr. 1901, foretager indkøb og fordeling af kunstgødning til medl. 1946: 1637 lokalforeninger, omsætning 42 mill. kr.

andels-kartoffelmelsfabrikker er i et antal af 7 oprettet i henh. til lov af 15. maj 1933, a danner sammenslutningen Kartoffelmelscentralen.

andelskasser, andelsforetagender, som ordner medl.s pengeomsætn., yder dem personl. kredit og modtager deres kapitaler t. forrentning. Medl. hæfter i reglen solidarisk. Den første da. a grl. 1915: nu ca. 80.

andels-kreaturesportforeninger har til formål at afsætte medl.s slagtekreaturer. Fællesorganisation med 20 lokalafdel. Omsætn. (1947) 45 mill. kr.

andelsmejeri, mejeri, oprettet og drevet af en kreds af mælkeproducenter i fællesskab og under solidarisk ansvar. Det første a i Danmark oprettedes 1882. 1947 fandtes 1346 a med en samlet omsætn. på 915 mill. kr. Til varettagelse af fællesinteresser er dannet De Danske Mejeri-foreningers Fællesorganisation.

Andels-Smørkøbsportforeninger, De Samvirkende Danske. Grl. 1917 for ved samarb. at virke til opnåelse af de bedst mulige priser og varetage alle forhold, der tjener til andels-smørkøbsportens fremme. Antal lokalforen. 10; omsætning (1947) 190 mill. kr.

andels-svineslagterier besørger slagtning af andelshavernes svin og salg af de slagtede varer. Det første da. a opr. i Horsens 1887; 1947 fandtes 61 a af ialt 82 svineslagterier. Omsætning 480 mill. kr.

Andels-Svineslagterier, De Samvirkende Danske (grl. 1897) omfatter de 61 da. andelsslagterier, varetager disse fællesinteresser og støtter svineavl-arbejdet bl. a. gnm. deres konsulent, hvis hovedopgave er svineavlens ledelse.

andelsudvalget, hovedbestyrelse for De Samvirkende Danske Andelsselskaber.

andelsvaskerier, vaskerier oprettet af en kreds af husstande efter andelsprincipet. Andelsvaskerne er pligtige at lade vaske på a. Bekostningen ligger på 70-100 gre pr. kg tørt tøj.

Andels-Æggesport, Dansk, grl. 1895

for at indarbejde det bedst a mulige marked i udlandet l ved at yde garanti for, at de æg, der leveres under selskabets indregistrerede mærker, er nylagte og rene. Antal ægssalgskrede 840. Omsætning (1947) 22 mill. kr.

andemad (*Lemna*), små frit flydende, bladformede planter m. nedhængende, trådformede rødder. Blomster sjældne og meget enkelt byggede. 4 arter i Danmark. Danner grønne tæpper på overfladen af stillestående ferskvand.

andendagsfeber, d. s. s. *malaria tropica*.

Anden Front, efter Tyskls angreb på Sovj. 1941 den front, man ventede oprettet af Engl.-USA i V-Eur. til aflastning af Sovj. Realiseredes i nogen grad efter nov. 1942, da Nordaf. erobrede og Ital. 1943 angrebes, for alvor virkeliggjort ved den allierede invasion i Frankr. fra 6. 6. 1944. De angelsaksiske landes tøven med at oprette en a vakte misstemning i Sovj.

Anderberg [Andersbærj], *Rudolf* (L 1892), sv. psykolog og pædagog. Kendt forundersøgelser af intelligens- og andre psyk. tests.

Anderlecht ['andrs'la:t], fr. [adær'lækt], vestl. industriforstad til Bruxelles. 85 000 indb. (1948). Jern- og tekstilindustri.

'Andermatt, vintersport stsetid i Uri, Schw.; 1444 m o. h.

'Andernack [-naf], gi. ty. by ved Rhinen. N f. Koblenz; 14 000 indb. (1939).

Anders (gr. *andros* mandig), da. mandsnavn. Brugt fra 12. årh.

Anders, folkehelgen, der skal have været præst i Slagelse; død 1505 efter pilgrimsfærd til Det Hellige Land.

Anders [Andærs], *Wladyslaw* (f. 1894), po. general. Fanget som po. officer af sovj. styrker 1939; efter 1941 chef f. frivillig korps af polakker i Sovj., ledede senere korpet i middelhavskrigen, Ital., på Vest-

Alsing Andersen.

H. C. Andersen.

H. N. Andersen.

Holger Andersen.

J. O. Andersen.

Vilh. Andersen.

fronten. Tilsluttet desovj.fjendt. kredse i po. eksilreg. i London, øverstkommand. f. po. styrker i udi. 1945. 1946 frataget po. statsborgerskabet af Osobka-Morawskis reg.

Andersen, ^ksel Frederik (f. 1891), da. matematiker; 1930 prof. i matematik v. Polytekn. Lærestanst.

Andersen, Alsing (f. 1893), da. soc. dem. Partisekretær 1917-35, folketingsm. fra 1929; forsvarsmin. 1935-juli 1940, skarpt angrebet, især fra kons. side p. gr. af søforsvarets svigten 9.4.1940. 1941-45 partiets forretningsfører, undt. juli-nov. 1942, da A var finansmin. under Buhl. Angreb i cirkulære 2.9.1943 skarpt de kredse, der havde fremkaldt strækjøbolen mod tyskerne og dermed sprengt rigsdagspartiernes samarbejdspolitik. Nov. 1947 indenrigsmin. i min. Høedtoft; afgik få dage efter, da der, særl. fra kons. side, rejstes kritik mod A, der kunne skabe vanskeligheder for reg. (Portræt).

Andersen, Asbjørn (f. 1903), da. (film-) skuespiller og instruktør. Deb. på Betty Nansen-teatret 1928. Har også arb. som filminstruktør.

Andersen, Bent (f. 1902), da. børnelæge, overlæge ved Århus Kommunehosp. og prof. v. Århus Univ. 1940.

Andersen, Carl Christian (1849-1932), da. soc. dem. Snedker; fagforeningsleder; bidrog til partiets genrejs. efter Pios flugt 1877. Form. f. kontrolkomiteen f. »Social-Demokraterne» 1877-1932. Lands- tingsm. efter 1890, fremtrædende i kooperativt arb.

Andersen, Carlo (f. 1904), da. forf. af mange kriminalromaner; *Krigstestamei- ter* (debut 1938).

Andersen, Carlo (f. 1904), da. violinist. 1930 i Det Kgl. Kapel, 1934 koncert- mester stt.

Andersen, Dines (1861-1940), da. indol- og. Prof. i sanskrit v. Kbh.s Univ. 1903 -28. Hovedværker: *A Pali Reader* (1901-7); *A Critical Pali Dictionary* (beg. 1924) s. m. d. sv. indolog Helmer Smith.

Andersen, Ernst (f. 1907), da. retslærd. 1944 prof. v. Kbh.s Univ. Forvaltnings- retligt forfatterskab.

Andersen, Greta (f. 1928), da. svømmerske. FL danm. mesterskaber. Guldmedalje \ 100 m crawl og sølvmedalje i 4x 100 m holdkampsvøm. ved olympiaden 1948.

Andersen, Hans Christian (2. 4. 1805-4.8.1875), da. forf. Opvokset i odenseansk proletarmiljø; gjorde 1819-22 forgæves forsøg på at indlede en teaterkarriere i Kbh. Ved Jonas Collins hjælp med kgl. støtte i Slagelse latinskole og dermed reddet fra socialt forfald; stud. 1828 (privat dimit. p. gr. af dårligt forh. til rektor Meisling). Allerede nu litt. succes med det følsomme digt *Det Døende Barn* og en herimod kontrasterende ironisk pennen- prøve. Spændingen ml. disse to retninger præger de flg. 5 års store, usikre produktion. Fuldt kunstnerisk selvstændighed ses først 1835 i romanen *Improvisations- og 1. hæfte af Eventyr, fortalte for Børn*; sidstnævnte fik talrige efterfølgere helt frem til 1872. Romandigtningen fortsattes bl. a. med O. T. (1836), *Kun en Spillemand* (1837), *Detto Baronesser* (1848) og den korte *Lykke-Peer* (1870). BL prosa- frugter af 29 udenlandsrejser nævnes *En Digters Bazar* (1842) og *ISverrig* (1825); bl. mange frierier til teatret *Den Nye Bar- selstue* (1845), operateksten *Liden Kirsten* (Hartmann) (1846) og eventyrkomedien *Hyldemoer* (1851). Fra 1850 er fædre- landssangen / *Danmark er jeg født og fra 1855 Mit Livs Eventyr*, den kendteste af

hans selvbiografier. A-s uovertrufne litt- vendensberømraelse skyldes eventyrene, hvis samtidig primitive og raffinerede stil er bærer af et livssyn, hvori folke- eventyrenes enfoldige lykkelære er sammensmeltet med sans for den ydre virkeligheds fremskridtseventyr. From forsynstro, bekræftet af egen livsgang (*Den Grimme Ælling*), brydes med den hjemløse og vildt ærgerrige særlings evige utilfredshed (*Grantvæt*). (Portræt).

Andersen-Mindemedaljen, H. C. Stif- tet af Nyt Nord. Forlag f. forf. under 35 år; 1. gang bortgivet 2. 4. 1930.

Andersen-Museet, H. C. samling af minder om A i Odense; åbnet 1908 i Andersens formentlige fødested i Hans Jensensstræde; tilbygget mindehal med fresker af N. Larsen-Stevens 1931-32.

Andersen-Samfundet, H. C. stiftet i Odense 1925, udgiver skriftserien *Anderseniana*. Datterselskab i Kbh. 1935.

Andersen, Hans Tviels (1852-1937), da. forretningsmand; født i beskedne kår, drog til søs, stiftede 1884 i Siam handels- og hotelfirmaet Andersen & Co., som blev grundlaget for hans livsværk, det 1897 oprettede Østasiatiske Kompagni. A-s forhandlingsveje og internat. forb. var Danm. til stor nytte, især under 1. Verdenskrig. Fik Elefant-ordenen 1919. (Portræt).

Andersen, Holger (f. 1890), da. polit. F. i Haderslev. Virkede ivrigt for 2. zone 1920, støttede tanke om internationali- sering i Paris. Kons. folketingsm. 1920 -32; 1929-34 president for Folkeforb.s gr.-tyrk. befolkningsudvekslingskom- mission. Deltog i slutn. af 1940 i henvendelse til Chr. 10. om dannelse af regering af ikke-parlamentariskere. Fra 1943 form. f. Grænsereføringen. (Portræt).

Andersen, Ib (f. 1907), da. tegner; søn af Valdemar A, medl. af »Grønningen»

Ib Andersen: Ill. til B. S. Ingemann's »Morgen og Aftensange», udg. 1943.

fra 1934; bladtegner, plakater, akvareler, ill. og bogudstyr.

Andersen, Ingeborg (f. 1887), da. forlæ- ger, fra 1936 i direktionen f. A/S Gylden- danske Bogh. 1940 admin. direktør.

Andersen, Jens (Beldenak) (d. 1537), fynsk biskop 1501-29. Af bondeæt, i stadig strid m. fynske adel, en tid Chr. 2.s rådgiver (Stlhlm. 1520), senere fæng- slet af kongen. Bekæmpede forgæves Re- formationen, opgav bispedømmet.

Andersen, Johannes Oskar (f. 1866), da. kirkehistoriker. Prof. ved Kbh.s Univ. 1913-36. Hans hovedværker behandler den da. Reformation. Kons. rigsdags- mand 1918-39. (Portræt).

Andersen, Just (1884-1943), da. kunst- håndværker, arb. især i bronze, tinog sølv. **Andersen, Knud** (f. 1890), da. forf. og sømand; har udg. en lang række friske bøger om hav og sømandsliv: *Med »Mon- sunen» på Ailanterhavet* (1931), digt- saml. *Lanterner* (1937), *Stormsvaler* (1940),

Andersen, Laurits (1849-1928), da. in- dustrimand. Maskinist og ing. i Hong Kong 1875, fra 1890 interesseret i cigaretpro- duktion for kin. marked, ledende i American Tobacco Co.s Kina-afd. til 1922. Stiftede L. A-s Fond (kapital ca. 5 mill. kr.) til fremme af da. industri og handel; oprettet 1931.

Andersen, Marinus (f. 1895), da. arkite- tekt. Har opf. fl. forretnings- og privat- huse samt restaureret kirker. S. m. Viggo Sten Møller feriebyer v. *Karrebækminde og Middelfart*.

Andersen, Max (f. 1892), da. billedhug- ger; bl. a. *Reformat'ionsmindesmærket* (1943, v. Frue Kirke i Kbh.).

Andersen, Niels (1835-1911), da. entre- prenor, kons. folketingsmand 1886-1909. Ivrig forsvarstilhænger. Hovedmand for dannelsen af Arbejdsgiverforeningen 1896 -98, formand stt. 139S-1907, deltog i septemberforliget 1899.

Andersen, Oluf (f. 1901), da. børnelæge. Overlæge ved Dronning Louises Børne- hospital og prof. ved den kliniske prak- tikanterundervisn. 1940.

Andersen, Peder (d. 1694), da. hofmaler; har bl. a. udført *lofmalier* til *konsil- salen* i Frederiksborg samt *udsmykning af slotskapellet* (smst.).

Andersen, Poul (f. 1888), da. retslærd. 1928 prof. v. Kbh.s Univ. 1945 till. for- mand for overfredningsnævnet. Hoved- værk: *Dansk Forvaltningsret* (1936, 2. udg. 1946).

Andersen, Tryggve (1866-1920), no. forf. Deltog i 90ernes bestræbelser for at genindføre fantasien i litt. A-s hoved- værker er den kulturhist. skildr. *Cancelli- rådens dage* (1897) og undergangsromanen *Mot kveld* (1900).

Andersen, Valdemar (1875-1928), da. tegner, medl. af »Grønningen» 1928; bladtegner, ill. m. v.; talrige dekorative udsmykningsarbejder.

Andersen, Vilhelm (f. 1864), da. litt. histo- riker. 1908-30 prof. v. Kbh.s Univ. Foruden et uafsluttet værk om da. hu- manisme, *Tider og Typer* (Da. *And's Hist.* 1-4 (1907-16), og 2.-4. bd. af *Ill. Da. Litt. hist.* (1924-34) talrige åndfulde mo- nografier, bl. a. *Poul Møller* (1894), *Adam Oehlenschläger* 1-3 (1899-1902), *Fr. Paludan-Müller* (1910). Som frem- ragende foredragsholder og oplæser binde- leddet ml. univ. og folk. (Portræt).

Andersen Nexø, Martin (f. 1869), da. forl. f. i Kbh. i arbejdermiljø. 1877-91 på Bornholm; tjenestedreng, udlært skri- mager. 1889-1901 højskoleudd. og lærer- virksomhed. Har siden 1901 levet som skribent; 1941-42 fængslet som kommu- nist; 1943 til Sv. Hans internat, ry hviler på proletarromanerne *Pelle Erobreren* (1906-10) og *Diite Menneskebarn* (1917 -21), henh. en soc. dem. »Aladdin» og en kommunistisk farvet tragisk hverdags- myte om alverdens lillemer. Lige så stor kunst er nogle af hans (dels hjemstavn- s, dels proletar-) noveller, hvoraf samlet udg. 1926. Endv. rejsebøgerne *Soldage* (1903) og *Mod Dagningen* (1923) og en prægtig *Selvbiogr.* i 4 bd. (1932-39); af interesse er endv. romanerne *Midt i en Jæmnd* (1929) og den selvbiogr. *Morten hin Røde* (1945). (Portr. se. 127).

Anderson [and-ar.], **Amos** (f. 1878), fi. polit., forretningsm. Rigsdagsm. 1922-27 (Sv. Folkeparti), red. »Hufvudstadsbladet» 1922'15.

Anderson, Axel Ivar (f. 1891), sv. presse- mand, polit., dr. phil. Fra 1940 chefred. f. »Svenska Dagbladet»; hofremand, for

M. Andersen Nexø.

Marian Anderson.

Maxwell Anderson.

Sherwood Anderson.

Dan Andersson.

C. C. G. Andree.

stærkt forsvar, medl. af 2. Kammer 1925-40, fra 1940 af 1. Kammer.

Anderson ['ændsrsn], *Carl David* (f. 1905), arner, fysiker. Fik Nobelprisen i fysik 1936 for opdagelsen af positronen.

Anderson ['ændsan]. *Sir John* (f. 1882), brit. polit., kom 1905 ind i koloniadmin., 1922-32 understatssek. i indenrigsmin., 1932-37 guvernør i Bengalen. 1938 i Underhuset (kons.). 1938-39 lordsgejlsbevarer, sept. 1939-okt. 1940 indenrigsmin., derefter lord president (efter Chamberlain) til 24. 9. 1943, da A blev finansmin. eft. Kingsley Wood. Juli 1945 afløst af Dalton.

Anderson ['ændarsn], *Marian* (f. 1902), arner, negersangerinde (contra-alt). Deb. 1925. Mestrer med en enestående stilsans savel eur. klassisk musik som negro spirituals. (Portræt).

Anderson, *Maxwell* pmåksv?r 'ændarsn] (f. 1888), arner, dramatiker. Første skuespil *White Desert* (1923) og *What Price Glory* (1924, da *Fra Vestfronten*, 1928). Efter 1930 hist. skuespil og realistiske nutidsdramaer på blankvers som *Winter-set* (1935, da *Vintersolhverv*, 1941), *High Tor* (1937, da 1938), præget af social og demokratisk idealisme. (Portræt).

Anderson, *Sherwood* ['Jarvud 'ændsrsn] (1876-1941), arner. forf. Angriber det moralske hykleri, især i den arner, provins, i *Winesburg, Ohio* (1919, da 1934), og romaner som *Many Marriages* (1923, da 1946), *Dark Laughter* (1925, da 1945), *Beyond Desire* (1933, da 1937). (Portr.)

Andersson ['andar-], *Abraham*, kaldet *Ångermannus* (ca. 1540-1607), sv. erkebiskop. Bekæmpede Johan 3. s dragnin mod katolicismen, landflygtig, hjemvendt efter at kirkeområdet i Uppsala 1593 havde valgt ham til sv. erkebiskop. I konflikt med Karl 9., afsat 1599, død i fængsel på Gripsholm.

Andersson, *Dan* (1888-1920), sv. forf. Debut, som skovarbejder i Finmarken med *Kolarhistorier* (kulsilver-) (1914). Her som i flg. digte *Svarte ballader* (1917) og romaner *De tre hemlosa* (1918), *David Kamms arv* (1919, da 1943) afspejles odemærkens mystik og beboernes angstpsykosener med intens kunst, præget af A-s splittede og naturmærkede sind. (Portr.)

Andersson, *Frans* (f. 1911), da.-sv. operasanger (bas), opr. bankmand. 1934 elev hos V. Herold. 1941 til Det Kgl. Teater. 1943 gennembrud som Crown i *Porgy og Bess*.

Andersson (i 'Rasjiin), *Gustaf* (f. 1884), sv. polit. 1921-44 medl. af 2. Kammer, 1935-44 Folkpartisleder; trafikmin. dec. 1939-sept. 1944, derpå landshovding.

Andersson, *Ingvar* (f. 1899), sv. historiker. Udg. skr. om sv. senmiddelalder og især 16. årh. 1942-46 foredragschef i sv. radio. Udg. Sv.s hist. for danske (1941), begyndt Skånes hist. (1947).

Andersson, *Johan Gummar* (f. 1874), sv. geolog; antarkt. og arkt. ekspeditioner, geol. undersøgelser i Kina, hvorfra indsamlet talr. forsteninger og arkæol. genstande.

Andersson, *Oskar* (1877-1906), sv. tegner; medarb. v. vittighedsskildringen »Sondags-Nisse« (under mtk. O. A.); har bl. a. skabt serien *Mannen som gør vad som faller honom in* (udg. 1907).

Anders Sunesen (ca. 1160-1228), søn af Sune Ebbesen (Hvide). Studerede i Fr., Engl. og Ital., ca. 1190 domprovsti Roskilde og kgl. kansler, 1201-23 erkebisp i Lund, deltog i korstoget til Est-

land 1219, gennemførte cølibatet og i Skåne bispetien, skrev på latin *Hæxaemeron*, præget af skolastikken; spædsk 1223.

androsvo engageret ['ændrsvo vo: <gr>'oi:rt] (ty.), optaget andetsteds.

Ändes ['ændæs], Sydamer., se Cordillere. Ändes-banen forbinder Argentina (Mendoza) med Chile (Valparaiso); overskrider Cordillere 3200 m o. h.

ände'si'n, plagtoklas med 30-50% anortit, 70-50 % albit; feldspat i andesit-bjergarterne.

ände'sit, grå til sort dagbjergart, svarende til diorit bestående af plagioklas og hornblendende el. augit. Bl. a. i Ändes, hvor a først fandtes, især fra tertærtiden, samt i Ungarn og Japan.

ändeskål, *zool.*, langhals.

Ändes-lysning, lysværk, der lejlighedsvis iagttages over Ändes-bjergenes toppe og som ses på store afstande. A» der også kendes fra andre bjerge, er sikkert af elektr. natur.

Ändet Kammer, hvor forfatn. bygger på tokammersystemet ofte beteget, for det mest demokratisk sammensatte kammer, mods. Første Kammer. I Sv. er Første Kammer (sv. *Första kammaren*) og A (sv. *Andra kammaren*) de off. navne på rigsdagens to kamre.

ändetræk, i jagtsproget vildændernes flyvninger morgen og aften ml. forsk. vande.

ändegöle, da. navn på Trachodon.

Ändizjan [-'san], oaseby i Fergana-bækkenet i Uzbekistan, Sovj.; 84 000 indb. (1939). Jernbanecentrum.

Ändorra, republik i Pyrenæerne ved grænsen til Fr.; 452 km²; 5000 indb. Hovedstad: Andorra la Vieja. Består af snævre dale omgivet af høje bjerge; gennemstrømmes af Balira, en biflod til Ebro. Kvægavl og lidt agerbrug. Befolkn. taler catalansk. A styres af et råd på 24 medl., der udvælner en syndicus, som har den udøvende magt. A står if. traktat af 1278 under overhøjhed af Fr. (opr. greven af Foix) og den kat. biskop i Urgel (i N-Span.).

ändra'dit, (efter d. portug. geolog J. B. d'Andrada e Silva (1765-1838)), kalkjærn-granat, almindelig bestanddel af krystallinske skiefer.

'ändrarumkalk, mørk forsteningsrig kalksten fra mellemste kambriura (Bornholm og Skåne i Andrarum sogn).

Ändrassy ['öndm: Ji], *Gyula* (Julius) (1823-90), ung. polit. Højadelig nationalist, dødsdømt 1849, amnestieret 1857; bidrog til nyordn. af østr.-ung. dobbeltmonarki 1867. 1867-79 ung. førstemin., 1870-79 østr.-ung. udenrigsmin. Besatte Bosnien-Hercegovina 1878, sluttede 1879 alliance m. Bismarck, gik ind på ophævelse af Prag-fredens § 5.

Andrea del Sarto, se Sarto, Andrea del. **Ändreas**, en af Jesu apostle, broder til Peter, blev if. legenden henrettet på et X-format kors, Andreaskors.

Ändreas 2., ung. *Ändrás, konge af Ungarn* 1205-36, mislykket korstog 1218, gav adelen frihedsbrevet Den Gyldne Bulle 1222.

Ändreas [-'dre: -], *Friedrich Carl* (1846-1930), ty. iranist. 1903 prof. i Göttingen. S tudier o ver oldpersisk og skaber af Göttinger-skolen af iranister.

Ändreas' Betroede Broder, St., høj(este) frimurergrad i det svenske system.

Ändre'äsen, Alfred Z'erman Munch (f. 1896), da. kemiker; 1928 prof. teknisk kemi v. Polytekn. Lærestanst, prorerk-

tor sst. 1947. Medl. af Akad. for de Tekn. Videnskaber.

Ändreasen, *Andrea* (f. 1899), da. forf. Som barn hyrdepige, siden husassistent. Bl. a. skrevet romanerne *Døden har Nøgen* (1934), *Vildskud* (1941), *Bohler fra Dybet* (1943).

Ändreasloge, *Lysende Skotske St.*, frimurerisk lavgradsloge i det svenske system.

Ändreasorden, 1) titl. højeste russ. orden; 2) skotsk orden, også kaldet tidsel-ordenen.

Ändrée [än'dre:], -SalomonAugustus, (1854-97), sv. ingeniør, forsøgte 1897 med ballonen »Ornen« at nå nordpolen, forulykket, og blev først 1930 genfundet på Kvitøya (Spitsbergen). Skildret i »Med Örnem till polen« (1930).

Ändrée-fondet, sv. fond til støtte for nordisk arktisk forskning; oprettet 1930 til minde om S. A. Ändrée.

Änd'rejev [-jef], *Ändrej Andrejev* (T, 1895), sov. polit. Partimedl. fra 1914. 1917 medl. af Petrograds bolsjevikkomité. Aktiv mod Sinovjev-oppositionen i Leningrad 1925. Siden 1932 medl. af politibureau. Folkekommisær f. transportvæsen 1931-35, f. landbrug 1943-46. Okt. 1946 form. f. det nyoprettede råd for kollekt ivbrugsundersøgt ml.

Änd'rejev [-jef], *Leonid* (1871-1919), russ. dramatiker og prosaist (symbolist). Udg. fl. fortællinger af stærk realistisk virkning. *De Svv Hængte* (1908, da 1945). Døde i Fini.

Änd'reoli, *Giorgio* (omkr. 1500), ital. billedhugger og keramik. Fra 1498 leder af et fajanceværksted i Gubbio (prov. Perugia).

Änd're'sen, *Viggo* (f. 1870), da. tandlæge, prof. ved Norges tandlægehøjsk. 1927-36, specialist i kæbeortopædi.

Ändrews ['ändru:z], *Frank Maxwell* (1884-1943), USA-officer. Deltog som flyver i 1. Verdenskrig, gik 1935 ind for USA-besættelse af luftstøttepunkter ved Sydamer. og i Atlanterhavet. 1942 chef for USA's flyverstyrker i mellemste Østen, jan. 1943 chef for alle USA-styrker i Eur., maj s. ä. død ved flyveulykke i Isl.

-ändri* (gr. *aner*, gen. *ändros* mand), æsteskab med een el. fl. mænd.

'**Ändria**, sydital. by 50 km VNV f. Bari; 56 000 indb. (1936).

'**Ändrias Scheuchzeri** [J'oytsorij, ud-død fiskepadde fra miocæn v. Baden i Schw., af den schw. læge J. J. Scheuchzer (1672-1733) beskrevet som liget af et barn, omkommet ved svndfloden (1726).

ändri'enne (fr.), løstsiddende, vid mænkjole med slæb, første gang 1703 båret

af en fr. skuespillerinde i Terents' komedie »Ändriax«; anv. i 18. årh., opr. kun som negligé.

ändrik, hannen hos ænderne. **ändro**- (gr. *aner*, gen. *ändros* mand), mand(s)-, meneske-.

and.ro'ge'ne substanser (*andro*-fgen), mandlige kønshormoner, som stimulerer udviklingen af de mandlige køns karakterer. Dannes først og fremmest i testiklerne.

androgyni* (*andro* + gr. *gyne* kvinde), kvindelig legemsbygning hos mænd.

An'dxokles (gr. *-klés*), sagnhist. rom. slave, der flygtede ud i den afrik. ørken, hvor han plejede en syg løve. A blev senere fanget og kastet for vilde dyr, bl. hvilke fandtes hans løve. Til alles forbavselse slikkede den ham, og A blev bedået.

An'dromache [-ka] (gr. *Andro'mdché*), gr. sagnperson, Hektors hustru; hovedperson i Euripides' drama »A«.

An'dromeda, 1) (gr. *Andro'méda*), i gr. *mytol.* en kvinde, som Perseus befriede fra et uhyre og ægtede; 2) *astron.*, stjernebillede på den nordl. stjernehimmel. I A ligger A-tågen, en spiral-galakse, der er

Andromeda-tågen.

synlig med blotte øje. A-tågen er et stjernesystem af næsten samme størrelse som Mælkevejssystemet, beligg. i en afstand af henved 1 million lysår; 3) *bot.*, d. s. s. rosmarinlyng.

andromeda-toksin, giftstof fra planter af slægten *Andromeda*, tidl. anv. som middel, bl. a. mod slangebid, og som middel mod hovedluse.

Andro'nikos fra *Kyros* (ca. 50 f. Kr.), bygmester for *Vindenes Tårn*.

Andros, 1) (gr. *Andros*), [andres], gr. ø. bl. Kykladerne; 402 km²; 2) [andras] 5286 km² stor ø. bl. Bahama Øerne; 6700 indb. (1943).

'An'drup, Otto (f. 1883), da. museumsmænd; fra 1909 knyttet til Frederiksborg museum, fra 1933 dets direktør.

An'dræ, Carl Christoffer Georg (1812-93), da. polit., matematiker. Officer; liberal, men mod demokrati, helst statsmand. Finansmin. 1854-58, konsilspræs. 1856-57; udformede helstatsforfatn. af 2. 10. 1855, hvor den af A opfundne forholdstalsvalemåde anvendtes. Forlod reg., da Hall beg. at opgive helstatsanken, men ville trods sin stjele og selvbevidste natur ikke påtage sig ministerstilling for at føre sin opfattelse igennem. Vendte sig 1866 som tidligere mod tokammersystem. Ydede fremragende arbejde som direktør f. da. gradmåling. (Portr. sp. 129).

An'dræ, Tor (1885-1947), sv. teolog og religionshist., 1924 prof. i Sthlm., 1929 i Uppsala, 1936 biskop i Linköping.

Andsager, tidl. stavemåde for Ansager. 'and'u've (holl.), søv., nærmere sig land.

Andøy [an:öi]. no. ø. i Vesterålen; 389km², 5926 indb. (1946); kuljejer; fiskeværter *Andenes* [an:ane:s] (1400 indb).

anek'dote (gr. *anékdoton* udgivt), kort, psyk. rammende el. vittig (ikke nødvendigvis sandfærdig) fortælling om kendte personer. Ordet kan måske uledes af historikeren Prokopios' »Anekdotika« (6. årh. e. Kr.), en hemmelig skandalekrønike fra Justinians Hof.

anekult, d. s. s. forfædre kult.

anemo'gra'f (gr. *ánemos* vind -1- *graf*), instrument til registrering af vindstyrke.

anemo'me'ter (gr. *ánemos* vind f -*meter*), instrument, der måler vindens styrke. A består ofte af en lille mølle med lodret akse, hvis vinger er hule halvklugler. Omløbs hastigheden måles enten ved et tælleværk, el. ved at møllen trækker en lille dynamo, hvis spænding da angiver vindhastigheden.

An'e'none (gr. *ánemos* vind), slægt af ranunkelfam. Flérårig urter med jordstængler og delte blade. Under blomsten 3 svøblade, enkelt biostrer, 90 arter. I Danm.: hvid a (A ^MV V E [^] V * nemorosa), gul a (A ^E C J J J J J [^] l t * ranunculoides), bleg - W blå a (A apennina) kun på Østbornholm, og blå a (A hepatica), hvis svøb ligner bægerblade, a, der er forårs- 4 H B K L planter, vokser især på god jord i løvskove.

aner el. *ascender*, forfædre. *Jur.*, de 8 a: oldeforeldrene, de 16 a: tipoldeforeldrene osv. spillede tidl. en bet. rolle i udenl. ret, idet en person for at være adelig ofte skulle have 8 - undertiden fl. - adelige a. En borger i det nazist. Tyskl. skulle tilsv. have et vist antal »ariske« a for at opnå stillinger inden for partiet el. for at kunne eje en arvegård.

anerkendelse af en ny stat el. en ved statsomvæltning etableret ny regering kan være *de facto*, d. v. s. foreløbig og uden optagelse af fuld off. forbindelse, el. *de jure*, d. v. s. endelig og som regel med optagelse af diplomat. forbindelse.

anerkendelsessøgsmål, retssag, hvor under sagsøgeren alene ønsker modparten dømt til at anerkende, at der tilkommer sagsøgeren en vis ret - mods. andre søgsmål, hvor modparten ønskes dømt til at lægge en vis ydelse, således at denne gennemtvinges ved fogdens hjælp, såfremt dommen ikke efterkommes.

anero'i'dbarome'ter (a- 4 gr. *neros* våd + *barometer*), *meta*barometer.

Anet [a'næ], *Claude* (1868-1931), fr. romanforf., især kendt for *Ariane*, *Jeune fille russe* (1920); da. *Ariane* - en *Un Russisk Pige* (1924).

A'neto, *Pico* de, højestepunkt i Maladetta-massivet, Pyrenæerne (3404 m).

aneu'r'in [-nou-] (a- + gr. *neuron* nerve), d. s. s. tiamin, det rene, krystallinske B1-vitamin.

aneu'r'ysma [-nou-] (gr. *aneurynein* udvide), sygelig, afgrænset udvidelse af pulsårerne. En vigtig form, aorta-a opstår oftest på syfilittisk basis. Anden a skyldes antagelig en medfødt svækkelse af karvæggen.

anfægtelighed, i jur. teori en form for ugyldighed, der adskiller sig fra den egl. ugyldighed (nullitet) ved, at den kun indtræder, når der nedlægges påstand herom.

anfægtelse, rel. betegn. for menneskets tvivl om at være genstand for Guds nåde og frelsesvilje.

anførselstegn („...“ el. »...«) anv. i tryk og skrift ved ordret gengivelse af tale el. tekst fra andet sted el. til påpegelse af en underforstået mening.

ang'akoq, eskimoernes ændemaner.

Angantyr [arjan-], nord. sagnhelt, en bersærker, der s. m. sine 11 brødre faldt i kamp mod helten Hjalmar d. Hugprude på Samsø.

Anga'ra, 2850 km l. biflod til Jenisej, udspringer som Selenga i N-Mongoliet, løber gnm. Bajkal-Søen og Irkutsk.

Angel (mnty: spids), den ende af et redskab, der stikkes op i skaffet.

Angel, tv. *Angeln*, frugtbar halvø i det øst. ti. Slesvig ml. Slien og Flensborg Fjord; 750 km²; ca. 60 000 indb.; befolk. tysktalende (sprogskifte ca. 1800-1850).

Angelico, *Fra* [and'sæliko], se Fiesole.

ange'lik [artfs-] (gr. *ángelos* engel), slægt af skærblostmflam. Ca. 50 arter. I Danm. findes på eng og i fugtige skove skov-a

(*Angelica silvestris*) hvis grenede jordstængel har gul mælkesaft. Undertiden regnes den spiselige kvan med til denne slægt.

An'ge'lika-ordenen (gr.-lat. *angelicus* engelrig), kat. nonneorden, stiftet ca. 1530; driver især mission bl. kvinder og tager sig af sygepleje.

Angell t'ændss], Sir *Norman* (f. 1874), eng. forf., pacifist, i Underhuset 1929-31 (labour). Udg. 1910 *The Great Illusion* (angreb på krigen); fik 1933 Nobels fredspris; udg. 1935 *Preface to Peace*, 1938 *Peace with the Dictators?*

Angelo [a'trfa'lo], *Aage R.* (f. 1875), da. elektroingenør. Direktør for NESA fra 1911, foregangsmand i arbejdet for centralisering af den elektr. kraftproduktion i Danm. og for da.-sv. samarbejde ml. elektricitetsværkerne.

angelolo'gi' (gr. *ángelos* engel f -*logi*), læren om englene.

angel'saksere, de germaner, der fra ca. 450 erobrede Engl.

angel'saksisk el. *oJengelsk*, germ. sprog, taltes i Engl. ca. 600-1100.

Angels Kiss [t'ændsstz 'kis] (eng. englekys), cocktail best. af cacao(-likør) 75%, fløde 25%.

angelus [atjgs-] (gr.-lat: engel), A Domini, kat. bøn ved bedeslagene.

'Angelus Si'lesius (lat: den schlesiske engel), egl. *Johann Scheffler* (1624-77), ty. forf. A-s hovedværk, *Cherubinischer Wandersmann* (1657), gengiver mystikkens tankeverden i andrige epigrammer.

anger, fortrydelsen over synden. Anses ofte som betingelse for syndsforladelse og frelse.

Anger'mannus (nylat: fra Ångermanland), tilnavn f. den sv. ærkebiskop Abraham Andersson.

Angers [d'3e], fr. by i dept. Maine-et-Loire; 94 000 indb. (1946); på begge sider af Maine. Mange velbevarede gr. huse. Vigtig industriby, jernstøberier, tekstilindustri, i omegnen skiferbrud og vinavl.

d'Angers [dd'ae], *David*, se David d* Angers.

Angers-fragmentet, fire håndskrevne blade af *Saxos* »Gesta Danorum«, fundet 1863 i bibl. i Angers; nu i Det Kgl. Bibli. Kbh. Teksten, der kan dateres til beg. af 13. årh., indeholder fl. stilistiske ændringsforslag og er skrevet af tre forsk. hænder, hvoraf den ene måske er *Saxos* egen.

an'gina (lat. *angere* forsnævre), halsbetændelse.

an'gina 'pectoris (lat. *angere* forsnævre + *pectus* bryst), hjertekrampe. Anfaldsvis optrædende smerter i hjerteregionen med udstråling til v. arm, forbundet med angstfølelse, skyldes sædv. mangelfuld ernæring af hjertet ved lidelse i dets pulsårer (kransarterierne) p. gr. af åreforkalkning. Beh. bl. a. m. nitroglycerin.

angiogra'fi' (gr. *angeion* kar + *-grafi*), bestemmelse af sygdomme (navnlig i hjernen) ved røntgenfoto. straks efter indsprøjtning af et skyggegivende stof i årerne.

Angiolieri [and3o'ljæri], *Cecco* (ca. 1260-ca. 1312), ital. digter. Kraftig og personlig lyriker.

angiolo'gi' (gr. *angeion* kar + *-logi*), 1) læren om vasers, lerkars o. ls forfærdigelse, form, navn og bestemmelse. - 2) *anat.*, læren om karsystemet.

angi'o'm (gr. *angeion* kar + *-om*), karsvulst, dannet af udvidede blodkar el. lymfekar, ses ofte i form af store mørkerøde hudpartier i pande og kinder (lunagslag). Hjernesvulster er ikke sjældent a-er.

'Angkor, ruini by i Franskt Indokina, i 13.-14. årh. e. Kr. Hovedstad i et stort Khmer-rige. Mange tempelruiner; berømtet er Angkor-Vat opført i 12. årh. e. Kr. (111. sp. 133-34).

anglaise [a'ŋlæis] (fr: engelsk), i musikken en eng. dans, der i 17. årh. indførtes i Fr., hvorfra den gik videre til Tyskl. under betegn. *francaise* el. *contradans*.

'ang'ler, et germansk folk, der fra ca. 450 deltog i erobringen af Engl. Kom vist fra Angel i Sønderj.

Malede i Madrid portrætter for det sp. hof. *Portrættegruppe*. (Nivågård).
 Angus [ãTigas], grevskab i Ø-Skottl.; 2262 km²; 279 000 indb. (1947).
 • Anhalt, tidl. forbundsstat i Tyskl., bestående af et landområde N f. Harzen, et andet område langs Elben og 5 mindre enklaver. A tilhørte til 1918 Askanier-slægten. Fra 1946 del af Sachsen-A i sovj. zone.
 an'hima (An'hima cor'nuta), sydamer. hyrdefugl. Tyndt, fremadkrummet horn i panden. Holdes af de indfødte s. m. høns, som de forsvarer.
 anholdelse, foreløbig frihedsberøvelse over for sigtede. Enhver anholdt skal inden 24 timer stilles for en dommer.
 'Anhol't, da. øg midt i Kattegat; 22 km²; 218 indb. (1945). Mod V opdyrker, i øvrigt flyvesand. IS09-14 besat af Engl.

Havnemolen på Anholt.

Anhur, ægypt. krigsgud, af grækerne side-stillet med Ares, fremstillet som en mand iført skælpanser.
 An-hwei [an'wæi] (Ngan-hwei), prov. i Ø-Kina ved Yang-tze-Kiang; 135 000 km²; 22,7 mill. indb. Hovedstad: Hwain (An-king), største by: Wu-hu. Rigt jordbrugsområde. Jernmalm.
 anhy'dri't (an- + gr. *hyddr* vand), en forb., der afledes af en anden ved fjernelse af vand, f. eks. svovlsyreanhydrid el. svovltriksyd, SO₂. Ætere er alkoholhnydrider.
 anhy'drit (an- + gr. *hyddr* vand), CaSO₄, hvidt rombisk mineral med 3 på hinanden vinkelrette spalteretninger. Forekommer ofte sammen med stensalt, ani'li'd (sanskrit *nla* mørkeblå), kern. forb., der er analog med et amid, idet blot fenylaminogruppen C₆H₅NH- erstatter aminogruppen NH₂, f. eks. acetanilid, CH₃CONHC₆H₅.
 ani'H'n (sanskrit *nla* mørkeblå), amino-benzol, fenylamin, C₆H₅NH₂, i ren tilstand en farveløs vædske, smp. + 6°, kp. 184°, vf. 1,02, med svag karakteristisk lugt. Danner salte med syrer ligesom alifatiske basisk aminer, men reagerer dog fangt svagere basisk end disse. Fremstilles ved reduktion af ni-trobenzol, a og dets salte var tidl. meget anv. ved fremstilling af farvestoffer, og navnet a-farver anv. ofte for samtl. tjærefar ves toffer, også dem, der ikke fremstilles ud fra a.
 anilinforgiftning rammer især personalet i kemikaliefabrikker. Karakteristisk er blåfarvning af huden. Forebygges ved god ventilation.
 anilintrik, trykning med spec. anilin-farver, der tørrer hurtigt. Trykformen er gummistereotypier.
 'anima (lat.), sjæl, ånde.
 ani'maT (lat. *a'timal* dyr), dyrisk; som hører til el. er karakteristisk for dyreriget (= ani'ma'lsk).
 animali'se'ring (lat. *anima'* dyr) af celluloses pindstoffer, f. eks. bomuld el. kunstsilke, behandling af taverne for at opnå en lighed med dyriske taver, så de bl. a. kan farves med uldfarvestoffer. Taverne kan f. eks. imprægneres med albuminopløsning el. kunstharpiks.
 ani'mato (hal.), mus., ildfuldt.
 'anima vegeta'tiva (lat.), plantesjælen el. ernæringskraften, if. Aristoteles plan-ternes eneste livskraft.

aii'me're (fr.), oplive, opmuntre, til-skynde; ani'me'ret, livlig.
 ani'misme (lat. *anima* sjæl), religions-hist. begreb, udtryk for de laveste, så-kaldte primitive kulturtrinns tro på, at der er sjæl i alt, og deraf flg. dyrkelse af naturånder.
 animosi'te't (fr.), uvilje.
 'animus (lat.), sjæl (især menneskets), ånd, mod.
 anion f-ion' (ana-' [- ion], den ved elektrolytisk dissociation dannede negati-vit ladede ion.
 aniri'di* (an- 4- iris), mangel af øjets regnbuehinde.
 'anis (Pimp'nella a'nisum), skærplante med meget aromatisk frugter, hvis olie anv. i med., til likør og bolsjer. Frilands-plante.
 ani'sette (fr.), likør med smag af anis.
 ani'so'l (anis + oleum), fællesbetegn. for estere af fenoler (fenyløtere), f. eks. alm. a-fenylmetylater, C₆H₅OCH₃.
 anisolie, æterisk olie med karakteristisk lugt og smag (kongen af Danmarks bolsjer). Fås af anisfrø. Indeholder anetol, der er et anisolderivat. Anv. som smagssens samt til med. formål.
 anisometro'pi' (an- + iso- + metro- + -opi), forsk. optisk bygning af de to øjne.
 anisotro'pi* (an- + iso- + -tropi), det forhold, at krystallinske stoffer over for fys. påvirkninger forholder sig uens i forsk. retninger.
 'Anjala-forbundet (efter *Arijala*, gård ved Kymijoki), sammenslutn. af sv. offi-cerer 1788 for at standse Gustav 3s krig mod Rusl. og modvirke evnevælden. Sogte forhandl. m. Catarina 2. Gustav 3. var kritisk stillet, roen fik efter da. krigs-erklæring mod Sv. stemningen med sig og lod lederne fængsle.
 Anjou [ã'su], gi. nordfr. prov., omtrent svarende til nuv. dept. Maine-et-Loire. Blev fr. grevskab i 9. årh. 1154-1204 under den eng. krone, idet greven af A blev konge af Engl. som Henrik 2. Senere forlenet til sidelinier af Capetingerne, vigtigst den af Ludvig 8. som Karl af A i 1240 grl. linie, der 1265-1435 var konger af Neapel; efterkommere af Karl var konger af Ung. 1308-82. Grevskabet A inddroges af kronen 1480.
 Anjou-vine, dyrkes i Loire-dalen. Hører til de hvide vine.
 Anka'ra, tidl. i Eur. kaldet *Angora* (old-tidens *Ankyra*), hovedstad i Tyrkiet (fra 1923), i N-Anatolien i Lilleasiens indre;

Bred alle med moderne bygninger i Ankara.

227 000 indb. (1945). Gode jernbanefor.; handelscentrum for Anatolien. A er i stærk vækst. Mange moderne regerings- og kulturbygninger. Univ.
 anke, jur., appel (især af domme).
 ankel, knoglefremspring på ind- og udside af underbenet Uge over fodledet. *Indv.* a dannes af skinnebenets nederste del, *udv.* a af lægbenets nederste del.
 Ankenævnet, oprettet 1940, appellinstans på 3 medl., som til handelsmin. afgiver indstilling om klager over Priskontrol-rådets afgørelser. Sådanne klager afgøres endelig af min. og kan ikke indbringes for domstolene.
 Anker, mandnavn af usikker opr., *tidl.* kun fornavn.
 anker (lat. *ancora* anker), 1) søv, redskab der nedsænkes i havbunden og tjener til at fastholde skibet. Det alm. a består af læggen, armene med fligene og stokken, der alm. er løs. Fremstilles af stål; 2) i byggeteknikken en konstruktionsdel, der

tjener til at fastholde en anden konstruktionsdel mod vækting, idet der er træk i a. Eks: murkran, der forbinder bjælke-laget med muren og ofte er synlige i fa-caden på ældre byg-ninger; a, der fast-holder bolværker; lod-rette a, der anv. til td at fæstne byg-ningsdele el. maskiner til fundamentet; 3) *elektr.*, den (som oftest) bevlede del af en elektr. maskine, der udsættes for påvirkning af de elektro-magnet, kraftlinier fra polystyemet (d. v. s. de mods. poler, der forårsager kraft-linjernes opståen). I en jernvstrøms-masine er a oftest den roterende del, i en vekselstrømsmaskine den faste (stator).
 anker (mlat. *ancorid*), gi. da. rummål for flydende varer < 37,787 l.
 Anker, Bern't (1746-1805), no. forret-ningsmand. Storhandlende (Ostind.), godssejer, jernværksejer. Ivrig no. patriot, for no. bank, univ.; arbejdede for at løse forbind. m. Dann.
 Anker, Carsten (1747-1824), no. polit., forretningsm. Ledende i no. trælasthan-del, 1792-1811 dir. i da. Asiatick Kom-pagni; knyttet til Christian Frederik, der 1814 sammenkaldte notabelforsaml. og grundlovg. forsaml. på A-s gods Eidsvoll. Statsråd maj 1814, søgte forogev at skaffe eng. hjælp mod Sv., trak sig ud af politik maj 1815.
 Anker, Jean (f. 1892), da. bibl.smand, fra 1943 leder af Kbh.s Univ.bibU 2. afd.
 Anker, Johan (1837-76), da. officer. Udmærkede sig 1864 i Dybbøllstillings skanse 2, fanget 18. 4. ved stormen på D. Udtrådte af hæren 1865.
 Anker, Nimi Roll (1873-1942), no. forf. Udg. talr. romaner, hvis værdi beror på de nansoms og psyk. indtrængende kvindportrætter; hovedværk: udviklingshist. *Det svake kjøen* (1915).
 Anker, Peder (1749-1824), no. jernværks- og godssejer, broder til Bern't A. Ledende i vejanlægsarbejde i søndenfjeldske No.; støttede som formand f. rigsforsaml. på Eidsvoll 1814 svigersønnen Wedel-Jarls-bergs politik. Statsråd 1814-22.
 Anker, Peter (1744-1832), no.-da. officer. Broder til Carsten A. Governør over Trankebar 1787-1806, deltog i Eidsvoll-forhandl., indstillet på forståelse m. Sv. ankerblik, de indbyrdes isolerede, fast sammenspændte jernblik, der danner ankerjernet i en elektr. maskines anker.
 ankerbøje, lille bøje, fæstet med line til skibsankeret for at markere dettes placering.
 anker-da'vi'd, simpel kran for løftning af anker på dek.
 ankergang, særlig type hemværk i ure.
 ankerklyds, rør i skibets bov, hvorig-nem ankerkæden over kædekembere ledes til ankerspillet.
 ankerkæde el. *ankerkatting*, stålkæde, der forbinder skibet med dets anker. I gi. dage anv. et svært ankerkovt.
 Anker Larsen, Johannes (f. 1874), da. forf. Kendt for den premierede roman *De Vises Sten* (1923); siden bl. a. romanen *Sagnet, der Vokser ind i Himmelen* (1928). Digterisk rel.psykolog.
 ankerplade, en særlig slags jernblik, hvoraf blik til elektr. maskiners ankre udstanses.
 ankerreaktion i en elektr. maskine ved belastning, ankerstrømmens tilbagevirkning på det magnetiske felt. a forårsager en drejning af det magnet, felts retning og viser sig ved gnistdannelse ved børsterne. Gnistdannelsen kan modvirkes ved at dreje børsterne el. ved at benytte vendepoler.
 ankerspil, maskine for indhivning af ankerkæden.
 ankerstrøm, strømmen i en elektr. maskines ankerblik.
 ankerblik, den del af en elektr. maskines anker, hvori maskinens elektro-motoriske kraft induceres.
 An-king, ældre navn på Hwai-ning.

oner og flyvebaser i A vil være vigtige til beskyttelse af de sydl. søruter og måske vil der kunne brydes mineraler. Byrd op-gav i 1940, at der findes guld, kul, jern, kobber, tin og måske wolfram og kviksølv.

- *Kystegnenes topografi* er kun kendt i hovedtræk: Halvøen Graham Land S f. Argentina spærres fra Weddell Havet af Larsen-barrieren og øerne Snow Hill, James Ross, Dundee og Joinville m. fl. På V-siden findes som i S-Chile en skærgård. Ved den østl. ende af Ross-barrieren lå Amundsens lejr Framheim 1911 og Byrds Little America 1928-30 og 1933-35. Af Antarktis gør Det Brit. Rige krav på Falkland Dependency, Ross Dependency og Australjan Antarctic Territory (tiis. 9,3 mill. km²). Fremdeles gør Norge siden 1939 fordring på sektoren ml. 20° v. l. og 45° ø. l. (i alt ca. 2,9 mill. km²), hvortil kommer fra 1927 Bouvet Øen og fra 1929 Peter 1.8 0. USA fremsatte 1940 krav på sektoren ml. 80° og 150° v. l. (i alt ca. 1,9 mill. km²), og endelig tog Frankr. 1924 Adélie Land i besiddelse. 1948 rejste Chile og Argentina krav på dele af Falkland Dependencies.

ant'arktisk, ved el. i nærheden af jordens sydpol.

antar'tritika (ant- + gr. drithron led), midler mod gigt.

'ante (lat.), den fremspringende ende af antikke templers sidemure.

'ante- (lat.), før, forud; foran.

antece'dentia [-s] (ante- «f lat. cedentia som går), fortid.

'ante 'Christum (lat.), egl. *ante Christum 'natum* for Kristi fødsel.

anteci'pe're [-S] el. *antici'pe're* (ante- + lat. capere tage), foregribe.

anteda'te're (ante- + datere), datere et dokument med en dato, som ligger forud for dets udstedelse.

'ante 'diem (lat.), før den (fastsatte) dag.

antedilu'via'nsk (ante- + lat. diluvium oversvømmelse), fra før Syndfloden; meget gammeldags.

ante'fiks (ante- -f lat. *figere* fæstne), de over de antikke templers gesimser liggende tagtegl el. tagsten med opretstående, i regi. palmetform. prydelser.

ante'flexio 'uteri (lat.), livmoderens for-overbøjning.

Ante'lami, Benedetto (1177-1233), itaL billedhugger og arkitekt. Tilskrives opførelse og udsmykn. af *baptisteriet i Parma*. A repr. den romanske skulptur i N-Ital.

ante'ludium (lat.), forspil.

antemen'sale (ante- -f lat. *mensa* bord), xavle af metal el. træ på forsiden af et alterbord.

'ante me'ridiem (lat.), før middag, formiddag.

ante'me'tika (ante- «f gr. *émetosopkastning*), midler mod opkastning og kvalme.

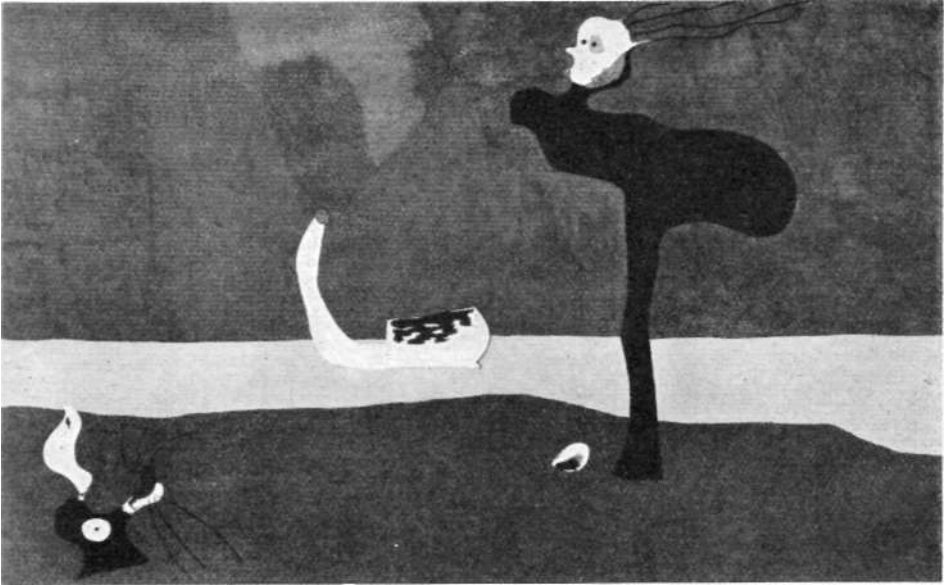
an'tenne (lat. *antenna* rå (sejlstang)), 1) metaltråd el. system af metaltråde til udstråling el. opfangning af elektromagnet, bølger. For modtagning af radiofon kan anv. høj-a bestående af en i stor højde udspændt vandret tråd, stav-a be-

stående a en kort lodret metalstang anbragt f. eks. på et hustag og forbundet til modtageren gnm. et skærmet kabel el. stue-a bestående af en langs vægge el. loft udspændt tråd. Ved modtagning af ultrakorte bølger, f. eks. ved fjernsyn, anv. dipol-a bestående af en lodret el. vandret halvølge-a, der kan være forsynet med en reflektor. De vigtigste ergenskaber ved en a for modtagning er støjfriden, og en a bør derfor anbringes så langt fra støjførende metaldele (ledning, tagreder m. v.) som muligt. Styrken af det modtagne signal er mindre vigtigt, idet et støjrit signal let kan forstærkes i modtageren. Ved sendestationer anv. som regel store a-anlæg, der skal udsende et kraftigt signal i de ønskede retninger. Ved radiofonstationer på mellembølger anv. lodrette halvølge-a (fadingfri a), der koncentrerer udstrålingen langs jordens overflade. Ved kortbølgestationer anv. retnings-a for udstråling i bestemte retninger, og som kac

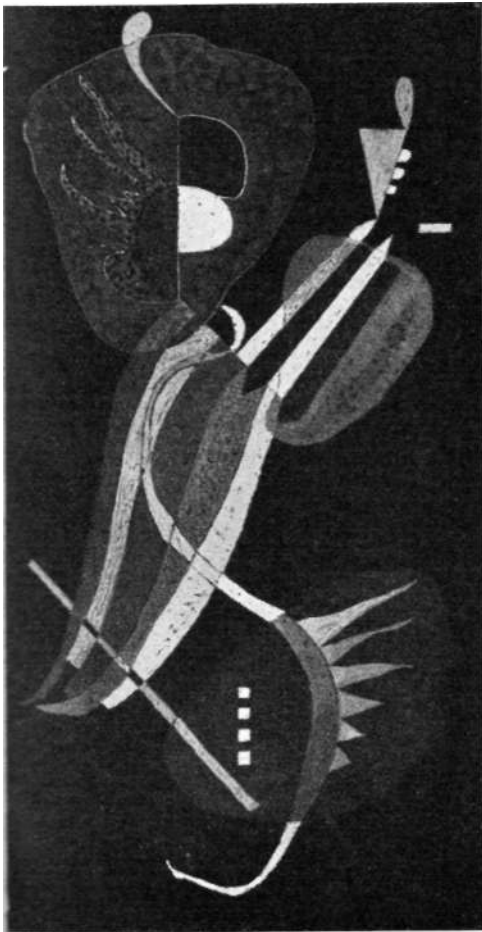

Retningsantenne med dipoler.

ABSTRAKT KUNST

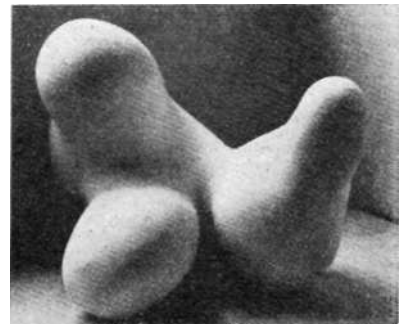
Joan Miro: Landskab.

Kandinskij: Tempera.

Richard Mortensen: Komposition.

Hans Arp: Menneskelig Form.

til bekæmpelse af Kommunistisk Internationale, opr. indgået af Tyskl. og Japan 25. 11. 1936, tiltrådt af Italo. 1937, af Spån., Ungarn, Manchukuo 1939; løb for 5 år, fornyedes i Berlin 25. 11. 1941, her også tiltrådt af Rumænien, Bulgarien, Slovakiet, Kroatien, Danm., Fini, og Nanking-re ger ingen i Kina. - Under skrivelseren af A førte i Danm. til de første åbenlyse tyskfjendt. demonstrationer.

'antikonceptionel', svangerskabsforebyggende.

'Antikrist' (gr: Modkristus), en dømmisk herskerskikkelse, som ventes at ville fremtræde umiddelbart før Kristi genkomst; i Joh. Ab. 13 »dyret«.

antiksamlng, samling af genstande fra den klassiske oldtid. Spec. betegn. for a i Nationalmuseet, Kbh., fra 1922 dette museums 5. afd. Andre, mindre a-er i Kbh. i Ny Carlsberg Glyptotek og Thorvaldsens Museum.

antikva (lat. *antiquus* gammel), i bogtryk den alm. opretstående rom, trykkskrift. Forbilled: de gamle, ital. håndskr. Den Nye Salmonsens er sat med a,

anti'kva'r (lat. *antiquus* gammel), alm. betegn. for forhandler af brugte og gamle bøger (= antikvarboghandler); anti'kva'risk, 1) brugt (om bøger); 2) vedrør, oldtiden.

antikvarboghandel el. *antikvaria* ² t, boghandel el. særlig afd. inden for en alm. bogh., der køber og sælger brugte og gamle bøger. Reklamerer ofte v. hj. af kataloger, der indeholder kul turhis t. oplysninger om de sjældnere bøger.

anti'kvarie, oldtidsforsker, titel for visse tjenestemand ved Vitterhets-, historie- og antik vit vtsakad.

anti'kve'ret (ty. fra lat.), forældet.

antikvi'te'ter (lat. *antiquitas* oldtid), genstande fra et g. tid, alm. oldtiden.

antile'gomena (gr: omstridte (skrifter)), i oldkirken de skrifter, man ikke ønskede at regne med til N. 1.

Anti'libanon (arab. *Djebel esh Sharqi*), bjergkæde i Syrien 0 for og parallel med Libanon. Højeste punkt: Djebel esh Sheikh (Bibelems Hermon; 2759 m).

Anti'l'ler, sp. *Antillas* [-'tjas], arner. Antilles [an'tiliz], ørække fra Yucatan 0 om Det Carabiske Hav til Orinoco-deltaet. A er dels ruiner af en høj foldekæde i fortsættelse af Andes, dels høje vulkanøer og dels lave kalkstenøser af relativ ung alder. A deles i Store A: Cuba, Haiti, Puerto Rico og Jamaica, og Små A (vigtigst: Virgin Islands, Leeward Islands, Windward Islands, desuden øerne Barbados, Trinidad og Tobago, Aruba, Curacao og Bonaire (de tre sidste udgør Holl. Vestindien)). A ligger i det tropiske passatbælte, nedbøren falder især om sommeren. På de bjergfulde øers passatside er der yppige regnskove med mahogni, ibenholt; på SV-siden er der mere tørt med savanne og chaparraller. De opr. indb. udryddedes af spanierne i løbet af få år, nu er negre og mulatter i flertal. De sprogl. forhold er meget udviklede. der tales især sp., eng. og fr. Vigtigste eksportvarer er sukker, tobak, bananer, kaffe og kakao.

'antilogaritmen til tallet x er det tal, hvis logaritme er x.

anti'loper, fællesbetegn. for forsk. grupper af skedehornede hovdyr (gazeller, skovbukke, hjorte o. a.).

I
M
jM
/ES*
ja,ffjy
TEGW
T-sr T
YavV
*E'<%

Afrikansk antilope

Anti'l'strommen, havstrøm langs Bahama-øernes Ø-side. A er en fortsættelse af den nordl. passatdrift og danner Golf

strømmen ved forening med Florida-strømmen.

'antiluftskys', tidl. betegn. for luftværns-skylts.

antima'kassar (imod makassarolie, tidl. anv. som hørolie), stykker til beskyttelse af møbelbetræk.

anti'me'rer (anti- + gr. *méros* del), de kongruente stykker, som stråleformede dyr, f. eks. søanemoner el. søstjerner kan opdeles i.

antimilitarisme, hvad der bekæmper militarisme, evt. opretholdelse af militær overhovedet.

anti'mo'n (arab.) (lat. *sibium*), grundstof, sølvhvidt metal på overgangen til metalloid, kern. tegn Sb, atomnr. 51, atomvægt 122, vf. 6,7, smp. 630°, valenser 3 og 5. a tilhører samme gruppe i det periodiske system som kvælstof, fosfor og arsen. Fremstilles af spydglass, anti-montrisulfid, ved risting og reduktion af det dannede oksyd med kul. Anv. fortrinsvis i legeringer med bly (hårdtbly) og tin til type- og lejemetal.

antimonblomst, *Sb₂O₃*, hvidt mineral med diamannglans. Forekommer s. m. andre antimonmalme.

antimonnglans, *Sb₂S₃*, blygråt mineral med metallglans, krystalliserer rombisk i lange, tynde krystaller. Vigtig antimonmalm.

antimonpentasulfid, *guldsvovl*, *Sb₂S₅* orangerødt pulver. Anv. til vulkanisering af kautsjuk.

antimo'ni' (anti- + -nomi), 1) filos., tilsyneladende modstrid ml. to beviste sætninger el. modstrid ml. to tilsyneladende beviste sætninger; 2) jur., modstridende regler i lovgivn. om samme forhold.

Ant'inoos [-noos], gr. *An'tinoos* (d. 130), kejser Hadrians yndling, druknede i Nilen. Kejserens sorg gav anledning til, at A dyrkedes som heros, et stjernebillede fik hans navn og talr. statuer af A rejstes.

Ant'iochos [-k3s], gr. *An'Hochos*, tretten syriske konger af Seleukidernes hus: Antiochos 1. So'ter (Freiseren), reg. 280-61 f. Kr., søn af Seleukos 1., mistede Thrakien, Pergamon og Bithynien. - Antiochos 2. Theos (Guden), reg. 261-47, søn af A 1., mistede Coele-Syrien, Baktrien og Parthien. - Antiochos 3. den S'tore, reg. 222-187, søn af Seleukos 2., generebredte Baktrien, Parthien og Ægyptens asiatiske besiddelser, men mistede hele Lilleasien ved nederlaget mod Rom 191-188. - Antiochos 4. Epi'fanen (den Fornemme), reg. 175-64, søn af A 3., slog Ægypten, men blev af Rom tvunget til at opgive erobringerne 168. Hans tvangshellenisering af jøderne førte til Makkabæernes opstand. - Antiochos 7. Si'detes, reg. 139-29, søn af Demetrios 1., faldt mod partnerne.

antio'ke'nske skole, teol. retn. i oldkirken opstået i Antiokia omkr. 300; a lagde, mods. den alexandriske skole, vægt på nøgtern bibelotolkning og praktisk betonet dogmatik.

Antio'kia [-o-], *Antiocheia* (nu *Antakiya*), oldtidsby i N-Syrien, grl. 300 f. Kr. af Seleukos 1. og opkaldt efter dennes fader Antiochos. Seleukidernes hovedstad til 64 f. Kr. En af oldtidens største byer. I A opstod den første hedningekristne menighed, og A som fra 4. årh. er sæde for et patriarkat, spillede en bet. rolle i oldkirken. 1098-1268 bestod et af korsfarerne grl. fyrstendømme A.

'antioksydan'ter er stoffer, som er i stand til at nedsætte iltning(s)oxydationshastigheden af letteliggende stoffer (jfr. inhibitorer).

Ant'iope, gr. *Anti'ope*, i gr. mytol. 1) heroine fra Theben; 2) dronning over amazonerne, hvis heroinegrav fandtes i Athen.

'antipassa't, vind, der blæser i store højder, i modsat retning af passaten.

Anti'tipater, gr. *Antipatros* (d. 319 f. Kr.), makedonsk stormand, gesandt i Athen ved fredslutningerne 346 og 338, statholder i Makedonien 334-21, dæmpede gr. oprør 330 og 323-22, rigsforstander 321-19.

anti'pa'ti* (*anti-* -f -pati), modvilje mod noget.

anti'poder (gr. *antipodes* som vender fødderne mod), beboere af diametralt mods. steder på jordkloben. Modsætninger.

Antipode-øer, eng. *Antipodes* [an'tipa:di:z], ubeboet brit. øgruppe SØ f. New Zealand, ligger næsten antipodisk med Engl.

anti'py'rese (*anti-* + gr. *pyr* ild), bekæmpelse af feber.

anti'py'ri'n (*anti-* -f gr. *pyr* Ud), *fenyldime'tylpyrazolon* (et pyrazolderivat), anv. som feberstillende middel.

Anti'sana, 1) 5756 m. h. vulkan i Ecuador SØ f. Quito. 2) Jordens højest beliggende landsby (4 095 m o. h.), v. foden af 1).

'antise'mitisme, modvilje mod jøder (skønt disse ikke er de eneste semitter). Ordet a kan ikke føres længere tilbage end til ca. 1870, men a som sådan eksisterede allerede i oldtiden og har gnm. tiderne givet sig udslag i forfølgelse af jøderne på liv og ejendom, i ældre tid oftest under påberåbelse af deres rel., men i nyere tid nok så meget p. gr. af deres race. Siden 1870erne er der dannet foreninger med antise'm. program i mange europ. lande og i USA. Stærkest kom a til udtryk i Tyskl. med undtagelsesloven af 1935, som berøvede jøderne borgerlig og politisk ligestilling med de »ariske« tyskere. Under 2. Verdenskrig kulminerede a i udryddelsen af ca. 5 mill. jøder i de ty. besatte områder.

antise'ptisk (*anti-* + gr. *septikos* rådnende), hindring el. hæmning af bakterievækst og infektion fortrinsvis ved anv. af bakteriebeskadigende midler. Indført i sårbehandling 1867 af Joseph Lister.

anti'se'ptiske stoffer, midler, der er i stand til at hæmme el. ophæve bakterierens formering og derved bekæmpe infektion, f. eks. kalk, klorforb., jod, fenol, alkohol, formaldehyd o. a. Til antise'ptisk forbinding anv. tidl. karbol, nu sulfanilamider og penicillin.

antispa'smo'dica (*anti-* -4 gr. *spasmos* krampe), midler, der løsner krampe'.

Anti'sthenes, gr. *Anti'sthénés* (ca. 450-370 f. Kr.), gr. filos. Grl. den kyniske skole, der foragtede luksus og sociale konventioner, idet kun enfoldig godhed værdsattes. A ville leve som en hund, deraf kynisk (hundeaagtig).

antistof, stof, som dannes i organismen, når denne påvirkes af et antigen, og som på forsk. måde reagerer med dette.

anti'tese, alm. stilistisk virkemiddel, f. eks.: »Han vil ej det, han tør, han tør ej det, han vil«. Spec. yndet i litt. barok.

anti'thyreo'i'di'n vindes af serum fra geder, hvis skjoldbruskkirtel er fjernet, formodes at modvirke denne kirtels hormon, thyreoidin, derfor anv. mod Basedows sygdom. Virkning tvivlsom.

'antitoksi'n, antistof som neutraliserer toksin.

'antivitami'ner, kem. substanser, der p. gr. af lighed i struktur med vitaminer kan »konkurrere« med disse og derved udelukke dem fra at virke.

anto- (gr. *anthos* blomst), blomster-, Antofagata [-'ga-], N-Chiles største by; 50 000 indb. (1940), på en smal kystslette ved kystordirens fod. Eksporthavn for salpeter, frihavn for Bolivia.

antofyl'lit (*anto-* + *fyllit*), brunlig rombisk amfibol, ret sjældent mineral i krystallinske skifre.

Antoine tó'twan], *André* (1858-1943), fr. skuespiller og teaterleder. Fik som grl. og ledes af forsøgsscenen »Théâtre Libre« (1884-96) bid. verden over; ledes af Odéon (1906-14); forkæmper for nord. dramatik, bl. a. Ibsen, i Frankrig.

antolo'gi' (gr.: blomstersamling), en samling udvalgte u'tt.prøver, især versificerede.

Anto'neli, *Luigi* (f. 1882), ital. dramatik, særlig kendt for sine såkaldte grotesker: *L'Uomo che incontro se stesso* (1919), hvor en mand på 50 år møder sig selv som 20-årig, og *I'Isola delle scimmie* (1922), hvor en stamme af fornuftbegaavede aber fordærves ved samliv med mennesker. Interessant er hans *II dramma, la commedia e la farsa* (1926), hvor

han i tre akter udvikler samme indhold på tre forsk. måder (som tragedie, komedie og farce).

Anto'nello da Mes'sina (ca. 1430-79), i tal. maler. Virksom i Messina og Venezia. Påvirket af v. Eyck og hans skole, hvis olieteknik han skal have indført i venetiansk kunst. Portrætter.

Antoneseu [-'nesku], *Ion* (1884-1946), rum. diktator, marskal. Forsvarsmin. 1937-38, arresteret under grek. opgør med Jerngangen 1938. Styrkede sept. 1940 Karl 2. og tog diktatorisk magt, sluttede sig 1941 til Tyskls krig mod Sovj. Afviste 1944 allierede våbenstils tands tilbud, styrtet 22.-23. 8. 1944 af kong Mikael. Hentet.

An'toni, Nils (f. 1887), sv. neurolog, prof. i neurologi i Sthlm. 1931.

An'tonia, Herodes d. Stores borg ved tempelpladsen i Jerusalem.

Anto'nianus 'Pius (lat. *pius* from fædrelandsskærlig), rom. kejser 138-61, adopteret af Hadrian, fredelig og dygtig forvaltning.

An'tonios, den hellige (d. 356), asket i den ægypt. ørken. Hans fristelser har været yndede motiver i kunsten.

An'tonius, fornem rom. plebejer *si ægt*: 1) Marcus A. stor taler, konsul 99 f. Kr., erobrede Kilicien 103, dræbt ved revolutionen 87. - 2) Gajus A., søn af 1), konsul 63, opr. på Catinilas side, men svigtede denne for at få Makedonien som provins (62-60), landsforvist p. gr. af pro vins udsøgelse 59. - 3) Marcus A. (83-30), sønnesøn af 1), sluttede sig til Cæsar i borgerkrigen (tribun 49, magister equitum 49-47, konsul 44). Forsøgte at løfte arven efter Cæsar, blev slået af senatet og Octavian ved Modena april 43, forenede sig med Lepidus og Octavian i 2. triumvirat, slog Cassius og Brutus i slagene ved Filippi 42, traf i Østen Ægyptens dronning Kleopatra, som han til sidst ægtede. A-s mislykkede parterkrig og forb. med Kleopatra svækkede hans position, og efter fl. mæglinger kom det til brud med Octavian, der 31 slog A-s flåde ved Actium. A begik selvmord 30 efter forgæves forsøg på at forsvare Ægypten. - 4) Lucius A. (broder til 3), søgte som konsul 41 at styrte Octavian, men blev indesluttet i Perugia og led nederlag.

An'tonius af Padova (1195-1231), franciskanermunk; fremragende prædikant, der samlede tilhørerskarer på indtil 30 000. Kanoniseret 1232; værnhelgen for eskende og ægteskab; hjælper til at genfinde tabte sønder. Helgendag 13. 6.

antonius-ild, middelalderens betegn. for den sygdom, der følger med melderjøforgiftning.

antonomasi' (*ant-* + gr. *onoma* navn), brugen af tilnavn i st. f. det egl. navn, f. eks. Solkongen for Ludvig 14.

antracen [-'se'n] (gr. *dithraks* kul), $C_{14}H_{10}$ aromatisk kulbrinte, farveløse krystaller, smp. 217°, kp. 350°. Fås af stenkulstjernen, anv. til fremstilling af alizarin.

antracit [-'sit], sort, kompakt kul med 90-98% kulstof. Forekommer s. m. stenkul (Wales, Alleghanybjergene).

antraki'no'n, mellemlid med antracens omdannelse til *alizarin*.

antrako'nit (gr. *dithraks* kul), mørk, kornet bituminøs kalksten. Forekommer som konkretioner i alunskifer.

antra'kose (gr. *dithraks* kul + *-ose*), kronisk betændelse af lungevævet, fremkaldt ved indånding af kulstøv.

antra'ni 'lsyre, d.s.s. o-aminobenzoesyre.

Antrim ['antrim], grevskab i Nordirland; 2903 km² 197 000 indb. (1937).

'antropo- (gr. *ánthropos* menneske), menneske-

antropo'cen'trisk (*antropo-* ~ *centrum*), enhver opfatelse der be trager et til ting som midler for mennesket og ser alt ud fra et spec. mennesk. synspunkt.

antropofa'gi', (gr.), menneskeæden.

'antropogeografi' (*antropo-* + *geografi*) el. *kulturgeografi*, den gren af geografien, der behandler menneskets indvirkning på naturforholdene; omfatter byggeses-, erhvervs-, handels- og politisk geografi.

antropo'i'd (gr.), menneskelignende; antropo'ider, menneskeaber.

antropolo'gi' (*antropo-* + *-logi*), læren om mennesket, dets afstamning, udvikling og uddifferentiering i racer og under-racer.

antropoman'ti' (*antropo-* + *-manti*), spådomskunst ud fra indvoldene af menneskeofre.

antropome'tri' (*antropo-* 4 *-metri*), nøjagtig opmåling af legemets forsk. dimensioner.

antropo'morf (*antropo-* + *-morf*), menneskelignende.

antropomorfi isme (gr.), tilskriven af menneskelige egenskaber til ikke-menneskelige væsner, f. eks. gud(er) el. dyr.

antroposo'fi' (*antropo-* + *-sofi*), Rudolf Steiners okkulte verdensanskuelse.

An-tung [andutj], havneby i SØ-Manchuriet (Kina) ved floden Ya-lu og grænsen til Korea; 315 000 indb. (1940). Bane til Mukden og Korea; træindustri- og eksport.

Antwerpen ['antværfapn], fr. *Anvers*, 1) prov. i Belg., 2860 km², 1 278 000 indb. (1948). 2) Hovedstad i 1) på Scheldes østl. bred. 262 000 indb. (1948), med forstæder 530 000 indb.; A er Belg.s vigtigste handels- og havneby og en af verdens største havne. Kanal- og jernbaneknudepunkt. Stor import af råstoffer: korn, kaffe, kakao, tobak, kul, jern, benzín m. v. og eksport af industrivarer. A har tekstil-, maskin-, tobaks- og

Antwerpen. Kanalparti.

kern. industri, skibsvbygning (bl. a. i forstaden Hoboken) og diamantlibrierer. A har mange smukke gi. bygn.: Notre-Dame kirke (påbeg. 1358) med altermalerier af Rubens, børs (verdens ældste; åbnet 1460), rådhus (1565). A er Belgiens stærkeste fæstning. *-Historie*. A havde i middelalderen stor handel, især i 15. årh.; tjente på krydderhandel (via Lisboa) fra ca. 1500 og blev Vesteuropas førende handelsby. Led hårdt under religionskrigene (>den spanske furie<; plyndringen 4. 11. 1576), erobredes 1585 af spanierne, hvorefter holl. afsperrede Schelde. A stod derpå stille under sp. og østr. styre; ved fr. erobring 1792 sprængtes Scheldespærringen, og i 19. årh. rejste A sig som transithandelscentrum og endestation for vigtige fr. og ty. jernbanelinier, særlig fra 1863, da Scheldetolden ophævedes. Erobreret af tyskerne 1914 og maj 1940; udsat for hyppige allierede luftangreb, befriet 4. 9. 1944.

'Antvorskov' v. Slagelse, johannitterkloster, stiftet af Valdemar 1. og Absalon 1170, omdannet til kgl. slot af Fred. 2. 1580, senere ryttergodts, solgt til private 1774. Af klosterbyg., der kendes fra ældre billeder, nedbrødes de sidste rester i 1830'erne; bet. ruiner.

Antvorskov Højskole v. Slagelse, da. folkehøjskole, grl. 1908, ledet af Fr. Nørgaard 1916-35.

antændelsespunkt, den temp., hvortil et stof skal opføres for at bryde i brand. a afh. af forsk. ydre faktorer, f. eks. omgivelsernes ilt koncentration og varmeafgivelsen til disse.

An'tæus, gr. *Antaios*, gr. mytol. kæmpe, besejret af Herakles.

An(u) (himmel), sumerisk og babyl.-assyr. guddom. Hovedtempel (s.m. Ishtar) i Uruk.

A'nubis, ægypt. gravgud, de dødes ledsager til underverdenen; fremstillet som menneske med sjakal-hoved; af grækerne sidestillet med Hermes.

'Anund Jakob, sv. *konge* ca. 1022-ca. 1050, søn af Olov Skotkonung, fremmede kristendommens sejr, gav asyl for Svend Estridsen og Olav den Hellige.

a'nura (an—h *urd* hale), haleløse padder, springpadder.

Anurad'ha'pura, ruinstad på N-Ceylon, opr. hovedstad den sydl. buddhismes centrum, hovedlagt omkr. 1300 e. Kr.

'anus (lat.), endetarmsåbning.

Anvers [a'værs], fr. navn på Antwerpen. anvisning, skriftl. anmodn. fra en person (assignanten) til en anden (assignaten) om for assignantens regning at yde en vis præstation til en tredje (assignatøren).

Anzak ['anzak], fork. f. *^ustralian and New Zealand ^lmy Corps*, austr. og newzeal. tropper i 1. og 2. Verdenskrig.

Anzengruber ['antsan-], *Ludwig* (1839-89), østr. forf. Skrev folkelige, syngespilagtige skuespil fra Wien og Alpeområdet: *Der Piarer von Kirchfeld* (1870), samt boderomanen *Der Siersteinhof* (1885).

Anzin [d'zɛp], fr. by i dept. Nord; 14000 indb. (1946). Midtpunkt for stenkulbrydning, stor jernindustri, glasværk m. v.

Anzio ['antsio], lille ital. badested og fiskerby 45 km S f. Rom. Allieret land-gang 22. 1. 1944 (A-Nettuno-brovedet, 5. allierede armé).

Anzjero-Sudzjansk ['an3ero su'd3ænsk], kulmineby i Kuzbass i S-Sibirien, Sovj., ved den transsib. bane, NØ f. Novosibirsk; 71 000 indb. (1939).

anæmi' (*an-* + *-ami*), blodmangel, ned-sættelse af blodets hæmoglobinindhold, og af antallet af røde blodlegemer.

anæmia pernicio'sa [-'si-] (lat. farlig anæmi), sygdom, hvis årsag er en mangel på visse stoffer, som dannes i mave og tarm, hvorved blodets hæmoglobinindhold og antallet af røde blodlegemer nedsættes. Behandles med udtræk af lever el. mave.

anæste'si' (*an-* + *-æstesi*), *med.*, ophævet følelsens. 1) s. flg. af lidelse i nervesystemet, 2) fremkaldt kunstigt ved indsprøjtning af nervebedøvende stoffer med henblik på smertefri operationer.

anæste'sin' (*an-* + *-æstesi*), p-aminobenzoesyrens ætylester, anv. til lokalbedøvelse af overflader.

anæ'ste'tika (*an-* + gr. *aisthetikos* som kan føles), stoffer, der fremkalder anæstesi, a omfatter både stoffer til lokalbedøvelse og til narkose. - *anæ'ste'tisk*, bedøvende; som gør følelsesløs.

Aomori, japansk havneby på N-Honshu, 93 000 indb. (1935).

ao'rist (gr. *aoristos* uafgrænset), gruppe af verbalformer i indoeur. sprog, særlig græsk og sanskrit, a betegner den perfekte aktionsart.

a'orta (gr.), hovedpulsåren, udgår fra venstre hjertekammer og fører blodet gnm. sine forgreninger til alle organer.

aor'titis (*aorta* + *-itis*), betændelse i hovedpulsåren; hyppigt af syfilittisk oprindelse. Ofte udvides pulsåren, så at der kan dannes en sækketformet udvidelse (aneurysme), som jævnlig brister.

Aosta [a'dsta] (lat. *Augusta Praetoria*), ital. by i Piemonte; nær Alpepasse Store og Lille St. Bernhard; 24 000 indb. (1936). Grl. af Augustus, deraf navnet.

Aosta [a'st], *Amedeo*, *herzog* af (1898-1942), ital. vicekonge i Abess. 1937-41, halvfætter til Umberto 2. Ledede ital. tropper i krig mod Engl. fra 1940, kapitulerede i Araba Alagi efter langvarig kamp maj 1941, d. i fængslen i Nairobi.

aouraolie [au'ra-] *e*, *tucumolie* udvindes af frugterne af palmen *Astrocaryum vulgare*, ligner alm. palmolie, men har en cinoberrød, meget holdbar farve. Sæberåstøff.

AP, fork. f. Associated Press.

apache [a'pafø], 1) arner. fc'pátjij], indianerstamme med athabaskesprog i syd ves. ti. USA, opr. jægere, nu del vis bofas te agerbrugere; 2) (fr. [a'paj]), pariserbølle.

apanage [-'nate] (oldfr. *apaner* give brød), årpenge, især til medl. af kongehuset.

a'parte (fr. *d'part* særskilt), usædvanlig, underlig, påfaldende.

'apas (sanskrit; vandene), i ind.vedisk

rel. vandene opfattet som en gruppe guldiner, unge mindre el. hustruer.
apa'ti' (a- + -pai), ufølsomhed, ligegyldighed; *psyk.*, udebliven af normale følelsesreaktioner.

apa'tit (gr. *apdté* forveksling (med beryl), *Ca₅* (P_{0,4}) (F,Cl), heksagonal mineral med glasglans, hårdhed 5, farveløst el. med lante farver. Accessorisk bestanddel i eruptiver, hyppig i jernmalme (Kiruna o. a.), ved hvis udsmeltning derfor dannes thomasslagge (kunstgødning), a er endv. hovedbestanddelen af fosforit.

a'peiron (gr.), det uendelige el. ubegrænsede urstof, hvoraf alle ting if. Anaximandros er udskilt.

'apeks (lat. *apex* spids), *astron.*, det punkt på himmelkuglen, hvorimod Solens bevægelse i forh. til de nærmere fiksstjerner er rettet, beligg. i stjernebilledet Herkules.

¹ Apeldoorn [-do .rn], by i holl. prov. Gelderland N f. Arnheim. 83 000 indb. (1947). Papir- og uldindustri. I den skovrige omegn ligger det kgl. lystslot Het Loo.

A'pelles, (gr. *ApeVlēs*) fra *Kolofon* (4. årh. f. Kr.), Alexander d. St.s hofmaler. Af den sikyoniske skole. Hans billeder er kun kendt fra beskrivelser i antik litt.

Apen'ni'nerne, urigtig stavemåde for Appenninerne.

•a'perio'disk, ikke periodisk. I *fys.* anv. a om bevægelse af en vægts el. et måleinstrument viser, når den ikke svinger omkr. sin udslagsstilling, men straks bringes til at standse v. hj. af luftdæmpning el. ved induktionsstrømme.

aperi'tif (fr., af lat. *aperire* åbne), en drik, som nydes før måltiderne.

aper'tu'r (lat.), åbning; 1) *amat.*, indgangen til en hulhed. 2) *fys.*, åbningsforhold for linser. Bestemmer lysstyrken og for mikroskopet tillige opløsningsvevnen.

ap'he'lium [*apo- + hēlios* sol] el. *aphel*, det punkt i en planet-el. kometbane, der er længst fra Solen, modsat perihelium.

A'pia, hovedstad for det newzealandske mandat V-Samoa.

a piacere [-pja'Ue:re] (ital.), *mus.*, efter behag.

Api'anus (1495-1552), ty. astronom, kendt for sin opdagelse af, at kometalerne er rettet bort fra Solen.

apiezon-olie [-so'n] (a- -f gr. *piezein* trykke), mineraliske olier, der er rensed ved destillation, så at damptrykket er meget ringe. Anv. i høj vakuum teknikken i oÜe-diffusions-pumper.

api'ka'l (lat. *apex* spids), *fonet.*, dannet med tungespidsen.

api'o'l (lat. *apium* persille), persillekamfer, vindes af persillefrø, tidl. anv. til at fremkalde abort.

•Apis, den mest ansete af det gi. Ægypt.s hellige tyre, inkarnation af guden Ptah,

gangbjergart, bestående af de lyse mineraler (især feldspat), der forek i den hovedbjergart, hvori a-gangene optræder. ap'lomb [ap'bT] (fr. *à plomb* lodret), sikkerhed i optræden.

apno'é (a- + *pnoé*), *med.*, tilstand, hvor åndedrættet er standset.

'Apo, vulkan på Mindanao, Fih'pinerne; 2929 m h.

apo- (gr.), 1) af, fra, bort; 2) betegner nægtelse; 3) betegner forstærkelse.

a'poco a'poco [ap'oko-] (ital.), *mus.*, lidt efter lidt.

apo'de'mer (*apo- + *gr. démas* legeme), hos leddyrne de forlængelser af hudskellet, hvortil musklerne fæster sig.

apo'diktisk (gr.), beviseend. En a dom er en dom, der nødvendigvis er sand.

apofyl'lit (gr. *apofyllizein* aflade), tetragonal mineral af zeolitgruppen med 1 kraftig spalteretning.

apoga'mi (*apo- + -gami*), betegn. f. forplantningsformer, der i det ydre ligner den kønnede forplantning, men mangler ægcellens befrugtning. Kendes fra insekter (bladlus) og forsk. planter (mælkebøtte, høgeurt), hvor kimen dannes af ægceller m. normalt kromosomtal.

apogæum [-gæ-] (*apo- -f gr. gé* Jorden), det punkt i Månens bane om Jorden, der er længst fra Jorden, modsat perigæum.

apokalyp'tik (gr. *apokdlypsis* åbenbaring), betegn. for en rel. litteraturart, som bringer oplysninger om verdensløbets afslutn. Sådanne skrifter kaldes apoka'lypser, hvoraf den mest kendte er Joh. Ab., der er optaget i N. T. I G. T. findes Daniels Bog. Andre apokalypser fra senjødedommen er 4. Ezra, Baruks Apokalypse, Moses' Himmelfart og Henoks Bog. På urkristelig grund findes en (apokryf) Petersapokalypse.

apoka'lyptiske ryttere, fire symbolske skikkelser fra Joh. Ab. De indvarsler frygtelige ulykker i de sidste tider; anv. i litt. og kunst som ulykkes-symboler.

apoka'tastasis (gr; genoprettelse), i dogmatikken læren om alle menneskers sluttelige frelse (1. Kor. 15,28).

apo'kope (gr; afskæring), *fonet.*, bortfald af en lyd el. stavelse i et ords slutn., f. eks: himmerig(e).

apokro'ma't (*apo- + gr. chrdma* farve), linsesystem, der er akromatisk for tre farver og aplanatisk for to.

apo'kryffer (gr. *apokryfos* skjult), skrifter, som ikke er optaget i kanon, skønt de en tid har været anset for hellige. G. T.s a er: Tobias' Bog, Judits Bog, tilføjelser til Esters Bog og Daniels Bog, Visdommens Bog, Siraks Bog, Baruks Bog, Jeremias' Brev, 1.-2. Makkabærebog og Manasses Bøn. Disse skrifter optages ikke i de palæstinensiske jøders kanon, hvorimod de findes i Septuaginta. Romerkirken har dem også med i kanon, mens Luther kun medtog dem som »nyttige og gode at læse«. I mods. til G. T.s a er N. T.s a helt udelukkede af kanon. De vigtigste er: Nogle ev. skrifter bl. a. med legendariske hist. fra Jesu barndom, nogle Apostelakter med legendariske hist. om apostlenes virksomhed, 1. og 2. Clemensbrev, Ignatiosbrevene og Polykarpos' Brev, Barnabasbrevet, Hermas' Hyrdebog og De Tolv Apostles Lære.

A'polda, industriby i Thüringen, NØ f. Weimar; 28 000 indb.

Apo'lima, kraterø bl. Samoa-øerne, hvori havet er trængt ind.

Apollinaire [apDli'næ[^]], Guillaume (1880 -1918), pseud. for G. de Kostrowitsky, fr. digter, fører for den litt. fr. kubisme.

Apoll'i'naris, en 1852 opdaget kilde nær Remagen (Tyskl.) m. kulsyreholdigt vand; endv. betegn. f. tilsv. borddrik.

Apoll'i'nopolis, gr. navn på fl. ægypt. oldtidsbyer; især kendt er A magna = Edfu (nu off. Idfu).

apol'i'i'nsk (efter Apollon), hos Nietzsche i *Geburt der Tragidie aus dem Geiste der Musik*, den mod den rolige, beherskede harmoni rettede drift og dertil svarende kultur. Mods. dionysisk.

Apollo'doros fra Athen (5. årh. f. Kr.), banebrydende gr. maler.

Apollo'doros, gr. *ApolHodoros* (2. årh. e. Kr.), gr. arkitekt fra Damaskus; arbejdede for kejser Trajan. Henrettet under Hadrian.

A'pollon, gr. *Apollon*, i gr. rel. en guddom, opr. hjemhørende i Delfi og på Delos, hvad der viser, at de ariske stammer, som A var gud for, under indvandringen må have delt sig. Størst bet. fik A fra Delfi. Det gi. kulturdrama her havde til motiv A-s kamp med slangen Python (det ariske dragekampmotiv), siden fortsat i de pythiske lege. Til kulten var knyttet et orakel, og Delfi blev i tidens løb især berømt for denne helligdom. I hist. tid

Apollon fra Zeustemplet i Olympia.

havde A-kulten en særlig opgave: renselse for skyld, og Delfi blev et midtpunkt for Grækens rel. og praktiske politik, hævdet af præstekollegiet. A blev således en fælles-hellensk gud og det opr. lokale orakel en verdensinstitution. A-skikkelsen kom til at rumme de ældste træk af gr. ånd og karakter og inspirerede til digtning (Pindars A-hymne) og billedkunst (Polygnots maleri, A-statuen i Olympia).

Apol'lonios fra Pergai (ca. 250-190 f. Kr.), gr. matematiker. Hans hovedværk er 8 bøger om keglesnitene, heraf 7 bevarede.

Apol'lonios fra Rhodos (3. årh. f. Kr.), gr. digter. A-s lærde epos *Argonaut'vka* handler om argonauten ter toget.

A'pollos, alexandransk jøde, kristen prædikant i Korinth, hvor han fortsatte Paulus' missionsarbejde; Ap. G. 18, 24-28.

A'polloteatret, kbh. teater, opr. sangerindrepavillonen »Sluøfte«, siden kaldet »Kisten«, omkr. 1900 »Tivolis Varieté«; fra 1918 A. hjemsted for operetter, farcer og revyer. 1941 moderniseret (500 pladser). Ødelagt ved schalburgtage juni 1944.

apolo'ge'thai (gr. *apologeisthai* forsvar sig), kristne forf. i 2.-5. årh. (bl. a. Justinus Martyr, Tatianos og Tertullian), som forsvarede kristendommen overfor hedenskabet, a udviklede kristendommens åndsindhold med den klassiske filosofis midler.

apolo'gi' (gr.), forsvar; *teol.*, skrift, som forsvarer kristendommen. Den moderne teol., som fremhæver troen over for fornuften, afviser a.

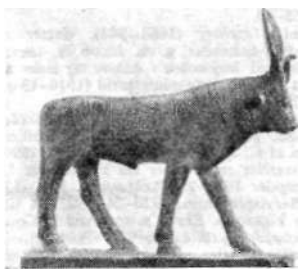
Apolo'gi'en (gr.), Sokrates' forsvarstale; skrift af Platon.

apo'mixis (*apo- -4- gr. miksis* befrugtning), d. s. s. apogami.

apomor'fin (*apo- + morfin*), nedbrydningsprodukt af morfin; brækmiddel

aponeu'rose (*apo- + gr. neuron* sene), bred og flad sene.

apoplek'si' (gr.), slagtilfælde, populær betegn. for pludselig halvsidig, i gunstige tilf. forbigående lamme, undertiden forbundet med talevanskeligheder, oftest p. gr. af hjernestomse, blødning el. blodprop i hjernen; a som skyldes blødning, kan medføre bevidsthedsstab og være dødelig; a po'plektisk, ramt af a.

Apis. Bronzefigur (Glyptoteket).

en sort tyr med en hvid blis i panden og hvid tegning på ryggen. Helligdom ved Memfis med stor gravkrypt, Serapeion.

apla'na't (a- -f gr. *planân* fare vild), objektiv med ophævet sfærisk aberration. Fot. a er symmetriske om blænderen, der er anbragt i midten af objektivet. apla'na'tisk kaldes et linsesystem, når det er fri for sfærisk aberration.

apla'si' (a- + gr. *plasts* dannelse), *med.*, manglende anlæg el. udvikling af et el. fl. organer.

a'plit (gr. *haploos* simpel), finkornet

aporetik (gr. *áporos* uvejbar, vanskelig), kritisk-skeptisk undersøgelse af (filos.) påstande el. antagelser.

apo'ri (gr. tvivl, undersøgelse), indvending, betænkelighed (især ang. filos. metoder).

apo'sta't (gr.), frafalden, især om frafalden fra kristendommen.

a'postal (gr. udsending), inderkredsen af Jesu tilhængere, de folv, hvis navne er opregnet Matth. 10, 2-4: Peter, Andreas, Jakob og Johannes Zebedæussønnerne, Filip og Bartholemæus, Thomas og Matthaús, Jakob Alfæusson, Thaddæus, Simon og Judas. Parallels tederne viser mindre afvigelse. I Ev. berettes kun om nogle få af dem. 1 st. f. forræderen Judas kom Matthias til, og senere Paulus, hvis apostolat dog ofte blev bestridt.

Apostel-akter, nogle legendariske fortællinger om apostlene, fra oldkirkens tid.

Apostelkonventet, vigtigt møde i Jerusalem år 49 ml. apostlene og udsendingerne fra Antiokia-menigheden; der blev her givet Paulus frie hænder til at missionere bl. hendinger og fastsat regler for deres pligter efter omvendelsen.

apostelkrus, ty. stentøjskrus med apostelfremstillinger, fra 17. årh.

a poster i'ori (lat.: hvad der kommer efter), i filos. betegn. for den empiriske erkendelse, d. v. s. den erkendelse, der bygger på erfaring; mods. a priori.

apostilb, enhed for lystæthed af belyste reflekterende overflader.

Apostlesne Gerninger, skrift i N. T.; 1. halvdel, om Jerusalemmenighedens ældste hist., har Peter som hovedskikkelse, 2. halvdel, om kristendommens udbredelse over Lilleasien og Grækenland til Rom, har Paulus som hovedskikkelse. Forf. er if. kirk. tradition (vel rigtigt) Lukas. Skrevet ca. år 80; hist. pålidelighed i det store og hele god.

apostlenes heste, at bruge, gå til fods ligesom apostlene.

aposto'la't, apostelembede, -værdighed.

apo'sto'listk el. *apo'sto'listk*, 1) hvad der går tilbage til apostel tiden (1. årh.), 2) d. s. s. paveelig.

apostolske breve kaldes ofte brevene i N. T., skønt kun de 13 Paulus-, de 2 Peters- og de 3 Johannesebreve er skrevet af apostle, mens Hebraebrevets forf. er ukendt og Jakobs- og Judasbrevet er skrevet af Jesu brødre.

apostolsk embede, i oldkirken bispeembedet, nu kun anv. om pavevosten.

apostolske fædre, de kirkefædre, som var apostelsiddende.

apostolske kanon'er, kirk. retsbestemmelser fra 5. årh.

Apostolske Majestæt, den titel, som paven 1001 gav kong Stefan den Hellige af Ungarn; 1758-1918 titel for de habsburgske konger af Ungarn.

apostolsk præ'fekt, lederen af en af den kat. propaganda drevet mission.

apostolsk succession [-ks-], den ubrudte, ved bispevielsen forbundne, bisperække fra apostlene til nutiden. Den kat. og anglikanske kirke vurderer a meget højt; i de fl. protestant. lande blev den brudt ved Reformationen (f. eks. i Danm., men ikke i Sv.).

apostolsk tidsalder, i den kristne kirke liden indtil ca. 70.

apostolsk trosbekendelse, et af de økumeniske symboler; dåbsbekendelse i den rom.-kat., de lutherske og de fleste reformerte kirker. Tidl. anså man a for dannet af apostlene, sandsynligvis har den udviklet sig af det gl.-romerske symbol fra 2. årh. Sikkert kendes a først fra 8. årh. Grundtvig anså a for et ord af Kristi mund.

a lyder: Jeg tror på Gud Fader, den almægtige, himlens og jordens skaber; og på Jesus Kristus, Guds enbårne søn, vor herre, som er udfangen ved den Helligånd, født af jomfru Maria, pint under Pontius Pilatus, korsfæstet, død og begravet, nedfaren til dødsriget, på tredje dag igen opstanden fra de døde, opfaren til himmels, siddende ved Gud Faders, den almægtiges, højre hånd, derfra **han skal** komme at dømme levende og

døde. Og på den Helligånd; den hellige almindelige kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kødets opstandelse og det evige liv.

apostolsk velsignelse, den højtidelige handling, hvorved paven velsigner byen (Rom) og verden.

apostolsk vi'ka'r, katolsk titulærbiskop i et væsentligt ikke-kat. område; siden 1892 bl. a. i Danm. og No.

apo'strof (gr. *apostrofos* bortvendt), tegn- \ erstatte alm. udeladt(e) bogstaver).

apo'strofe (gr. *apostrofos* bortvendt), retorisk henvendelse fra taler (forf.) til en person, guddom, ting el. et begreb.

apo'te'k (gr. *apothéké* opbevaringssted), virksomhed til fremstilling og forhandling af medicin; består af officinet, hvor recepter modtages og medicin udl., laboratoriet til mere gennemgribende behandling, materialkammer og kælder til opbevaring samt stodekammer og vagtværelse. Det første a. i Danm. oprettedes 1536 (Svane-a i Kbh.). Ved lov af 1672 blev apotekernæringeren et reelt privilegium, der kunne arves el. sælges. Ved love af 1842 og 1932 blev apotekernæringeren et personligt privilegium, der efter indehaverens død oplås ledigt og fortages til den mest kvalificerede ansøger. Ved sidstnævnte lov gennemførtes en ordning, hvorved de bestående reelle bevillinger efterhånden afløstes (fuldført 1940). a er undergivet Sundhedsstyrelsens overlysning (årlig visitats). Der er i Danm. 1948 349 a.

apo'te'ker, indehaver af apotek, a skal i Danm. foruden farmaceut, uddann. have kgl. bevilling til at drive apotek. 1945 var der i Danm. 346 a.

Apotekerfonden, fond under indenrigsmin., grl. ved lov af 1894. A, hvis midler stammer fra apotekerafgiften (en årl. afgift, der svares af apotekerne efter nettoindtægt og omsætning), yder bl. a. lån til apotekere, tilskud til mindre apoteker i landkommuner og pension til apotekere, disses enker og børn. A andrager pr. 31. 3. 1948: 49 007 610 kr.

apotekerlovgivning omhandler såvel apotekernes virksomhedsområde som økon. og admin. forhold (lov nr. 107 af 31. 3. 1932).

apotekerrådet, sundhedsstyrelsens afd. for apotekssager.

apotekertakst, pris takst for medicin, fastsat af staten.

apote'ose (gr.), ophøjelse til guddom, stammer opr. fra det antikke herosbegreb. De rom. kejserne blev efter døden ved en erklæret for guddomme.

Apoxyomenos (gr.: skraberen), berømt statue af Lysippos, forestillende en atlet,

Apoxyomenos af Lysippos.

der med et skrabejern renser kroppen for olie og sand.

Appalachian Mountains [á'pa'áiáftsn 'mauntzn], da. *Appalcher-ne*, bjergkæde i øs ti. N.-Amer., fra Newfoundland i N til Alabama i S. A er opbygget af gnejs og granit fra urtiden og sedimentar fra jordens oldtid, foldet i silur (caledonisk) og perm (hercynisk), nederoderet til et pe-

Ingeborg Appel.

Jacob Appel.

neplan i jordens middelalder og hævet ved brud i tertiar. A fremtræder nu som et lavt plateau furet af flodde, mod N med talr. søer og afrundede bjergtoppe som vidnesbyrd om tidl. nedisning, mod S bestående af talr. parallelkæder, der i hovedkæden, Blue Ridge, når 2044 m i Mt. Mitchell. 0 f. Blue Ridge findes det frugtbare Piedmont-plateau, hvorfra talr. floder i vandfald styrer sig ned på den atlantiske kystlette. V f. Blue Ridge ligger den store appalachiske længdedal gennemstrømt af Tennessee River, og V herfor Alleghany Bjergene, der danner østranden af det appalachiske plateau, der sænker sig ned mod Mississippifloden.

appalachiske kulfelt [-'fátJi-], USAs vigtigste kulfelt, i Appalachian Mountains; her brydes over halvdel af USAs kul, især i Pennsylvania og West Virginia.

appa'rent tid (lat. *apparens* synlig), d. s. s. sand soltid.

apparition (lat. *apparere* vise sig), udseende, fremtræden.

appartement [-'mát] (ital. *appartamento* bolig), værelse; modtagelse ved et hof.

appassio'nato (ital.), *mia*, lidenskabelig. *Appassio'nata*, *mus.*, klaversonate op. 57 i f-mol af Beethoven.

ap'pel (lat. *appellare* kalde), *vjurr.*, indbringelse af en retssag for en højere instans. Forek. i da. ret i to former: anke (af domme) og kære (af kendelser). I reglen kan en afgørelse appelleres enten fra underret til landsret el. fra landsret til højesteret, og a skal ske inden for en i loven fastsat frist. Justitsmin. kan dog tillade, at en afgørelse af underretten fra landsretten appelleres videre til højesteret. Ligeledes kan a efter fristens udløb under tiden tillades; *appel 'la'bel*, hvad der kan appelleres; *appel'lan't*, den, der appellerer; *appelret*, domstol, hvortil der kan appelleres; 2) *mil.*, samlingssignal; måde for at få dagsbefalingen.

'Appel. Cornelius [á'21-1901], grundtvigsk frimenigheds præst i Sønderjylland. 1874-89 (Rødding). Fremtrædende da. leder elter 1864, i strid kamp m. preussiske kirkestyrelse, drev lille højskole i Rødding 1865-85.

Appel, Ingeborg (1868-1948), datter af Ludvig Schrøder, g. m. Jacob A, lærerinde ved højskolen i Askov og leder af den i sin mands ministertid (1910-13 og 1920-24). (Portræt).

Appel, Jacob (1866-1931), da. højskolemand, polit. (venstremænd) og fysiker. Søn af C. A., lærer ved Askov fra 1890, forstander smst. efter sin svigerfader L. Schrøder 1906-28. Kultusmin. 1910*13, undervisningsmin. 1920-24, 1922-24 til lige kirkef. Skrev s. m. Poul la Cour *Historisk Fysik* (1896-97). (Portræt).

ap'pellati'v (lat. *appellare* kalde), *gramm.*, fællesnavn. Alle substantiver, der ikke er egenavne, er a.

appel'si'n (ty. *Apfel* æble -i- nylat. *Sinæ* Kina, d. v. s. æble fra Kina), frugten af appelsintræet (*Citrus aurantium*, underart *sinensis*) fra Ø-Asien, bragt til Eur. omkr. år 1400. Dyrkes nu fra Kina over Indien til Middelhavsløndene, endv. i Kaplandet, Kalifornien og Florida i mange varieteter. Lavt, ofte tornet træ med æteriske olier i frugt (bær) og blade. Frugtens indre er opfyldt af saftige hårdannelser med klar el. rød saft.

appendekto'mi' (*appendix* -ektomi), operation for blindtarmsbetændelse.

appendicitis [-'si-] (*appendix* 4~ -itis), blindtarmsbetændelse.

appendicu'la'rier (lat. *appendicula* lille vedhæng), fritsvømmende gruppe af søkdyr, haletudselienende, omgivet af en gelékappe; bevarer i modsætning til andre søkdyr hele livet rygstrengen. Småformer, alm. i havets plankton.

ap'pendikis (lat. *ad* til *f. pendere* hænge), tillæg, vedhæng. I *med.* blindtarmens ormeformede vedhæng.

Appen'ni'nerhalvøen, den midterste af de 3 store sydeur. halvøer; det ital. fastland S f. Posletten.

Appen'ni'nerne, ital. *Appennino e*, *Appennini*, bjergkædesystem nno. den ital. halvø fra Genova-egnen til Calabriens S-spids; opstået ved foldning i tertiærtiden og overvejende opbygget af kalksten, sandsten og bløde skifre. N f. Genova-bugten De Liguriske A (Monte Cotto 1840 m), derpå De Toscanske A til egnen V f. Ancona (Monte Cimone 2163 m), hvor de afløses af De Romerske A med afsnittet Abruzzerne med systemets højeste top, Monte Corno,

Parti fra Appennineme.

(2921 m). V f. Abruzzerne nær Sabinerbjergene omtrent hen til Rom. S f. Gaetabugten begynder De Napolitanske A (Monte Pollino 2271 m). Den Calabriske Halvø er til forskel fra de øvrige A opbygget af gnejs og krystallinske skifre (Aspromonte 1958 m). Parallelt med De Toscanske A strækker sig De Apuanske Alper. Store dele af A er skovklædte; kalkryggene er dog som regel næsten nøgne. De løse bjergarter er stærkt udsatte for skred.

Appenzell ['apantsæl, '-tsæl], 1) kanton i NØ-Schw.; 415 km²; 58 000 indb. (1941); delt i 2 halvkantoner: Ausser-Rhodon (99 % tysktalende; 87 % protest.) og Inner-Rhodon (99,6 % ty.talende; 96 % kat.). Kanton 1513; 2) hovedstad i D; 5000 indb. (1941).

Appenzeller Alper ['-tsæbr], Alperne ml. Bodensøen og Zurichsee.

apperception (nylat.). 1) opfattelse, forståelse el. tydning af umiddelbart givne fænomener, 2) opfattelse med bevidsthed, at man opfatter noget («selvbevidsthed»).

apperti'nen'tier (lat.), *jur.*, tidl. betegn. for tilbehør.

appe'tit Gat. *appetitus* begær), en komplekse, subjektiv fornemmelse, som bl. a. skyldes erindringer om synet, lugten og smagen af god mad. I modsætning til sult er a ikke ledsaget af legemlige forandringer, a tilskynder til indtagelse af føde.

Appi'anos (2. årh. e. Kr.), rom. historiker, skrev på græsk 24 bøger om Roms krige og borgerkrige.

applau'de're (lat. *ad* til 4- *plaudere* klappe), klappe bifald; ap'plau's, bifald ved håndklap.

Appleton ['æpltsnl, Sir *Edward* (f. 1892), eng. fysiker. 1924 prof. v. King's College, London. Undersøgelser over radiobølgernes refleksion fra ioniserede luftlag i atmosfæren, Heaviside-laget og Appleton-laget, der tilsammen danner ionosfæren; har deltaget i udviklingen af radar-teknikken. Nobelprisen i fysik 1947.

Appleton-laget, elektr. ledende lag i 2-300 km højde over jorden. Navnlig af bet. for de korte bølgers udbredelse over store afstande.

appli'ce're [-s-], anbringe, anvende.

applikation (lat. *applicare* føje til), anvendelse. Spec. pålægningsarbejde i klude el. skind, syet el. klæst på stofunderlag; en i eur. broderikunst fra middelalder til nutid stadig tilbagevendende syngsart.

applikations kniplinger, kniplede el.

syede kniplinger med en bund af bobinet el. tyll.

applika'tu'r (lat.), *mus.*, ældre udtryk for fingersætning.

appli'ke're (lat.), påsætte.

app'port (fr.), hent! (til hunde); *okkult.*, egl. hidbringer, genstandes tilstedebrielse på (formentlig) uforklarlig måde; appor'te're, bringe.

ap'position (lat.), *gramm.*, hosstilling, nærmere forklaring til et ord el. sætningsled, f. eks. Kbh., Nordens Athen.

ap'prehension (lat. *ap'prehendere* gribe fat i), umiddelbar opfattelse el. intuition.

ap'pre'te'ring (fr. *ap'préter* (til)berede), fællesnavn for en række processer, som tekstil-, papir- og lædervarer undergår for at blive til færdige handelsvarer. Ved a forbedres varens kvalitet og udseende, a tilsigter specielt at tætte stofferne ved valkning, hvorved fibrene filtrer sig sammen, el. ved imprægnering med fyldstoffer (appretur), f. eks. stivelse o. fl.; men a omfatter også vask, blegning, rensning, udtagning af knuder (nopning) og tørring bl. a. ved presning. Fra det færdige stofs overflade fjernes fibrene ved overkæring el. svidning. Glans og glathed opnås ved rulning ml. to valser, en af jern og en af papir (kalandrering), mønstret ved presning ml. mønstrede valser (gaufreering og moirering). Behandles stramt opviklet tøj med damp og påflg. hurtig afkøling (dekatering, dampkrumpling), får det en stærk og varig glans, da luven derved bliver fast. Ved kartning (runing) og børstning kan tøjers overflade gøres flojtsagtig. I enkeltheder må a varieres for de forsk. stoffer.

ap'probation (lat.), godkendelse.

ap'pro'batu'r (lat.; godkendes), kirkens stempel på kat. litt.

ap'pro'be're (lat.), godkende, stadfæste.

ap'procher [a'projar] (fr. *approcher* nærmelse), løbegravet løb af angriberen mod forsvareren, tit i søsæk.

ap'proksimation (lat.), *mat.*, tilnærmelse, tilnærmet beregning.

ap'proksimati'v, (lat.), tilnærmelsesvis.

Ap'ries, i G. T. *Hofra*, ægypt. konge 588-69 f. Kr., styrtedes af sin hovedsmand Ahmes efter nederlag mod Nebukadneser i kampen om Syrien.

a'pri'l (lat. *Aprilis*, hos romerne årets 2. måned, måske af *aperire* åbne (for vegetation el. lign.)), da. navn *fåremåned*, i vor kalender årets 4. måned; 30 dage; den anden forårsmåned. *Meteor.*, vejrforholdene karakteriseres ved månedens beliggenhed ml. vinter og sommer og kan udvise både vedvarende frost med sne og en varme, der nærmer sig sommerens. Vejret er ofte ustabilt med hyppige omslag (aprilsvæjr). Temp. stiger i månedens løb fra ca. 4° til ca. 9°.

ap'rilsnar, den person, der lader sig narre I. el. 30. april.

a'prima'vista (ital.), ved første blik; *mus.*, spille el. synge fra bladet.

a'pri'ori (lat.: fra det tidligere), i filos. betegn. for erkendelse, der er uafhængig af erfaringen og derfor kan opnås forud for denne; mods. a. posteriori.

å **prix fixe** [ap'ri'fiks] (fr.), til fast pris. apropos [-'po] (fr. *d'propos*), angående sagen, belejlig, tilpas; mens jeg husker på det; siden vi taler om; m. h. t.

'apsaras, i ind. mytol. en gruppe vandnymfer. De *omtales* i kærlighedsforb. med gandharvaerne og opfattes i efterverdisk tid som gudernes glædespiger.

ap'sider (gr. *hapsis* knytning), de to punkter i en planets el. komets bane, der har mindst, henh. størst afstand fra Solen (perihelium og aphelium).

'apsis, flertal: *ap'sider* (gr.), halvrund udbygning, som oftest dækket med halvkuppel, a er udviklet i hellenistisk-rom. arkit. og yndet lige siden. I senantikke templer blev gudbilledet i kristne kirker alteret ofte opstillet i en a.

Apsje'ron, halvø med Sovj.s største oliefelt ved Baku i Azerbajdzjan.

'apta, basten af forsk. arter af d. ostind. bælgplante *Bauhinia*; anv. til tove, fiskenet osv.

ap'te're (lat. *aptare* indrette), søv., forsyne skibet med beboelsesrum o. i.

Aptery'gota (a- + gr. *ptéryks* vinge), de opr. vingeløse insekter, omfatter forsk. grupper (sølvkræ, springhaler m. fl.), der næppe er indbyrdes beslægtede.

ap'tychus [-kus] (gr. a- 4- *ptyche* fold), af 2 plader bestående ammonitlag.

Apu'ania (tidl. *Massa e Carrara*), ital. by i Toscana; opstået 1938 ved forening af kommunerne Massa, Carrara og Montignoso (i 1936 tiis. 106 000 indb.). Marmorbrud ved Carrara i De Apuanske Alper.

Apu'lejus, *Lucius* (f. ca. 125 e. Kr.), rom. forf. Størstedelen af hans alsidige forskab er tabt. Bevaret er *Metamorfoserne*, hvori eventyret *Amor og Psyche* og *Det Gyldne Æsel* (ca. 1942).

A'pu'lien, ital. *Puglie*, Italiens sydøstligste landsdel omfattende et 300-700 m h., flodløst kalkplateau, de tilgrænsende kystletter langs Adriaterhavet og Taranto-bugten, samt Monte Gargano-halvøen. 19 346 km²; 3 027 000 indb. (1947).

'Aqaba-bugten, [ʼā-ābā], Det Røde Havs NØ-gren.

agua [ʼakvaj] (lat.), vand, a *aromatica*, aromatisk vand til medicin.

aquama'ri'n [-kva-] (lat. *aqua marina* havvand), lysgrøn til lysblå beryl. Edelsten fra Brasilien, Ceylon og Ural. (111. se tavle Mineraler og Edelsten).

å **quatre** [a 'katrs] (fr.), til fire; å *quatre mains* [-mæ], firhændig.

Aquella [-'kvæ-], vandtætningsmiddel, består af uorgan., meget fint maledet stoffer og bindemidler. Stryses på overfladen af porøse vægge og tilsigter at stoppe poremundingerne.

Aquila [ʼakvi-] (lat.: ørn), stjernebilledet Ørnen.

Aquila degli Abruzzi, f'akwiladela'brut. »il, by i landsdelen Abruzzi e Molise; 100 km NØ f. Rom; 55 000 indb. (1936). Ødelagt under 2. Verdenskrig (1944).

Aquilas [ʼakv-], jød. proselyt fra Pontos, som ca. 130 e. Kr. oversatte G. T. til græsk. Hans overs, er mere ordret og nøjagtig end Septuaginta.

Aqui'legia [ʼkvi-] (lat. *aqua* vand + *legere* samle), lat. navn for akeleje.

Aquileia [akwi'leia], lille nordital. by 35 km VNV f. Trieste, Gri, som koloni 181 f. Kr., havde under Hadrian ca. *fj. mill.* indb.; ødelagt af hunnerne 452. I middelalderen vigtig kirk. centrum (patriarkat 568-1751).

Aquino [-'kwi-], ital. by 110 km SØ f. Rom; 3000 indb. (1936). Thomas Aquinas fødtes på et nærliggende slot.

Aqui'ta'nien [-kvj-], Gallien ml. Garonne og Pyrenæerne, erobret af Cæsar 56f.Kr., erobret af vestgoterne i 5. årh., af frankerne 507; oftest reelt uafhængigt under Merovingerne og Karolingerne.

Ar el. A, kern. tegn for argon.

ar (lat. *area* åben plads) (fork: a) = 100 m² - 0,01813 td. lænd.

ar, *bot.*, tidl. brugt betegn. for støvfang. **ar**, *med.*, væv, hvormed et sår el. et substans-tæt heler, a er først røddige og tykke, bliver senere hvidlige og skrumpende, a-skrumpninger kan ofte rettes operativt.

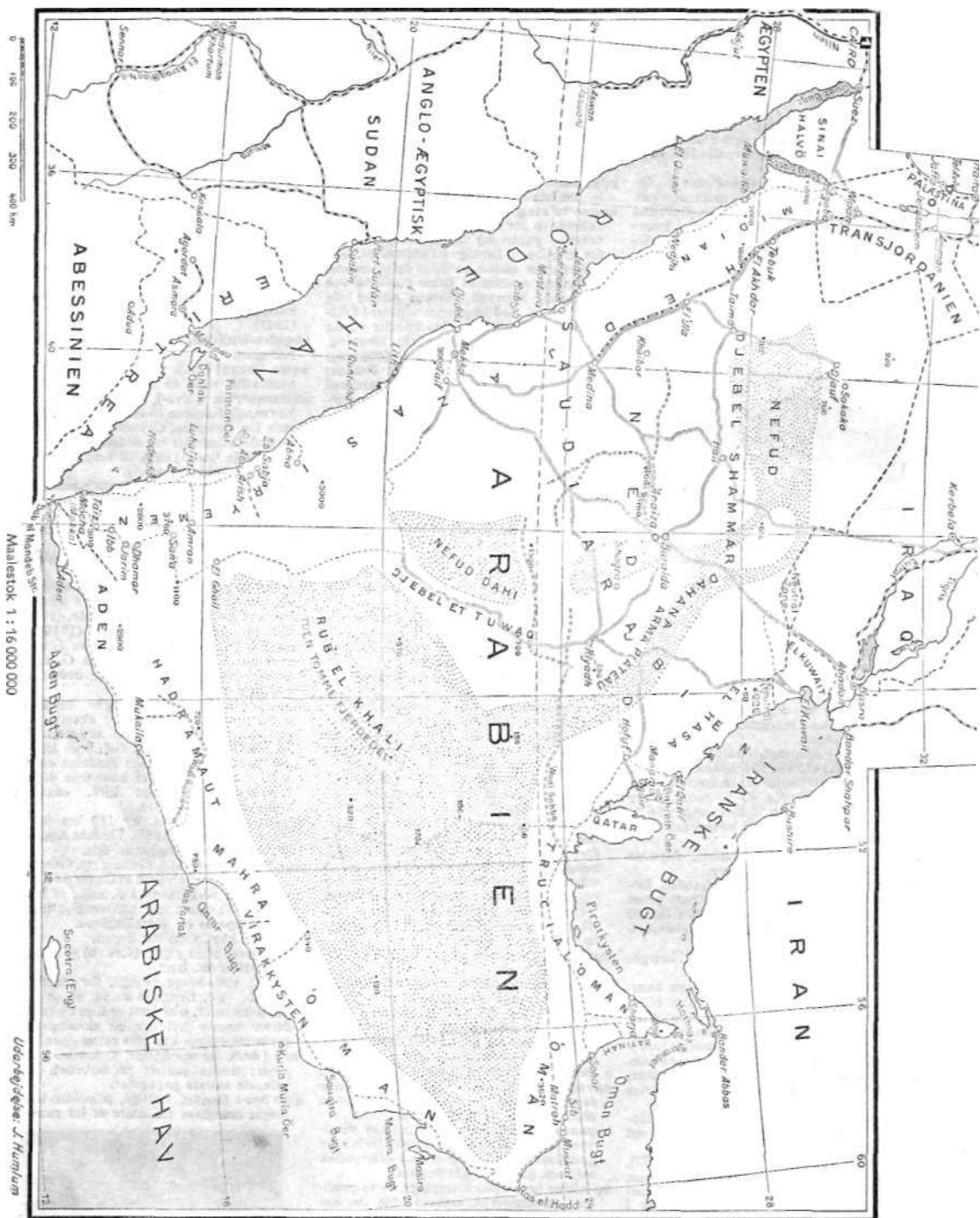
'ara (*Ara*), farveprægtige, sydamer. papegøjer; nøgne partier på hovedet, lang hale, de største papegøjer.

a'ra'bere (heste), hurtige, udholdende og meget energiske rideheste af let race. a

har bl. a. haft stor bet. for dannelsen af den eng. fuldblodshest.

a'ra'bere, hovedfolket i Arabien, tilhører den semitiske race og taler semitisk sprog. a har altid været et ekspansivt folk. Erobringskrige i 7. årh., hvis hovedfor-

mål var at udbrede islam, førte til arab. vandringer over N.-Afr. til Pyrenæerhalvøen, hvorefter arab. sprog og kultur udbredtes til disse lande (spor efter a findes stadig i Spanien, skønt de fordreves derfra i slum. af 15. årh.), ligesom arab. sprog og kultur har påvirket Ø.-Afr. ned til Zanzibar og V.-Afr. langt ned i Sudan. Lign. påvirkninger mod Ø i Irak og Iran, svagere i Indien, og ad søvejen til Indonesien. I selve Arab., såvel som i de dele af Afr., hvi; naturforhold ligner Arab.s (Atlaslandene, Sahara, Sudan) er en tve-

deling af befolkn. karakteristisk; bofaste agerbrugere med kvægavl i landsbysamfund (oaser), og nomadiserende beduiner med hjerde af kameler, får, geder og heste.

araberspring, gymn. smidighedsovelse, sidelæns vejrmølle.

ara'besk (ital. *arabesco* arabisk), arabisk-muhamed. ornamentmotive af flettede bånd og bladslang, indblandedes senere i vesteur. ornamentkunst. (III. se maureske).

A'rabia 'felix (lat: det lykkelige Arabien), gi. betegn. for Yemen.

A'rabia Pe'træa (nylat: det stenede Arabien), romernes navn på Transjordanien.

A'ra'bien, arab. *BU'ad al'Arab*, den vestligste og tørreste af de tre sydisatiske halvøer; ca. 3 mill. km², ca. 10 mill. indb. A deles polit. i de uafh. stater Saudi-A og Yemen, de af Storbritannien afh. stater Oman, Kuwait og Bahrein samt det brit. Aden. Største byer: Mekka, Medina, Mocha og Riyadh. - A er i geol. og klimatisk henseende en direkte forts. af Sahara og går mod N jævnt over i de indre dele

af Syrien og Traq. **Aeret** 1000-1300 m h. plateauand, der er højest mod V og S og som falder mod Iraqs lavland og kystlandet Hasa ved Den Persiske Bugt. Langs Rødehavskysten ligger en lav, smal kyststlette, inden for hvilken Hedjazs, Asirs og Yemens bjerge rejser sig indtil ca. 3000 m. Langs sydkysten ligger Hadhramauts bjerge, og mod 0 de indtil 3000 m høje bjerge i Oman. Det indre mod NØ hældende plateau afbrydes i det centrale område af spredte bjerggrupper (bl. a. Djabal Shammar); to store sandørkener ligger henh. mod SØ og N (Rub'al Khali og Nafud). - *Klimaet* er hedt om sommeren, men vinde fra N kan bringe frost om vinteren. Regelmæssig nedbør mangler undt. i Yemens og Omans bjerge. Buskstepper og ørkener er vidt udbredt, men i de høje bjerge mod S kan der træffes savanneagtige skove og krat med akacier, tamarisk, johannesbrødrtræ, figen og kaffe. - *Befolkningen* er muhamedanske arabere; ca. 1 mill. er nomader, resten oase- og byboere. - *Erhverv*. Agerbruget i oaserne foregår med vanding fra brønde, kilder og reservoirer el. langs wadier med høj grundvandstand. Der dyrkes hvede, majs, byg, hirse, tobak, dadler, frugttætraer o. a. I Yemens og Omans bjerge kan der dyrkes majs, kaffe, vin og indigo. I Oman dyrkes banan og i Hadhramaut kokospalmer. Uden for oaserne holdes får, geder, kameler og heste af nomaderne. Uld og huder er af stor bet. for handelen med oaserne, der til gengæld leverer dadler og korn. - *Historie*. Araberne foreblev i oldtiden uafh., delt i talrige beduinestammer og ved kysterne smærger. Under Muhamed sejrede den ny religion islam, og landet samlede. Hans efterfølgere, kaliferne, erobrede fra 633 store dele af Middelhavsområdet og Forasien, men rigets tyngdepunkt flyttedes væk fra A, hvor de uafh. stammer snart genopstod. 1517 erobredes A delvis af tyrkerne. - Mange arab. stammer bekæmpede tyrkerne, der fl. gange blev fordrevet fra Mekka. Fra ca. 1750 hævede wahabitterne uafh. stilling i Nedjd, trods ægypt. angreb under Mehemed Ali. Derimod tog Engl. Aden 1839 og gjorde efth. omliggende område t. brit. protektorat, ligesom Engl. blev faktisk ledende i sultanatet Oman. Da Tyrk. 1914 sluttede sig til Tyskl. i 1. Verdenskrig, støttede Engl. sheriffen i Mekka, Husain ibn Ali, i oprør 1916; arabernes oprør i ørkenen bidrog til Tyrk.s sammenbrud 1918, og skønt araberne skuffedes i håbet om at samle A, Palestina og Syrien, var Tyrk.s magt i A slut. Husain blev konge af Hedjaz. 1925 led Husain nederlag mod wahabitternes leder Ibn Sa'ud, der derefter bøjede Yemen (1934) og skabte en næsten samlet arab. nationalstat, som Engl. trods nogen uvilje søgte forståelse med. (Venskabstraktat 1927). Videre se de enkelte arabiske lande. (Kort se sp. 166-68).

arabiennes [-'bjan] el. *arabias*, ret groft, broget halvvrædd.

arabi'nose, $C_5H_{10}O_5$, kulhydrat (pentose). fås af arab. gummi og kirsebærgummi ved hydrolyse med fortyndede syrer. Findes i urinen ved såk. pentosuri.

A'rabi Pasha [-Ja], *Ahmed* (1838-1911), ægypt. poliit., søn af en fellah; officer. Søgte at hindre eur. indblanding. Populær som nationalistleder, bekæmp. Engl., slået 1882, i forvisning på Kypem t. 1901.

'Arabis, *kalkkarse*, slægt af korsblomstfam. Langskulpede urter med i reglen hvide kronblade. Over 100 arter fra nordl. temp. egne. I Danm. 2 arter vildtvoksende (gæsmad). Fl. arter på stenhøj.

arabiske cifre, de nu overalt anv. taltegn 0, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, som (i anden form) blev opfundet i Indien (formentlig i de første årh. e. Kr.) og ved arab.s mellemkomst indført i Eur. (1000-1200).

Arabiske Hav, bugt fra Det Indiske Ocean mod N ml. Arabien og Forindien. Fra A udgår Rødehavet og Den Persiske Bugt. A er stærkt trafikkeret; de største havnebyer er Bombay, Karachi og Aden. De største dybder, ca. 4500 m, ligger m. S.

Arabiske Liga, sammenslutning af de arab. stater Syrien, Libanon, Iraq, Transjordan., Ægypten, oprettet på pan-arab. konference i Cairo marts 1945, kort efter tiltrådte af Saudi-Arabien og Yemen. A søger at skabe fælles politik over for udenforstående magter. Gik maj 1948 i krig mod Israel; svækket ved de ringe militære resultater, Transjordanis særpolitik og Ægyptens forhold. m. Israel nytår 1949.

arabisk filosofi blomstrede 9.-15. årh. Dens hovedrepr. var al-Kindi (d.ca. 870), al-Fārābi (d. 950), Avicenna (980-1037), Avempace (d. 1138), Abubacer (d. 1185) og Averroes (1126-98). De bygger mest på Aristoteles, som de dog kun havde et unøjagtigt kendskab til, og nyplatonismen, hvis filos. forholdsvis let lod sig forene med muhamedanismens monoteisme. I naturfilos. byggede de på Hippokrates og Galenos og videreudviklede på adsk. punkter den gr. med. og mat.

arabisk gummi, d. s. s. gummi arabicum, **arabisk kunst**, se islamitisk kunst.

arabisk litteratur. Bl. de semit, folks litteraturer er den arab. den største og mest omfattende. Den klassiske Htt. går tilbage til tiden før Muhamed. Digterne besang elskoven og beduinens frie liv el. forherligede stammens bedrifter i digte, som overleveredes mundtligt fra slægt til slægt. Med muhamedanismens opståen blev Koranen, der ansås for at være Guds egne ord på hans eget sprog, det uovertrufne ideal. Grammatikerne dyrkede det arab. sprog og udarbejdede grammatikker og leksika på grundlag af Koranen og de gr. digte, som stadig holdtes i hævd og sammen med Koranen ansås for norm for korrekt arab. Det sprogl. studium skulle tjene den rette forståelse af Koranen. Derfor indtager sproglige overvejelser en stor plads i de kommentarer, som i stort tal og omfang fulgte efter Koranen. De er præget af de forsk. filologiske og teol. retningers opfattelser. De mest kendte er af Baidawi og Tabari. - Ved siden af filologien interesserede man sig også for alt, hvad der vedrørte profetens liv og islams ældste tid. Derved opstod en hel Htt., som behandlede profetens liv fra fødsel til død. Man indsamlede alle de traditioner, man kunne opsøre, om handlinger, han havde udført, el. ord, han skulle have udtalt, og man anførte hjemmelmændene til traditionerne. Værker af den art findes af Ibn Hisham, Tabari o. a. I jur.-teol. værker drøftedes den troendes pligter og adfærd under alle livets forhold. Også her var Koranen og traditionen hoveds, kilderne, hvorfra man øste.

Da Muhamed selv havde haft forståelse af islams forb. med jødedommen, blev G. T. inddraget som forhist. i fremstill. af islams oprindelse. Efterhånden som arabernes magt voksede og blev til et verdensrige, indgik landenes erobring naturligt i islams historie. De arab. historikrivere skildrede dog også de underdunvne landes befolkning, deres rel. institutioner m. m. Som regel er fremstillingerne rent annalistisk uden forsøg på at finde nogen dybere sammenhæng ml. begivenhederne. En undtagelse herfra er Ibn Khaldun. - Beslægtet med historikriverne er geograferne. Forf. til de geogr. værker er pos tmes tre, handels-mænd og andre rejsende, som af selvsyn kendte de fjerne egne i det arab. rige, ja, endog uden for dette; f. eks. giver al-Biruni indgående skildringer fra Indien. Den folkelige fortællekunst stod altid højt hos araberne og vandt også indpas i litt. Man samlede fabler, elskovsventyr, beretninger om farefulde rejser til lands og vands og om heltebedrifter. Den mest berømte af den slags samlinger er 1001 Nat, som på sin vandring fra Indien til Ægypten stadig har optaget nyt stof og fået ny kolorit.

En del af den arab. Htt. bygger på overs, fra gr. Det gælder især værker inden for mat., astron., med. og filos. Meget af den gr. Htt., som var gået tabt i Vesten, blev i middelalderen i Sp. igen fort tilbage til Eur. gnm. overs, fra arab.

arabisk matematik. Arabernes indsats i matematikken falder i 7.-11. årh. Med

de gr. værker som udgangspunkt gav de betydningsfulde bidrag især til algebraen og trigonometrien. Gnm. deres mellemkomst blev det ind. titalsystem kendt i Eur.

arabisk musik. I a deles oktaven teoretisk i 17 toner, dog på en sådan måde, at alle grundharmonier i tonearter, der har fra 2 b'er til 5 krydsr, er renere end i vort tempererede tvoltonesystem. De 17 toner danner grundlaget for 12 forsk. hovedtonearter (skalaer), kaldet makamet. Hver makamet er - Hysesom vor skala - på 7 toner, men er ydeligere karakteriseret ved sine bestemte melodiske figurer. Fra de arab. musikinstrumenter stemmer bl. a. lut.

arabisk sprog, sproghist. set det ældste af de semit, sprog, skønt de ældste sprogmindesmærker ikke når længere tilbage

Arabisk skrift.

end ca. 4. årh. e. Kr. Lydbestanden står usærligt nær, kausendelser i nominerne er bevaret, ligeledes totals-endelser i nominer og verber samt fl. modi i verberne, og syntaksen er mere kompliceret end i de øvr. semit, sprog. Ordforrådet er enormt. Skriften består af 28 konsonantegn og skrives ligesom de vestem. sprog fra højre til venstre. De 3 vokaltegn for a, i og u er opfundet senere og sættes kun, hvor det er påkrævet af h. t. meningen. Før Muhameds tid kendes a kun fra indskrifter og de gammelarab. digte. Gnm. Koranen blev Mekkadialekten ophøjet til norm for hele den klass. arab. Htt. Med islam blev a udbredt til mange af de underdunvne lande, hvor det efterhånden blev både skrift- og tale-sprog, således endnu i Iraq, Syrien, Palestina. Ægypten og store dele af N-Afr. Moderne a er betydeligt simplificeret i forhold til klass. a. både i ordforråd, morfologi og syntaks. (Alfabet, se art. skrift).

ara'bit, den til arabinoes svarende alkohol. **Aracaju** [-ka'su], hovedstad i staten Sergipe, NØ-Brasilien; ca. 60 000 indb.

'Arachis [-kis] (gr. *drakos* underjordisk bægplante), d. s. s. jordnød.

arachno'idea [-rak-] (g. *aráchnē* edderkop + *eidos* udseende) el. *spindelvævshinder*, den mellemste og tyndeste af hjerne- og rygmarvshinderne.

arachno'logi' [-rak-] (gr. *aráchnē*; lat. *aranea* edderkop + *-logi'*) el. *araneologi'*, den gren af zoologien, der beskæftiger sig med edderkopper o. a. spindlere.

A'rad, rumensk by v. floden Mures ved randen af Den Ungarske Slette. 76 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. - Ungarsk til 1920.

Ara'fa(t), bjerg 0 f. Mekka, som de muhamedanske pilgrimme besøger under valfarten.

Arafura-søen [års'fjuara], hav ml. Austr., Ny Guinea og Soendaerne.

Ara'go, *Dominique Franco* is (1786-1853), fr. fysiker. Målte lysbrydningen i luftarter og opdagede polarisationsplanets drejning.

Ara'go, *Étienne* (1802-92), fr. forf. og politiker; broder til D. F. A. Blew ved februarrevolutionen 1848 direktør for Paris' postvæsen, 1879 for Luxembourg museum; skrev digte, lystspil og melodrammer.

Ara'go, *Jacques* (1799-1855), fr. forfatter og eventyrer; broder til D. F. A. Udg. fl. kendte rejseskildringer, endv. digte, vaudeviller og romaner.

Aragon [-gan], 192 km l. biflod til Ebro; har givet navn til landskabet Aragonien. **Aragon** [-g's], *Louis* (f. 1897), fr. forf., opr. knyttet til surrealismen; har senere

skrevet socialist. romaner som *Les Cloches de Bâle* (1934); under 2. Verdenskrig en af Frankr.s store modstandsdigtere.

Ara'go'nien, sp. *Aragón*, landsdel i N-Spanien (provinserne Huesca, Teruel og Zaragoza); 47 614 km²; 1 059 000 indb. (1940). Omfatter mod N Centralpyrenæernes S-skråning, i midten Den Aragoniske Slette omkr. Ebro og mod S en del af De Iberiske Bjerge. Sletten er et steppe-land, ret godt opdyrket med byg og hvede, ved storstilet overrisling tillige majs, grønsager og sukkerroer. *Historie*. A. der i 8. årh. var under maurisk herredømme, blev kongerigt i 1035. Under krige trængtes maurerne stadig længere mod S; Zaragoza erobrede i 1118 og blev rigets hovedstad. A. forenedes 1162 med Cataloniaen, 1479 med Castilien. A. havde Eur.s ældste konstitutionelle monarki (fra 1287), som bevarede indtil 1702.

arago'nit (først fundet i Aragonien), CaCO₃ farveløst rombisk mineral m. glasglans, a-krystaller findes i ler og på malmgange, a afsættets endv. af varme kilder (oolit, ærtesten), og mange dyreskaller består af a.

Araguaia, Rio E.-g'a-], 2600 km. biflod til Rio Tocantins, Brasilien; danner grænsen ml. staterne Goiaz og Mato Grosso Pará.

Arakan Yoma [ars kån 'joms], indtil 3170 m h, bjergkæde i SV-Burma.

Ara'ki, Sadao (f. 1877), jap. general. Ivrig f. jap. ekspansion, krigsmin. 1931-33, bidrog t. angreb mod Manchuriet og brug m. Folkeforbundet. 1948 dømt til livsvarigt fængsel som krigsforbryder.

A'r'alia, slægt af vedbefam. 25 arter. A spinosa fra N-Amer. med indtil 3 m h. stamme og store sammensatte blade er prydpilante på friland, må dog tildekkkes om vinteren. Den i stue dyrkede A. (m. håndlappede blade) kaldes nu for fatsia.

A'r'al-søen el. *Aral-havet*, saltsø i Kazahstan, Sovj.; 63 270 km²; største dybde 62 m; saltindhold 10 %. Tilløb: Amu-Darja og Syr-Darja.

ara'tnæ'er, semit. folkestamme, som indvandrede til Syrien (d. gi. Aram) fra den arab. ørken i 2. årtus. f. Kr., dannede fl. småriger, det betydeligste med Damaskus som hovedstad.

ara'mæ'isk, semit. sprog, som kendes fra ca. 800 f. Kr. gnm. indskr. i Syrien. I Perserriget blev a. efter Babylons fald 538 f. Kr. det off. sprog, i hvert fald i den vestl. del af riget. På Jesu tid var a. både tale- og skriftsprog hos jøderne. Allerede dele af Esras Bog og Daniels Bog i G. T. er skrevet på a. Inden for a. skelner man ml. fl. dialekter: Bibel-a., palmyrensk, nabateisk, samaritansk, syrisk og mandæisk. I enkelte egne af Syrien, Armenien og Mesopotamien tales endnu a. dialekter.

A'r'anda, Pedro Pablo, greve (1718-99), sp. polit. Førstemin. 1766-73; fysiokratisk reformpolit., fordrev 1767 jesuitterne.

Aran Islands ['āran 'ailondz], irsk *Oileāin Arann*, ørgrube i Galway Bay, vestl. Irland.

Aranjuez [-ra^'twæM, sp. by 45 km S f. Madrid; 24 000 indb. (1940). Gartnerier for Madrid og avl af væddeløbsheste. Slot fra 16. årh.

Arany [broni], *Jdnos* (1817-82), ungarsk digter, 1860 leder af Kisfaluys Selskabet, har skrevet epos'er og ballader og var en af den ung. litt.s største sprogkunstnere.

A'ranyaka [-ja-] (sanskrit: skovbo, skovfødt), ind. rel. skrifter af samme art som Upanishaderne; indeholder mystik dyrket af eneboere.

'Ara 'pācis (lat: fredens alter), et af det rom. senat 13 f. Kr. indstiftet og i anledning af kejser Augustus' sejrige hjemkomst fra Gallien i 9 f. Kr. indviet alter på Marsmarken nær Tiberen. Disse to ceremonier og det årl. anordnede offer er fremstillet på omgivende figurfrise på indfatningsmuren. Hovedværk i augusteisk rom. klassicisme. Parthenonfrisen forbillerede. Nu genrejst nær sin opr. plads.

arapaho b'rāpsho:], prairiefolk med algonkin-sprog i staterne Colorado og Wyoming, USA.

ara'paima (A *gigas), ca. 5 m l. ferskvandsfisk; Amazonfloden.

Ara'rat, 1) udslukt vulkan i Armenien højlend i Tyrkiets østl. del nær grænsen til Sovj. og Iran; 5156 m. 2) (Ararats bjerge) i Bibelen (1.Mos. 8,4) det sted, hvor Arken strandede efter Syndfloden.

ara'riba, to træarter fra Brasilien anv. i møbelsnedkeriet.

'Ara'son, *Jon* (d. 1550), isl. biskop (i Holar) 1524-50. Digter, indkaldte efter 1530 første bogtrykker til Isl. Hævdede stor magt på Isl., bekæmpede Reformationen af alle kræfter, nægtede Christian 3. lydhed, 1550 fanget af storbonden DáOI GuSmundsson og henrettet af da. embedsmænd. Opfattet som isl. nationalhelt; roman af Gunnarsson.

'Ara'son, *Magnus* (1683-1728), isl. matematiker. Fik 1721 af Frederik 4. det hverv at opmåle og kortlægge Isl.

A'rator (6. årh. e. Kr.), kristen rom. digter; versificerede Apostelens Gerninger.

'Ara'tos (3. årh. f. Kr.), gr. astron. digter, Læredigtet *Fainomena* (om stjerneogange) overs. t. lat. af Cicero.

'Ara'tos fra Sikyon, gr. statsmand, der fra ca. 250 f. Kr. gjorde Det Acheiske Forbund til gr. stormagt.

Arau'caria (navn efter araukanerne), nålstræer fra S-Amer. Store stedsegrønne træer, leverer gavntømmer. - Koglerne har stivelsesrige, spiselige frø, især A imbricata. En art var tidl. en yndet stueplante.

ar au' ka'ner e, indianerfolk med eget sprog i Mellemlille. Kulturelt påvirket af inkafolket; agerbrug med lamaavl, pottemageri. Nu ca. 200 000.

Ara valji (eng. fe'ra-valji), indtil 1721 ro h. bjergkæde i Rājputāna, Indien.

'Arbe, ital. navn på den jugoslav. 0 Rab. Arbejderbladet. Det no. arbejderpartis hovedorgan, grl. i Oslo 1884, hed først »Vort Arbejde«, dernæst »Soc.-Dem.«, fra 1923 A, forbundet 1940-45. Oplag 1949: 59 600.

Arbejdernes faglige landsorganisa-sjon (fork. AFL), de no. fagforeningers centralorganisation, stiftet 1899. Ca. 400 000 medl.

arbejderparti, Det norske, grl. 1887, fra 1889 m. soc.dem. program. Mod unionen, opr. republikansk; for kontrol m. fremmed ka pi ta lin ves tering. Efter indførelse af alm. valgret 1898 efth. frem i Stortinget; under 1. Verdenskrig sejrede yderligtgående fløj, 1919 tilsluttet 3. Internationale, hvorefter soc.dem. fløj udtrådte 1921; 1923 forlod flertallet af a 3. Internationale, og 1927 sammensluttes de grupperne, undt. lille kommunistisk fløj. Stærkt frem v. valg 1927; ved magten et par uger 1928 (min. Hornsrud); varigt fra 1935; førte krisepolitik i delvis samarb. m. Bondepartiet. Efter min. Nygaardsvold 1935-45, afgået efter befrielsen, havde a under Gerhardsen ledelsen i samlingsreg.; fik v. valg okt. 1945 40 % af stemmerne og m. 76 mandater absolut flertal i Stortinget; derpå ren arbejderreg. under Gerhardsen.

arbejde, 1) *Jys.*, produktet af kraft og vej. Måles i kilogrammeter (kgm), erg el. joule; - 2) *elektr.*, produktet af EMK, strømstyrke og tid. Enhed: Joule-Wattsekund. Praktisk enhed: Wh el. kWh; - 3) *nationaløkon.*, anv. af menneskelig muskel- og nervekraft med det bevidste formål dir. el. indiret, at tilfredsstille et behov; - 4) *psykisk* el. *åndeligt* a er en bevidsthedsproces, der kræver anstrengelse og hvorved et bestemt resultat tilsigtes, f. eks. løsning af en mat. opgave, indlæring af et hukommelsesstof el. udformning af en kunstnerisk idé.

Arbejde Adler, Landsforeningen, grl. i Herning 1910 og i Kbh. 1911 til fremme af hjælp for arbejdsløse, især omvandede, »ikke ved almisse, men ved arbejde«.

arbejderbeskyttelse, erhvervs- og soc.polit. foranstaltn. til forebyggelse af ska-

der på arbejdernes legeme og helbred og til befordring af deres sundhed. - Industriskapitalismens genm.brud medførte fra slutn. af 18. årh. stærk forringelse af den arbejdende befolknings kår med forlængt arbejdstid (til 14, 16 evt. 18 timer dagl.), udstrakt kvinde- og børnearbejde, voksende antal bedriftsulykker m. m. Efter langvarig modstand fra arbejdsgiverne gennemførtes, først i Engl. ved love af 1819 og 1833, senere i andre industrilænde, en lovgivn. om a, i beg. oftest kun omf. børn, unge mennesker og kvinder - evt. voksne mandl. arbejdere i særlig farlige bedrifter. I nutiden er lovgivn. om a meget omfattende i de vesteur. lande, Australien, Sovj. m. fl. og omfatter foruden beskyttelse med legeml., andel, og økon. farer også positivt sundhedsbefordrende foranstaltn. - I *Dann.* indledtes a-lovgivn. 1873. Den vigtigste nugæld. lov er fabrikløven 1913, ændret og suppleret v. senere love. Staten fører gnm. Arbejds- og Fabrik tilsynet kontrol med lovens overholdelse; det stedl. tilsyn føres af kommunale maskinsmænd (landbrug samt mindre farl. bedrifter uden for dette) el. fabriksinspektører (andre bedrifter og anlæg). Fabrikloven indeh., dels generelle regler om arbejdsgiveres (samt maskinleverandørers m. fl.) pligt til at beskytte arb. mod sygdom og ulykkesfare, dels spec. regler (for alle erhverv) til beskyttelse af kvinder (efter barsel samt ved farligt arbejde), unge mennesker (højest 8 timers arbejdsdag) og industr. hjemmearbejdere. Endv. findes best. om a i love om bagerier, døgn driftsvirksomheder, dampkedler, forbud mod overarbejde, ferie med løn m. v. samt i folkeforsikningsloven (sygekasse-regler) og ulykkesforsikningsloven.

arbejderbevægelse, sammenfattende betegn. f. arbejderklassens organisatoriske udtryksformer: fagforeninger, polit. arbejderpartier og arbejderkooperation. - **Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv**, Kbh., grl. 1909. Rummer bøger, småtryk, tidsskrifter, aviser, billeder og arkivalier vedr. arbejderbevægelsens historie i *Dann.*; offentl. specialbibl.

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd, grl. 1936 af Det Kooperative Fællesforbund og De Samv. Fagforbund for uddelt, også over for statsmagten, at varetage arbejderklassens øk-n. interesser.

Arbejderbladet, 1) da. blad 1910-41; fra 1922 organ for *Dann.s* Kommunistiske Parti, til 1934 ugeblad, siden dagblad. Forbundet 1941 i henh. t. kommunistloven. Aflost (945 af Land og Folk; 2) no. dagblad. Arbejderbladet.

Arbejderen er sin løn værd, ord af Jesus, Luk. 10, 7.

arbejder for sikring, forsikr. former, der sikrer lønarbejdere imod de økon. følger af arbejdsforholdets usikkerhed; i nutiden ulykkes- og arbejdsledsedsforsikring.

arbejderhøjskoler, folkehøjskoler for arbejdere. Den første da. a grl. i Esbjerg 1910, bl.a. med Julius Bombholt og Poul Hansen (f. 1897) som forstandere. 1929 købte Arbejdernes Oplysningsforbund Roskilde højskole og gjorde den under Hj. Gammelgaards (f. 1880) ledelse til en a. Der lægges i a vægt på sociale og økon. emner og nutids-spørgsmål, der behandles gnm. foredrag, diskussioner og studiekrede.

Arbejder Idrætsforbund, Dansk (fork. *DAIF*), grl. 1929, særlig afd. under *DIF*. 1948: 18 000 medl.

Arbejdernes Andels-Boligforening (fork. *AAB*), 1) socialt boligselskab grl. 1912 af repræs. for kbh. byggefag og brugsforeninger som andelsforening m. begrænset ansvar. Pr. 1. 1. 1948 har A opf. i alt 5875 lejligh. i hovedstadsområdet; 2) tilsvær, boligselskaber i en rk. provins- og stationsbyer; størst er A. Arhus (grl. 1919; pr. 1. 1. 1948 opf. 1657 lejligh.).

Arbejdernes Bicycle Club (fork. *ABC*) [baisikl klub] (eng. *bicycle* cykel), stiftet 1894; 85 aktive medl. (1948).

Arbejdernes Idrætsklub af 1895, (fork. *AIK*), en af *Dann.s* førende atletikklubber. 1948: 325 medl.

Arbejdernes Kooperative Byggeforening A/S, socialt boligselskab grl. 1913 af soc.dem. kooperative virksomheder i Kbh. Har pr. 1. 1. 1948 opført 4302 lejligh. (i Kbh.).

Arbejdernes Landsbank A/S, grl. 1919 af fagl. og kooperative foreninger, som finansieringsinst. til arbejderbevægelsens organisationer; driver desuden bankvirksomhed udtadtil. Aktiekap. 1947 8 mill. kr.

Arbejdernes Læseselskab, folkeoplysende forening i Kbh. (grl. 1879).

Arbejdernes Oplysningsforbund (fork. AOF), stiftet 1924 på Bramsnæs' og Staunings initiativ som fællesorgan for alle de store arbejderorganisationers oplysende virksomhed. Disse bidrager økonom. og staten yder tilskud. A virker ved foredrag, kortere kurser, museumsbesøg og studiekredse.

Arbejdernes Samariter-Forbund, grl. 1933, uddanner samariter, spec. fabriks-samariter, der yder førstehjælp på arbejdspladser. Udlåner vandrensge (6-700) med spædbørnsudstyr til ubemidlede el. enligstillede mødre. A organiserer samaritervagt på sportspladser, bade-strande og ved folkemøder, opretter ferie-hjem for mødre med småbørn, for svagbørnsklasser samt hjem for tilskadede kommune arbejdere. A omfatter 9 kredse m. 163 afd., ialt 16 000 medl. (1948).

arbejderpartiet, da. for 1) Det norske arbejderparti, 2) Labour Party.

arbejderråd el. *sovjetter*, revolutionære magtorganer, især opstået - oftest spontant - under revolutionerne efter 1. Verdenskrig i Rusk, Tyskl., Østr. og Ungarn og i Kina efter 1928. a bygger i første række på arbejderne i de enkelte virksomheder (uanset parti- el. fagforenings-medlemskab) og optræder som regel ved siden af tilsv. soldaterråd. Organisatorisk erafgrænset m. aog bedriftsråd flydende.

arbejdsafstand el. *tydelig synsvidde*, den nærmeste afstand, hvori et normalt øje kan iagttage en genstand i længere tid uden at trættes. Regnes sædvl. til 25 cm.

arbejdsanstalt, kommunal anstalt m. forsørgelses afd. og sygestuer, hvor kommunalbestyrelsen kan indsette alimenter, forsømmelige forsørgere, subsistensløse o. l.

arbejdsanvisning, medvirken ved at tilvejebringe forb. ml. arbejdsøgende og arbejdsgivere. I 19. årh. opstod privat a. til dels spekulationsmæssig. Senere optog fagforeningerne a for deres medl., og i den nyeste tid er oprettet statsstøttede, offentl. a-kontorer, i Danm. fra 1913. If. lov af 1937 om a m. m. ledes hvert kontor af en bestyrelse af arb. og arb.givere med en formand uden for parterne; dets a skal være vederlagsfri, upartisk og omfatter al slags arbejder; kontorene sorterer under Arbejdsdirektoratet. I begrænset omfang er desuden private, offentl. kontrollerede a-kontorer tilladt.

arbejdsanvisning, dansk-ty sk. Efter besættelsen af Danm. 1940 krævede tyskerne da. arbejdskraft til Tyskl. som forudsætning, for kullerleverancer til Danm. Fra maj 1940 oprettedes ty. a-kontorer; fra da. side tilloides antagelse af 6000, senere efth. forhøjet til 30 000 arbejdere, forudsat at antagelsen var frivillig. I alt var godt 110 000 da. arbejdere i Tyskl., dog ikke over 30 000 ad gangen; ved kapitulationen var kun et par tusind i Tyskl. For ikke at øge den alt for store pengerigelighed i Danm. søgte da. myndigheder at hindre forsendelse af over-skudsfortjeneste ud over rimelige grænser til Danm., men modvirkedes af tyskerne ved forskudsbetalingen til de på-rørende i strid m. aftalerne.

arbejdsbørs, *ft.bourse d'utavail*, i Frankr. og Belgien fra slutn. af 19. årh. fagforeningernes fælles lokale organ, som driver arbejdsanvisning, yder understøttelser til medl., leder strejker og driver oplysnings-virksomhed.

Arbejdernes, institution, oprettet 1933 af foreningen Dansk Arbejde, for at til-vejebriinge kontakt ml. patentudtagere m. m. og fabrikanter; fungerer som bytte-central m. h. t. råmaterialer osv.

arbejdsdeling, *DbioL*, betegner inden for et samfund el. flercellet individ, at særlige individer el. organer el. celler varetager forsk. opgaver; - 2) *socialøkon.*, opdeling af arbejde ml. fl. led el. personer. Hovedformerne i nutiden: a) internat, a. b) opdeling af samfundsproduktionen ml. erhverv (landbrug, industri osv.), c) opdel. af hver erhvervsgræn i specialbedrifter, d) udspesialisering af prod. inden for hver bedrift i enkeltprocesser (teknisk a). - a, som er forudsætning for varebytte, er stadig vokset gnm. tiden, især i forb. m. byernes opvækst og industriens gennem-brud. Gnm. tidsbesparelser og mere effektiv udnyttelse af produktionsmidler har a været en hovedbetingelse for den nyere tids vældige prod.fo røge lse. For den enkelte arbejder kan vidtreven a - især i stærkt rationaliseret privatbedrift - indebære væs. fys. og psyk. ulemper.

arbejdsdia'gram', grafisk fremstilling af et arbejdsforløb, som oplyser om det samlede arbejdes varighed og angiver tidspunkter for de enkelte afsnits udførelse, evt. også materialmængder, arbejderantal el. kraftforbrug, a kan være en rapport om et udført arbejde el. en forudberegning af et arbejde, der skal udføres.

Arbejdsdirektoratet, oprettet 1921, admin. under ledelse af arbejdsdirektøren stats tilsyn m. arbejdsanvisn. og arbejdsøshedsforsikr. Sorterer under Arbejdsmin.

arbejdsfordeling, nedsættelse af arbejdstiden som foranstalt. mod arbejdsløshed. Anv. under 2. Verdenskrig i Danm.; som delvis kompensation for løn-tabet modtog arbejderne en a-godtgørelse, opr. tilvejebragt gnm. særl. lønskat.

Arbejdsfront, Tysk, nationalsocialistisk organisation af arbejdsgivere og arbejder til regulering af deres indbyrdes forhold og forsikring af arbejderne. Oprettet 1933. Skulle træde i st. f. de opløste fagforeninger, sikre mod modstand fra arbejderne. Leder: Robert Ley.

arbejdsgiver, besidder af produktionsmidler (drittsherre), som køber og anv. fremmed arb.kraft i sin erhvervsvirksomhed.

arbejdsgiverforening, sammenslutn. af arbejdsgivere til varetagelse af deres interesser over for arbejderne, a opstod i slutn. af 19. årh. som modvægt mod de da udviklede fagforeninger. Sammenslutn. af a fra enkelte fag el. områder til lands-organisationer skete gennemgående sent; i Danm. dog allerede 1898 (s. å. som De Samv. Fagforb.); de første a var dannet 1885. Foruden opgaver i forb. med arbejdsforholdene, især afslutn. af kollektive overensk. med fagforeninger el. -forbund, samt under arbejds konflikter, har a mange steder fået andre opgaver, i Danm. således ved den lovligtige ulysesforsikr. for arbejderne samt ved arbejds-giversynspunkters repræs. i lovgivn. udvalg o. l. Dansk A, som har stærkt centraliseret myndighed, havde i l. 1. 1948 22 608 medl., fordelt på 247 foreninger og 306 enkeltvirksomheder, der tiis. beskæftigede ca. 290 000 arb.

arbejdshastighed el. *effekt*, arbejde pr. sek. Måles i kgm/sec, erg/sec, hestekraft el. **Watt**.

arbejdshjem, institution bestemt til logi og evt. forplejning mod arbejde - helt el. delvis - for rejsende arbejdsøgende og hjemløse. I Kbh. 4 a m. 100 pladser.

arbejdshus (indf. v. straffeloven af 1930) anv. over for forbydere, der f. eks. f. gentagen berigelsesforbyrdelse, betleri, løsgængeri o. a. har gjort sig skyldig til fængselsstraf. Anbringelses tiden er fra 1 til 5 år, og afgørelse om evt. løsladelse træffes af fængselsnævnet, a anv. især, hvor forbyrdelsen er udslag af hang til lediggang og uordnet levevis, og sikkerhedsforvaring ikke skønnes påkrævet. Statens a for mænd findes ved Sønder Omme.

arbejdshygiejne, d. s. s. erhvervshygiejne.

arbejdskoloni, privat institution, der i velgørende øjemed søger at vænne arbejdssky arbejdere til regelm. arbejde

og rolig livsførelse, a skal være knyttet til et isoleret beligg. landbrug og være forsynet med værksteder; det kan godkendes af Socialmin.og evt.få statsstøtte.

arbejdskonflikt, stridighed ml. arbejdere og arbejdsgivere om vilkårene for arbejdsforholdet. Arbejdernes våben var opr. strejke, sabotage, boykott m. m., arbejdsgivers lockout samt statsmagtens magtmidler. Efter at begge parter havde dannet landsomfattende hovedorganisationer (i Norden omkr. 1900), samledes a især om afslutn. af kollektive arbejdsoverenskomster; de udskiltes fra den egl. polit. kamp, og der udvikle-des efterh. en arbejdsret m. regler om behandl. af a. Således sknedes ml. rets-konflikter og interessekonfl., og der ud-formedes regler for mægling og voldgift til undgåelse af strejker og lockouter, i Danm. bl. a. ved septemberforliget 1899, ved »Norm for Regler for Behandl. af Faglig Strid« 1908 (udbygget 1936), lo-vene 1910 om den faste voldgiftsret, senest ændret 1939, og mægling (for-ligingsmandsloven), senest ændret 1945. Desuden har i de senere år bl. a. i Danm. statsmagten grebet ind i større konflikter ved at opbyøje et forkastet mæglingsfor-slag til lov.

arbejdskontrakt, aftale om et arbejdsforhold, a omfatter arbejdslejekontr., der forpligter til best. arbejdsydelse, og værkslejekontr., der forpligter til et best. arbejdsresultat. I en række lande findes spec. lovgivn. om a i alm., i Danm. kun på særl. områder, a har i nutiden oftest form af kollektive arbejdsoverenskomster.

arbejdskort, 1942-45 legitimation i Danm. for alle lønmodtagere over 18 år (undt. tjenestemænd m. fl.) ved evt. modt. af offentl. understøttelse, især arbejdsloshedsunderst. a skulde afleveres til og opbevares af arb.giveren indtil beskæftigelsesens ophør, hvorefter det skulle ombyttes med et nyt (blankt).

arbejdslejr, strafform, anv. især over for polit. fanger, der under strengt opsyn beskæftiges ved hårdt, legemligt arb. (vej-, mine-, stenbrudsarb. m. v.). Indfomes ofte på ubest. tid el. livstid, a findes F. elders i Sovj., hvor ophold i a regnes for milere straf end fængsel, og i Tyskl., hvor nazisterne tvang modstandere og jøder til at arbejde sig til døde i a, medens a efter kapitulationen 1945 af de Allierede anv. over for ty. krigsforbydere.

arbejdslinie, en kurve, der viser sammen-hængen ml. spændinger og formændringer i et legeme, der deformeres. Efter på-virkningens art sknedes ml. træk-, tryk- og bøjjings-a. Sejge stoffer har en lang, sprøde en kort a.

arbejdsløn, betaling for arbejdskraft, særl. drittsherrers betaling til lønarbejdere; i videre forstand også indtægt af arb. for egen regning, a er den vigtigste indtægtskilde, idet størstedelen af be-folk. skaffer sig udkommet ved at arbejde for personer, der råder over pro-duktionsmidler, a beregnes enten efter arbejdstiden (timeløn, ugeløn osv.) el. efter det udførte arbejde (akkordløn). Den fastsættes i moderne kapitalist. samf. i alm. gnm. kollektive overens-komster ml. arbejder- og arbejdsgiveror-ganisationer; i 20. årh. dog ofte under statsindgreb. Man skelner ml. normalløn-princippet, hvor overensk. fastsætter en bestemt løn ens for alle, og minimalløn-princ, hvor den alene fastlægger under-grænsen for a. Under og efter 1. og 2. Verdenskrig har a været reguleret efter pristol for gnm. stign. i pengeløn (nomi-nalløn) at modvirke det fald i reel løn, som prinsniveaets stigning betød.

arbejdsløshed, lønmodtageres ikke-beskæftigelse p. gr. af svigtende efterspørg-sel af arbejdskraft. Ud over en vis minimal skifte-a (friktions-a) skelner man ml. 1) *sæson-a*, vekslende m. års-tidene og især bestemt af klimaet, 2) *konjunktur-a*, 3) *rationaliserings-a*, fremkaldt v. indførelse af arbejdsbespa-rende maskiner el. prod.metoder og 4) *struktur-a*, hvor en masse-a bliver kronisk, a som samfundsproblem er opstået med den kapitalistiske prod.form og var

Acacia

Acacia [a'kasia] (lat. fra gr.), trop. træ af mimosefaro. Blade dofabeltinnede; hos visse arter udvikles dog kun bladstilkene, der så bliver bladagtige (fyllodier). 500 arter, især afr. og austr. Asenegal o. a. lev. gummi arabicum, andre giver garves tofter og tømmer.

Acaciagren med de tætte blomsterhoveder og de langagtige bælg.

Académie Des Beaux-Arts [-mi de bo:za:ri] (fr: de skønne kunsters akademi), fr. kunsthøgskole. Grl. i Paris ved sammenslutning af »Acad. de Sculpture et de Peinture«, grl. af Mazarin 1648, og »Acad. d'Archi tee ture«, grl. 1671 af Colbert. Fra 1795 under Institut de France.

Académie Francaise [-'mifra'sæiz], fr. kulturinstitut, grl. 1635 af Richelieu. Skal våge over det fr. sprogs renhed, især ved at udg. en stor ordbog; har 40 medl. (de 40 udødelige), valgt ml. berømte forf. og sprogmænd. A hører til Institut de France.

A'canthus [-tus] (gr. *diantha* torn), plante-slægt fra Middelhavslandene m. mere el. mindre indpærte, tornet-takkede blade. Ofte haveklæmmer.

acanthus, karakteristisk bladornamentik, skabt for 400 f. Kr. af grækerne, aldrig helt naturalistisk, men måske alligevel inspireret af middelhavsplanten A. Senere anv. i skiftende udformning, i omtr. alle eur. stilarter indtil nutiden (ill. se også korinthisk stil).

a cap'pella (ital.: i kapelstil), mus., flerstemmig sang uden instrumentaldelsagelse.

a capriccio [ka'prijot] (ital.), mus., efter bagris.

accelerando [atjele'rando], (ital.), mus., med tiltagende hurtighed.

acceleration [-ks] (lat. *celer* hurtig), hastighedsforandring pr. sec ved et legemes bevægelse under påvirkning af kræfter, a er proportional med kraften.

accent (fr. af *ad* + lat. *cantus* sang) [ak'sær?], 1) det for hvert sprog og hver dialekt karakteristiske tonefald. - 2) [ak'særnt], også stavet *accent*, fremhævelse af en bestemt stavelse i et ord, enten, som f. eks. på da., ved forhøjet luftpres og tydeligere artikulation (tryk-akkent), el. ved forandring i tone-højden (musikalsk accent), el. ved begge dele, som f. eks. på sv. - 3) [ak'særnt'], akcenttegn. spec. ' (a'kut, fr. *accent aigu* [ak'sate'gy]), ' (gravis, fr. a grave [gra:v]), ' (circumflex, fr. a *circumflexe* [sirk's-fæks]), -4) [ak'særnt'], mus., tegnet >, kræver en dynamisk fremhævelse af en tone.

accept [ak'særpt] (lat. *acceptio* modtagelse), 1) antagende svar på tilbud; 2) trossatens navnetegnning på en trosseret veksels forside, hvorved han forpligter sig til at betale vekslen; accept'tan't: den, der accepterer en trosseret veksel.

accept'abel [-ks] (lat. *accipere* modtage), hvad der kan godkendes; accept'te're, godkende, gå ind på.

accession [-ks] (lat.), tilkomst, tilvækst. I folkeretten 1) naturlig tilvækst til en stats landområde, f. eks. ved dannelse af en ny ø; 2) en stats tiltræden af en traktat ml. andre magter (kaldes også adhæsjon).

accessionskatalog, fortegn. over et bibl. tilvækst. I Danm. også titlen på den af Det Kgl. Bibl. årligt udg. fortegn, over udenlandsk lin., anskaffet af statens offentl. biblioteker.

accessit [-k's] (lat: (han) haf nærmet sig (målet)), 2. præmie for en prisafhandling.

access'orisk [-ks] (lat. *accedere* komme til), som følger med el. hører med til ho-

*

vedsagen; bi-, tilleggs-; a kaldes f. eks. mineraler, der kun forekommer i små mængder i en bjergart.

acci'den's [-ks] (lat. *accidens* noget tilfældigt), en uvæsentlig, tilfældig (ikke-nødvendig) egenskab ved en genstand. Mods. essens.

acciden'ser, indtægter for lejlighedsvisse kirk. handlinger.

acciden'stryk, i bogtryk alt arbejde, som ikke kan henføres under avis- og bogsats, f. eks. kort, brevpapir, reklametryksager m. m.

acciden'ta'lia [-ks] (lat.: tilfældige ting), i jur. sprog sådanne bestemmelser i en kontrakt, som ikke udgør nogen nødvendig el. naturlig bestanddel af kontrakten.

accise [ak'si:sa] (fr.), afgift som fandtes i Danm. fra slutn. af middelalderen i form af såvel told som indenrigsk afgift på ol, vin o. a. forbrugsvarer, senere som havneafg. ved søværts indførsel; afskaffet i slutn. af 19. årh.

accouchement [akuj'ma] (fr.). fødsels-hjælp.

accouchør [aku'jør] (fr.), fødselshjælper. Accra [ak'ra:], hovedstad og havneby i Guldskystkolonien (brit.); 75 000 indb. (1940). Udfører kakao.

Accrington [æk'ri:ntan], by i Engl., NNW f. Manchester, 39 000 indb. (1947). Jernbaneknudepunkt. Maskin-, bomulds- og kemikalieindustri.

Acedion [asedi'ko:n], acetyldihydroko-deinon, syntetisk, hostestillende lægemiddel.

'Acer [-s] bot., lat. navn for slægten løn. ace'tal'li's- (acetum — a/dehyd), kem. forb. dannet af et molekyle aldehyd og 2 molekyl alkohol under fraspaltning af et molekyle vand. En halvætal er en tilsvarende forb., hvori det ene alkoholmolekyle er erstattet af et molekyle vand. ace'taldehyd' d [-s-], CH₃CHO, flygtig vædske, kp. 21°, det til ætylalkohol svarende aldehyd. Dannes i ringe mængde ved alkohol gæringen, hvor a udgør et medlem ved alkoholdannelsen.

aceta'mid' [-s] (acetum — amid), eddikesyrens amid.

ace'tanilid' [-s] (acetum — anilid), eddikesyre's anilid, CH₃CO-NHC₆H₅; går i handelen som feberstillende middel under navnet antifebrin.

ace'tat' [-s] (lat: acetum eddike), salt af eddikesyre.

acetatsilke, kunstsilke, der består af celluloseacetat, der efter en hydrolyseproces opløses i acetone og tørspindes. d. v. s. massen føres gnm. en bruse med relativt store åbninger ned i en cylinder mod en varm luftstrøm, hvorved acetonen fordamper, a ligner silke og kan farves m. spec. farvestoffer.

ace'teddikesyre [-s-], CH₃COCH₂COOH, optræder i sukkersygepatienters urin, a selv er ret ubestændig i modsætning til estere af den. Åtylesteren har stor bet. i den kem. industri.

ace'tkarboma'l [-se] (acetum + carbomal), syntetisk bromholdigt sovemiddel.

aceto'me'ter' [-s] (acetum — meter), apparat til bestemmelse af eddikesyre i eddike.

aceto'nbrand'rør [-s-], d. s. s. langtid'sbrand'rør.

ace'tone' [s-] (acetum/-keton), CH₃COH₅, farveløs, flygtig, brændbar vædske, kp. 56,6°, kan blandes med vand. Fremstilles på forsk. måder, bl. a. ved gæring, teknisk ved katalytisk spaltning af eddikesyre el. af propylen over isopropylalkohol, a anv. især som opløsningsmiddel f. eks. for lakker og harpikser, samt for acetylen.

acetonu'ri' [-s-J (acetone + uri), forøget forekomst af acetone i urinen; skyldes en mangelfuld nedbrydning af fedtstofferne i organismen (sukkersyge) og udskillelse af disse delvis nedbrudte stoffer (acetone, diacetylsyre).

a eet'o'næ' miske brækninger [ase-], stofskiftelidende hos børn, præget af perioder med svære vedholdende opkastninger, under hvilke der udskilles store mængder acetone og diacetylsyre, acetum [-'se:-] (lat.), eddike.

Achilleus

ace'tyl' [-s-] (af acetum), radikal CH₃CO- (fra eddikesyre CH₃COOH), acetylcellulose, d. s. s. celluloseacetat. acety'le'n [-s-], C₂H₃, farveløs luftart, i ren tilstand lugtfri, men i alm. har a på gr. af forureninger en lide lugt. Fremstilles ved indvirkning af vand på calciumkarbid, a er eksplosiv, især i komprimeret tilstand, hvorfor den, når den opbevares på bombe under tryk, er opløst i acetone, der er opslugt på kiselgur. Anv. især til autogensevnsning, samt i visse tilf. til belysning, hvor stor lysstyrke skal opnås på isolerede steder (fyr, lysbøjer m. m.).

acetylen'er el. al'ky'ner, alifatiske kulbrinter af formlen C_nH_{n-2}. Indeholder en tredobbel binding. Den simpleste af a er acetylen: C^H₂C^H = CH.

acetylen'gasværker består af en generator, en lukket beholder, hvori acetylen fremstilles ved at dosere calciumkarbid i en el. vand til calciumkarbid; i større anlæg til fremst. af acetylenindisousgas findes en renseanlæg, en gasbeholder, samt kompressorer til påfyldning af stålflasker (indeholdende en porøs masse og acetone som opløsningsmiddel for acetylen).

acety'le'ring [-s-], kem. proces, ved hvilken acetylgrupper indføres i stoffers molekyl'er, a foretages alm. ved behandling med acetylklorid CH₃COCl el. med eddikesyreanhydrid.

acetylklorid [-s-], CH₃COCl, eddikesyre's klorid. Anv. til acetyleringer.

acetyl'ko'li'n [-s-] (acetyl + gr. *cholē* galde), fysiol. vigtig stof, der bl. a. stimulerer muskelcellerne til kontraktion, a frigøres ved nerverenderne i det parasympatiske nervesystem ved irritation af nerverne.

acetylsalicylsyre, C₆H₄(COOH)O'CO-CH₃, den aktive bestanddel i forsk. smerte- og feberstillende midler såsom Aspirin, Albyl, Magnyl m. fl.

Ach [a:], Narziss (f. 1871), ty. psykolog af wiirzburgerkolon. Indførte begrebet: determinerende tendens.

Achad Ha'am (hebr.: en affolket), pseudonym for Asher Ginsberg (1856-1927), jød. forf., skrev på hebr.; ivrig forkæmper for kulturzionismen. Hans samlede afhandl. udkom under titlen *Al Paraschat Derachim* (På Skillevejen) (1895).

Achaia [a'fæja:], gr. prov. på N-Peloponnes; 2956 km²; 213 000 indb. (1938). Hovedstad: Patræi.

Acholdos [asre'bos], 1) (gr. folkesprog *Asproptomatos*) næststørste flod i Grækenland; fra Pindos til Det Ioniske Hav; 223 km l.; 2) [a'ksloos], i gr. rel. en flod; gud, personifikation af 1); fremstillet som et fantasivæsen med tyrekrø og menneskehoved med tyrehorn.

Achen J'a'kan, Georg (1860-1912), da. maler; især portrætmaler. På kunstmus. portræt af *Kunsterens Moder* (1890).

Achenbach [afsn'ba:], Andreas (1815-1910), ty. maler. Virksom i Diisseldorf. Marine- og kystbilleder. Broderen Oswald A. (1827-1905) har malet ital. landskaber.

Acher'nar [-k-], stjernen o. i Eridanus. Acheron ['øke-] (gr. *A'chéron*), flod i Epirus (Grækenl.). Igr. mytol. den flod i Underverden, hvorover Charon færger de døde.

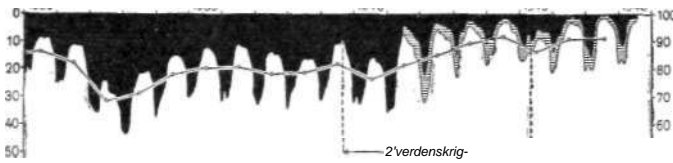
Acheson I'at'Siss], Dean Gooderham (f. 1893), USA-diplomat. Sagfører; Demokrat, knyttet til reg. 1933 og fra 1939, gik ind i hjælp til Engl. vicedenrigs-min. febr. 1941-maj 1947, jan. 1949 udenrigsmin. efter Marshall.

Acheuléen [aføle'æij], kultur i ældre stenalder; opkaldt efter fundstedet for fl. bopladser Saint-Acheul, dept. Somme, Fr. A tilhører slutn. af næstsidste mellemistid og 3. is tid's periode.

å cheval [a'val] (fr.), til hest. Achil'lea [-ki-] (lat.), røllike.

achilleslennen (efter den gr. helt *Achilles*), legemets stærkeste sene, forbinder lægmuskulaturen med hælbænet.

Achilleus, da. [a'ki'ju:s] (gr. *Achilles*, lat. *A'cilles*), gr. sagnhelt. For at opnå usår-lighed blev han af sin moder Thetis badet i Styx; hun holdt ham i hælen, som derfor blev det eneste sårbare punkt.

H betegner den officielle arbejdsløshedsprocent (læses til venstre/

LJ betegner beskæftigelsesprocent (læses til højre)

tS betegner „betinget arbejdssøgende“ (efter statistikkens omlægning Jufil'1941 f

~betæner årgennemsnit for beskæftigelse flæses til højre)

og for samlet arbejdsløshed (læses t/1 venstre)

1930 31 32 33 34 1933 36 37 33 39 19W 41 42 43 44 1945 45 47 48

Arbejdsløsheden i Danmark 1930-48.

f. eks. det dominerende økon. problem i 1930'erne. Som middel mod følgerne af a organiserede fagforeninger fra slutn. af 19. årh. a-forsikring. I 20. årh. blev en beskæftigelseslovgivn. til nedbringelse af den voksende a. nød. (offentl. arbejder, støtte til pr vate arbejder, ekspansiv finanspolit.), da a ikke blot direkte rammer store befolkningslag, men tillige ved disses for brugs indskrænkning mindsker efterspørgslen efter varer og derved fremkalder el. skærper økon. depressioner.

Arbejdsløshedens Bekæmpelse, Landsforeningen til (fork. LAB), grl. 1939; formål: at organisere private foranstaltn. mod arbejdsløsh. (spil din dsarnl., vægttjeneste m. m.).

Arbejdsløshedsfonden, da. fond, grl. 1921, hvis midler, som tilvejebringes v. bidrag fra arb.givere og statstilskud, anv. til tilskud til vanskelig. stillede fortsættelses- og arbejdsløsheds-kasser t. nødhjælpsarb., kursus f. arbejdsløse m. m.

arbejdsløshedsforsikring, forsikr. mod indtægtsstab under uforskyldt arbejdsløshed. Bygger i Danm. på frivilligt medl.skab i de anerk. arbejdsløsheds-kasser, som modtager offentl. tilskud. Første lov af 1907, nugæld., af 1932 m. ændringer, sidst 1947. Gnm. støtten fra det offentl. er a blevet en kombination af egj. forsikring og social forsorg. For den offentl. støttes udformning blev især det sæk. genterssystem af bet. (indført 1901 i d. belg. by Gent), hvorefter det offentl. yder fagforeningernes arbejdsløsheds-kasser et tilskud på en vis procent af medlemmernes kontingentbidrag, mens kasserne selv administrerer a og fører kontrollen med de understøttede.

arbejdsløsheds-kasse, arbejdsløshedsforsikring omfattende lønarbejdere inden for bestemt fagområde. I Danm. fra ca. 1877 og i nøje tilknytning til de pågæld. fagforbund (samme medlemskreds og oftest samme ledelse). Offentl. anerk. tilskud og kontrol (gnm. Arbejdsdirektoratet) fra 1907. For anerk. kræves 100 medl., vedtægter efter lovens regler og opfyldelse af tilsynets henvisninger. Som medl. kan optages enhver ml. 18 og 60 år, der er knyttet til vedk. fag og bor i det påg. område- Staten yder ordinært et efter arbejdslønnen i det pågæld. fagområde varierende tilskud (fra 15 til 90 % af de samlede medlemsbidrag), der forøges ved stor ledighed. Staten får ca. Va refunderet af kommunerne. Hjælpen kan ydes som dagpenge, børne tillæg, huslejhjælp, rejsehjælp m. v. Den må ikke overstige visse satser, tijs. ikke $\frac{2}{3}$ (for forsorgere med børn) el. $\frac{1}{3}$ (andre) af den gnmstl. arbejdsfortjeneste i vedk. faggruppe. Retten til hjælp er tidsbe-grænset, fortsat hjælp kan evt. ydes af den til a knyttede fortsættelseskasse. 1947 fandtes 66 a med 578 000 medl. 1946-47 var udgifterne, ekskl. fortsættelseskasserne, 137 ml II kr., statstilskudet (inkl. ekstraord.) 73 mill. kr.

arbejdsløshedsstatistik, periodiske opgørelser over antallet af arbejdsløse især bl. organiserede arbejdere. Hovedtallet i a er den brøkdæl (arbejdsløshedsprocenten) af samtl. organis. arb., der på en given dag er uden beskæftigelse. (Arbejdsløshedsprocenterne er fra 1941 ikke

sammenlignelige med tallene fra tidl. år, da der er benyttet en ny opgørelsesmetode).

Arbejdsmandsforbund, Dansk, grl. 1896, omf. ufaglærte mandl. arbejdere. Største da. fagforb. (uh. 1947 239000 medl.).

Arbejdsministeriet, 1942-45 samt fra 1947 udskilt fra Socialmin., admin. lovgivn. om beskæftigelse og arbejdsforhold. Under A hører bl. a. Beskæftigelsescentralen, Arbejdsdirekt. tora te t, Forligsins t. og Statens Udvaend.kontor.

Arbejds- og Fabriktilsynet, Direktoratet for, grl. 1873, der sorterer under Socialministeriet, administrerer de love og forordninger, der gælder for arbejdet i fabrikker o. lign. Desuden føres tilsyn med dampkedler, elevatorer m. m.

Arbejds- og Forligsnævnet, da. navn, bestod 1940-45 t. afgørelse af forelagte spørgsm. vedr. overenskomstmæssige (og evt. andre) løn- og arbejdsforh. m. v. Bestod af 3 medl. indstillet af Dansk Arbejdsgiverforening, 3 indst. af De samvirkende Fagforbund samt 3 kgl. udm. medl. uden for parterne. Disse sidste udgjorde formandskabet, som traf afgørelse, når enighed ikke kunne opnås i del saml. nævn. A, som var den første da. systemat. tvungne voldgift, blev bestemmende over lønpolitikken i krigsårene gnm. sine afgørelser af dyrtidstillæggenes højde. I A-s funktionstid var forligsinstitutionen sat ud af kraft, og strejker og lockouter i alm. forbudt.

Arbejds- og Socialministeriet, 1940-42 og 1945-47 betegn. for det min. (tidl. Socialmin.), som admin. social- og beskæftigelseslovgivn. m. m. 1942-45 og fra 1947 delt i Arb.min. og Soc.min.

arbejdsoverenskomst, kollektiv aftale ml. en arbejdsgiver el. arbejds-giverforening og en arbejderorganisation (fagforening, fagforbund) vedr. de nærmere betingelser for ydelse af et arbejde, hvorved arbejderen stiller sig i et underordnedsforhold til arbejdskøberen (»arbejdsgiveren«), a omfatter arbejdslo, arbejdstid, afskedigelse, behandling, af arbejds-konflikter m. m. a er betinget af, at arbejderen frit råder over sin person, men ikke besidder de produktionsmidler, hvortil hans arbejdskraft kan anv., og af, at arbejdsgiveren ikke har underholdningspligt (som f. eks. i middelalderen) over for arbejderen, men frit kan ansætte og afskedige ham på vilkår, der ikke er fastslået i faste lavsvedtægter el. I. a kan omfatte et helt land, et lokalt område el. en enkelt virksomhed, a-s indhold begrænses siden slutn. af 19. årh. i stig. grad v. statsmagtens indgreb gnm. love, mæglings- og voldgiftsmyndigheder m. v. el. af generelle bestm. i hovedoverenskomster, som i Danm. »septemberforliget« af 1899. Omvendt kan de suppleres v. individuelle sær aftaler inden for a-s rammer (akkordprisindekter, personl. løntillæg osv.). 1936 cnedes de da. hovedorganis. om generelle regler for overenskomstforhandling.

arbejdsråd el. **arbejdskammer**, statslig, oftest konsultativt institution t. afgørelse af principielle spørgsm. om arbejdsret og arbejderlovgivn. a er i Danm. oprettet 1901 og består af 8 af socialmin. udnævnte medl., hvoraf 3 arb. og 3 arb.givere.

arbejdsskole, skole, der lægger vægten på elevernes selvstændige tilegnelse og bearb. af undervisningsstoffet gnm. arbejdsopgaver, læsestue, laboratorier, ekskursjoner m. m.

arbejdsspor, midlertidigt spor til transportopgaver, f. eks. ved større jordarbejder.

arbejdsstudier, systematiske, på videnskab, grundlag udførte undersøgelser af måden, hvorpå et arbejde udføres, for at finde de enklateste, mindst tidkrævende metoder og de bedste hjælpemidler, samt for at konstatere den til arbejdet udførelse nød. tid, med henblik på arbejdet planlægning, fastsættelse af akkorder m. v. a bygger på de af den arner, ingeniør F. W. Taylor (1856-1915) udarb. systemer og er af stor bet. f. produktions effektivisering i moderne (storind-) industri.

arbejdsstuer, ældre betegn. for fritids-hjem.

arbejdstekniske ungdomsskoler, kostskoler f. unge arbejdsløse, hvor disse gnm. lønnet arbejde i forb. m. undervisn. dygtiggøres fagl. og alment. Afløste 1947 ungdomsskolerne.

Arbejdsteknisk Skole, da. landsinstitution, oprettet 1940 af Dansk Arbejdsmandsforbund, Arbejdsgiverforeningen, LAB og Teknologisk Institut for tekn. uddannelse af ufaglærte. A findes nu i en lang række byer.

arbejdsterapi, d.s.s. beskæftigelsesterapi. **arbejdstid**, Medens a i middelalderens håndværk i alm. var af moderat omfang (S timer daglig el. mindre), øgedes den stærkt under industrialismens gennem-brud i 18. og 19. årh., oftest til 14-16 (evt. 18) timer dagl. Opdagelsen af, at dette på længere sigt forringede el. ødelagde arbejdskraften, førte til nedsættelse af a. Senere optog arbejderbevægelsen kampen herfor, fra 1889 især gnm. I. maj-demonstrationens krav om otte-timersdagen og i de seneste år for 40-timersugen. Nedsættelse af a har p. gr. af øget arbejdsintensitet ikke altid medført nedsat produktion pr. arbejder.

arbejdstjeneste, frivillig el. tvungen arbejdsindsats m. opbygnings- og folkeopdragelsesformål. I Tyskl. 1935-45 tvungen som forskole til militærtjeneste.

arbejdstog, tog, som kan standse hvor som helst på den frie bane og gå tilbage derfra, og for hvilke derfor gælder særl. sikkerhedsbestemmelser, a anv. f. eks. til udkørsel af spormaterialer og ballast ved sporarbejder.

arbejdstropper (ental: *arbejdssoldat*), værnepligtige taget til ordonnans- og arbejdstjeneste.

arbejds værdilære, nationaløkon. lære om, at en vares værdi kan udledes af den mængde arbejde, der dir. og indir. er nedlagt i den. Anv. bl. a. af Ricardo som prislære og af Marx som indkomstfor-de de lingslære (og delvis prislære).

Ar'bel, by i oldtidens Assyrien, nu Erbil. Berømt kultsted for Ishtar.

•Arber, højeste bjergtop (1457 m) i Bohmerwald, Tyskl.

•Arbetaren, dagblad i Sthlm., grl. 1922 som organ for den syndikalistiske Sveriges Arbetares Centralorganisation.

•Arbetet, soc.dem. dagblad i Malmö, grl. 1887.

•arbitr (lat.), voldgiftsmand.

arbitrage [-tro:Ja] (fr. af lat. *arbitrium* frivillig, vilkårlig bestemmelse), bestemmelse af den fordelagtigste måde, hvorpå en transaktion kan udføres ml. forsk. pladser, særl. i handel med penge og værdipapirer. Veksel-a i udenl. valuta

arbitr' træ'r (lat. *arbitr* voldgiftsmand), beroende på en myndigheds skøn, vilkårlig.

arbitrære straffe, 1) straffe, som pålægges i enh. t. lovgivningens alm. grundsetn. uden hjemmel i særl. lovbestemmelser; a forekom hyppigt i ældre ret p. gr. af straffelovens lidet udtømmende formulering. Den gæld. da. straffelov bestemmer derimod i § 1: »Straf kan kun pålægges for et forhold, hvis strafbarhed er hjemlet ved lov el. ganske må side-stilles med et sådant«. 2) Straffe, som

indfø for hæren og søværnet af visse befalingsmænd kan pålægges de undergivne uden særlig dom.

Arbo, Peter Nicolai (1831-92), no. maler; tilhørte Dusseldorferskolen; hovedværk: *Aasgaardsgaalen* (1872), Nasjonalgall., Oslo.

Arboe-Rasmussen, Erik (f. 1893), da. journalist, fra 1913 ved *S.-Sjællands Venstreblad*, senere ved *B. T.*, 1936-46 medred. af *Ekstrabladet*.

Arboe-Rasmussen, Niels Peter (1866-1944), da. teolog; p. gr. af hans radikale teol. standpunkt blev der 1913 anlagt sag imod ham. Ved højesteret blev han frifundet (1916), men kunne ikke opnå kollat og blev 1917 præst i Valse (Falster) direkte under kirkeimn..

'Arboga [-bå-], sv. købstad, syd. Västmanland; 8100 indb. (1947). Industri. Her afholdtes Sveriges første rigsdag 1435.

'**Arbogaän**, 145 km l. sv. flod fra Dalarna til Mälaren.

arbor-day ['årbar 'dæ:l (amer: træplantningsdag), festdag i USA, hvor skolebørn udplanter småtræer. Begyndt 1872, da man begyndte at frygte følgerne af den hensynsløse skovrydning.

arbo're't (lat. *arbor* træ), samling af træagtige frilandspalter, fortrinvis anlagt med bot. formål for øje, men dog også af bet. for park- og skovbrug. 1 Danm. a i Charlottenlund og i Hørsholm.

'**arbor 'vitæ** (lat: livets træ), med., den grenede figur, der ses på gennemsnit af lillehjernen.

Arbroath 'a:'brou>], havneby i Skotl. N. f. Finn of Forth; 18 000 indb. (1931). Tekstilindustri.

Arbuthnot [ai'bå'nat], *John* (1667-1735), eng. læge og forf. Skrev *The History of John Bull* (1712), en polit. satire, hvorfra navnet John Bull som betegn. for den typiske englænder.

Arc [ark], biflod til Isère, udspringer i De Grajiske Alper.

arc [ark], fork. f. lat. *arcus* bue; *mat.: arcsin* x betyder størrelsen af en vinkel med i buemål, hvis sinus er lig med x. Tilsv. *arcos* x og *arctg* x.

'**Arca, Niccolò dalV** (ca. 1440-1494), ital. billedhugger, virkede i Bologna. Udførte 1463 den legemsstore terrakottagruppe af *Kristi Gravlegelse* i Santa Maria della Vita. Hans hovedværk er lågudsmykningen af St. Dominicus's sarkofag (1469-73) i San Dominico i Bologna.

Arcachon [arka'15], fr. by i dept. Gironde; 15 000 indb. (1946). Stort østersfiskeri, fiskeavl m. v. Søgt badested.

Ar'cadia, ital. digterakad., hvis formål var reaktionen mod det 17. århs. manierisrae.

Ar'cadius, østrom. kejser 395-408, søn af Theodosius d. Store, svag og ovenløs.

ar'cato (ital. *arco* bue), *mus.*, spillet med (violin-)buen, mods. pizzicato.

Archangelsk, anden stavemåde for Archangelsk.

archi- [-'kæ] (gr.), *filos.*, begyndelse, opriidelse, princip.

archeog'saurus [-rk-] (gr. *archéog's* stamherre + *sauros* øgle), Iva m l- krokodillelignende urpaddé, hyppig i perm.

Archelaos [-'kæ'la:-], gr. *Archélaos*, *makedonsk konge* 413-399 f. Kr., reorganiserede hær og forvaltning efter gr. mønster, flyttede hovedstaden til Pella og indkaldte gr. forf. og kunstnere.

Archelaos [-'kæ'la:-], gr. *Archélaos*, Mithridates' felterherre, erobrede Bithyem 88 f. Kr., nederlag mod Sulla 86-85.

archer [ar'ʃe] (fr. af lat. *arcus* bue), navn for bueskytte i Vesteur. i middelalderen. archeus [-'kæ-] (gr. *arché* oprindelse), den formgivende livskraft. Antoges at være den næstlaveste af menneskets (formentl.) grundbestanddele.

archi-, d. s. s. arki-.

Archidamos [-'ki'da:-], gr. *Archidamos*, 5 konger i Sparta: Archidamos 2., reg. 468-27, ledede Spartas landkrig mod Athen 431-28. - Archidamos 3., reg. 361-38, søn af Agesilaos, faldt mod lucanere på Tarents side.

Archilochos [-'kilokos] (omkr. 700 f. Kr.), gr. lyriker. Levede et omflakkende liv, faldt i Paros' krig mod Naxos. Af største

bet. f. den gr. lyrik som skaber af nye versemål. Genial som digter af spottevers. A-s digte bevaret i fragmenter.

archiman'driit [-'ki-] (*archi-* -; gr. *máandra* kloster), klosterforstander i den ortodokse kirke.

Archimedes, se Arkimedes.

archipélagos [arxi'pélagos] (gr.), øhav. **Archipenko**, se Arhipenko.

Archipov, se Arhipov.

archoniet [-'kon'-] (gr. *archon* den ledende), de ni øverste embedsmænd i Athen, fungerede eet år, opr. valgt, fra 487 f. Kr. udtaget ved lod. a var: archon (civilforvaltning), basileus (religionen), polemarchos (militæret) og 6 thesmoteter (retsplejen). Deres kompetence dalede hurtigt.

Archaeopteryx [gr. *archæ'*opteryks] og *Archaeornis* [gr. *archaios* gammel *A- pteron* vinge; *ornis* fugl], 2 slægter af primitive fugle, der danner en særlig gruppe

Archaeopteryx.

(oldfugle, Saururæ) med krybdyrkarakterer. Kun kendt i 2 eks. fra den litograf, skifer v. Solnhofen, fundet 1861 (Archaeopteryx, nu i London) og 1877 (Archaeornis, i Berlin (?)). De er af størrelse med due og høne, fjerkædte, har ægte fuglevinger o. a. fuglekarakterer, men samtidig krybdyr karakterer, navnlig i skelettets bygning, f. eks. af talr. hvirvler bestående lang hale, bugribben, lange fingre med kløer på vingerne og tænder.

Arcim'bold(us) (ca. 1485-1555), ital. afladshandler, kom 1516 til Danm. som pavelegat. Støttede først Chr. 2., siden Sten Sture d. y. Chr. 2. beslaglagde A-s ejendele i Danm. A skadede ham til gengæld meget under landflygtigheden.

Ariszewski [artsi'jæfski], *Tomasz* (f. 1887), po. politiker, sac.dem., skarpt anti-russ., nov. 1944 i spidsen f. po. Londonreg. efter Mikolajczyk. Protesterede mod Jalta-aftalerne.

'**Arco, Georg von** (1869-1940), ty. elektrotekniker. Udførte betydningsfulde arbejder ved udviklingen af gnistsystemet for trådløse telegrafi.

'**Arcole**, ital. flække ca. 25 km SØ f. Verona. Ved A slog Bonaparte østr. 15.-17. 11. 1796.

'**Arco's** (fork. f. *All Russian Cooperative Society*), eng.-sovj. selskab, grl. 1920 af den russ. kooperat. delegation i London for eng.-sovj. samhandel. Mistænkt for kommunist, virksomhed 1927, ophørte efter afbrydelsen af de dipl. forb. s. å.; genoprettet s. m. disse 1929.

ard (oldn. *ardr* plov), pløjerredskab uden muldfjæl, der kun furer jorden, men ikke

Ard fra bronzealderen, fundet i Donnertruplund, Midtjylland.

veder mulden, a, der kendes fra bronzealderens helliger tinger, anvendes endnu i svedjebreguet.

Ardeal [ar'djal], rum. (uoff.) navn på Transilvanien.

Ar'dèche [ar'dæj], 1) 112 km l. biflod til Rhone, udspringer i Cevennerne; 2) fr. dept. omkr. 1): 5556 km², 255 000 indb. (1945). Der dyrkes rug, hvede, vin, kastanier m. v. Bet. minedrift, tekstil-, papir- og metalindustri.

'**Ar'den**, da. stationsby (Ålborg-Hobro); 1341 indb. (1945).

ar'den'nerhesten, middelstor, kraftig trækhestrace, stammende fra Ardenner-

området i Belgien. En i Sv. opdrættet type er landets mest anv. hest og kaldes svensk a.

Ar'den'nerne (fr. *les Ardennes* [lezar'dæn]), bjergkæde i S-Belg. og N-Frankr., dannende en fortsættelse af Rhinke Skiferbjerge; højeste punkt: Botrange (692 m); gennemstrømmes af Maas med biflod. A-s østl. del hedder Hobes Venn. Består af plateauer dækket af heder, moser og løvskov. Langs nordranden fra Liège til Valenciennes stenkullejrer, jernmal m bly, kobber og mangan. Vigtigt industriomr.

Ardennes [ar'dæn], fr. dept. i Ardennerne; 5253 km² m. 245 000 indb. (1946). Stor industri. Hovedstad: Mézières.

ar'dente (ital.), *mus.*, ildfuldt, fyrigt.

Ar'diti' *Luigi* (1822-1903), ital. violinist og komp. Af hans talr. komp., operaer, ouverturer ra. v., kendes nu kun valsearien // *Bacio*.

'**Ar'dui'n**, markgreve af Ivrea i N-Ital., fra 1002 konge af Ital., 1014 afsat af Henrik 2., d. i kloster.

are'al (lat. *area* flade) el. *fladeindhold*, tal, der angiver størrelsen af et område i en plan el. på en flade. Som enhed for amåling benyttes et kvadrat, hvis side er længdeenheden. - a af områder, der helt el. delvis er begrænset af krumme linier, findes i alm. ved integration. Mekanisk bestemmelse af plane a sker ved et planimeter.

arealloven, *Keplers 2. lov*, siger, at de arealer, der under en planets bevægelse omkr. Solen beskrives af dens radius vektor, er proportionale med de tilsv. tidsrum.

'**A'reca**, d. s. s. betelpalme.

'**Are 'Frode 'Thorgilsson**, isl. *Ar i emn frodi borgilsson* (oldn. *frao'ær vis*) (f. 1067), isl. gejstlig af høvdingeæt, skrev en pålidelig Islands historie til 1120 (*fslen* dingabok*).

Arelat [ar(a)'la] el. *Burgund*, det af grev Boso 879 grl. kongerige omkr. Aries i S-Frankr. 933 forenet med det transjuranke Burgund (Franche Comté, dele af Savoien og Schweiz) under kong Rudolf 2. Overgik ved Rudolf 3.s død 1032 til Det Ty. Rige.

a'rena (lat. *ha'rena* sand), den centrale sandbæstede plads i et amfiteater; kamplads.

'**A'rendal**, no. købstad i Aust-Agder, nær Nidelvas udløb i Skagerrak; 11 000 indb. (1946). Handel og skibsfart. Købstad 1723.

'**A'renga**, d-s s. sukkerpalme.

'**A'renski**, *Anton Stepanovij* (1861-1906), russ. komponist, elev af Rimski-Korsakov. Har skrevet bl. a. operaer, symfonier, kammermusik og klavermusik.

'**A'rentzen**, *Kristian* (1823-99), da. litt.-historiker. Hovedværk: *Baggesen og Oehlenschläder* 1-8 (1870-78).

Are'opagos (gr. *Are's* høj), 1) høj i Athen; 2) råd af afgåede archonter, der samlede på l); havde opr. stor magt, men var fra 461 f. Kr. kun domstol til drabsager.

Arequipa [-'ki-], gi. by i syd. Peru. 2200 m o. h., veldyrket, kunstvandet dal ved foden af den udsukte vulkan El Misti (6000 m); 79 000 indb. (1940). Univ. Havneby; Mollendo. Gri. af Pizarro 1540 efter gi. inkabebyggelse.

'**Åres**, i gr. rel. gud for et folk boende i Thrakien; senere i fælles-hellensk rel. guddom for våbenlykken.

Are'tino, *Pietro* (1492-1556), ital. forfatter af smædeskrifter, satirer og komedier, frygtetog hædret af samtiden. Især kendt er hans berømt-bergytede *Sonetti lussuriosi* (vælstygtede sonetter) (1523), *Ragionamenti* (samtaler) (1535 el. 36), der fremstiller datidens sæder; mest egenartede er hans breve.

'**Are'tino**, *Spinello*, se Spinello Are'tino.

'**A'reus** [-'dus], gr. *Are'is*, konge af Sparta 309-265 f. Kr., faldt i slaget ved Korinth mod Antigonus Gonatas.

Are'zzo [a'ræ:so] (lat. *A'retium*), ital. by i Toscana, 50 km SØ f. Firenze; 60 000 indb. (1936). Uldhandel. -Opr. etruskisk.

arfvedso'ni't[arv-] (efter sv. kemiker I. A. Arfvedson (1792-1841)), sort natrumholdigt mineral af amfibolgruppen, forekommer bl. a. i nefelinsyenit ved Julianehåb.

arg'ali ('Ovis ³ammon), største vildtlivende fåreart, Centralasiens højfjælde. arg andbrændere [ar'gaTj-], opfundet 1754 af d. schw. tekniker Aimé Argand (1785-1803). I a for gas strømmer gassen ud fra fine åbninger, der sidder i rundkreds; v. hj. af en oven over anbragt keglestub-formet skorsten af ildfast materiale indsuges luften til forbrendningen, og varmen koncentrerer. Anv. på kern. laboratorier.

arg'gei'er (gr.), 1) Argos' indb.; 2) hos Homer = grækerne.

Argemone (gr.), slægt af valmuefam. 6 arter fra trop. Arner. A grandiflora eenårig, 1 m h. med blågrønt løv og hvide blomster i eftersommeren, benyttet som haveplante.

argent- (lat. *argentum* sølv), sølv-. Argentan [ar3«td], lille fr. by i dept. Orne; berømt kniplingsindustri, glas- og lædervarefabrikation. 8. 6. 1944 erobret af de Allieredes luftland tropper. Argentan-kniplinger (efter byen *Argentan*), syde kniplinger, meget lig Alencon-kniplinger.

tan), syde kniplinger, meget lig Alencon-kniplinger.

argente'lla-kniplinger [ar'dszn'tæl.-a-], syde kniplinger, en art Alencon-knipling. Argenteuil [arsa'totij], nordøstl. forstad til Paris; 54 000 indb. (1946).

argent'i'n (nylat. *argentum* sølvlyng (metal)), 1) ad kern. vej udskilt, findelt tin, der med et klæbemiddel kan påtrykkes papir, der gøres glansfuldt ved kalendring; 2) a-metal, legering på tbcbasis med ca. 15 % antimon (til ornamentet).

Argentina (sp. (arhævn.-fæn-), off. *República A*, den største og folkerigeste stat i det spansktalende S-Amer. 2 793 000 km²; 16 105 000 indb. (1947), 6 pr. km²). Hovedstad: Buenos Aires. A omfatter den sydøstl. del af S-Amer. A grænser til Chile (vandskellet i Andes), Bolivia, Paraguay, Brasilien og Uruguay. Kysten er lav med klinter; vigtigste indgangsport er Rio de la Plata, men sydligere ligger flere bugter: Babia Bianca, Golfo San Matias og Golfo San Jorge. - *Terrænet* falder i 3 dele: 1) Cordilleren; N f. 27 % s. br. en V-Cordillere rig på vulkaner (Llullailaico, 6 620 m), en af fl. parallelle kæder bestående af Ø-Cordillere og et mellemiggende afløbsløst udflydningsplateau (Puna de Atacama); S f. 27 V s. br. findes kun en V-Cordillere, hvis højeste punkt er Aconcagua (6960 m), S f. dette Uspallata-passet. 2) La Plata-sletterne: de frugtbare sletter om Paraná og dens bifloder; de består af marint tertiær dækket af flodsand og løss. Enkelte gamle bjergkæder hæver sig op over sletten; bl. a. Sierra de Tandil S f. Buenos Aires og (størst) Cordillera de Cordoba 0 f. Cordilleren ml. 29° og 33°. Sletten fra Santa Fé i N og til Bahía Bianca i S kaldes Pampas, NV f. Pampas ligger Gran Chaco. 3) Det patagoniske plateau S f. Bahía Bianca. A ejer den østlige del af Ildlandet. En stor del af plateauet er uden afløb med saltsumpe. - *Klima*: N f. 40° s. br. er klimaet subtropisk (Buenos Aires; koldeste md: 10,1°, varmeste md: 23,1°; nedbør: 93 cm), S herib. tempereret. - *Befolkningen* er fordoblet siden 1914. 75% bor i byer. Af fuldblods indianere er der næppe 30 000 tilbage, mest i Gran Chaco. 4/5 af indvandrere er italienerne og spaniere. Af danske findes ca. 7 000, især i Tandil, Cascalesares, Tres Arroyos og Necochea. - 15% af befolkn. er analfabeter. Sproget er spansk, religionen katolsk. - *Mønt*; 1 peso = 100 centavos, *Mål* og *vægt*: Meter-systemet og det g. spanske system. - *Erhverv*. *Landbrug*. A er et af verdens vigtigste korn- og kødeksporterende lan-

de. Pampaen er vigtigst: her optager alfalfa mere end 1/3 af det dyrkede land, på resten dyrkes hvede, majs, hør, havre samt lidt byg og rug. Med kunstvanding dyrkes vin ved Mendoza og sukker ved Tucumán og Salta. Høsten 1947-48: majs 7,2 mill. t, hvede 7,5 mill. t. Desuden (1946/47): hørfrø 1 mill. t, sukkerrør 0,63 mill. t, vin 197 mill. gal. Kreaturholdet 1945 hornkvæg 34 mill., får 56 mill., svin 8 mill. Kødproduktionen i storslagterier 1945 var 0,9 mill. t (1947: 1,1 mill. t). Uld produktionen var 1945 0,22 mill. t. A er verdens hvedeeksportør nr. 2 (efter Canada), majsseksportør nr. 1, idetca. 2/3 af verdensseksporten udføres over Rosario, Buenos Aires og Santa Fé, hørfrøeksportør nr. 1 (ca. 4/5 af verdensprod.). Kødseksp. er godt halvdelen af verdensseksporten. De fleste landbrug i Pampas er på ca. 10 000 ha, men er ofte forpagtet ud i lodder på 150 ha. I Patagonien er landbrugene langt større; her drives færevål. - *Skovbrug*: Quebrachotræet i den østl. del af Chaco leverer et vigtigt garvestof; maté-dyrkning mod NØ. - *Minedrift*. A er selvforsynende med olie (1947: 3,1 mill. t), det vigtigste felt er Rivadavia i Patagonien. - *Industrien* hømmes af mangel på kul og arbejdskraft. Vigtigst er møllierier, fryserier, salterier, konserverfabrikker og garverier. Vigtigste handelsforbindelser er England, USA og Brasilien. - *A-s jernbanen* var 1944 42 543 km (6 forsk. sporvidder), og dermed i forh. til indb. antallet et af de tætteste i verden. De fleste jernbaner i A ejedes af eng. selskaber indtil de marts 1948 solgtes til A for 150 mill. £. - *Forfam*. Republikken A-s præsident udpeges efter forfatn. af 1853 m. senere ændr. af valgmand, udpeget af provinserne og Buenos Aires. Valgperiode 6 år. Parlamentet består af Senat (30 medl., udpeget af provinsernes styrelse og af valgmand fra Buenos Aires) og et Deputeretkammer (158 medl., valgt v. alm. valgret, 4-årig periode; halvdelen nyvalgt hv. 2. år). Provinserne har egen forfatn. m. vidtgående selvstyre omtrent som i USA. - Der er trosfrihed, men staten understøtter d. kat. kirke. Der er gratis og tvungen undervisning. Skolerne er konfessionsløse. *Historie*. Opdagelses af Spán. 1515, erobrede gradvis, blev 1777 sp. vicekongedømme, løstrev sig efter 1810 (San Martín ledende general), fik 1819 forfatn. efter USAs forbillede, men led under kampe ml. føderalister, der ønskede stor selvstændighed f. de enkelte områder, og unitarier, der især m. støtte i Buenos Aires ønskede centralisation; opløstes fl. gange, samlet efter 1859. Manuel de Rosas styrede diktatorisk 1829-52; derpå en serie 'borgerkrige. Under stærkt økon. opsving kom talrige eur. emigranter til A, i 1880'erne blev de fleste indianere fortrængt. A var neutralt under begge verdenskrige, erklærede dog Tyskl. og Japan krig marts 1945; optoges apr. 1945 i De Forenede Nationer. A støttede arb. f. panamer. forståelse, men modstander af USAs overmagt. Fra 1946 har Peron med støtte i de brede lag udøvet et faktisk diktatur; fra 1947 igangsatte Peron femårsplan, fik samme år udsoning m. USA. 1948 gjorde A krav på Falkland Øerne og de syd for liggende dele af Antarktis. (Kort se n. side.)

argen'tino, argent. guldmønt = 5 pesos. argen'tit (lat. *argentum* sølv), sølvglans. argento- (lat. *argentum* sølv), sølv-. ar'gentum (lat.), sølv. Argesul [ar'd3ejulj, 300 km J. biflod til) Danau i Rumænien.

arg'i'ni'n, fysiol. vigtig aminosyre, der forekommer i mange proteinstoffer. 'Argolis (nygr. [ar'o'lis]), gr. landskab på NØ-Peloponnes. Hovedby: Navplion. ar'go'n (gr. *argos* uvirksom), grundstof, farveløs luftart uden lugt, kern. tegn A el. Ar. atomnr. 18, atomvægt 40, kp. ^ 185,8°, smp. ^ 189,4°, a tilhører de ædle el. inaktive luftarter. Forekommer i ret stor mængde i atm., ca. I volumen %, ligesom den også findes opløst i forsk. mineralvande. Fremstilles af flydende luft, ved at de øvrige bestanddele, ilt

og kvælstof, bindes ved kem. reaktioner, hvorefter den vundne rå-a underkastes en fraktioneret destillation, hvorved de indeholdte ædle luftarter adskilles. Rå-a anv. til fyldning af glødelamper for at modvirke glødetrådets fordamning. Opdaget 1894 af Lord Rayleigh.

argo'nau'ter (gr. *nautes* sømand), i gr. rel. søfolk på skibet Argos, der under Jasons anførsel sejlede fra Solkos til Kolchis for at erobre det gyldne (vædder-)skind i Ares' hellige lund; a-toget er det mytiske udtryk for det gr. samfundens ekspansion ad søvejene.

Argonne [ar'gon], skovklædt højdedrag i NØ-Fr. ml. Meuse og Aisne. Hævededes af franskm. i sejge forsvarskampe 1914-15. 'Argos, oldgr. by i Argolis; i mytol. hjemsted for danaerne. I hist. tid dorisk og rival med Sparta. Berømt Heratempef. 'Argos el. (lat.) 'Argus, i gr. mytol. en kæmpe med utallige øjne, hvoraf nogle vågede, medens andre sov. Hermed dræbte A efter at have spillet på sin fløjte, så alle øjnene lukkede sig.

argot [ar'gø] (fr.), hemmeligt forbydersprog; fagslang. Argo vie [ar'gavi], fr. navn på kanton Aargau, Schw.

argu'men't (lat.), 1) *filos.*, bevisgrund. a ad 'hominem, en (ofte ond)indet irrelevant appel til personlige forh. a ad igno'rantiem, en villedende bevisgrund, der anføres i tillid til folks uvidenhed, a in con'sensu 'omnium el. 'gentium, en utilstrækkelig bevisgrund bestående i en henvisning til alles enighed om påstanden. 2) *mat.* Ved angivelse af et komplekst tal ved polære koordinater kaldes den koordinat, der måler vinklen, for tallets a. - I læren om funktioner kaldes ofte en uafhængig variabel for a.

argumentation (lat.), bevisførelse. argusøje (efter Argos), øje, der altid våger og ser alt.

Argyl [a: 'gau], grevskab i V-Skottl.; 8055 km²; 66 000 indb. (1947). A omfatter en del af De Indre Hebrider.

argyr- (gr. *argyros* sølv), sølv-. argy'ri' (gr. *argyros* sølv), sort-el. brunfarvet af hud osv. ved sølvaflejring, efter brug af sølvholdig medicin, f. eks. øjendråber.

argyro-, d. s. s. argyr-, argyro'dit (gr. *argyrodés* sølvagtig), Ag₂Ge₃, eneste germanium-rige mineral; findes som stålgrå klumper ved Freiberg og i Bolivia.

Arhangelsk [ar'fan-gelsk], havneby i RSFSR, Sovj., ved N-Dvina's udløb i Hvidehavet; 281 000 indb. (1939). Isfri april-okt. Stor træksport og træindustri; baner til Murmansk og mod S. - Centr. f. eng. hvidehavshandel fra 1550'erne, russ. fort 1584. 1918-20 besat af de Allierede under intervention mod Sovj.

'arhat (sanskrit: ærværdig), i ind. rel. beteget, for en person besiddende høj grad af hellighed, forløst og forløser.

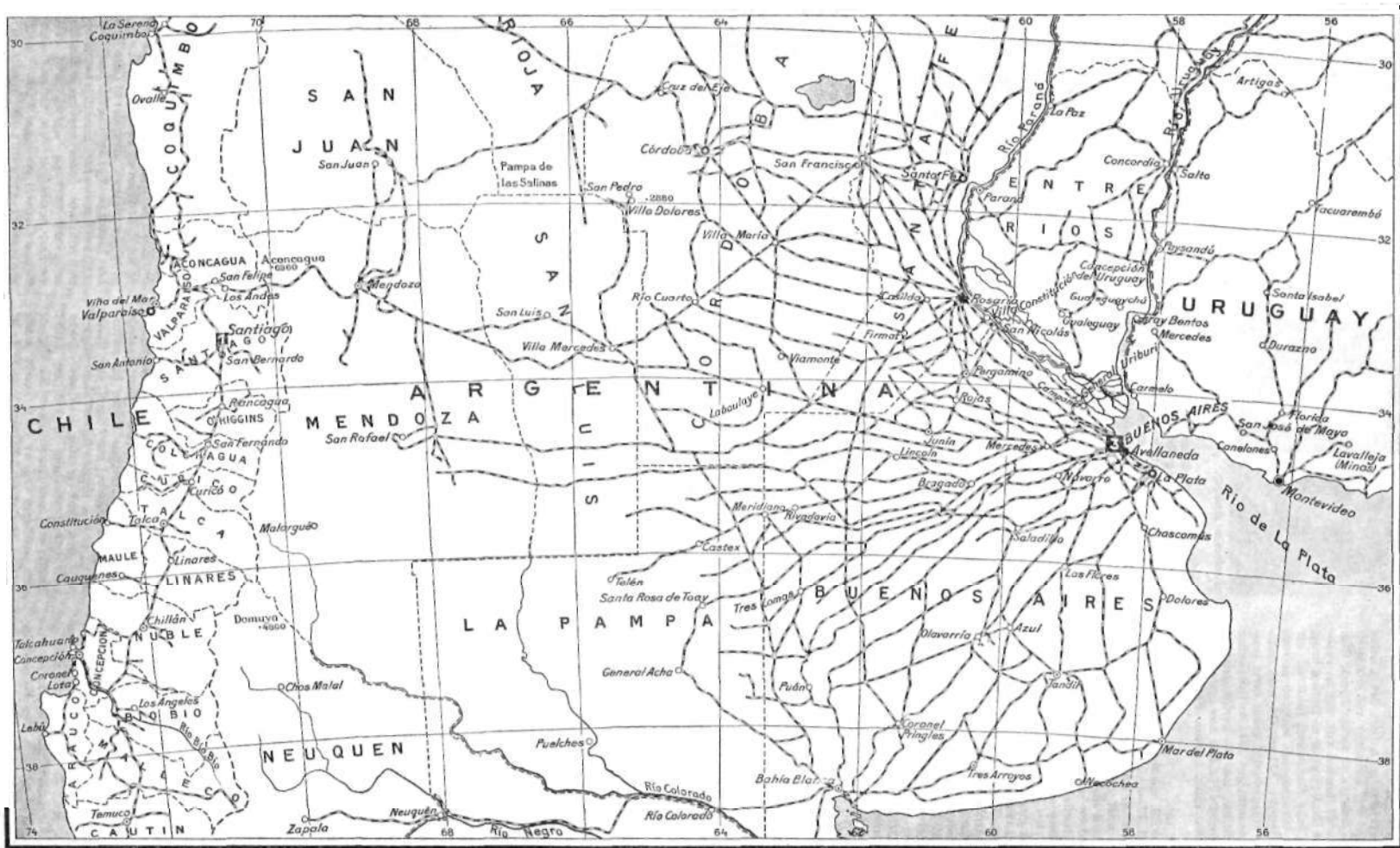
Arhipenko [-fi'pjen-ka], Aleksandr (f. 1887), russ. billedhugger, en af pionererne inden for abstrakt kunst. Eksperimen terer med farvet skulptur og med skulptur sammensat af forsk. materiale.

Arhipov [-'fipof], A-bran Jefimovij (1862-1930), russ. maler; stærkt realistiske folkelivsbil-

Arhoff, Christian (f. 1893), da. skuespiller. Deb. 1924 som Storm Petersens partner »Stille«. Siden en lang række komiske roller på teater og film.

Ari'adne, i gr. rel. en heroine fra den førgr. kretiske kultkreds, knyttet til

S'K
^IFer
^EJfCS
jBMJ
E'N'E
•• jfc
Ki W I
1 ^ I
K
B I
*g«Rfe»
*liiilp ?
A. Arhipenko:
torso i bronze.

Maalestok 1 : 8 200 000
Mellem-Argentina og Mellem-Chile.

Udarbejdelse: J. Hum/um

sagnet om Minotauros; deraf ariadne-tråd — ledetråd.

ari'a'nske strid (efter Arius), det 4. årh.s teol. kampe om forholdet ml. Faderen og Sønnen. Støttet til alexandrisk teol. lærte Arius, at Sønnen kun var en skabning. Hans modstandere så frelsen bragt i fare, om ikke Forløseren fuldt ud var gud. Ved statsmagtens indgreb sejrede dette standpunkt i Nikæa 325, men endeligt kunne treenighedsdogmet først fastslås i Konstantinopel 381. Arianismen holdt sig længe, især bl. germanerne.

A'rica, havneby i N-Chile nær grænsen til Peru; 17 000 indb. (1940). Frihavn for Bolivia.

a'ri'd (ital., tør.

•a'rie (ital. *aria*), vokal musikform, opstået ca. 1650. I 17.-18. årh. udviklet til to hovedformer: a) da capo- a med hoveddel, mellemdel og gentaget hoveddel, b) stretto- a med en hoveddel, der afsluttes med en kort hurtig (stretto-) del. Stretto- a træffes kun i opera buffo. - Den a ledsagende tekst blev i 18. årh. en selvst. litf. genre, der afgørende, i Danm. især gnm. Stub og Brorson, bidrog til fremvæksten af den yndefulde, variationsrige rokokolyrik på den tunge, bombastiske baroks bekvost.

Ariège [a'ri:je:], 1) 157 km l. biflod til Garonne, udspringer i Pyrenæerne. 2) Fr. dept. omkr. 1): 4903 km²; 146 000 indb. (1946). Agerbrug, kvæeavl og minedrift.

'Ariel (hebr. ildsted (Ez. 43, 75) el. Guds løve). 1) Es. 29, 1 som navn på Jerusalem. 2) senere navn på en vandånd. I Shakespeares »Stormen« og sprodsrik i Goethes »Faust« navn på en luftånd; 3) *astron.*, en af planeten Uranus' fire måner.

•a'rier (sanskrit *ārya* ædel), 1) opr. en be-nævnelse, som de i Iran og Indien i 2. år-tusind f. Kr. indtrængende stammer af indoeur. opr. anv. om sig selv i modsæt-n. t. de urindfødte i disse områder. Inden for nutidens sprogvidensk. anv. om de folkegrupper i Indien, der taler indoeur. sprog, og derfra overført som alm. be-nævnelser for alle folk inden for den indoeur. gruppe. 2) I nazismen anv. som race-betegn., til dels dækkende de under 1) nævnte folk (især i mods. til jøder), men i øvr. m. uklar afgrænsning.

arierparagraffer, bestemmelser i ty-nazistisk lovgivn. efter 1933, der udeluk-kede »ikke-ariere« fra de fleste stats-borgerrettigheder. Indledtes ved bestem-melser om embedsmænd 7. 4. 1933, vide-reført v. bestemm. om adgang til skoler, erhverv, militærtjeneste og v. Niirnberg-lovenes ægteskabsbestemmelser 1935.

ari'etta (ital.), mindre arie.

arild (jfr. oldisl. *ār* begyndelse + *did* tid), tidernes begyndelse. Udtrykket fra arilds tid, d. v. s. siden de ældste tider, opstået v. sen misforståelse af a som mands navn.

Arios, anden stavemåde for Arius.

ari'oso (ital.), *mus.*, melodøst, sangbart. **Ari'osto**, Ludovico (1474-1533), ital. dig-ter af adelig slægt, Renæssancens størst. Levede hovedparten af sit liv ved hoffet i Ferrara. Hans hovedværk *Orlando Fu-rioso* (1516) behandler Rolands ulykke-Uge kærlighed og hans deraf ng. vandid. (Portræt).

Ario'vist, germ. hærkonge, der 58 f. Kr. blev slået af Cæsar, da han forsøgte at trænge ind i Gallien.

'a'riske sprog; fællesbetegn. for iransk og indisk; sommetider også for indoeur. sprog i alm.

Ari'stagoras, gr. *Arista'gdras*, tyrann i Milet, der 499 f. Kr. stillede sig i spidsen fordeioniske byersopstand mod perserne.

Aristarch(os) [-stark(-)] (gr. *A*ristarchos*) fra *Samos* (ca. 265 f. Kr.), en af oldtidens mest fremragende astronomer, forsøgte at bestemme afstanden fra Jorden til Solen, udtalte sig for et verdenssystem, efter hvilket Jorden bevæger sig omkr. Solen.

Ari'starch(os) [-stark(-)] (gr. *Aristarchos*) (død 145 f. Kr.), oldtidens største filolog. Levede i Alexandria, foranstaltede kriti-ske udgaver af gr. forf. A-s Homerudg. var af epokegørende betydning.

Ari'steas* Brev giver sig ud for at være en beretning fra Aristes til hans broder,

Ludovico Ariosto.

Aristoteles.

skrevet under Ptolemaios 2. Filadelfos (285-246 f. Kr.) og fortæller, hvorledes 72 jøder, som hentes til Alexandria efter kongens ønske, oversatte jødernes lov til græsk. A er i virkeligheden skrevet ml. 145 og 100 f. Kr. Tallet 72 er senere afrundet til 70 og har givet den alexan-drinske overs. navnet »septuaginta« (70).

Ari'stides (gr. *Aristeidēs*), athensk stats-mand, førte athenerne i slaget ved Pla-tæa 479 f. Kr., grl. det attiske søforbund.

Ari'stides (gr. *Ar'Osteidēs*), kristen filosof i Athen, der ca. 140 overrakte kejser Antoninus Pius et forsvarsskrift for kri-stendommen.

Ari'stippus (gr. *A'ristippos*) fra *Kyrene* (ca. 400 f. Kr.), gr. filosof, grl. den kyrenæiske skole, if. hvilken det højeste gode er lystfølelsen (hedonisme), som dog må søges med om tanke ibr a t bli ve så varig og intensiv som muligt.

aristo- (gr. *dristos* bedst), vedr. det el. de bedste,

Aristo'bui, 2 jødiske konaer: Aristobul 1., reg. 104-103 f. Kr., den første afMak-kabæerne, som antog kongetitel; ynder af gr. kultur. Aristobul 2. (d. 48 f. Kr.), den sidste af makkabæerkon-gerne, førtes af Pompejus til Rom efter Jerusalem's indtagelse 63 f. Kr.; myrdet.

Ari'stofanes, gr. *Aristo'fñēs* (ca. 445-388 f. Kr.), gr. komediedigter. Skrev 40 komedier for det atheniensiske publikum, hvoraf 11 bevarede; alle aktuelle, f. eks. *Skyerne* (423) m. satire over Sokrates; *Fug/ene* (414) spotter over athenernes højsttemte forhåbninger t. det sicilianske felttog under d. peloponnesiske krig, men med en klar tendens: A er konservativ og ynder gi. moral. A-s komedier har stor komisk kraft, korsangene er fin lyrik. Oldtidens største komiker. Overs. t. da.

aristokra'ti' (*aristo-* — *krati'*), egl. de bedste herredømme. Ved a forstår man nu dels en adelig godsejer klasse, der afgrænser sig fra alle af ringere herkomst, dels en regeringsform, hvor en godsejer-klasse af den beskrevne art har magten. Undertiden bruges a omtr. i samme bet. som plutokrati.

Aristo'lochia [-ki-], (*aristo-* f gr. *locheia* fødsel), d. 5. s. slangerod.

aristopapir, fot. kopipapir m. klorsølv-emulsion.

Ari'sto'teles, gr. *Aristo'télēs* (384-322 f. Kr.), gr. filosof, f. i Stageiros. Elev af Platon, grl. gymnasiet Lykeion i Athen, oldtidens alsidigste filos., hvis ideer og begre-ber har haft og har større indfl. på vesteur. videnskab end nogen andens. I sin *Analy-tik* grl. han logikken som en teori om syllo-gismerne, d. v. s. slutninger ud fra præmissen til en konklusion. Indså dog at mange almene udsagn må baseres på induktion, d. v. s. slutning ud fra iagt-tagne enkelttilfælde til almene udsagn om det fælles for dem. Den vidensk. forsknings mål er at finde tingenes (sub-stansernes) årsager, som A inddelte i 4 arter: den materielle årsag, d. v. s. det stof tingene er lavet af; den virkende årsag, d. v. s. det, der foranlediger, at tingene dannes af stoffet; den formale årsag, d. v. s. tingens væsen el. natur, udtrykt i begrebet om tingen; den finale årsag, d. v. s. tingens formål el. hensigten med den. Enhver ting i sansverdenen opstår ved forening af stof og form. Stoffet er den blotte mulighed for tingen, som realiseres ved, at en virkende årsag forener stoffet med formen som følge af en hensigt med den således dannede ting. Alle forandringer (»bevægelser«) i verden

skyldes disse 4 slags årsager, og de med-fører, at tingene i verden udgør et hierar-kisk ordnet system, hvis basis er det helt uformede »primære stof«, og hvis top-punkt er den helt stofløse form, den rene fornuft, som A identificerer med Gud. Ml. disse yderpunkter ligger alle andre ting, hvori der indgår både stof og form; de lavere er stof for de højere. Nærmest ved det primære stof står de 4 »elemen-ter« (jord, vand, luft og ild), som ved omby tningaf deres karakter. egenskaber (tørhed, fugtighed, kulde og varme) kan forvandles til hinanden. Af disse elemen-ter er alle ting under månesfæren dan-nede, mens de fjernere himmellegemer består af et finere »femte element«: æteren. Pladsforandring skyldes enten tingenes iboende tendens til at søge deres »naturlige steder«, det tunge nedad og det lette opad (»naturlig bevægelse«) el. stød el. træk fra andre ting (»påtvungen bevægelse«). Til syvende og sidst skyldes al bevægelse (al forandring) Gud, der er »den ubevægede bevæger«, som ved sin fuldkomnethed virker tiltrækkende på alle andre ting og derved sætter dem i bevægelse uden selv at bevæges (for-an-dres). - I sin *biologi* og dermed sammen-hængende *psyk*, anvender A de nævnte begreber på den måde, at han opfatter sjælen som legemets form. Han regner med forsk. sjæle el. sjæledele: en er-nærende, en bevægende, en begærende, en sansende og en tænkende. Han opfat-ter organismerne som i høj grad hensigts-bestemte: den virkende, den formale og den finale årsag er hos dem sammenfal-dende, lovlørigt har han fremsat læren om de 5 (ydre) sanser og suppleret den med en teori om en indre »fællessans«, der dels fungerer som »passiv«, dels som »aktiv« fornuft. Den sidste hævdes lej-lighedsvis at være udødelig. ~ *Etikken* bygger A på den opfattelse, at det gode for mennesket består i aktualiseringen af den for mennesket karakterist. evne, for-nuften. Dyderne påstås at være midten ml. hinanden mods. laster; mod er f. eks. en mellemting ml. fejhed og dumdristig-hed. Da mennesket er »et socialt dyr«, er samfundslivet af stor vigtighed som grundlag for dydernes udvikling. Den højeste lykke nås dog ikke i det *polit.* liv, men alene i den teoret. sandheds-søgen og betragtningen af de evige sand-heder, som er uafhængige af ydre forh., og som medfører den højeste udv. af menneskets værdifuldes te evne, fornuften. Om A-s æstetik, se art. poetik.

Arita, *Hachiro* (f. 1884), jap. diplomat. Udenrigsmin. 1936-37, 1937-38, 1940; afsluttet Antikominternpagten 1936, styrtet 1940 af militæret (mod engelsk-fjendt. politik).

Arita-porcelæn, porcelæn fremstille* i den jap. by Arita ca. 1600-1900.

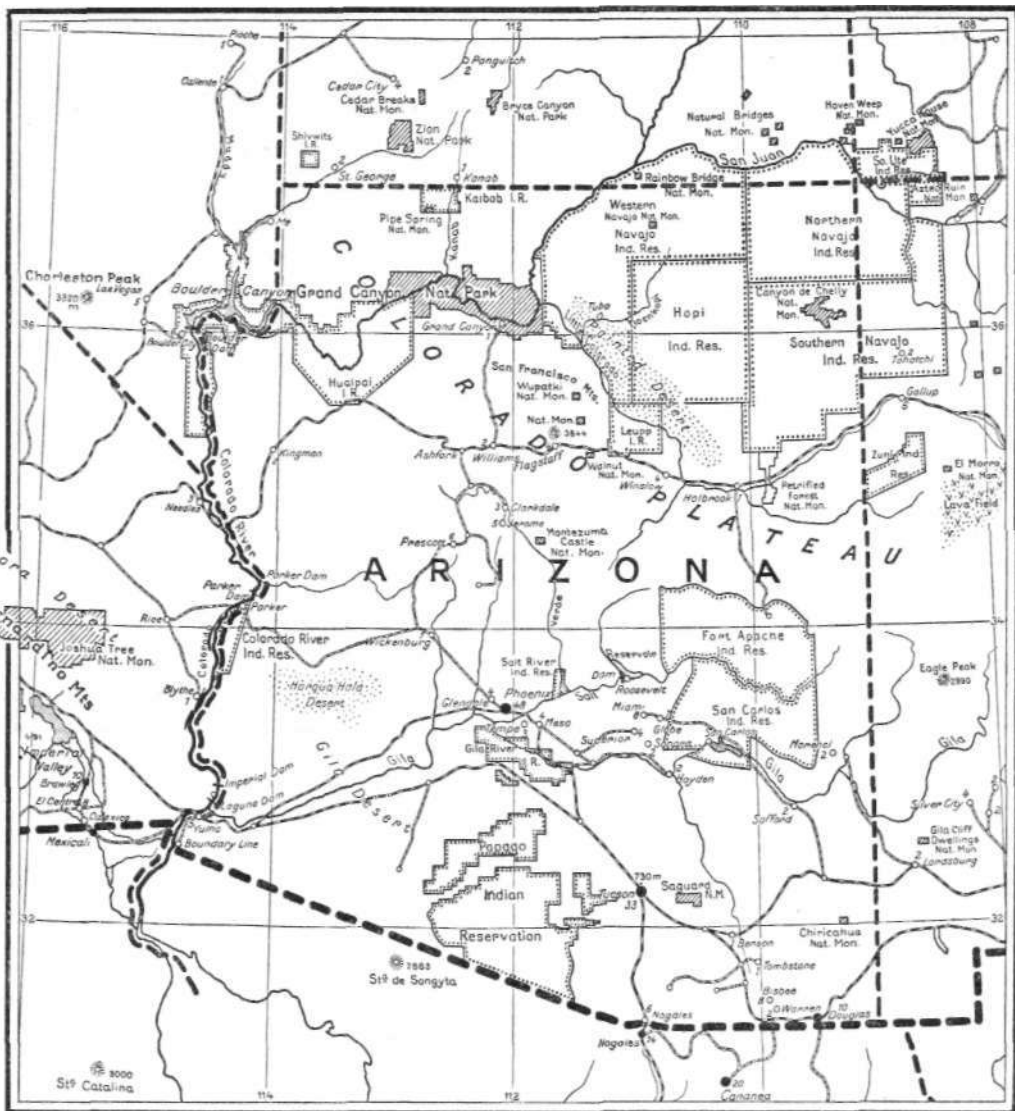
aritmefik (gr. *arithmos* tal), den del af matematikken, der handler om tallene, deres egenskaber, og hvorledes man regner med dem. Højere a er d.s.s. talteori.

arit'me'tisk middeltal af en række tal er disse tals sum divideret med deres antal, altså — for total a og b.

arit'me'tisk progression, d. s. s. diffe-renrække.

•Arius, gr. *Āreios* (d. 336), alexandrisk teolog; ophavsmand til den arianske strid. **Ariz.**, off. fork. f. Arizona, USA.

Arizona [ā'ra:zo:ng] (fork. *Ariz.*), stat i svdstvet. USA, ved grænsen til Mexico; 295 000 km², 499 000 indb. (1940; 1947: 657 000) (1,7 pr. km²); V» var in-dianere. Hovedstad: Phoenix. Nordl. A er en del af Colorado-plateaet, ca. 2000 m h., dybt furet af canyons, syd. del er et lavere plateau, afvandet af Gila River. Det lavere land er subtropisk busksteppe med kaktus, det høje land dels busksteppe dels kratkov. Store områder er indianer-reservater (navajo, hopi osv.) og natur-parker, heriblandt den verdensberømte Grand Canyon National Park. Vigtigste erhverv er minedrift. A bryder ³/₄, af USA-s kobbermaln, desuden store mæng-der guld, sølv, jern og bly. Ved Phoenix

Maalestok 1=5.625.000

Udarbejde/se: J. Humlum

Kort over Arizona (se sp. 192-193).

dyrkes ved kunstvandning bomuld, byghevede, alfalfa og frugt. Ekstensiv kvægavl. A var beboet af puebloindianere, blev koloniseret af spanske jesuitter og franciskanermunke, der blev fordrevet 1820. 1848 (sydl. A 1856) fra Mexico til USA. Territorium 1863, stat 1912.

Ark (lat. *arca* kiste), 1) det »skib«, hvori Noa og hans familie reddedes under Syndfloden, 2) d. s. s. Pagtens Ark, som Israel medførte som en iellighed under ørkenvandringen, og hvori to tavler med de to bud gæstes. Efter indvandringen i Kanaan var den en tid i Silo, erobredes af filisterne, kom atter tilbage og overførtes af David til Zion og fik endelig plads i Salomos tempel. Den forsvandt i hvert fald ved Jerusalem's erobring 586 f. Kr., måske før.

Ark., off. fork. f. Arkansas, USA. **ark.**, betegn. f. et stykke papir i fuld størrelse; formatet afhænger af handelssædvanerne, fabrikkationsaftaler m. v. Ved bogformstilling falses a, så de danner 4, 8, 16 el. 32 sider.

arkade (fr.), bueformet åbning. På da. betegner a buerække på søjler el. piller, el. en enkelt bueåbning i en sådan række.

Man skelner ml. åbne og blind-a; de sidste er dekorative murfordybninger.

Ar'ka'dien (gr. *Arka'dia*), gr. landskab på Midt-Peloponnes; nu prov. Arkadia [arka'ia] (4327 km²; 187 000 indb. (1938). Hovedstad: Tripolis. -A opfattes i litt. ofte, bl.a. i henhold til Schillers »Auch ich war in A geboren« (»Resignation«, 1786) som et ungdomstidens lykkeland, mod hvis idylliske (arkadiske) skønhed man forgæves længes.

arkaiserende (gr. *archaios* gammel), indeholdende stilræk fra en tidl. periode. ar'ka'isk (gr. *archaios* gammel), gammel-dags.

ar'kaisk **tid**, i gr. arkæol. perioden ml. d. geometriske stils tid og perserkrigene, d. v. s. ca. 700-480 f. Kr.

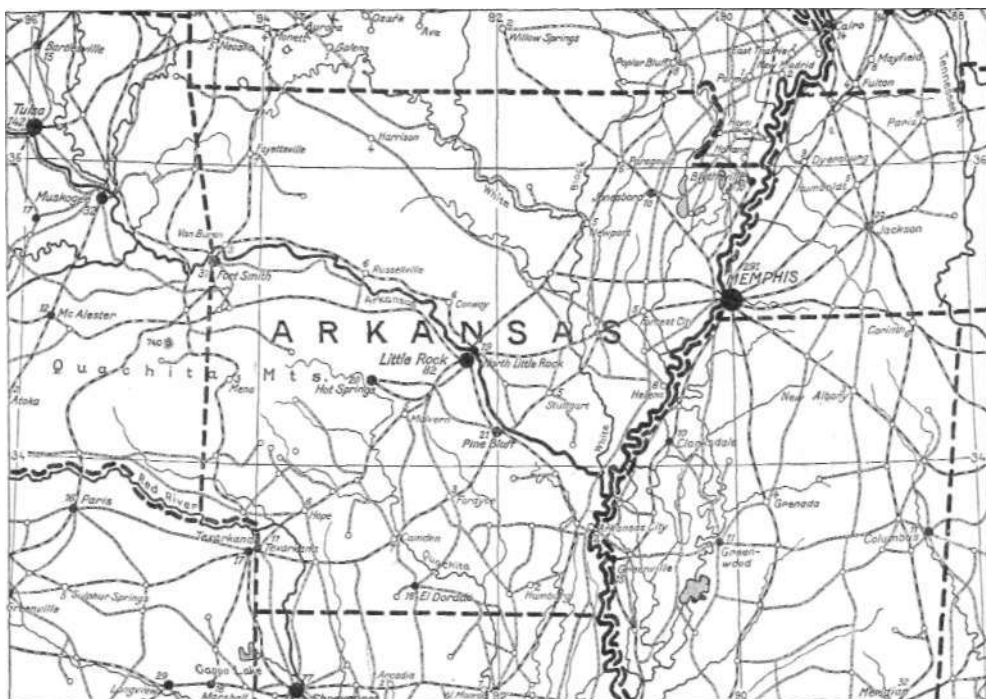
arka'isme (gr. *archaios* gammel), ord, ordformer el. vendinger fra ældre sprogrtrin, brugt som litt. virkemiddel i alvorlig el. spøgende hensigt, undertiden med tilknytning til arkaiserende tendenser i gængs jur. og kirkelig sprogbug.

arka'istisk, pseu do -arkaisk. ar'kana (lat. *arcanus* hemmelig), lægemidler af hemmelig sammensætning. I Danm. er salget af a forbudt.

Arkansas [arkansá:] (fork. *Ark.*), stat i centrale USA V f. Mississippi, gennemstrømmet af A River. 137 531 km²; 1949 000 indb. (1940; 1947: 1903 000) (14 pr. km²); deraf 483 000 (24,8 %) negre. Hovedstad: Little Rock. Nordvestl. del tilhører Ozark-plateauet med Boston Mountains (868 m) N f. og Ouachita Mountains S f. Arkansas River. Resten er en del af Mississippisletten. Ozark-plateauet er dækket af løvskove, lavlandet af prærie. Vigtigste erhverv er landbrug, navnlig bomuldsavl, desuden majs, hvede, Husdyrhold 1947: 1 201 000 stk. hornkvæg, 1 037 000 svin. Stor tømmerproduktion. Minedrift: store kullejer; delvis af antracit; A producerer 90 % af USA's bauxit (vigtigste leje 30 km SV f. hovedstaden). A koloniseredes af franskmænd 1686, købt af USA 1803, territorium 1819, stat 1836. (Kort se sp. 199-198).

Arkansas River [tr'kansas, 'arknsá:], 670 km l. vestl. biflod til Mississippi, USA, fra Rocky Mountains i Colorado gmn. Kansas, Oklahoma og Arkansas. Sejlbar 200 km.

arka'tu'r (fr.), arkadeværk, arkade.

Maalestok V 5.625.000

Udarbejdede af J. Humium

Kort over Arkansas (se sp. 195).

arkegonium (gr. *arché* begyndelse - *gonos* afkom), æggemme hos mosser og karsporeplanter, a er et lille, flaskeformet legeme med een ægcelle. Efter befrugtning vokser den nemme hos mos ud til et sporehus, hos karkryptogamer til en hel plante.

arki- (gr. *'archi-*), første-, over-, ærke-

Arki-medes (287-212 f. Kr.), gr. fysiker og matematiker; dræbtes ved romernes indtagelse af Syrakus, der takket være A-s krigsmaskiner havde udholdt 2 års belejring. Grl. læren om ligevægt af faste og flydende legemer. Fantt vægtstangsreglen og loven om opdrift i vand (A-s lov). Gjorde talrige praktiske opfindelser (taljen, vandsneglen). Beregnede areal, rumfang og tyngdepunkt for legemer af simpel geometrisk form.

Arkimedes' aksiom el. *Arkimedes' postulat*, d. s. s. Eudoxos' aksiom.

Arkimedes' lov. Et legeme, der er ned-sænket i en vædske, taber tilsyneladende lige så meget i vægt, som den fortrængte vædske vejer.

arkipe'la'g (gr.), øhav.

arki'itekt (gr. *architekton* bygmester), kunstnerisk og teknisk udd. person, som udfører tegninger til bygn., inventar, møbler, dekorativt arbejde m. m., indhenter autoriteternes godkendelse, og fører tilsyn med arbejds udførelse, a er byggherrens tillidsmand over for håndværkere og leverandører, og betalingen, der erlægges af byggherren - og kun af denne -, beregnes på grundlag af byggesummen efter promillesatser. Den off. a-udd. foregår i Danm. på Kunstakad. (dog således at den første del kan erhverves på de tekniske skolars dagskole), varer ca. 5 år og afsluttes med en afgangsprøve, a gennemgår endv. en vis praktisk udd. som bygningshåndværker. En del a gennemfører deres udd. uden for akad.

Arkitekten, da. iil. tidsskr. for arkitektur og dekorativ kunst, grl. 1899.

Arkitektforening, Akademisk, stiftet 1879, optager som medl.: 1) arkitekter, der har gennemgået kunstakad.s arkitekt-skole, 2) arkitekter uden off. udd., hvis kvalifikationer kan godkendes af A.

Indregist. medl.sbetegn.: M. af A. A. og M. A. A. A udg. tidsskr. »Arkitekten«, **Arkitektforening, Dansk**, stiftet 1886, optager udøvende arkitekter, som overfor foreningen har bevist deres kvalifikationer. Indregist. medl.sbetegn.: M. D. A. **arkitek'to'nisk**, vedrørende bygnings-kunsten.

arkitek'tu'r, bygningskunst.

arkitek'tu'rmaleri', maleri med bygningskunst som emne.

arkitek'tu'reori', læren om de konstruktive, funktionelle og dekorative elementers forhold til hinanden og til helheden, således proportioner i plan og opstalt (talforhold el. geom. forhold, bl. a. det gyldne snit), der har været bestemmende for en bygn.s udformning; endv. alle teorier om dekorative enkeltheder, perspektiviske virkninger, fladernes farve, belysning etc.

arki'tra'v (*arki-* -r lat. *trabs* bjælke) el. *episiyl*, i antik og deraf afledt arkit. det nederste led i det af søjlerne bårne stenbjælkeværk. (III. se søjle).

ar'ki'v (gr. *archeion* øvrighedsbygning), bygning el. rum til opbevaring af offentlig. el. private dokumenter, breve, forretningspapirer osv. Den da. stats a. ledet af rigsarkivaren, består af et hoved-a (hypp. kaldet rigsa, hvilket egtl. er betegn. f. hele a-systemet), og 4 landsa (Kbh., Viborg, Odense, Åbenrå). Hoved-a rummer i hovedsagen centraladmin.s sager, kongehusets a, m. m., desuden en række privatpersoners papirer; landsa har bl. a. kirkebøgerne og tingsbøgerne m. m. lokalt a-stof. Desuden findes a i kommunerne (i Kbh. stadsa). - arki'va'r, embeds-mand ved a.

arki'val'ier, aktstykker, der opbevares i arkiv.

Arkiv for Historiske Film og Stemmer, Statens, oprettet 1911 som verdens første på initiativ af red. Anker Kirkeby med det formål at sikre film- og stemmeoptagelser af kendte da. personligheder for eftertiden. Overtoges 1943 af Nationalmuseet fra Det Kgl. Bibliotek. **arkivkilogram**, den i det fr. statsarkiv opbevarede prototype for kilogrammet.

arkivmeter, den i det fr. statsarkiv opbevarede platin-normalmeter (sml. meter-system).

arki'vol't (ital. *archivolto* hovedbue), gruppe af profiler og ornament, der smykker forsiden af et bueslag.

Ar'kona, vendernes hovedborg på Rugen, erobret af Absalon 1169.

ar'kose, grov feldspathoidig sandsten med skarptandede korn, a opstår ved sammenkitning af granitgrus.

'arksignatu'r, et lille tal, som i bøger anbringes på hvert arks l. (primsign.) og 3. (sekundsign.) side for at angive arkens numre i rækkefølge. Bag sekundsign. er anbragt en stjerne.

• **Arktis** (gr. *árktos* bjørn), nordpolarområdet; regnes til 10° isotermer for varmeste måned.

'arktisk (gr. *árktos* bjørn), nordpols-, **polar-arktisk fauna**, dyrelivet i nordpolarområdet, a er overvejende knyttet til kysterne (sæler, alke, stormfugle osv.). Landfaunaen omfatter bl. a. ren, moskusokse, polarulv, polarælv, snehare, lemming, sneugle, snespurv. Fl. af disse er hvide.

arktisk flora, plantevæksten i nordpolarområdet. Mod S er trægrænsen skellet, a findes dog også på de tilgrænsende landes bjerge. Væksttiden begynder i juni og ender i aug. Eenårige planter er sjældne, idet de ofte ikke kan nå at modne frøene; de fleste planter er små, de få træagtige har i reglen krybende skud, a omfatter bl. a. mosser, laver, græsser, star, kærudd, sivarter, nellikearter, troldeurt, drias, potentil, valmue, arter af pil og birk.

Arktiske Hav, andet navn på Ishavet. **arktisk klima**, klimaet i de polare områder. Temp. er lav, og som følge heraf har luften meget lille fugtighedsindhold. De laveste temp., -r 30-40° indtræffer oftest med klart, stille vejr, og temp. når kun over frysepunktet - nogle grader - en kort tid om »sommeren«. De laveste temp. på jorden er ikke malle i de arktiske egne, men ved de såk. kuldepoler, f. eks. i Sibirien.

arktiske lande, d. s. s. nordpolarlandene.

Arktisk Station, Dansk, vidensk. laboratorium ved Godhavn på Disko, Vestgrønland, oprettet 1906, ledet af botanikeren M. P. Porsild til 1946, derefter af botanikeren P. Geitling. Basis for biol. undersøgelser af da. og udenl. videnskabsmænd.

Ark'turus (gr. drkts bjørn), stjernen a i Bootes.

Arkwright ['a:krait], Sir Richard^o 1732-92), eng. opfinder og tekstilfabrikant, er særlig kendt for sin bomuldsspindemaskine (water frame), som udgør grundlaget for hele den senere udvikling af bomuldsindustrien.

arkæiske formationer (gr. *archaios* gammel), ældste geologiske formationer; består af kristallinske skifre, stærkt foldede, opr. svåle sedimente som eruptiver. Danner kærnen i fastlandene og træder frem i store områder (Canada, Skand., N-Sibirien, Brasilien, Afrika, Indien, Australien). Rige malmlejer er knyttet til a.

arkæolo'gi' (arkæo- + logi), læren om fortidens kulturer, hvor materialet udgøres af jordfundne sager. Opdeles bl. a. i forhist., nord., klassisk og orientalsk a. Moderne arkæol. forskning anv. bl. a. luftfot. af overvoksede og tilsandede områder, fosfatanalyser af jordlagene og geol. metoder, spec. pollenanalyse. Rygraden i den arkæol. forskning dannes af kronologien, tidsbestemmelsen af de mange forsk. kulturgrupper. For de ældste af snits vedkommende, hviler den udelukkende på geol. iagttagelser, idet kulturlevningerne undertiden kan bestemmes af de lag, de findes i. For de første jordperioder anv. radioaktive målemetoder, for glacialtiden de lerlag, varv, som smeltvandsfloderne har afsat fra år til år. Fra slutn. af 4. art. f. Kr. og fremefter støtter kronologien sig på ægypt. og mesopotamiske kongerækker, der igen hviler på astronomiske tidsbestemmelser. Eur.s forhist. kulturgrupper er fastlagt på grundlag af blandingstund som eksempelvis fund fra Kreta og Grækenland, hvori der indgår ægypt. sager. Ved at følge således bestemte typer forekomst fra land til land er de eur. kulturgrupper blevet tidsfæstet (se sp. 202-204). En sådan metode har naturligvis mange fejlkilder, og tidsbestemmelserne får større fejlgrænser, jo længere man kommer fra Mesopotamien og Ægypten.

Arland [-'la], Marcel (f. 1899), fr. forf., har skrevet noveller og kritiske essays; katolik. Arlaud [ar'lo], Oscar (1836-1907), da. forf. og overs., mest kendt for citatværket *Bevingede Ord* (1875-S); 2. udg. 1906). Arlberg, 1802 m h. Alpepas i Østalperne ml. Tirol og Vorarlberg (Østr.), gennemløbet af den 10,6 km l. A-tunnel, hvorigennem A-banen er ført. - Vintersport. Arlberg-banen, ostr. Alpebane, forbindes Bludenz i Vorarlberg med Innsbruck, og er et vigtigt led i jernbaneforb. ml. Vesteur. og Sydøsteur. A, som har en længde på 136,6 km, blev bygget 1881-84, elektrificeret 1925. På A findes den 10,6 km lange Arlberg-tunnel.

'Arien, Michael (egl. Dikran Kouyoumdjian) (f. 1895), eng. forf., født i Bulgarien. Skildrer eng. society i noget overfladiske romaner.

Aries [a'ri], fr. by i Rhones delta; 35 000

Amfiteateret i Aries.
(Tilskuerpladserne restaureret.)

indb. (1946). Vigtig handelsby. Tyrefægtninger. Oldtidens Arelate, grl. af Fønikerne (amfiteater fra romertiden). I middelalderen hovedstad i Arelat. (III. se sp 199).

Arletty [ar'læ'ti], fr. (film-)s kues piller inde. Filmdebut 1936, senere i »Hotel du Nord« (1938). Vittigt og raffineret spil bl. a. i »-og ved Daggrø« (1939), »Formildende Omstændigheder« (1939) og »Fric-Frac« (1939).

Arlon [ar'U], flamsk: *Aarlen*, hovedstad i prov. Luxembourg, SØ-Belg.; 11 000 indb. (1948). Kendt fra romertiden. 'Arlov [-'lœ:v], sv. stationsby NØ f. Malmö; sukker- og jernbanevognfabrik. 3400 indb. (1946).

arm, fys., den vinkelrette afstand fra et legemes omdrejningsakse til kraftens retning.

arm mada (sp.), væbnet magt, særlig til søs; mest brugt om Uovervindelige A, som Filip 2. 1588 sendte mod Engl., og som efter nederlag i Kanalen i aug. øde-lagdes af storm og for en del strandede på Hebriderne.

Artnagh [a:'ma'], grevskab i Nordirland; 1266 km²; 109 000 indb. (1937).

Armagnac [ar'ma'njak], 1) gi. fr. landskab i Pyrenæerne; 2) et cognac-lign. destillat af vin, dyrket i 1).

armagnacs [ar'ma'njak], grev Bernhard 7. af Armagnac's tropper og tilhængere i kampen mod englændere, burgundere og borgerskabet i Frankr. 1380-1422.

arma'tu'r (lat. *armare* bevæbne), 1) *mil.*, tidl. fællesnavn for en af d.s. el. enkeltmands våben og udstyr; 2) *elektr.*, a) den ikke elektr. del af alm. elektr. betydningslegeme f. eks. til gadebelysning; b) i Danm. sjældent benyttet betegn. for ankeret i en elektr. maskine; 3) *tekn.*, tilbehør til maskine el. apparat som manometre, ventiler o. l.

Arma'vir, by i RSFSR, Sovj., ved Kaukasus' nordfod og floden Kuban; jernbanecentrum. 84 000 indb. (1939).

armbrøst, et af buen udviklet skydevåben i middelalderen; bestod af et skæfte af træ med en bue af stål el. horn og en buestreg, tvunden af dyresener el. hampe-garn.

armbånd, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om håndleddet el. underarmen, a har været brugt til alle tider. Nu kun kvindesmykke.

'armcøstål (-jern), meget ren teknisk stålsort med f. eks. 0,017 % kulstof, 0,005 % silicium, 0,011 % mangan, 0,011 % fosfor, 0,025 % svovl og altså 99,93 % jern; er ret modstandsdygtigt overfor luftens påvirkning. Fremstillingsmåden opfundet af *American Rolling Mill Co.*

armé [ar'me] (fr. af lat. *armare* bevæbne), 1) et lands landkrigsmagt; 2) storstyrke egnet til krig på egen hånd.

armékommando, en hærførers samlede

hjælpere til føring og fagtjeneste. armékorps, største hærenhed (2-3 divisioner J. visse stærkyrker).

Ar'menien, armen. *Hajastan*, 1) bjergland i Forasien, N f. Iraq, delt ml. Sovj., Tyrkiet og Iran, ca. 300 000 km², nu kun i den til Sovj. hørende del beboet af armeniere; 2) unionsrep. i Sovj., S f. Kaukasus; 29 900 km²; 1 282 000 indb. (1939). (Kort se Rusland). A omfatter den nordøstl. del af Armeniens højland omkr. Se van-søen og hovedstaden Jerevan (Erivan). Af indb. er ca. 85% armeniere. I de lavere egne, bl. a. ved floden Araks, kan der dyrkes bomuld, vin, frugt, hvede og majs; 200 000 ha er kunstvandet. I de højere egne er kvægavl vigtigere end agerbrug. Industrien omfatter mejerier, slagterier, konservesfabrikker, garverier, læder-, tekstil- (bomulds-) og nogen jernindustri. Der er store vandkraftværker, og minedriften leverer råstoffer til kobber-, cement- og kemisk industri. - *Historie*. Selvst. rige i oldtiden; erobret af perserkonger; en tid rom. vasalstat. Kristen statskirke fra 4. årh. I 16. årh. erobret af tyrk., på nær den østl. del med Jerevan, som var iransk til 1828, da Rusl. erobrede det meste. *Tyrk-iransk A* behandlede hårdt. 1878 afstodes Kars til

Rusl. Tyrk. løfter om reformer opfyldtes ikke. Også *russ*, A undertryktes på gr. af revolut. bevægelser. De tyrk. forfølgelser kulminerede under 1. Verdenskr., hvor de tyrk. armeniere næsten udrøddedes. 1918 genvandt Tyrk. de 1878 afståede områder, Jerevan erklærede sig for uafhængig rep., tilsluttede Sovj. 1920, 1921 i den transkaukasiske føderation, 1936 unionsrep.

ar'me'niere hører nærmest til de semitiske folk, men viser dog ikke fa lighedspunkter med den daniriske race; stor legemshøjde, fladt bagehoved m. m. a har dog noget større og mere kødfuld og hængende næse end dinarerne.

Ar'menier venner. De Danske, forening stiftet 1902 for at yde armeniere humanitær hjælp mod de tyrk. forfølgelser. Udsendte 1903 Karen Jøppe til Armenien.

ar'meniske kirke *el. gregoriansk kirke*, den ældste kristne statskirke (beg. af 4. årh.). Havde tidligt et rigt vidensk. liv; teol. var den monofysitisk og bevarede sin særstilling under gr., tyrk. og dels under russ. styre; a-s overhoved kaldes *katholi'kos*. Omkr. 3 mill. medl., mest i Sovj., Tyrkiet og spredt i Eur. og Arner.

ar'menisk sprog og litteratur. Armenisk tales foruden i den arm. sovjetrepublik i adskillige egne i Syrien og Lilleasien. Det er et indoeur. sprog, der dog danner en klasse for sig selv og er stærkt blandet med iranske læneord. Arm. skrives med et særligt alfabet, der blev dannet af Mesrop i beg. af det 5. årh. fra det gr. alfabet. Den ældste form af arm. (fra 5. årh.) kaldes oldarm. og anses for det klass. sprog, men de ældste håndskr. stammer dog først fra 9. årh. Desuden skelnes ml. middelarm. (U-15 årh.) og nyarm. Der findes en række nyarm. dialekter, men til 19. årh. blev det klass. sprog brugt som litt.-spr.; først i det 19. årh. beg. nyarm. at blive brugt som litt.-spr. I 5. årh. havde den arm. litt. en rig blomstring, baade gnm. overs. fra gr. og syr., især af teol. værker, og gnm. originale værker, især hist. I 7. årh. beg. en ny blomstringstid, der kulminerede i 12. årh. og ophørte i 14. årh. I 18. årh. beg. en renaissance for arm. lærdom ved mecharisternes filologiske virksomhed (i Wien og Venezia), der især gik ud på at udgive og oversætte den klass. litt. I 19. årh. opstod en nyarm. litt. til dels efter vesteur. og russ. forbilj.

armeno'id (*armen(ier)* + -oid), armenieragtig, armenierlignende.

Armenitiéres [arm'dtjæ:ri], fr. by ved Lys., Flandern; 23 000 indb. (1946). Stor tekstilindustri. Erobrt af englænderne dec. 1914, april-sept. 1918 i tysk besiddelse.

ar'me're (lat.), *mil.*, væbne, ruste, klar-gøre (især en stilling, skib, granat); *tekn.*, forsyne, forstærke, f. eks. armeres beton ved indstøbning af jernstænger (armeringsbeton), der optager trækspændingerne.

armeret beton, d. s. s. jernbeton. armfaldsgreb, angreb i brydning; i fri

brydning kombineret m. bændspænd. 'Armfeldt [-'fælt], *Carl Gustaf* (1666-1736), sv. general, kommanderede de styrker, Karl 12. 1717-18 sendte mod Trondhjem, og som overvejende omkora på tilbagetoget over fjeldene.

'Armfelt [-'fælt], *Gustaf Mauritz* (1757-1814), sv. officer. I 1780erne Gustav 3.s *yndling*. I unåde efter G. 3.s død, søgte som sv. gesandt i Neapel at styrte reg. m. russ. hjælp; kommanderede 1808 hær v. no. grænse, udrædte intet; 1811 i russ. tjeneste, nøje knyttet til Alexander I., 1813 generalguvernør i Fini.

armfødder, d. s. s. brachiopoder. Armidale ['a:midæil], frugthandelsby, New S-Wales, Austr.; 7800 indb. (1947). armil'la'rsfære (lat. *armilla* armbånd) el. *armille-instrument*, et allerede i oldtiden og senere af Tycho Brahe benyttet instrument til måling af himmellegemers steder, bestående af et antal drejelige ringe (armiller), der kan indstilles, så at deres planer sammenfalder med henh.

Arkæologisk tidstavle.

	Ægypten	Mesopotamien	Grækenland	Italien	Mellemeur.	Danmark
50000	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	palæolitisk tid	istid Bromme-kultur ca. 10000 mesolitisk tid
8000	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	mesolitisk tid	
5000	neolitisk tid	neolitisk tid				Maglemose-(Mul- lerup)-kultur Gudenå-kultur
4000	prædynast. tid	Obeids tid	neolitisk tid	neolitisk tid		
3500						Ertebølle-tid
3200	1.-2. dyn. (3200-2800)	Uruk-tid				
3000			ældre ægæisk tid 3000-1700		neolitisk tid 4000-2500	Ertebolle-tid køkken-mødd.
2900						
2500	GI. Rige 3.-6. dyn. (2800-2475)	Djemd Nasr-tid -2600				
2700						
2600		tidl. sumer. tid 2600-2300				
2500	pyramiderne				båndkeramisk kultur 2500-2000	yngre stenalder (neolitisk tid) dysse tid
2400						
2300	7.-10. dyn. 2475-2100	akkadisk og sen-sumer. tid 2300-1900				jættestue tid
2200						
2100						
2000	MI. Rige 11.-13. dyn. (2000-1700)	gi. babyion. tid 1900-1700		klokkebæger tid 2100-1800	snorkeramisk kultur, klokke- bæger-kultur	enkel tgravstid
1900						
1800						dolk tid
1700	hyksos 1700-1600	kassit. og ældre assy. tid 1700-1100	yngre ægæisk tid 1700-1200	bronzealder 2000-900	bronzealder 2000-700	
1600						
1500	Nye Rige 18.-21. dyn. (1600-1100)			[erramare-kul- tur, N-Ital.		ældre bronzeald. 1500-950 egekis'efund
1400						
1300						
1200			eftermykensk tid 1200-950			
1100	forfaldstiden 21.-25. dyn. 1100-663	yngre assyr. tid 1100-600				
1000					Hallstatt- bronzealder 1000-700	
900			geometrisk tid 950-700			yngre bronze- alder 950-500
800				etrusker 800-300		
700			arkaisk tid 700-500		Halls tatt jernalder 700-500	
600	saitisk tid 26. dyn. 660-525	nybabilon. tid 600-500				
500	persertid 27.-30. dyn. 525-332	persisk tid 500-300	klassisk tid 500-300		La-Ténetid (kelter) 500-1	kelt. jernalder 500-1
400	hellenistisk tid 300-31 f. Kr.	hellenistisk tid 300-200	hellenistisk tid 330-30 f. Kr.	romersk tid 300 f. Kr.- 476 e. Kr.		
300						
200						
100		partisk tid 200 f. Kr.- 300 e. Kr.				
Kr. f. (år 1)	rom. kejsertid 1-400		rom. kejsertid 1-400		romersk tid 1^100	ældre romersk jernalder 1-200
100						
200						yngre romersk jernalder 200^(00)
300						
400	byzantinsk tid (koptisk tid) 395-642	sassanidisk tid 300-650	byzantinsk tid	folkevandr.stid 400-750		ældre germansk jernalder 400-600
500					merovinger tid 500-752	
600						yngre germansk jernalder 600-800
700	arabisk tid	arabisk tid				
800					karolinger tid 752-911	vikingetid 800-1000
900						
1000						

meridianen, himlens ækvator, ekliptika o. B. betydningsfulde astron. planer.

Armillaarsfære.

armini'a'ner el. *remonstranter*, mildere (mere rationalistisk) retn. inden for den holl. calvinisme; opkaldt efter Jacob A r m i n i u s (1560-1609). a har siden Dordrecht-synoden 1618-19 været en lille særkirke.

Ar'minius, kaldet *Hermann* (17 f. 21. e. Kr.), germansk høvding (cherusker), uddannet i rom. tjeneste, tilintetgjorde 9 e. Kr. den rom. statholder Quintilius Varus' hær i Teutoburgerskoven.

Ar'mori'ka'nske Bjerge (armorikaner, gi. folkestamme i Bretagne og Normandiet), del af de variske foldebjerge, strækkende sig fra Irland over Wales til Centralfrankrig.

armring, ringformet smykke af ædelt metal til at bære om overarmen, i den nord. oldtid ofte hædersgave ml. mænd.

Armstrong ['armsträt], *Edwin Howard* (f. 1890), amer. radioingeniør. Har bidraget til opfindelsen af superhertodynmodtageren og frekvensmodulation for anv. til radiofon.

Armstrong ['armsträt], *Louis* (f. 1900), amer. neger-jazzmusiker og -sanger. Begyndte 15 år gi. at spille trompet i forsk. orkestre. Vakte 1926 stor opsigt med sine »Hot Five« og »Hot Seven« i Chicago.

Armstrong ['amsträt], lord *William George* (1810-1900), eng. kanonfabrikant. Grl. 1847 Elswick Engineering Works, fra 1927 del af Vickers-Armstrong Ltd. (fremstilling af krigsmateriel).

Arna'ger, da. fiskerleje, SØ f. Rønne, Bornholm; ca. 200 indb.

Arnager-grønsand, grønlandsaflejring fra cenoman (Bornholm).

Arnager-kalk, grå mergelkalksten fra cenoman (Bornholm).

Arnamagnæ'a'nske Håndskriftsamling, skabt af islænderen Arni Magnússon, nu i Kbh.s univ.bibl.s 1. afd. A rummer bl. a. ca. 2800 fortrinvis isl. håndskrifter, f. eks. af den yngre Edda.

Arnarfellsjökull ['adnarfæls'jörgödd], navn på den syd. del af Hofsjökull.

Arnarfjörður ['adnarfjörður], fjord på Islands nordvesthalvø.

Arnarvatn ['adnarvahtn], isl. sø, NV f. Langjökull.

Arndt, *Ernst Moritz* (1769-1860), ty. digter. Bekæmpede fr. undertrykkelse af Tysk. i Napoleons tiden, knyttet til Karl von Stein; skrev begejstrede, fremmedfjendtlige fædrelandssange (*Was ist des Deutschen Vaterland*) med krav om polit. samling af alle områder m. ty. sprog.

Arndt, *Johann* (1555-1621), ty. luth. biskop og opbyggelsesforf.; oversat til mange sprog. A fik afgørende bet. for al protestant. Kristendom i 17. og 18. årh., ikke mindst for pietismen.

Arne, nord. mandsn., beslægt. m. ordet ørn. **arne**, åbent ildest i primitive tæve. Fra Danm.s oldtid kendes både stenlagte a og ornamenterede a af brændt ler.

Arne lam, *Thomas* (1710-78), eng. komponist til operaer, symfonier, triosoner. Kendt for *Rule Britannia*.

Ar'nér, *Sivar* (f. 1909), sv. forf. Har bidraget til debatten om fyrrernes kulturkrise med romanerne *Plånbok borttappad* (1943, da. *TegnebogTabt* 1944), *Knektoch kleren* (1945, da. 1948).

Arnesen, *Vilhelm* (1865-1948), da. marinemaler; anv. ofte hist. motiver.

Arnfast, abbed i Rye, har måske forfattet Christoffer I. 1259.

Arnfred, *Jens Therkelsen* (f. 1882), da. højskolemand. Ingeniør af udd. Lærer ved Askov højskole 1910, forstander fra 1928. Indtager ledende stillinger i forsk. grene af andelsbevægelsen. Red. af tidskriftet »Dansk Udsyn».

Arnheim ['airnæm], hovedstad i holl. prov. Gelderland ved nedre Rhin i meget smukke omgivelser; 96 000 indb. (1947). Tekstil- (kunstsilke), kemikalie- og tobaksindustri. I sept. 1944 blev brit. lufttropper landsat ved A nær tyskernes linier; 10 dages voldsomme kampe endte med brit. nederlag. Svære krigsskader (3 800 ødelagte lejligheder).

Arnhem Land ['arnhæm 'land], halvø V f. Carpentaria Bugten, N-Austr.

'Arnhol'tz Arthur (f. 1901), da. tale- og sangforsker. Lektor i da. i Berlin 1933-38, 1943 lektor, 1949 prof. ved Kbh.s Univ. i talens og sangens hist. og æstetik. Har s. m. Schiørring og Videreg udg. *Gamle Danske Vise* 1-5 (1941-42).

'ar'nikatinku'r ['arnika volverleij + tinktu'r] a. volverlejtjdraber, folkemiddel mod sår.

•Arnim, *Achim* von (1781-1831), ty. forfatter. Romantiker. Udg. s. m. CL Brentano folkevisesaml. *Des Knaben Wunderhorn* (1805-08), skrev endv. bl. a. en hist. roman *Die Kronenwächter* (1817, ufuldendt).

•Arnim, *Bettina* von (1785-1859), ty. forf. C. Brentanos søster; *Goethes Briefwechsel mit einem Kinde* (1835) er en blanding af ønskedrom og virkelighed.

•Arnim, *Jürgen* von (f. 1889), ty. general, kommanderede ty.-ital. armé i Tunis 1942-43, kapitulerede 13. 5. 1943.

Arnkils'øre, øde på Als ml. Als Sund og Augustenborg Fjord. Ved A gik preusserne i land på Als 28.-29. 6. 1864. Et ty. mindesmærke ved A ødelagdes 1945.

Arnlotj Gelline ['ar:nljot: 'jæliina], opr. stimatej fra Jämtland; faldt i slaget ved Stiklestad som Olav den Helliges tro mand. Emne for Bjørnsons digt A.

•Arno, 240 km l. ital. flod fra Appenninerne forbi Firenze og Pisa i den frugtbar A-slette til Det Liguriske Hav.

'Arno, atoll i Marshall-øernes øs i række.

Arnold ['arno't], *Gottfried* (1666-1714), ty. luth. teolog. Som sværmerisk mystiker fik A afgørende indfl. på den radikale pietisme og som kirkehist. gennemførte han det synspunkt, at det er de forfulgte og kætterne, som har ret.

Arnold [ar:nld], *Henry 7*arley (f. 1886), USA-flyvergeneral. Foregangsmand i udvikl. af USA.s luftvåben. Dec. 1941-jan. 1946 øverstkommand. f. hærens luftstyrker.

Arnold pa:n(3)td], *Matthew* (1832-88), eng. digter og kritiker. Søn af *Thomas A.* Hans poesi f. eks. *Empedocles on Etna and other Poems* (1852), *Merope, a Tragedy* (1858) og *New Poems* (1867) er forf. net, intellektuel tanke- og stemningsdigt. Grundtonen er pessimistisk. Han finder livet i det moderne samfund præget af lidelse, ensomhedsfølelse og disharmoni. Kun skønheden og især naturens skønhed giver livet indhold.

Arnold ['a:n(a)ld], *Thomas* (1795-1842), eng. skolemand. 1827 rektor for kostskolen i Rugby. Indførte undervisn. i d. nyeste hist. og mod. sprog; huskes især som skaber af det eng. skoleideal: A Christian (kristen) Gentleman.

Arnold af Brescia (ca. 1100-1155), ital. præst; protesterede mod kirkenes indblanding i politik; blev 1147 leder af en revolutionær regering i Rom. Fanget af kejser Frederik I.; henrettet.

Arnold fra Liibeck, lysb. abbed, fortsatte Helmolds slaverkrønike (vendernes hist.) fra 1171 til 1209 (da. overs. 1885).

Ar'nolfo di 'Cambio (død 1302?), ital. arkitekt. Hovedværk: franciskanerkirken *Santa Croce* i Firenze (beg. 1294).

1Arnstadt [-Jtat], ty. by, Thüringen; 23 000 indb. (1939). Tekstilindustri m. v.

'Arnulf (d. 641), bisp af Metz, Karolingerne stamfader.

'Arnulf, ty. konger 887-99, kejser 896, søn af Karloman, slugt normannerne ved Leuven 891.

a'roma (gr. krydderi), vellugt; den fra flygtige stoffer stammende behagelige lugt og smag hos mange planter el. andre stoffer (især æteriske olier), a ro' m a' t i s k, krydret, vellugtende.

aro'ma'tiske forbindelser, den gruppe af org. kem. forb., der indeholder benzolkernen, a giver sig til kende ved, at de brænder med en lysende og sodende flamme og i mange tilfælde har en karakteristisk lugt.

aro'ma'tiske midler, lægemidler, der inden, flygtige, ofte vellugt, olier.

aro'mu'ner el. *zinz'a'ner*, nomadiserende hyrdefolk med rumænskbeslægtet sprog i N-Grækenl.

'Aron, Moses' broder, den første ypperstepræst og stamfader til den eneste legitime præsteslægt i Israel.

A'rosa, vintersports- og kursted i Graubünden, Schweiz; 1740-1920 m. o. h.; 2000 indb. (1941).

Aro'senius, *Ivar* (1878-1909), sv. maler; hans arbejder præges af rig fantasi og humor: A-s børnebog *Kattresan* (1909) er blevet klassisk.

Arouet [ar'wæ], Voltaires egl. navn.

arp, alm. lidelse i hårbunden hos spædbørn, bestående af gullige, fedtede skammasser. Fjernes med olie el. vaselin, i sværere tilf. med tjørreholdig salve.

Arp, *Hans* (f. 1889), ty.-fr. billedhugger og digter. Grl. s. m. den rum.-amer. digter *Tristan Tzara* (f. 1896) dadaismen under I. Verdenskrig. Sluttede sig 1924 til den tidl. surrealisme og blev senest tilhænger af den abstrakte kunst (ill. se der).

Árpád [a:rp:a:d], magyarernes fyrste ved erobringen af Ungarn ca. 900, stamfader til Árpaderne, det ungarske dynasti, ca. 900-1301.

arpeggio [-pæ:d:3o] (ital. *arpeggiare* spille på harpe), *mus.*, betegner at moderne i en akkord skat spilles på harpe-maner, d. v. s. at de anslås hurtigt efter hverandre, den nederste først.

'arrak (arab. *araq* sved), en farveløs el. gullig drik med 50-60% alkohol, der alt efter oprindelsen vindes ved gæring af ris, palmesaft el. (sukke rrør)melasse el. blandinger heraf.

Arran ['ársn], naturskøn skotsk ø i Firth of Clyde; 468 km².

arrangere ['Je'ra] (fr.), ordne, tilrette-lægge; udsætte musik for anden besætning end den opr. Tilsv. substantiv arrangement [-t'e'mai?].

Arras [a'ra:s], fr. by i dept. Pas de Calais; 33 000 indb. (1946). Stor tekstilindustri. I 14.-15. årh. hovedsæde for fr. tapetvæveri. Ty. nederlag okt. 1914. Erobr. ved ty. panserfremstød mod Kanalen maj 1940, befriet aug. 1944.

Arrau [-'m-u], *Claudio* (f. 1904), chilens. pianist, fremragende fortolker af nyromantisk og mod. musik.

arrazzi [-'rat:si] (ital. efter byen Arras), betegn. for vævede vægtepper.

'Arredo, *Anders* (1587-1637), da. forf. A-s gejstlige karriere afbrødes, da hans kædhed i tale og færd 1622 medførte afskedigelse fra bispeembedet i Trondhjem. 1626 præst i Vordingborg. Hans ca. 1610 begyndte forf. skab først litt. hist. vigtig fra 1623 ved en metrisk skelsættende *gendigtning af Davids Psalmer*. 1631-37 udarbejdede A sit hovedværk, *Hexæmeron*, en delvis fr. overs., af et fr. skabelsesepos (Du Barts), udg. 1661, men forinden udbredt i afskrift. Dette værks versteknik (dobbeltrimet hexameter og især alexandrinere) og dets udsmykkede stil placerer A som »dansk kunstdigtningens fader«. (Portr. s. 209).

Arreskov, hovedgård N f. Fåborg, fra 1772 i slægten Schaffalitzky de Muckadells eje, til 1925 grevskab. Bygn. fra 1558-73, stærkt restaureret; fredet i kl. B.

achilleshæl. Deltog i toget mod Troja. Hovedpersonen i Iliaden.

Achmatova, anden stavemåde for Ahmatova.

acho'li' [-ko-] (*a* + gr. *cholé* galde), ophævelse af galdeafsondringen el. hindring for galdens udflydning i tarmen, hvorved galdesten træder over i blodet og fremkalder galdet.

a, **Chr.** n., fork. for lat. *ante Christum natum* før Kristi fødsel.

Acht [att] (ty.), udstøelse af samfundet; i sin strengeste form fuldstændig fredløshed.

achy'li' [-ky-J (*a* + *chylos* saft), manglende dannelse af saltsyre i mavesækken.

Achæa [-kæ-] (gr. *Achaid*), 1) oldgr. landskab på N-Peloponnes; 2) Grækenland som rom. provins efter Augustus.

achæer [-kæ'-], gr. stamme på Peloponnes (før dorerne).

echæiske forbund, sammenslutning af de 8 bystater i Achæa, fik fra 250 f. Kr. under ledelse af Ara tos og sen. Filopimen stor magt i Grækenland, uvidedes efterh. til hele Peloponnes, men knustes af Rom 146 f. Kr.

Achæemider, persisk dynasti 550-330 f. Kr.

acidime'tri' [-s-] (lat. *acidus* sur + *metri*), form for titreranalyse, efter hvilken man bestemmer mængden af syre v. hj. af baser (f. eks. natrium- el. barium hydroksyd) af kendt normalitet.

acidi'te't [-s-] (lat. *acidus* sur, surhedsgrad, a udtrykkes ved brintionkoncentrationen el. brintioneksponten.

aci'dose [-si-] (lat. *acidus* sur -f -ose), en tilstand, hvorunder blodets reaktion forskydes i sur retning. Modsk. alkalose.

acidum [-s-] (lat.), syre.

aci'ne'ter [-s-] (gr. *ak'imbos* ubevægelig) (*Suctoria*), infusionsdyr, mangl. fimrehår, m. rørformede s uge ten takler. Som regel stilkede; fastsiddende.

â cire perdue, see *cire perdue*.

Acker, *Johan Axel Gustav* (1859-1924), sv. maler; figurbill. i Bocklins ånd. f. eks. / *Skovtemplet* (1900), *Tbaiska gall.*, landskaber, portrætter og bogillustrationer.

van Acker [fan'akar], fr. [vana'kæ:r], *Achilleif* (1898), belg. soc.dem. Førstemin. febr. 1945-marts 1946, marts-aug. 1946. Modstander af Leopold 3.s tilbagetog. neren. Trafikmin. fra marts 1947.

Ackermann aus Bohmen, Der, en dialog ml. A (bonden) og døden; meget bet. ty. renaissance værk skrevet ca. 1400 af *Johann von Saz* (ca. 1360-ca. 1414), N-Bøhmen.

Ack'té, *Aino* (1876-1944), fi. sopransangerinde. Debut 1897 i Paris. Gæstespil i Eur. og Amer. Grl. operaen i Helsinki.

Acoka [ä'j'oiäk] (d. 232 f. Kr.), sønnesøn af Candragupta, fremragende konge over Magadha (N-Indien) 273-232, fremmede buddhismen.

Aconcagua [*akoy'kagwa*], Amer.s højeste bjerg (6960 m), i Argentinas Andes nær grænsen til Chile, 125 km NØ f. Santiago. S. f. A ligger det vigtige Uspallata-pas. A er ikke som tidl. antaget en udsluk vulkan, men et erosions bjerg.

a condition [*akod'vsp*] (fr.), på betingelse. Alm. salgsmåde ml. boghandel og forlag, hvorefter *a* aftagne bøger kan returneres til forlæggeren, såfremt de ikke sælges; mods. i fast regning.

A'conitum, lat. navn på stormhat (prydeplante).

a'conto (ital.), som afdrag, i løbende regning.

Acøres, **Arquipélago dos**, portug. navn på Azorerne.

A'costa [a'ko-], *Gabriel (Uriel)* (1590-1640), portug. jøde, udvandrede til Amsterdam, hvor han for sine kætterske anskuelser bandlystes af rabbinerkollegiet; begik til sidst selvmord.

acquit [a'ki] (fr.), kvittering; i billard; stød, der lægger ballen ud for modspilleren.

a'cra'nier (*a* + gr. *kranion* hjerneskal), d. s. s. trævleumunde.

acre [æ'iks] (beslægtet m.*lat. *ager*, mark) (fork:A.e.l.a.), eng. flademål =0,40468 ha.

Acree ['akraj, arab. 'Akka, hebr. 'Akko, fr. *St.-Jean-d'Acree*, oldtidens *Ptolemais*; by ved Middelhavet i Palæstina N f. Haifa; ca. 8000 indb. Korsfarens vigtigste støttepunkt 1191-1291. Forgæves belejret af Bonaparte 1799.

Acree ['akri], brasiliansk territorium mod grænsen til Peru og Bolivia; 148 000 km²; 90 000 indb. (1946); opkaldt efter Rio Acree, biflod til Rio Purus.

Acrel [a'kre:!] *Olof af* (1717-1806), Sveriges første vidensk. kirurg. Overkirurg v. Serafimeriazaretet 1752, generaldirektør for Sveriges hosp.væsen 1776.

aet [akt] (eng., egl: handling), i Engl. spec. om admin. beslutning af offentlig myndighed, parlaments- el. kongreslov.

acta (lat: handlinger), gerninger; dokumenter, akter; afhandlinger; levnedsskildring.

acta di'urna (lat: daglige handlinger), i det gi. Rom en af Cæsar 59 f. Kr. indført, ved offentlig oplag bekendtgjort nyhedsstjeneste.

æ'tinium (gr. *aktis* stråle), sjældent, stærkt radioaktivt grundstof, kern. tegn Ae, atomnr. 89, atom vægt 227, valens 3. Forekommer i ringe mængder i uran. Dannes ved radioaktiv udstråling af protactinium og særdelede selv radioaktivt (halveringstid 13 år) til en lang række stoffer, der er isotoper af andre grundstoffer. Opdaget 1899.

actiniumfamilien, familie af 12 radioaktive grundstoffer, hvis modersubstans er uranisotopen U 235. Har fået navn efter det først opdagede af stofferne.

actio [-ti-o] (lat.), klageret, d. v. s. adgangen til som sagsøger at gøre en ret gældende ved domstolene, f. eks. med actio venditi: sælgerens krav på købesummen.

Action Francaise, Ligue de I* ['li: da lak'sj5fra'sæ:z], (fr: ligaen for fr. handling), fr. monarkistisk sammenslutning, stiftet 1899, ledet af Charles Maurras og Leon Daudet; collaborationistisk under besættelsen 1940-44.

Actium (lat.), gr. *Aktion*, sandet landtunge i V-Græken, hvor Augustus' flåde under Agrippa 31 f. Kr. slog Antonius.

Aet of Settlement ['akt av sæt'fsmnt], den eng. tronfølgeov af 1701, hvorefter Sofie af Hannover fik arveret; kongen skal tilhøre anglikansk kirke, Engl. skal kun m. parlamentets samtykke forsvare kongens privatbesiddelser, eng. embeder forbeholdes englænderne. Dommerne skal være fastlønede og uafsættelige.

Acton ['aktsn], forstad til London, 12 km V f. City. 68 000 indb. (1939).

actum (lat: sket), udtrykker i dokumenter, at noget er sket el. vedtaget.

a'custicus, nervus (gr.-lat: hørenerven), 8. hjernenerve, høre- og ligevægtsnerve. Acvaghosha [a'va'go:fa] (ca. 150 e. Kr.), buddhistisk munk og lærer af mahāyāna-retningen, forf. eper og dramaer. Berømtest er hans *Buddhacarita*, en poetisk Buddhabiografi.

A'vin [Jv-L i ind. vedisk rel. to mandl. guddomme, unge og skønne, tvillinger, hurtige hjælpere i al slags nød, dog ikke krig, spec. lægeguddomme. Karakteristisk for dem er deres forb. med heste og fælles ægteskab med solen.

acyklisk ['asy-] (*a* + *cyklisk*), bot., skrueblad.

acykliske forbindelser, kern., det mods. af cykliske forb.

A. D., fork. for lat. *Anno Domini* i det Herrens år, d. v. s. efter Kristi fødsel.

ad (lat.), til, hos, ved, angående; alm. forstavelse i lat. ord (assimileres ofte til ak-, al-, an-j as-o, fl.).

ad 'acta (lat: til dokumenterne); lægge ad acta, henlægge (en sag), opgive el. afslutte (undersøgelsen).

adagio [fl'dad30] (ital.), mus., langsomt, langsommere end andante.

Adalbert (ca. 1000-1072), erkebiskop i Hamburg-Bremen 1043-66, søgte v. hj. af det ty. kejserdømme uden held at grunde et patriarkat N f. Alperne. A oprettede derfor nye bispedømmer i Danm.

Adalbert af Prag, cech. *Vajtěch* (ca. 955-997), böhmsk biskop og preussens apostel. Fandt martyrdøden bl. preusserne.

Adaldag (d. 988), erkebiskop af Hamburg-Bremen. Sammen med Otto 1. drev han ty. ekspansions- og missionspolitik således i Danm., hvor han fik oprette: 3 jyske bispedømmer (948), og hvor Harald Blåtand lod sig døbe.

Adam (hebr.), mennesker (kollektivt), men tillige det først skabte menneske. - Den gamle A, betegner for det af synden bundne menneske.

Adam ['adam], eng. arkitektfam., fader 02 3 brødre. Berømt er *Robert A* (1728-92[^]) for sine spinkle klassicistiske møbler, udførte af Chippendale o. a., der påvirkedes af hans forfinede stil.

Adam [a'dri], fr. billedhuggerfamilie i 18. årh. Mest kendt er *Lambert Sigisbert A* (1700-59), der arbejdede i Rom og Paris; udførte bl. a. *Neptun* i Neptunspringvandet i Versailles. Broderen *François Gaspard Balthasar A* (1710-81) blev hofbilledhugger hos Frederik d. St. i Potsdam.

Adam [a'dft], *Charles Ado/phe* (1803-56), fr. komp., væsentlig til operas comiques, herimellem *Postillon i Lonjumeau* (1836, Kbh. 1837) og *Konge for en Dag* (1852, Kbh. 1889).

Adam [a'dd], *Paul* (1862-1920), fr. forf. opr. naturalist, brød med Zolas skole. Hylde ideal, tanker i store romaner.

Adam af Bremen (d. ca. 1076), kannik i Hamburg og forfatter af *De Hamburgske Erkebispers Historie* (da. 1930) med værdifulde oplys. om Norden i 10.-11. årh. En af hans kilder var Sven Estridsen.

Ada'maua, 1000-2000 m h. plateau i Midt-Sudan.

Adam de la Halle [a'd#d(a)la'al], kaldet *le Bossu* (13. årh.), fr. digter, forf. til det første komiske fr. drama *Le Jeu de la Feuillée* og den ældste opera-comique *Le Jeu de Robin et Marion*.

adamel'lit (*Adamello* alpegrube), granit med omtrent lige mængder alkalifeldspat og plagioklas.

Ada'mello, gruppe af de ital. alper N f. Garda-søen; når 3564 m i Presanella Flere gletschere.

Adam Homo (lat. *homo* menneske), titel- til i et fortællende digt af Fr. Paludan-Muller (1841'8).

Adams ['adsmsz], *John* (1735-1826), USA-sagfører, polit. Ordfører for uafhængighedserklæringen 1776, gesandt i London 1785-88 efter deltagelse i fredsforhandl. 1782; vicepræsident 1789-97; som Jeffersons modstander valgt til præsident 1797-1801, men kom i konfl. med Hamilton; slået af Jefferson v. præsidentvalg 1800.

Adams ['adsmsz], *John Quincy* (1767-1848), USA-polit. Søn af J. A. Sagfører, diplomat, udenrigsmin. 1817-25 (køb af Florida 1819, Monroe doktrinen 1823). Præsident 1825-29. Kritiserede slaveriet.

Adams-aksel ['adamz], en omkr. 1850 af den eng. ing. W. Adams konstr. akselkasse for jernbanekøretøjer, som forbereder løbte gnm. kurver; danner stadig grundformen for radialt indstillede lokomotivaksler.

Adamsbogens, mandæernes hellige skrift.

Adamsbroen, ca. 50 km l. ørække ml. Ceylon og Forindien.

Adams guldgren (*Cytisus d'dami*), en i 1825 fremkommet podningskimære bestående af alm. guldgren som kerne med et ydre cellag af purpur-guldgren, der forlænger blomsterne med en smudsgrød farve. Ligeledes vis frembyder skud af de to rene arter.

adam'sit, difenylaminoklorarsin, kem. kampstof, der angriber luftvejene.

Adam's Peak ['adsmsz 'pi:k] (eng. *peak* bjergtinde), 2240 m h. bjerg på Ceylon.

Adams-Stokes' syn'drom (el. *synkope*) ['adamz-'stouks] (efter de eng. læger *Rob. Adams* (1794-1875) og *William Stokes* (1804-78)), kortvarig besvimelse p. gr. af ophævet hjertefunktion (hjerteblok, hjerteflimren).

adamsæble, 1) det fremspring på Halsens forside, der dannes af strubehovedet. - Betegn., stammer fra fortællingen om Adam, der, da Gud kaldte på ham, blev så forskrækket, at en bid af æblet ban

Arreskov Sø, da. sø, 12 kmNØf. Fåborg, Fyn; 3,6 km. Afløb til Odense Å.

ar'rest (oldfr. af *ad* + lat. *restare* blive tilbage), 1) foreløbigt retsmiddel, der skal sikre opfyldelsen af et pengekrav. Foretages af fogden. Forek. i to former: **a** på person, der består i hensættelse i gældsfængsel (kun sjæld. anv.) og **a** på gods, der medfører, at den p.g. bliver uberegtiget til at råde over godset, men i alm. får lov til at beholde det i sin besiddelse; 2) d. s. s. arresthus.

d'Arrest [da.'ræ], Heinrich Louis (1822-75), ty.-da. astronom. 1857 prof. i astronomi ved Kbh.s Univ. for at lede opførelsen af og arbejdet på det ny observatorium. Vigtige arbejder vedr. tager samt astropetrologiske undersøgelser.

arrestdekret, rettens beslutn. om, at arrest skal foretages.

arrestforfølgningssag. Hvor arrest er foretaget, skal den »følges« under en særl. sag (arrestsag), såfremt der i forvejen er indledet retssag ang. den fordring, for hvilken arrest er foretaget. Hvis der først anlægges sag om fordringen, efter at arresten er foretaget, er særlig **a** uforøden.

arresthus, fængsel til varetægtsfanger og fanger, der udstår mindre frihedsstraffe. Før 1938 var **a** kommunale, siden statslige.

Arresø, da. sø 0, f. Frederiksværk, N-Sjælland; 41 km. Afløb til Roskilde Fjord.

arre'ti'ske kar, keramik fra Arretium (nuv. Arezzo) i ML-Ital. Drejede el. støbte skåle (service) m. tynd farvet glasur. Fig. og ornamentik i presset relief. Omtales i antik litt. i 1. årh. e. Kr.

Arrhenius [-re:], Svante (1859-1927), sv. kemiker og fysiker. Opstillede 1887 teorien for elektrolytters dissociation i vandige opløsninger. Nobelprisen i kemi 1903.

Arri'a'n (gr. *Arriados*) (omkr. 100 e. Kr.), gr. forfatter. Hans *Anabasis* skildrer Alexander d. St.s krigstog mod Dareios 3. arrieregarde [ari.'ær-] (fr; vagttrup), *mil.*, styrke, der skal dække og sløre hovedstyrkens tilbagegang mod angreb bagfra.

arri've're (fr), ankomme; hænde.

ar'roba (arab. *al-rub* fjerdedel), vægt: i Sp. og S-Amer. undtagen Bras. = 11,5 kg, i Portugal og Bras. = 14,7 kg.

arrogan't (lat. *arrogare* anmasse sig), fordringsfuld, indbildsk, hovmodig; arrogance (-'ga'tjns], hovmod, indbildsk optræden.

arron'de're (fr.), afrunde; sammenlægge (jord).

arron'de'rmaskine, apparat til at afrunde (væske) tænder på tandhjul til ure.

arrondissement [arodis'md] (fr.), 1) underafdel. af fr. dept.; 2) distrikt i Paris.

arrosion (lat. *arrodere* gnave på), luftarter, f. eks. ilts, kuldioksyds, svovlbrintes el. svovldioksyds, angreb på metaller.

Arroux [a'ru], 120 km 1. biflod til Loire; udspringer på Cote d'Or.

arrov-root ['arou'rut] (eng., egl: pile-rod), stivelse, der udvindes af forsk. trop. planter rodknolde, f. eks. batat, maniok, taro, yams, og som danner et fint mel, et vigtigt næringsmiddel i trope-lande. Anv. til klister, pudder, stivelse o. a.

ars (flertal *'artes*) (lat.), kunst: **a** a'mandi elskovskunsten (dig af Ovid); **a** longa, 'vita brevis, kunsten er lang, livet kort (fra Hippokrates).

Arsa'kider (efter grundlæggeren *Arsakes*), Partherrigets kongehus 250 f.-226 e. Kr. ars antiqua [-kva] (fat: den gamle kunst), i musikens hist. perioden, der går fundt for *ars nova* (den nye kunst), der indledes med den gryende Renaissance i 14. årh.

ar'se'n (fra pers. gnm. semit.; pers. *zar guld*), grundstof, kem. tegn As, atomnr. 33, atomvægt 75. **a** står på overgangen ml. metal og metalloid og forekommer således i to former. Den metalliske form er en stålgrå, krystallinsk masse med vf. 5,7, den metalloidske, der minder om

Anders Arrebo.

Erik Arup.

fosfor, er gul med vf. 2. **a** sublimerer uden smeltning ved 616°. Valenser 3 henh. 5. **a** forekommer som mineral i form af sulfider (realgar, auripigment), hvoraf det vindes ved risting og reduktion, **a** danner fl. rækker forb. f. eks. arsenure H_2AsO_4 og arsentrioksyd As_2O_3 , a-forb. er fysiol. virksomme og kraftige giftstoffer, **a** anvendes som tilsetning til blødt ved fabrikationen af hagi.

ar'se'na'l (ital. af arab. *dār al-sināh* værksted), tøjhus, fremstillings- og opbevaringssted for våben og ammunition. **Arsenal F. C.** (*Arsenal Football Club* [a:'sinal 'futbā; 'ktāb]). Engls. berømteste fodboldklub, grl. 1886.

ar'se'nik (gr. fra pers. gnm. semit.; pers. *zar guld*), d. s. s. arsentrioksyd, As_2O_3 . arsenikforgiftning forekommer i en akut form med et koleralignende sygdomsbillede og i en kronisk form med symptomer fra tarmkanalen, nervebetændelse og hudforandringer. Den akutte form behandles med kulpulver og magnesiumsulfat.

arsenkis, $FeSAs$, stålgråt, rombisk mineral med metalglans. Forekommer på mafingane. Vigtig arsenalmalm.

arsennikkel, $NiAs$, kobberrødt mineral med metalglans; findes på malmgange og anv. som nikkelmalm (Erzgebirge).

arsentrioksyd, As_2O_3 , el. *arsenik*, farveløst, krystallinsk el. amorf stof. Fremstilles ved risting af arsenkis el. andre arsenminerale. Meget giftigt. Udstrakt anv. til bekæmpelse af skadedyr (f. eks. rottegift), til konservering af skind og pelsværk, i glasfabrikationen som klargingsmiddel, til fremstilling af Schweinfurtergrønt, samt til med. formål.

arsfenok'sy'd, arsenikholdigt præparat til behandling af syfilis og en række tropesygdomme.

ar'si'ner, organiske arsenforb. analoge med aminer. Nogle **a** har været anv. som kem. kampfoster.

Ar'sinoe, navn på fl. oldtidsbyer, mest bekendt er **A** i Faiyum-oasen i Ægypt. Ar'sinoe, ægypt. prinsesser af det ptolemæiske kongehus; mest kendte er kong Lysimachos af Thrakiens hustru, senere g. m. Ptolemaios 2.

arsinoi'the'rium (byen *Arsinoé* + gr. *thérion* pattedyr), kæmpemæssige udødede hovdyr med et par mægtige horn på næsen. OHgocen i Ægypten.

•arsis (gr. hævnning), i moderne metrik betegn. *TOT* trykstærkt stavelse i en versefod (mods. thesis = tryksvag stavelse).

arsjin [ar'fin], gi. russ. længdemål (alen) = 0,7112 m.

•ars po'et'ica (lat: digtekunsten), versificeret fremstilling af digtekunstens teori; især kendt er Horats' (ca. 20. f. Kr.), Boileaus efterligning (1674, *L'art poétique*) og i Danm. Tøger Reenberg's (1701), der bygger på begge forgængere.

ars 'regia (lat: den kongelige kunst), frimureriet.

'Arsuk, grøn. udsted på nordsiden af Torssukatak over for Arsusok 0 (900 m høj) i Arsuskfjord, der indadtil fortsætter i Ivgitufjord.

art, *Uflos.*, i logikken betegn, for en klasse af genstande der ved særlige kendetegn (artsmærkerne) adskiller sig fra sideordnede klasser inden for mere omfattende klasse, slægten.

2) *biol.* (lat. *species*), den grundlæggende enhed i planters og dyrs systematik. **a** kan defineres som en fortsat stægtfølge af individer, der i væs. egenskaber (a-kendemerker) ligner hinanden og for-

mår at bevare disse i frugtbar afkom. Mod andre a-s individer er de afgrænset af en såk. a-barriere, d. v. s. forhold, der viser sig en vis utilbøjelighed til gensidig krydsning el. i bastardens nedsatte frugtbarhed, evt. sterilitet, **a** kan derfor leve i mek. blanding og dog bevares rene gennem tiderne. Dette hindrer ikke, at artens individer gruppe for gruppe kan oftest vil vise sig forsk. i mindre væs. egenskaber. Det er denne ofte rige variation, der har gjort det vanskeligt at omgrænse de enkelte **a**, hvis antal inden for dyre- og planteverdenen har været og er uhyre stort. Af dyrearter regnes der i alt med 822000, af disse er 640000 led-dyr, krebsdyr, insekter m. v., af hvirveldyr 60000, af bløddyr, muslinger, snegle m. v. 70000, orme m. v. 6500, af encelledede organismer 15000. Pattedyr og fugle udgør tilsammen 11000 arter. Af planter er der 266000, heraf 15000 froplanter og 70000 svampe. - Former, som i morfologisk henseende adskiller sig iøjnefaldende fra andre individer af **a**, har man betegnet *varieteter* (lat. *varietas*). Findes de at være arvelige, må de regnes for at være opstået gnm. mutation.

Geogr. adskilte individgrupper af en **a** vil ikke sjældent afvige synligt fra hinanden. Stærkt afvigende former vil i dette tilf. blive betegnet som *underarter* (lat. *subspecies*). Som linnéisk **a** betegnes alm. de af Linné og i hans ånd opstillede **a** i det bot. el. zool. system. Som de findes vildt i naturen (*egl. a*), er de kår-prøvede, d. v. s. består af former, som har kunnet klare kampen for tilværelsen (*okospecies* el. *kår-a*). Hæger man om en a-s fulde afkom, vil, som det er sket med kulturplanterne og de tæmmede dyr, formindgængende øges inden for a-s grænser (*coenospecies* el. *samle-a*). Alt efter forplantningsmåden vil **a** have forsk. tilbøjelighed til at opdele sig i mindre, særprægede afdelinger, stammer, racer el. små-a (*microspecies*), sorter osv. - Linné mente, at **a** var uforanderlige, som de en gang var skabt af »den evige ånd«. Med Lamarck brød den tanke frem, at **a**, der kunne fremvise så nære tilpasningsgrader til den omgivende natur, måtte være foranderlige, den givne a-individgruppe tager som helhed, og at de mange **a** gradvis måtte være opstået af hinanden. Hermed fødtes problemet om udviklingen i det hele taget. - **a** betegnes fra Linné's tid gerne med et dobbeltnavn, f. eks. *Lathyrus odoratus*, hvoraf det første er slægtsnavn, det sidste en a-betegnelse. Hertil føjes ofte (mest forkortet) navnet på dens første beskriver (autor), f. eks. il. = Linné.

3) *miner.*, et stof med bestemt kem. sammensætning og krystalform. Der forekommer imidlertid rækker af blandingsminerale for forsk. **a**, med analog sammensætning og hinanden lignende krystalform. Ved vedtaget afgrænses bestemte blandingsforhold som **a**.

d'Arta'n (darta'njd], *Charles de Batz*, gasonsk adelsmand (død 1673); berømt gnm. Dumas' roman *De Tre Musketere*.

Arta'xerxes, *tr. pers. konger af Achæmenidernes hus*: Artaxerxes 1., reg. 465-424 f. Kr., søn af Xerxes, sluttede 449 fred m. grækerne. - Artaxerxes 2., reg. 404-358, søn af Dareios 2., overvandt 401 broderen Kyros' oprør (de 10000's tog) og fik ved Antalkidas-freden 387 de gr. byer i Lilleasien. Under **A** løsrev Lilleasien og Ægypten sig. Artaxerxes 3., reg. 358-337, genvandt det hele; støttede Athen mod Filip af Makedonien.

Arta'xerxes (pers. *Ardashir*), *tr. pers. konger af Sassa niderthens hus*; Artaxerxes 1., reg. 226-41, styrtede Arsakiderne og grl. det ny-pers. rige. - Artaxerxes 3., reg. 628-30, blev slået af kejser Heraklios af Byzans og mistede Syrien.

ar'tel (russ. arbejdsfællesskab), russ. betegn. for forsk. former for produktionsamvirke. I nutiden betegner **a** særlig de kooperative *kolhosser* som efter kollektiviseringen af landbruget blev dettes helt dominerende grundform; også pro duk ti onsfø reninger i byerne betegnes som **a**.

arvehyldingen 18. 10. 1660, højtidelig ceremoni på Slotsholmen i Kbh., hvor Fred. 3. hylledes som arvekonge.

arvejord. Efter gi. da. ret (før D. L.) var den jord, som en ægtefælle erhvervede ved arv el. ejede ved ægteskabets indgåelse, vedkommendes a og holdtes uden for formuefællesskabet.

arveklasser. De slægtninge, som er arveberettigede efter en person, inddeles i 5 klasser efter nærheden af slægtskabet. Så længe der findes nogen person i en af de nærmere klasser, kan ingen i en fjernere klasse arve. Den afdødes ægtefælle arver s. m. 1. og 2. klasse, men udelukker de 3 sidste klasser fra arv.

arvelader, person, der efterlader sig en arv.

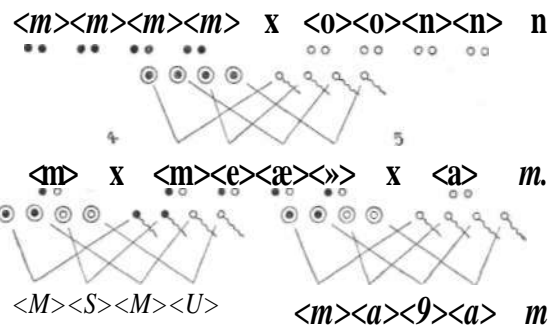
arvelig belastning, udtryk for en persons chance for at have fået anlagt et til en arvelig, men måske ikke manifesteret sygdom, bestemt i henh. til arvrøgnsen.

arvelighed, det biol. fænomen, at der med forældrenes kønsceller til afkommet overføres stoffer af specifik natur, der leder individets udvikling og fremkalder ligheder og forskelle. Ved ægte a har disse stoffer, gener, deres plads i cellekernerne kromosomer; ved cytoplasmatiske nedarvning udgøres det prægende element af el. findes i kønscellerne cytoplasma, celleslim; ved falsk arv overføres fremmedelementer, f. eks. smitstof, og præger afkommet på særlig måde. Kårfremkaldte forandringer kaldes modifikationer og er *erhvervede egenskaber*, der ikke videreføres til afkommet, da ændringerne ikke berører kønscellerne. Den moderne a-forskning beg. omkr. 1900, da Correns, de Vries og Tschermak uafh. af hinanden gnm. krydsningsforsøg fandt frem til de samme love, som Gregor Mendel 35 år før havde påvist for egenskabernes nedarvning. Disse love, som nu nærmere formuleredes, kaldtes de *MendeVske love*, ligesom vedk. videnskabsgenr kaldtes mendelisme. Til grund for de ny opdagelser lå den alm. iagttagelse, at individernes egenskaber meget ofte opfører sig ens enheder, således at f. eks. en plantes blomsterfarve kan veksle uafh. af frøets farve, stænglens højde, bladens form osv. Det simpleste tilf. foreligger da, når to individer er ens m. undt. af en karakter, f. eks. blomstens farve: rød modsat hvid. Hvis afkommet efter en bastard ml. sådanne to individer er rød-blomstret, da betegnes rødt som herskende el. *dominerende* over hvidt, der er vigende el. *recessivt*.

Skema (sp. 215-216) viser nedarvningen af brun øjenfarve (dominerende) og blå (recessiv) hos mennesket. Skemaet redegør for *alncespræget el. genotypen*, d. v. s. de tilstedeværende gener, og for *fremtoningspræget el. fenotypen*, d. v. s. individets aktuelle øjenfarve. Skemaet omfatter 4 generationer, I-IV. Krydses to forsk. individer, betegnes de gerne med P ** pa'rentes (f. forældre), medens F! og F₂ osv. betegner første og anden filial-el. afkomsgeneration. Den sidste vil gerne spalte i forsk. typer i simple talforhold. Skemaet omfatter 5 tilfælde:

- 1) Brun x brun, begge ensdoblel el. *homozygotiske*, giver brunt afkom.
 - 2) Blå x blå giver blåøjet afkom.
 - 3) Brun x blå, begge ensdoblel, giver en uensdoblel el. *heterozygotisk* F₁-generation uden spaltning.
 - 4) F₁ x F₁ (begge uensdoblel) giver i F₂ 3 brune : 1 blå.
 - 5) Tilbagekrydsning af F₁ til den vigende type giver 1 brun : 1 blå.
- Den skildrede spaltning i 3 brune til 1 blå betegnes som *monofaktoriel*. Undersøges to egenskabspar, der ikke er koblede, vil den *bifaktorielle* spaltning blive som 9 (med to dom. egenskaber): 3 : 3 (hver med en dom. og een rec.) : 1 (med de to rec. egenskaber). En egenskab som den nævnte er *monomer*, d. v. s. bestemt af eet faktorpar. Bestemmes den af to ensvirkende, kaldes den *dimær*, bestemmes den af flere, *polymær*; negerracernes sorte hudfarve er eks. herpå. Gener kan samarbejde om en egenskab; sådanne gener kaldes *komplementære*. Genernes

	brune		blaa
	I		
Fænotype	< 8 >	X	< S >
Genotype	••		••
Kønsceller	<•>	@ (g) @	

brun/biaa - 3 - I 11

Nedarvning af brun og blå øjenfarve hos mennesket.

virkemåde er på det nærmeste ukendt. De er meget stabile og forplanter sig uændrede fra generation til generation. De kan dog undergå ændringer, der kaldes *mutationer*. Herved opstår nye *alleler* og dermed muligheder for arvevariation.

arvelighedsforholdene hos mennesket adskiller sig ikke principielt fra de hos planter og dyr fundne. Egenskaberne bestemmes ligesom dér af gener, der hos mennesket har deres pladser i kønscellerne 24 kromosomer og kropscellerne 48. Genernes antal kan snæversigt regnes til 10 000, hvoraf kun virkningen af et fåtal er kendt. Om en given egenskab er arvelig el. ej, bestemmes ofte ved iagttagelse af tvillinger, idet enæggede tvillinger rummer de samme gener og derfor for det meste udvikler sig helt ens, medens toæggede tvillinger udviser Uge så mange forskelle, som søskende i alm. Forskelle iagttaget hos enæggede tvillinger kan alm. betragtes som ikke-arvelige, medens man stort set kan sige, at det er arvelige egenskaber, der præger mennesker under ens kår. Gennemgående vil dominerende egenskaber i en slægt optræde i hver generation og gnsit. hos halvdelen af personerne (se skema til *arvelighed*), medmindre det drejer sig om en egenskab, der præger hele racen. Blå øjne er en vigende egenskab og fremkommer kun, når gener herfor ved forening af to ens kønsceller kommer i dobbelt dosis (homozygotisk). Egenskaber af denne vigende kategori vil oftest optræde springvis i en slægt. Ved indgifte mangedobles chancerne for vigende generes sammenløb og egenskabernes manifestering. Er sådanne egenskaber af svækkende karakter, vil indgifte medføre svækkelse (degeneration). En del egenskaber hos mennesket følger kønnet på ejendommelig måde, idet deres gener har plads på X-kromosomet og følger dets arvegang. Da manden kun besidder eet X, vil gener heri kunne manifestere sig uhindret, medens recessive X-bundne gener skal være til stede i dobbelt dosis hos kvinden for at kunne hævde sig. Af denne grund kan anlægget til f. eks. blødersygdommen være skjult til stede hos kvinden, som da giver egenskaben i arv til halvdelen af sine sønner. En del egenskaber har et forsk. udtryk hos de to køn, om end arvegrundlaget er det samme: dyb stemme hos manden, lys stemme hos kvinden (og drenge). Ved kønsbestemmelsen hemmes ensidigt det ene af de to mulige køn hos det enkelte individ. I tidens løb vil der i store sam-

fund opstå nye arveanlæg gnm. mutation, men isoleres mindre individgrupper, stammer, vil disses individer blive ensartede og særprægede gnm. såk. *racedannelse*. Racerne vil i nogle egenskaber adskille sig absolut, medens de i andre blot udviser statistiske forskelle, idet generne viser forsk. hyppigheder. Forhold af denne art undersøges af populationsgenetikken. Eugeniske el. såk. *racehyg.* indgreb har i menneskesamfund til opgave at hindre uønskede arvetyper i at formere sig.

arveløs. Efter da. ret har en arvelader ingen adgang til at gøre en tvangsarving a. Derimod kan han ved testamentet frage sine andre arvinger den arv, som ellers ville tilkomme dem efter loven, medmindre han har forpligtet sig til ikke at gøre dette. Ved visse grove forbydelser imod arveladeren skal el. kan arvingen dog have forbrudt sin arveret.

arvepagt, aftale om arveforhold. Dispositiv a: aftaler ml. arvingerne indbyrdes om fordelingen af en endnu ikke falden arv er ugyldige efter da. ret. Renuntiativ a: afkald på arv, der meddeles arveladeren, er derimod gyldig. Akkvisitiv a: uigenkaldelig indsettelse af en arving er forpligtende, når arvingen underrettes om dispositionen. Konservativ a: arveladerens løfte om ikke at ændre en bestående arveadkomst følger samme regler som akkvisitiv a.

arveprins, prins, der er arveberettiget til tronen, især den nærmeste tronfølger, hvor kongen ikke har nogen søn (a Frederik, broder til Christian 7.; a Ferdinand, broder til Christian 8.).

Arveprinsens Ejland, vestgrøn. ø, 0 f. Disko, adskilt fra fastlandet ved Atåsund; 660 km², højeste punkt 810 m. På vestsiden ligger Ritenbenk, på østsiden udstedet Atå.

arveprognose, forudbedømmelse af en persons el. hans afkoms chance for at få en arvelig sygdom, når denne er konstateret hos forældre el. slægtninge. Den rene a bygger på de MendePske love for egenskabernes nedarvning. Den empiriske a udtrykker chancen procentisk. Når begge forældre er fundet åndssvage, da er den erfaringsmæssige chance 83-94 % for, at et åndssvagt barn senere søskende bliver åndssvage. Er forældrene fundet sunde, er den tilsv. chance 13-18 %.

arver'ner, på Cæsars tid gallisk stamme i Auvergne.

arvesynd, i dogmatikken betegn. for menneskets synd som en nedarvet forfærvethed, som hindrer det i at gøre Guds vilje. a forbindes ofte med arveskylden, der

ikke blot opfatter den synlige natur som en svaghed, men tillige som noget, mennesket selv må bære skylden og ansvaret for. Augustin og Luther hævdede stærkt a. medens Augustins samtidige Pelagius omkr. 400 nægtede den.

arveudlæg, udbetaling el. udlevering af arv til en arving af dødsboet.

'**Arvika**, sv. købstad, Värmland, ved Gialfsfjorden; 15 000 indb. (1947). Fabr. af landbrugsmaskiner.

'**Arvin**, *Georg Julius* (f. 1880), da. skolemand; fra 1939 rektor for Danmarks Lærerhøjskole. A har arbejdet for nye skoletanker (arbejdsskole) og forebyggende børneforsorg.

• **Arya-Sa'māj** [-ja-sa'ma:d3] (ny-ind: de ældes samfund), moderne ind. reformatorisk sekt, vil forny ind. rel. på nat. basis.

aryl (gr. *aromatikos* aromatisk), aromatisk radikal, afledt af benzol el. derivat heraf. Analogt med alkyl.

arylmi* (a 4- gr. *rhythms* rytme), uregelmæssig hjerteaktion.

aræome'ter (gr. *arais* tynd, let + *-meter*) el. *flydevægt*, apparat til hurtig bestemmelse af vædskers vægtfylde, a består af et hult glaslegeme, der er tungest fornedet, så at det svømmer i lodret stilling. Vægtfylden aflæses på en skala på glaslegemets lodrette stilk.

as (lat.), gi. rom. møntenhed, opr. støbt, senere præget i bronze, af l »punds« vægt, opr. 273 g. Udmøntningen beg. ca. 289 f. Kr. Mønten viser på den ene side guden Janus* dobbelthoved, på den anden side et skibsstavn og derover tallet 1; den deltes i 12 unciae; der prægedes også forsk. dele: 1/2 (se-mis), 7/8 (triens), 1/4 (quadrans) og 7/16 (sex t ans).

As, kem. tegn for arsen. As, *mus.*, tonen et halvtone trin under a; As dur har 4 b'er, as mol har 7 b'er. a/s, fork. f. aktieselskab.

As [af], ty. *Asch*, by i V-Cechy, Tjecoslov.; 23 000 indb. (1939).

'**Asa** (Aktieselskabet Filmateriet Asa), da. filmselskab, grl. 1936. Faste instruktører er Alice O'Fredericks og Lau Lauritzen jun. (som også er adm. direktør). Atelierpark i Lyngby.

A'saf, stamfader til tempelsangerne i Jerusalem. Ifl. G. T. forf. til Salmernerne 50 og 73-83.

Asahigawa, jap. by på Midt-Hokkaido; 91 000 indb. (1935).

Asam ['azam], ty. kunsterfam. fra 17-18. årh. Mest kendte er maleren *Cosmas Damian* (1686-1739) og den yngre broder, billedhuggeren *EgidQuirin* (1692-1750), sønner af *Hans Georg* (1649-1711). Virksomme i Munchen, hvor de bl. a. udsmykkede Johannes Kirken i yppig barokstil.

Asamayama [-jama], virksom jap. vulkan på Midt-Honshu, 2540 m h.

'**Asarum**, d. s. s. hasselurt.

as'best (gr. *dsbestos*, egl: uslukkelig, misforstået af Plinius som: ubrændbar),

asbestementvarer (*eternit*) fremstilles af asbestfibre og cement opslømmet i vand. Ved at lade en liggende, langsomt roterende cylinder dyppe ned i slammen, afsættes der lag på lag. Cylinderen er perforeret og dens indre under vacuum, hvorved vand afsuges og lagene fortættes. Når den ønskede tykkelse er nået, kan asbestementcylinderen enten trækkes af og benyttes som rør el. gennemskæres langs en frembringer og læges af som plade, der enten kan forblive plan el. formes (bølgeplader). Efter cementens hærdning er massen hård, stærk og meget tæt, a er brandsikre, godt varmeisolerende og har høj kem. modstandsdygtighed. Pladerne anv. til tagdækning og vægbeklædning. Rørene prøves for 10 el. 20 atm. indvendigt tryk og anv. til vand- og gasledning.

asbesttøj, tøj, vævet af garn, spundet af asbestfibre, anv. p. gr. af sin ildfasthed og kemikalieresistens til spec. beklædningsgenstande, teaterkuUsser m. m.

Asbjørn, nord. mandsnavn. Da. former: *Esbe(r)n*, *Espen*.

Asbjørn (d. 1086), Svend Estridsens broder; foretog uheldigt vikingetog mod England 1069, støttede Harald Hens kongevalg, deltog i drabet på Knud den Hellige.

'**Asbjørnsen**, *Peter Christen* (1812-85), no. folkeindvandringsforsker, zoolog. Bidrag som udgiver af *Norske Huldre-entvyr* og *Folketsagn* (1845-48) og s. m. Jørgen Moe af *No. Folkeeventyr* (1851) t. den sproglige og nat. formyelse i No. 111. samlingsværk 1879; overs. t. fl. sprog.

asbo'la'n (gr. *ásbolos* sod), blåsort af smiltende mineral med ca. 20% kobolt-ilt. Vigtig koboltmalm fra Ny Caledonien.

ascari'do'l (gr. *askaris* indvoldsorm), det ormedvedende stof i chenopodiumolie.

ascen'den't [asæ-n'] (lat. *aseendens* opstigende), i astrologien det i fødselsøjeblikket netop opstigende dyrekreds tegn.

ascen'den'ter [asæ-n'] (lat. *aseendens* opstigende), en persons slægtninge i ret opstigende linie (fader, bedstefader, oldefader osv.).

Ascension ['sænsfens'] (eng: himmelfart), brit. ø i Atlanterhavet 1100 km NV f. St. Helena; 88 km²; 169 indb. (1940). Vigtig kabelstation. Opdaget 1501 på Kr. himmelfartsdag.

Asch [aʃ], ty. navn på byen As, Tjecoslovakiet.

Asch [aʃ], *Sehalom* (f. 1881), polsk-jød. forf., som skriver dramaer, romaner o. a. på jiddisch. På da. er oversat trilogien *Syndfloden* (da. 1935: *Skt. Petersborg, Warszawa, Moskva*) og Jesus-romanen *Nazaræen* (1939, da. 1941-42).

Aschaffenburg [n'Jofanburk], ty. by i Bayern; 45 000 indb. (1939). Vigtig industri- og handelsby. Under 2. Verdenskrig erobret efter hefte tv. modstand 7. 4. 1945.

Ascheberg [afabærj]. *Rutger von* (1621-93), sv. officer, nøje knyttet til Karl 11., bidrog til sv. sejr under Skånske Krig; 1680-93 generalguvernør i Skåne, arbejdede varsomt og effektivt for forsvensking i de gi. da. provinser.

Aschehoug [askshåug], *Torkel Halvorsen* (1822-1909), no. retslærd, socialøkonom og politiker.

Aschehoug Dansk Forlag ['afahou'], oprettet 1914 som filial af det no. forlag H. Aschehoug & Co. (grl. 1872); siden 1926 på da. hænder. Udsender skolebøger, mod. skønlitt. og større håndbøger.

Aschersleben [tffars-], ty. industriby N f. Magdeburg; 32 000 indb. (1939).

Aschheim [pafhaim], *Selmar* (f. 1878), tysk-jød. gynækolog. Medopdager af den Aschheim-Zondek'ske svangerskabsreaktion.

aschoffske knuder [afof-] (efter den ty. læge Ludwig *Aschoff* (1866-1942)), knuder af store bindevævsceller i hjertemusklaturen. Opstår efter giftfeber.

ascidier [-si-] (gr. *askidion* lille sæk), d. s. s. søpunge.

ascites [-si-] (gr. *askos* ledersæk), bugvattersot.

asclepias-uld [askle-] el. *akon* el. *vege-*

tabilsk silke, silkeglinsende, 1-6 cm lange, skøre frohår af forsk. tropiske planter, *Asclepias* (slægt af svalerodsfamilien); anv. til polstring.

Ascoli Piceno [askoli pi'tfæno], ital. by i landsdelen Marche, ved Adriaterhavet, 100 km S f. Ancona; 38 000 indb. (1936).

Ascomyceter [-s'e-] (gr. *askos* sæk + *mykés* svamp), d. s. s. sæksporesvampe.

A **sconius Peditanus**, *Quintus* (3-88 e. Kr.), rom. grammatiker. Fragmenter af hans *Hist. Kommentarer til Ciceros Taler* er bevarede.

ascor'bi'nsyre [-sk-] (a-+nylat. *scorbutus* skørbug), *C,H,O₆*, *vitamin C*, *anti-skørbugsfaktoren*, hvidt krystallinsk stof, beslægtet med kulhydrater. Findes i frugt, især citroner, solbær, paprika og hyben, og i friske grøntsager, f. eks. kartofler. Fremst. syntetisk i stor mælestok, ud fra glukose.

Ascot [ʔskat], landsby i S-Engl., SV f. Windsor. Siden 1711 hver juni hestesvæddeløb på A Heath [-hi-].

'**Asda'l**, hovedgård N f. Hjørring. Før 1611 i slægten Banners eje. Anseligt voldsted med rester af al. bygn. Nuv. hovedbyggn. fra 1895.

'**asdic** (fork. f. eng. *Anti-Submarine Detection Investigation Committee*), undervandspejllapparat efter perifonystemet, der før og under 2. Verdenskrig udvikledes i Engl. og USA. Spillede stor rolle v. bekæmp. af ty. u-både. Ved hj. af a kan man bestemme retning og afstand til neddykkede legemer i havet (u-både, undersøiske skår o. l.). De af perifonen udsendte lydølber reflekteres og ommandes i en oscillator til elektr. svingninger. Ekkoet og dermed afstandene registreres på et afstandsbord forsynet med bevægeligt papir med konstant fart. Afstand og afstandsforandring aftages i en kurve samtidig med at afstanden elektr. videregives til viserapparat på kommandobroen. Alle støjkluder kan ligeledes aflyttes.

As'dod, en af de 5 filisterhovedbyer, **nu Sdud**.

As-dur, durtoneart med grundtonen as og b for tonerne h, e, a og d; parallel-toneart til f-mol.

ASEA (fork. f. *Ålmlänna Svenska Elektriska Aktiebolaget*), et af Sv.s største industriforetagender, grl. 1883. Hovedsæde i Västerås. Fabrikker især alle arter af elektr. materiel. Dets virksomhed er verdensomspændende.

'**aseksuel** (a- + lat. *sexus* køn), kønsløs, uden kønsdrift.

A **selli**, *Gasparo* (1581-1626), ital. anatom; opdagede 1622 chyluskarene hos en hund, men mente de førte chylus til leveren. Den rigtige vej gnm. mesenterialkirtle til brystgangen opdagedes 1647 af d. fr. med. student Jean Pecquet (1622-1674).

asep'tik (a- + *-septik*), fremgængsmåde, ved hvilken man søger at undgå forurening af sår og infektion ved kun at bringe såret i forb. med sterile instrumenter, forbindsstoffer, hænder osv. Har i kir. fortrængt *antiseptikken*, der dog stadig benyttes ved urene sår o. l.

'**aser**, i nord. rel. betegn, for en række guder. Odin, Thor, Balder, Tyr osv., hørende til den opr. nord. kvævgalverkultur i modsætning t. vanerne, guderne fra den indvandrede agerbrugskultur.

En myte handler om asers og vaners kamp og om deres sammenslutn., hist. minde om forh. ml. de to kulturer.

'**aser**, israel. stamme, boede langs kysten S f. **Fonikien**.

'**asfalt** (gr. *dsjalton* jordbæg), brændbar, fedtglinsende, sort, temmelig blød, amorf masse opstået af stenolie ved indtørring og l uf tens påvirkning. Vig tige fi nedsteder er Døde Hav, Trinidad og Val de Travers (Neuchatel). Sidstnævnte sted som imprægneration i kalksten. Trinidad a indeholder i rå tilstand 40% a-bitumen, 30% mineralske stoffer og 30% vand og flygtige bestanddele. Kunstig a-bitumen fremstilles ved destillation af jordolie. a anv. som isolationsmateriale og i vejbygningen; den opvarmes til ca. 140° og udlægges ved en temp. af 100°.

asfaltbeton, stenmateriale blandet med 8-

fimrårde hvidlige varieteter af serpentin og strålsen. Anv. til ildfast tøj og pap og som isolationsmateriale. Især fra Canada (serpentin-a).

As'best, industriby med asbestlejer i RSFSR, Sovj., i Ural 0 f. Sverdlovsk. asbestcementskifer, tagdækningsmateriale af asbest-cement.

15% jordoieasfalt. Bruges som slidlag på kørebåner og — p. gr. af sin vandtæthed — på flade tage.

asfaltfernis, en smuk glinsende fernis, der fås ved opløsning af asfalt i terpentintjære- el. mineralolie i forsk. koncent.

'asfaltmacadam, en blanding af stenmateriale og asfaltbitumen, der anv. som vejbelægning. Den har et relativt stort hulrum, hvorfor den må forsynes med et slidlag, a fremstilles som asfaltbeton.

asfaltø, en asfaltforekomst på Trinidad, fra hvis overflade der årlig v. hj. af hakker udvindes over 200 000 t asfaltmateriale mere end fra alle andre forekomster tiis.

asfyk'si' (a- + gr. *sphyzin* banke (om pulsen)), *pulshøshed*, den tilstand forud for døden, hvor livstegnene er næsten udtukke, men livet dog kan kaldes tilbage. a bruges oftest i bet. manglende tilting af blodet el. om kvælningsstand overhovedet.

'asfae'risk (a- -f gr. *sphaera* kugle), linseoverflade, der mods. alra. linser ikke er slebet efter en kugleflade.

Asger (oldn. *Asgeirr*), nord. mandnavn; blev i da. til *Esger, Esge* og sammenblandet med Asser.

Asgård, i nord. rel. gudegruppen asernes hjem.

'Asgårdrei (folket ymologiskommande af *Oskorei* efter *Asgård* + no. *rei* ridt), sydn. benævnelse på Den Vilde Jagt.

Ashanti (eng. [ʃʌnti, ʃɑnti:]), fra 1901 del af det brit. kolonionr. Guldskysten, A-folket er sudanegre.

Ashburton [ˈæʃbɑ:tn], 1) ca. 650 km I. flod i V-Ausir.; 2) by i landbrugsdistrikt på New Zealands sydg. Møllerier; ca. 12 000 indb.

Ashby-de-la-Zouch [ˈæʃbɪdʒla:zʊ:ʃ], by i Midt-Engl., NØ f. Birmingham. Ashby Castle er berømt fra Scott's Ivanhoe. 6000 indb. (1939).

Ashe'ra [aje-j, kvindelig guddom i Kanaan, symboliseres ved en hellig pæl el. træ.

Ashville [ˈæʃvɪl], by i Appalacherne, USA, i vestl. del af North Carolina; 51 000 indb. (1940). Kursted.

Ashio [ʃiɔ], jap. kobbermineby på Midt-Honshu, N f. Tokyo.

Ashmore and Cartier Islands [ˈæʃmɑ: anka: ˈtʃæi ˈaɪlndz], austr. territorium, bestående af små øgrupper i Timor Havet NV f. Austr.

ashmouni [aʃˈmu:ni], den korteste og ringeste ægypt. bomuldsort.

Ashton [ˈæʃtn], *Frederick* (f. 1906), eng. danser og koreograf. 1930 med ved starten af Sadler's Wells-balletten, som nu er bl. Eur.s førende ved de værker. A har skabt som koreograf, bl. a. *Facade* (1931), *Apparitions* (1936), *Horoscope* (1938) og *Symphonic Variations* (1946).

Ashton under Lyne [ˈæʃtn ˈændə laɪn], by i NV-Engl., 0 f. Manchester; 48 000 indb. (1939). Jernbaneknudepunkt. Bomulds- og metalindustri.

'Asia (lat.), rom. provins fra 129 f. Kr., bestod af kongeriget Pergamon, som 133 f. Kr. testamenteredes Rom.

asi'a'tiske sprog. Flg. er de vigtigste i Asien forekommende sproggrupper; 1) indoeur. sprog i Persien (iransk), Lilleasien (kurdisk; armensk) og Indien (hindus tani, bengali osv.); 2) semit. sprog (arab. og nebr.) i Forasien; 3) kaukasiske sprog i Kaukasus; 4) tyrk. sprog over hele V-, Central- og N-Asien; 5) mongolsk i Sibirien og Centralasien; 6) ugriske sprog og samojedisk i V-Sibirien; 7) tungusisk i Sibirien og Manchuriet; 8) palæoasiatiske (hyperboreiske) sprog i Ø-Sibirien med tilhørende øer; 9) indok. sprog i Kina, Tibet, Himalaya-området, Bagindien; 10) mon-khmer i Bagindien; 11) malajisk i Bagindien og Indonnesien; 12) dravidiske sprog i S-Indien; 13) kolariiske sprog i østl. Forindien.

Asiatisk Kompagni, da. handelsselskab, grl. 1732 til afløsning af det 1729 opløste Ostindiske Komp. Støttet til vidtgående monopoler, told begunstige lser og navnlig hjulpet ved Dan.n.s neutralitet under stormagtskrigene, havde A indtil 1807 stor handel på Indien og især Kina. Efter krigen 1807-14 søgte A forgæves at genoptage Kinafarten. Opløst 1843.

'A'sien erden største verdensdelog rummer over halvdelen af jordens befolkning; ca. 44,2 mill. km²; ca. 1250 mill. indb. A hænger mod V sammen med Afr. (ved Suez-tangen) og med Eur. Grænsen mod Eur. er ikke skarp. Størstedelen af A er folketomt, og under 10% er opdyrket. I N og NØ-Sibirien er klimaet over store strækninger for koldt hertil; et højt bjergkædebelte går fra Eur. over Tyrkiet, Kaukasus, Pamir og Himalaya til Bagindien og Øst-A og danner s. m. verdens største steppe- og ørkenområde fra Arabien og Tyrkiet til Tibet og Mongoliet den folketom barriere fra V til 0 af vekslede bredde. Når A alligevel har dobbelt så stor folketæthed som verden som helhed, skyldes det, at enkelte områder (Indien, Java, Østkina og Japan) har en enorm folketæthed, til trods for, at den dominerende erhvervskultur ikke er industri (som i V-Eur. el. Ø-USA), men kun helagerbrug, baseret på selvforsyning.

Terræn. Det store V-Ø-gående bjergkædesystem (med verdens højeste punkt, Mt. Everest (8880 m) i Himalaya) skiller A i en nordl. (russ.) og en syd. (brit.-uafhængig) del. De bedste kontaktmuligheder ml. disse dele ligger i Iran og Ø-Kina, hvor passage N-S ikke volder større vanskeligheder. N f. bjergkædebelte er V-Sibirien det største lavland (Ø-Sibirien er et plateau- og bjergland), S f. bjergene findes de største lavsletter ved Eufrat-Tigris, Indus, Ganges, nedre Yang-tze-kiang og Hwang-ho.

Klima. N-Sibirien har polarklima med sommertemp. under 10°. Temp. klima med lang, oftest streng vinter har resten af Sibirien, Turan, næsten hele Lilleasien, Kaukasien, Armenien, Centralasien, N-Kina med Manchuriet og Japan N f. Tokyo. Subtrop. klima med kort, mild vinter og varm sommer har Lilleasiens V- og S-kyst, Den Arab. Halvø, Iraq, S-Iran, Induslandet, S-Kina og S-Japan. Trop. områder med stadig sommer er Bagindien, Forindien og Indonnesien. Særlig ringe nedbør får de af bjerge omgivne højsletter (Sin-kiang, Tibet, Mongoliet, Erans Højlænd, Anatolien), de egne, hvor passaten ikke afløses af en sommermonsun (Arabien), og de egne, hvor temp. altid er lav (N-Sibirien). Særlig stor nedbør træffes på bjergskråninger, som om sommeren er udsat for varme fugtige V-monsunvinde fra havet (Western Ghâts i SV-Indien, Himalaya og andre bjerge i SØ-Asien). Trop. værmeterdøvejr giver enorme regnmængder i Indonnesien og på Malacca og om sommeren i For- og Bagindien samt SØ-Kina. Egnene ved Middelhavet har mest regn om vinteren, medens resten af S- og Ø-Asien har mest regn om sommeren.

Piante vækst. Den naturlige plantevækst rummer alle afskyninger af tundra, skov, savanne, steppe og ørken. (Se det plantegeografiske kort over A).

Befolkning. En linie fra Calcutta til Kaukasus danner grænse ml. A-s 2 store befolkningsgrupper. N for denne linie finder man hovedsagelig den mongolide, S derfor den europide racegruppe. Den mongolide racegruppe deles igen i 2 underafdelinger: ungmongol og gammelmongol. N- og Mellem-A-s nomadefolk, tunguser, jakutter, ostjakker, voguler m. fl., samt langt den overvejende del af Kinas og Japans befolkning hører til den ung-mongolide race, mens den gl.-mongolide race bebør Bagindien og Sundøerne med udløbere til øerne i Stillehavet. De europide folk findes i 2 grupper: 1. indoaustraliere; 2. en yngre befolkningsgruppe omfattende armeniere, iranere, delvis indere samt de semitisk talende arabere. Endelig findes negride elementer i Indien (dravider), på øerne N for Sumatra og på Filipinerne (negrito), ligesom melanesierne tilhører den negride racegruppe.

Erhvervskultur. I A træffes jordens ældste højkulturområder. Allerede oldtidens numerer brugte plov; jernets udyttelse menes at være begyndt i Lilleasien. Det vildtrige nåleskovsbelte, der

strækker sig tværs gennem Sibirien, bebos af jægerfolk, hvoraf mange holder hjerne af rener og faktisk er rensdyrnomader. Ved Ø-kysten og langs de store floder spiller fiskeri en hovedrolle, og man kan her tale om fiskerkultur. S f. nåleskovene strækker stepper sig fra Middelhavet til det egl. Kinas grænse. Også her er nomadisme hovederhverv (får, heste, kameler, hornkvæg, yakokser), men den optræder i vekselvirkning med agerbrug, der drives på steder, hvor nedbøren er tilstrækkelig, el. hvor kunstvanding er mulig i i øvrigt regnfattige områder (Iraq, Induslandet, Ferganabækkenet). Mod S og 0 forsvinder nomadismen; folketætheden er så stor, at kun intensivt landbrug kan opretholde befolkningen. Indien har et stort antal kulturplanter, mens risdyrkning er kulturens grundlag i Kina, Japan, Bagindien, Indonnesien. Mens Japan kulturelt bygger på arv fra Kina, og Bagindiens kultur delvis er et produkt af kin. og ind. påvirkning, er Indonnesiens kultur i højere grad lokalt udformet, om end også her stærke påvirkninger fra fastlandet gør sig gældende. Plevis træffes jægere og samlere bl. Bagindiens og Indonnesiens primitiveste og mest isoleret boende folk. Industrikultur træffes i Japan, dele af Østkina og Forindien, samt i Sibirien (Ural og Kuzbass), ellers kun i ringe grad, bortset fra de store havnebyer. (Hertil farvekort).

'a'sier (pers. *āschār* blandet), navn på de store frugter af visse agurksorter.

asiæt [asjæt] (fr.), lille tallerken.

A'sine (gr. *A'sinē*), gr. oldtidsby ved Navplionbugten på Peloponnes. Omtales i de homeriske digte. Udgravet af sv. ekspedition 1922-30.

A'sinius Pollio (75 f.-5 e. Kr.), rom. statsmand, konsul 40, tilhænger af Cæsar, Antonius og Augustus, beskytter af Vergil. Skrev en tabt historie om borgerkrigen ml. Cæsar og Pompejus.

'A'sir, landskab i Arabien N f. Yemen; del af Saudi-Ara bien.

Ashabad [aʃtʌˈbʌt], hovedstad i Turkmenistan, Sovj.; 127 000 indb. (1939); oaseby; silke- og bomuldsindustri. Store ødelæggelser v. jordskælv okt. 1948.

ask («*Fraxinus excelsior*»), olietræfam., er et stort træ \ / S A i med mods. v. ^ ^ li «L L # ai ^ ^ ^ lligefim. blade, ^ ^ ^ OU PVV » I ^ ^ sorte knopskål, uanse lige blomsteriklaser.vinget nød. Løv-spring omkr. 1. 6. avokser bedst på næringsrig, muldet, dybgrundet, fugtig jord med livlig salpetersyredannelse samt i nogenlunde læ. Ved plantning benyttes 3-4-årige planter, som sættes på 1 x 1 m el. lidt mere. Bevoksningerne tyndes ofte 10 år gamle og derefter med få års mellemrum. Omdriften er sædv. 60-80 år. - a producerer meget værdifuldt gavntræ (redskabs-skaffer, vogntræ, årer, skier m. m.). En art, manna-a (F. ornus) fra S-Eur., og varieteter af den alm. a er prydtreer i haver.

'Askalon, en af de 5 filisterhovedbyer, identisk med ruinerne *Asqalân* ved Middelhavet.

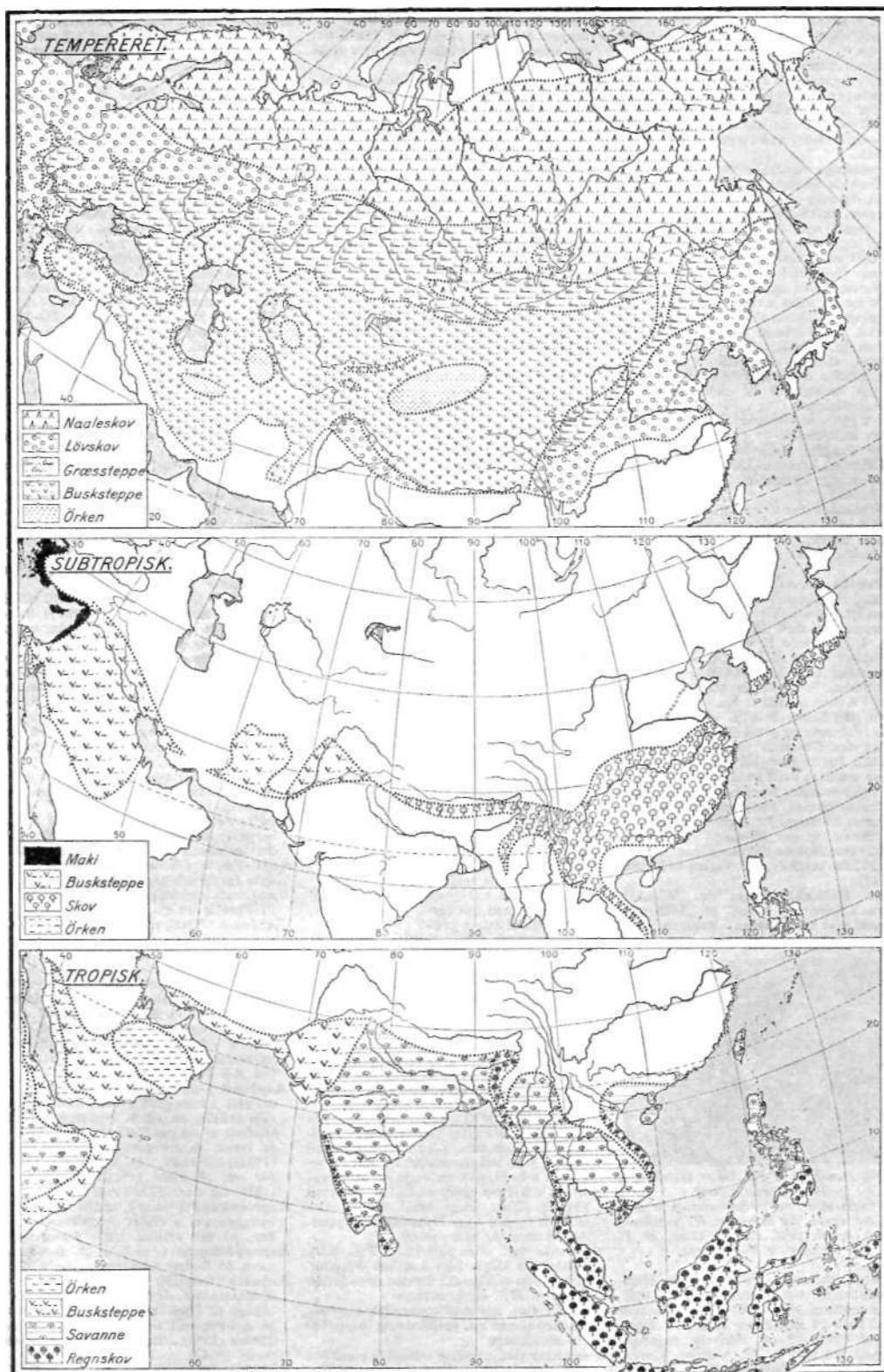
a'ska'nierne (efter borgen *Askanien* ved Ase herser byen), fyrstehus, grl. af Albrecht der Bar, i Brandenburg til 1320, i Sachsen til 1423, i Anhalt til 1918.

'askari (arab. soldat), indfødte, hvervede tropper i Østaf- og Forasien.

aske, den ikke brændbare rest som efterlades ved et støfs forbrænding i luft el. ilt. a består fortrinnsvis af oksyder, karbonater, fosfater, silikater og sulfater. Ved sak. a-bestemmelse inden for den kern. analyse bestemmer man forholdet ml. vægten af a og vægten af den forbrændte stofmængde, a-bestemmelsen kan give værdifulde oplysninger om et støfs renhed og kvalitet.

'Askefi's, *Askeladden*, *-pisker*, *-puster*, egl. den, der ligger i asken. I no. eventyr navn på den yngste, foragede broder, der til

Maalestok 1:80 000 000 -

Asien: plantegeografiske regioner.
(Efter M. Vahl).

Udarbejdelse: J. ffim/un

sidst vinder prinsessen og det halve kongerige. Askepot er det tilsv. kvindelige væsen.

askegrav, rummet under risten i en dampkedels fyrrum, hvor asken falder ned. askenaz [-'na:ts], navn på et folk mod nord. 1.Mos. 10. 3. I middelalderen udlagdes a som Tyskl., derfor kaldes jøderne i Mellem- og Østere. aske'nazim, mods. se **ferdlm.**

askeonsdag, onsdag efter fastelavn, på hvilken de bodgørende modte i kirken i »sæk og aske«.

Askepot, heltinden i det kendte eventyr om pigen, som flygter fra en forelsket prins og siden genkendes på sin sko. Navnet er et sidestykke til Askefis.

Askere ['alkærts], *Anton* (1856-1912), slovensk digter og dramatiker, gav udtryk for sit folks nat. frihedslængsel.

Askersund [-'stind], sv. kobstid (fra 1643), Närke, ved Vattern; 2300 indb. (1949). a'skese (gr. *askes is*, opr: øvelse, især atleternes), sjælelig ansættelse gnm. tilsideættelse af de naturlige livskrav; et vigtigt moment i de individualistiske frelsesreligioner.

a'ske'tt (gr.), en, der øver askese, a'ske'ttisk, afholdende.

Askja ['asgaj], Islands største vulkan (1510 mh.), sydøstl. OdåSahraun; fl. krater, mange fumaroler. Største udbrud 29. 3. 1875.

Askle'piades fra Prusa (gr. *Asklé'p'Pddés*) (1. årh. f. Kr.), gr. læge, indførte den vidensk. lægekunst i Rom, hvor man hidtil havde været henvist til folkemedicin.

A'sklepios (gr. *Asklé'p'os*), i gr. rel. opr. en gud for thessafiske stammer, allerede i forhist. tid udviklet til spec. orakel- og lægeudom med tilknytning til Apollon. I Epidaurus lå den berømteste Ahelligdom, hvor ruiner af templer, bade, ligehaller osv. samt votivgaver til A er fundet. A-dyrkelsen blev først indført i Athen o. 420 f. Kr.

Asklund [-lund], *Erik* (f. 1908), sv. forf. Har i romaner og prosaskrifter søgt at opfangne det flimrende storstadsliv; *Frikat* (1922), *Fanfjar med fem trumper* (1934).

ask og embla, i det nord. kultiske drama to trægenstande, hvormed der foretages et hieros gamos; i mytens genfortælling to tørre træstammer, som Odin, Vile og Ve finder og gør til mand og kvinde, menneskeslægtenes stamforældre.

Askov, da. landsby, V. f. Vejen; 632 indb. (1945).

Askov Folkehøjskole, da. folkehøjskole i Askov v. Vejen, grl. 1865 som fortsættelse af højskolen i Rødding. 1878 blev vinterskolen omdannet til en »ud-

Erik Henningsen: På Askov Højskole, 1903. Frederiksborg. På talerstolen Ludvig Schrøder, t. h. der for fru Appel, fru Schrøder, H. Nutzhorn, Jacob Appel, prof. Poul la Cour, H. F. Feilberg og Poul Bjerge.

videt højskole», og 1879 indførtes efterårsmoder for tidl. elever og egens folk. Forstandere: 1865-1906 Ludvig Schrøder, 1906-28 Schrøders svigersøn Jacob Appel (1910-13 og 1920-24 Ingeborg Appel), fra 1928 J. Th. Arnfred. Kendte lærere: bl. a. folkelisten H. F. Feilberg og fysikeren Poul la Cour.

Askov Forsøgsstation under Statens Forsøgsvirksomhed i Planteavl, grl. 1885. Hovedopgave: forsøg med staldgødning og kunstgødning samt staldgødningens og ajlens opbevaring og anv.

Askov-Nåås sløjd, sløjdsystem udformet af Søren Meldgaard (1850-94), der efter kursus på Naås 1886 blev sløjdlærer på Askov.

'Askø', da. ø i Smålandsfarvandet; 2,8 km²; 238 indb. (1945).

'Askøy [-'gij], no. ø, NV f. Bergen; 89 km²; 7599 indb. (1946).

A'smara, hovedstad i Eritrea i Østafrika; 140 000 indb. (1940), deraf 45 000 italienerne. Moderne by, 2347 m o.h.; jernbane til havnebyen Massaua.

Asmild'kloster, hovedgård lige 0 f. Viborg, grl. kort efter 1170 som kloster for augustinermonner. 1906 købt af Viborg by; delvis udstykket, bl. a. til landbrugsskole (indviet 1908) med sommerkursus for skovfogedelever og til eksercerplads.

Asmo'dæus, dødbringende dæmon, omtalt i Tobias Bog 3, 9.

as-mol, moltoneart med grundtonen as og f? for tonerne f, g, a, h, c, d og e. Paralleltoneart til Ces-dur.

Asmus, mandnavn, opstået af Erasmus. Asmusen, Johannes itoberet W'renfelt (f. 1903), da. kemiker, prof. v. Danm.s Tekniske Højskole fra 1944, leder af Dansk Textilforsknings Institut.

Asmussen, *Svend* (f. 1916), da. jazzmusiker i internat, klasse. Dannede 1933 sit første ensemble. Siden 1938 optræden i film, 1943 i revuer s. m. søskendeparret Neumann.

Asnières-sur-Seine [a'njæ:rsy'r'sæ:n], nord ves. ti. forst. ad til Paris; 72 000 indb. (1946). Parfumeindustri, skibsværfter m. v.

Asnyk ['asnik], *Adam* (1832-97), po. fil. lyriker og dramatiker; deltager i opstanden 1863.

Asnæs, 1) halvø på V-Sjælland, S. f. Kalundborg Fjord; 2) stationsby på NV-Sjælland (Hølbæk-Nykøbing S. banen); 1024 indb. (1945). Industri.

'asocia' [-'sɔ] (a- f. lat. *socius* fælle), uforstående over for samfundets krav.

å son gout [as.'i'gu] (fr.), efter sin smag.

Asov, anden stavemåde for Azov.

asp ('*Populus*), **poppel**, slægt af pilefam. med brede langstilkede blade. Særbø; blomsterne i rakler, kapsler med hårede frø (vindspredn.). Vildtvoksende i Danm. er bævreasp (P.tremula), især i Vestjyll. Veddet anv. til tændstikker. Mange arter er plantet, f.eks. sølvpoppe (bladenes underside hvidfeltet), pyramidepoppel (stejlt opstigende grene), kanadisk poppel (hegnstræ, der styntes), gråpoppel (godt lættræ, hurtigvoksende). I nyeste tid forsøges i da. skovbrug forsk. krydsninger med meget stor produktion.

asp ('*Asptus* 'rapax), indtil 1 m l. karpesfisk, i Vänern o. a. sv. søer.

aspara'gi'n, aminoravsyremonoamid, farveløse krystal. Forekommer i forsk. planter, f. eks. bælgplanter; først erkendt i asparges.

asparges [a'spar's] ('*Asparagus*), slægt af konvolfam. 100 arter. Grønne grene, skælfornede blade, bær. Vild a. (*A. officinalis*) vokser vildt enkelte steder i Danm. Dyrkes på a-bede, dvs. de unge skud tvinges til at vokse op gnm. et ca. 25 cm tykt jordlag. Disse blege skud stikkes (afskæres) (inden Skt. Hansdag) og spises. Andre arter er stueplanter.

A'spasia (gr. *Aspa'sta*) (d. 410 f. Kr.), hetere fra Milet, blev i Athen Perikles' elskerinde, midtpunkt for den periklæiske kredt af forf. og kunstnere.

a'spekt (lat. *aspectus* udseende), **gramm.**, modsætningen ml. perfektiv og imperfektiv aktionsart.

a'spekt (lat. *aspectus* udseende), **astron.**, forsk. stillinger af Solen, Månen og planeterne i forh. til hinanden. De vigtigste a er opposition, der betegner en længdeforsk. på 180° fra Solen, konjunktion, hvor længdeforsk. fra Solen er 0°, samt kvadratur, hvor den er 90°. - I astronomien tillægdes a særlig betydning.

Aspelin [-'li:n], *Gunnar* (f. 1898), sv. fil.-hist. Har særlig beskæftiget sig med idéhist. og hist. filos.; *Historiens problem* (1926) og *Samhällsäsakdning och partier* (1931).

Aspelin [-'li:n], *Johan Re inhold* (1869-1915), fi. arkæolog, grundlægger af det arkæol. studium i Fini.

'Asperol, oldtidsby i Pamfyljen i Lilleasien.

Asper'gillus (lat: vievandskost, hentydning til kondiemandens form), **vandkand-skimmel**, slægt af skimmelsvampe, der findes på fugtige plantedele, syltetøj, brød. A o'ryzæ benyttes i Japan til fabrikation af risvin og soja-sauce. A fumigatus kan angribe lungerne m. m. asperma'tisme (gr.), med., sædmangel.

'Aspern, tidl. landsby N f. Wien nu; Wiens lufthavn. *Historie*. Ved A og Esslingen kæmpede Napoleon 21.-22. 5. 1809 uafgjort mod østrigerne under ærkehertug Karl. General Lannes blev her dødeligt såret.

A'sperula (lat. *Asperu*), slægt af krapfam. 80 arter. I Danm. A o d r a t a (skovmærke). I haver er fl. arter ahn. prydvæster.

Asperup, station på nordvestfynske bane; 667 indb. (1945), inkl. Båring.

Asphodelus [-'fo:] (lat. fra gr.), slægt af liljefam. I Odysseus omtales underverdens a-enge, som sjælene svæver over. **aspic** [a'spik] (fr.), stivnet skvæ tilsat leverpostej, fisk, grønsager o. a.

Aspi'distra (gr. aspi's skjold = **astron** stjerne), slægt af liljefam. med lænctformede, stive blade. A elatiator anv. som stueplante.

aspiration (lat. *aspire* ånde til), udtale af en sproglyd med efterfølgende h-lyd, som f. eks. p, t og k på da. Aspirerede konsonanter kaldes aspi'rata.

aspirationspsykrometer, psykrometer til bestemmelse af luftens fugtighedsgrad forsynet med en lille urværk-dreven blæser (aspirator) til ind sugning af luften.

aspirationstermometer, termometer, som v. hj. af en aspirator suger den luft, hvis temp. skal måles, hen omkr. termometerbeholderen.

aspi'rator (lat. *aspire* ånde til), apparat til frembringelse af en luftstrøm ved sugning.

aspi're're (lat. *aspire* ånde til), udtale m. pust; stræbe efter; aspi'ran't, person der forbereder sig til en stilling.

Aspi'ri'n, d. s. s. acetylsalicylsyre.

'aspis (gr. øgle), snogelgur, der spiller en stor rolle i middelalderens dyresymbolik, jfr. Davids Ps. 58, 5.

'Asplund [-lund], *Gunnar* (1885-1940), sv. arkitekt. Gnm. alle A-s arbejder går samme umiddelbare kontakt med naturen. A havde sit egl. gennembrud med Sthlm.s-udstillingen 1930, men havde før den tid udf. mange arb., bl. a. *Sthlm.s stadsbibl.* (1927). Af senere arb. skal nævnes *Goteborgs nye rådhus* (1937), *skovkrematoriet i Sthlm.* (1940) og smst. *ndmhus* og *stadsarkiv*, der begge var under arb. ved A-s død. (Portræt sp. 229).

'Asplund [-lund], *Karl* (f. 1890), sv. forf., dr. phil. i kunsthist. Debut med *Studentrum* (1912), en saml. studenternoveller. Modnet af en personlig sorg opnåede A et lyrisk gennembrud med *Klockbojen* (1925); har endv. udg. kunstermonografier om A. *Zorn* (1921). /, *A. rosen ius* (1928) og *Carl Eldh* (1943).

Aspromonte [-'mon-], indtil 1958 m h. bjerggruppe, hvormed Appenninerne ender på den sydital. halvø Calabrien.

Aspropotamos [-'po-], i gr. folkesprog navn på floden Acheloos.

Asquith ['æskwi/>, *Anthony* (f. 1902), eng. filminstruktør. Udd. i Hollywood, 1927 tilbage til Engl. Deb. 1928; har iscenesat bl. a. »Pygmalion« (1938), »Fransk uden Tårer« (1939), »Han kom som en Fremmed« (1942).

Asquith ['æskwi/], *Herbert Henry* (1852-1928), brit. politiker. 1886 i Underhuset, støttede Gladstone i Home-Rule sagen. Indenrigsmin. 1892-95. Gik over til imperialismen: mod toldbeskyttelse. 1905 finans-, 1908 premiermin. Gennemførte aldersrente (1908), indskrænkn. af Over-

ASSYRISK KUNST

Assurbanipal på jagt. Alabastrelief fra Assurbanipals palads i Ninive. British Museum, London.

Vinget gudetyr fra Sargon 2.s palads i Korsabad. Alabast. Louvre.

Assarhaddon med overvundne fjender, lænket med ring i næse eller læbe. Doleritstele fra Sindjirli. Berlin.

Ata'lante, i gr. mytol. en kvindeskikkelse meget lig Artemis. Tyngtet til ægteskab ønsker hun en mand, der kan besejre hende i løb, hvilket lykkes for Hippomenes.

Atalante-strædet [-'landi], farvandet ml. N-Eubøa og Bøotien i Græken.

Atal'ja (d. ca. 837 f. Kr.), jødisk dronning, g. m. kong Joram. Deres søn kong Ahazja dræbtes af Jehu, hvorefter A udryddede alle tronarvinger for selv at regere. Den mindreårige Joas holdtes dog skjult og sattes senere på tronen ved en revolution, og A dræbtes.

ata'ma'n (opr. tyrk.), russ. kosakhøvding; røverhøvding (= po. og ukrainsk hetman).

a'taneflora (grønl. *atane* ved Atå (stednavn), kretacisk flora med løvtræer fra Nugsuaq (Vestgrønland).

atanikerdluk [-'kårtluk], findested og florabe tegn, for danien-flora med løvtræer fra Nugsuaq (Vestgrønland).

atarak'si' (gr., egl: uforstyrrethed), ligevægt, sindsro. Hos stoikere og epikuræere betegn, for den vises ubegrænsede sindslige vægt under livets omskiftelser.

Ata'tiirk, *Ka'mål* (opr. *Mustafa Ke'mål*) (ata'tiirk: tyrkerfader) (1881-1938), tyrk. statsmand. Af bondeherkomst; officer under krigen efter 1911. 1919 leder f. tyrk. nationalbevægelse vendt mod de allierede og den svage reg. i Konstantinopel; 1920 leder f. national forsamling i Ankara, slog grækerne 1921-23 og opnåede en mere betryggende fred for Tyrk. 1923, S. å. valgt til tyrk. præsident. Gennemførte vidtgående modernisering og europæisering, styrkede industrien, fremmede oplysning, med afstanden fra tilvante muham. begreber. Opnåede ved sit diktatoriske styre at genjøre Tyrk. som Middelhavsmagt. (Portr. sp. 235).

'Ataulf, vestgoterkrone 411-15, g. m. kejser Honorius' søster Placidia, førte vestgoterne fra Ital. til S-Frankr.

ata'visme (lat. *atavi* forfædre), forfæder-virkning, arv fra forfædre; betød i tidl. arve teorier den »kraft«, der udgik fra forfædrene betingede afkomnets lighed med disse. Tiiv. adjektiv: ata'vistisk.

'Atbara (ena. [á'tbars, á'tbairs]), biflod til Nilen fra N-Abessinien (1200 km L).

'Ate, i gr. myt. personifikation af menneskender forblindelse og brødefulde handlinger og den deraf opståede ulykke.

ate'brin, kemoterapeutikummod malaria.

ate'isme (gr. *theos* uden gud), livsanskuelse el. rel., der er uden tro på Gud el. guddomsmagt, i Eur. bedømt som kætteri, mens visse ortodokse rel. i Indien og Østen har karakter af a.

atelier [atelje] (fr.), værksted for kunstnere, fotografer o. l.

atel'la'ner (af *Atella* oskisk by i Campanien), folkelige skuespil i det antikke Ital. De optrædede rig, er faste typer, dialogen er hyppigt improviseret, a fortættelses senere af commedia dell'arte. I Danm. betegn, for Carl Plougs studenterkomedier fra ca. 1840.

a tempo (ital.), *mus.*, i takt; anføres efter en angivelse af tempo forskydning for at tilkædegive, at man vender tilbage til det opr. tempo.

ate'ro'm (gr. *athérē* grød 4 -om), godartet svulst udgående fra hudens fedtkirtler.

ate'tose (gr. *athetos* ikke fastsat), uvilkaarlig, langsomme, uregelm. finger- og tåbevægelser; skyldes oftest hjernelidelse i barndommen.

athabaska [á'a'báska] el. *tinne* (*déné*), vidt udbredt sproget i N-Amer.; jægere i Alaskas og V-Canadas nåleskove, tildels med præriekultur (apache) og med puelopåvirkning (navaho) i sydvestl. USA og N-Mexico.

Athabaska [á/is'básks], flod i NV-Canada, den østligste af Mackenzies 2 kildefloder; udmunder i A Søen (*Lake A*); afløbet er Slave River til Store Slave Sø.

A'thalarik, østgoterkrone 526-34, i hvis mindreårighed mederen, Amalasintha, styrede.

athanasi'a'nske symbol, den tredje af de fælles kirke lige trosbekendelser. Fejlagtigt tilskrevet Athanasios (d. 373), men først fra 6. årh. Består af en trinitarisk

f'i'n« :

.minstjtk

••• - f-

»s* , »*~

Akropolis i Athen.

og en kristologisk del. a gør antagelse af bestemte trossætninger til salighedsvilkår. Athanasios den Store (ca. 293-373), gr. kirkefader, biskop i Alexandria 328. Førte mod arianerne det nikænske treenighedssyn til sejr.

A'tharva'veda (sanskrit *atharvan* ildofferpræst, mager + *veda* åbenbaring), den fjerde af de 4 gi. ind. Vedaer, en samling af tryllesprog og kulttekster til mindre ritualer, væsentlig fra hjemmets og familiens kultus.

Athelstan [á'>atstan], angelsaksisk konge 924-40, søn af Edvard I; slog danskerne ved Brunanburh 937. Hos A blev den no. konge Hákon (Adelsteinsfostre) og den fr. Ludvig 4. opfostret.

Athen [a'te'n], gr. *Athênai* [a'nnæ]. Grækenlands hovedstad; 393 000 indb. (1938), inkl. forstæder 0,5 mill. Vigtig handelsby med ret bet. industri (silke, tæpper o. a. tekstilvarer, tobak, mel, træ-, læder- og jernvarer). Byens havn er Piræus, 8 km S f. A. A er Grækenlands kulturcentrum med univ., museer, biblioteker, teatre m. v. Tæt N og 0 f. Akropolis ligger de gi. bykvarterer (før 1834 kun ca. 300 huse), medens de nyere kvarterer strækker sig i alle retninger fra det gi. centrum.

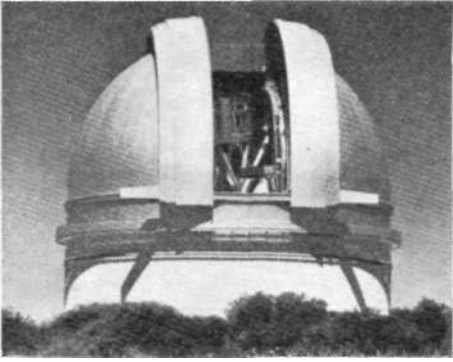
Det gamle Athen. Spor af forhist. bebyggelse. Akropolis var i mykensk tid befæstet med kyklopisk mur, der omsluttede borganlæg af type som Mykenes. Byen bredte sig på slæten. Borgklippen var fra beg. af l. årtus. væsentlig forbeholdt gudernes helligdomme, men bevarede strategisk bet. til 1834. A blev ødelagt af perserne 480 og 479 f. Kr. (nu kun ringe rester af ældre bebyggelse), men hurtigt genopført. De lange mure, som forbandt A med havnestæden Piræus, sløjfedes midlertidigt 404 f. Kr. efter Spartas sejr. A blev plyndret af Sulla 86 f. Kr., af herulerne 267 e. Kr. Sidenhen har dels tyrkerne og venezianernes kampe, dels frankernes og tyrkenes ombygninger skadet resterne af det gi. A. Nu 3 hovedcentre for monumenter fra oldtiden: 1) *Akropolis*, hvor ruinerne af de i 5. årh. f. Kr. opførte templer Parthenon, Erechtheion og Nike-templet samt den monumentale portbygning Propylæerne er restaureret. 3) Gravpladsen uden for den gi. *Dipylhport* med dens mange gravmæler. 3) Det af amerikanerne i 1931-40 udgravede torv (gr. *agorá*), med dets offentlige bygninger som rådhuset og Prytæneion.

Historie. A-s ældste historie (ionernes indvandring, A-s grundlæggelse, Attikas samling om A og kongetiden) er mytisk. I 7. årh. f. Kr. afløstes kongedømmet af årligt valgte archonter og adelsrådet Areopagos. De forgældede småbønder blev kinden til langvarig social uro (Kylons mislykkede diktaturforsøg, Drakons kodifikation af sædvaneretten). 594 f. Kr. gav Solon som archont en ny forfatning, hvor-

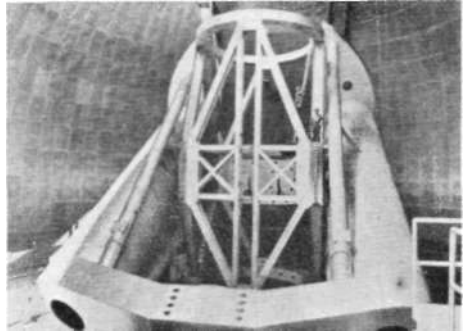
ved Folkeforsamlingen fik mere magt, heliasternes nævningedomstol og de 400's råd indførtes, således at mellemklassen fik stærkt forøget magt på adelsens bekostning. Den sociale uro fortsatte dog, indtil Peisistratos 561 blev tyrann, fulgt 528 af sønnen Hippias. Under dem kom den voksende handel og en begyndende ekspansion til at aflaste befolkningstryk, og klassedomsætningerne formindskedes. 510 fordrevs Hippias og med Kleisthenes sejrede en demokratisk forfatning: Areopagos mistede næsten al magt til et nyoprettet råd på 500 mand, archonternes kompetence indskrænkedes, og 487 blev de udtaget ved lod i st. f. valg. En ny territorialinddeling i 10 fylter brød adellslægternes magt. Ved ostrakisme kunne personer, der var farlige for demokratiet, forvises. A hjalp 499 de ioniske byer i Lilleasien i opstanden mod Persien og blev derfor selv angrebet år 490, men afværgede faren ved slaget ved Marathon. I de flg. år skabte Themistokles den athenske flådemagt, der havde hovedandel i sejrene over perserne ved Salamis 480 og ved forbjergtet Mykale over for Samos 479. Resultatet var, at A 477 trådte i spidsen for det deliske el. attiske søforbund, der omfattede næsten alle Ægeerhavets øer og kystbyer og som indtil freden med Persien 449 befriede alle gr. byer under perserne. 477-404 var A Grækenlands førende stat: søforbundet blev efterh. et athensk imperium, al handel østfra gik over A-s havnstad Piræus, og handelsindtægterne og forbundsfællernes skatter skabte en overordentlig velstand i A, der tillod et enormt kulturelt opsving. Demokratiet udvikledes videre under Perikles, der 461-429 var A-s egl. leder. Hans forsøg på at vinde herredømmet over fastlandsstaterne glippede dog 446 efter lange krige, og den peloponnesiske krig 431-04 gjorde en ende på A-s førerstilling. Søforbundet blev opløst, og A blev spartansk vasalstat (de 30 tyranner 404-03). Demokratiet genoprettedes dog snart, og ved den korinthiske krig 395-87 genvandt A sin fulde uafhængighed. Under Kallistrates genopstod søforbundet 377, men ved forbundsfællekrigen 357-355 rev de vigtigste forbundsfæller sig løs. A havde i 4. årh. først støttet Theben mod Spartas overmagt, og under Demosthenes søgte det i forbund med Theben at hindre Makedoniens ekspansion, men led nederlag ved Charonea 338, hvorefter A blev makedonsk vasal. 197 trådte Rom i Makedoniens sted, men A bestod dog som kulturelt centrum, til kejser Jus tinian

529 e. Kr. lod filosofskolerne lukke. I 13. årh. kom A under frankiske fyrster, 1458 under tyrkerne, 1835 blev A hovedstad i kongeriget Grækenland. Athen, kbh. gymnastikforening, stiftet 1917; adsk. Danm. mestersk. i hold- og enkeltmandsgymn. 1948: 221 medl.

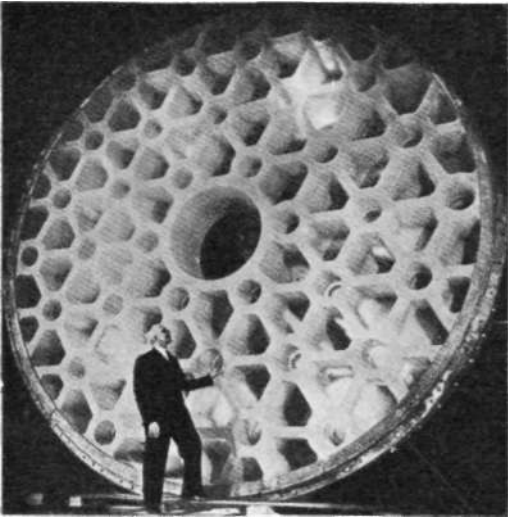
ASTRONOMISKE INSTRUMENTER

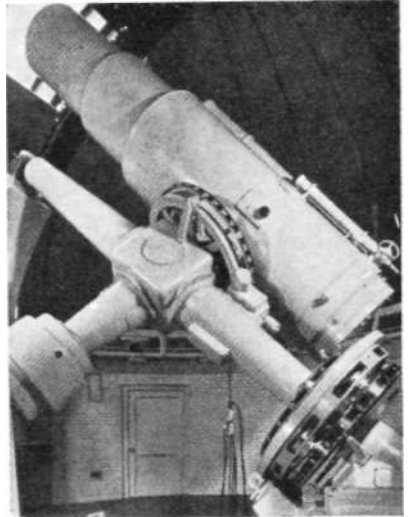
Kuppelbygningen til det største eksisterende spejlteleskop på Mt. Palomar Observatoriet.

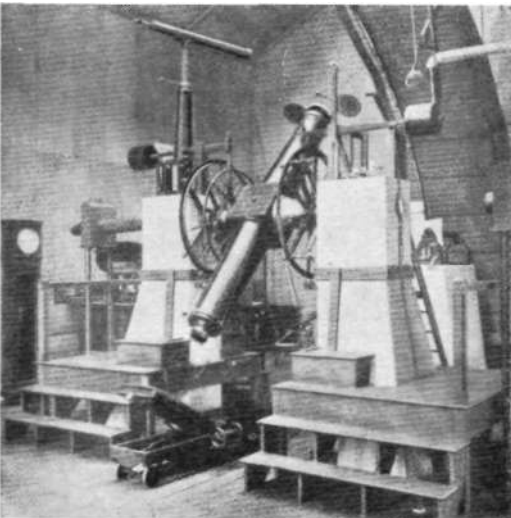
Spejlteleskopet på Mt. Palomar, det største eksisterende. Hovedspejlets diameter er 5 meter.

Spejlet til Mt. Palomar-teleskopet, set bagfra. Ribberne giver spejlet øget styrke, medens vægtfølgelsen er relativt ringe.

Schmidt-teleskopet på Warner and Swasey Observatoriet i Cleveland, særlig egnet til fot. af store arealer af himlen.

Washington Observatoriets meridiankreds, benyttes til bestemmelser af himmellegemers positioner.

Yerkes Observatoriets linsekikkert, den største eksisterende. Linsens diameter er 1 meter.

ker hele kloden, og hvis tendens er at bringe varm luft til polarområderne og kold tit ækvator.

atmo'sfæ'riske forstyrrelser, sammenfattende beteg. for cykloner, stoime, tordenvejr o. l.

atmo'sfæ'risk elektricitet, d. s. s. lufterelectricitet.

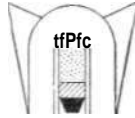
Atok'sy'l, stærkt giftigt arsenholdigt middel mod afr. sovesyge.

a'toT (maldivisk) el. ringrev, ringformet koralø; omslutter en lagune.

a'to'm (gr. *dtomos* udelelig), den mindste del, hvori et grundstof kan deles, når grundstoffets egenskaber stadig skal bibeholdes. Der rindes lige så mange slags a som der findes grundstoffer, d. v. s. 96, og alle a for et bestemt grundstof er kemisk identiske, a-s lineære udstrækning er ca. 10^{10} cm (0,00000001 cm), og deres masse varierer fra $1,6 \times 10^{-24}$ g for det letteste til ca. $3,8 \times 10^{-22}$ g for de tungeste grundstoffer, a er derfor ikke direkte iagttagelige med sædv. metoder, hvorfor deres eksistens tidl. kun blev antaget som en hypotese for at forklare stoffernes kem. sammensætning og omdannelser. I 20. årh. er a-s eksistens fastslået ved direkte iagttagelser med forfinede metoder, der tillige har muliggjort opdagelse af partikler mindre end a, hvorved grundlaget blev lagt for atomfysikken, læren om a-s bygning. De vigtigste led i denne udvikling var opdagelsen af radioaktiviteten, elektronerne, røntgenstrålerne, studiet af grundstoffernes spektre samt Rutherford's opdagelse af atomkernen i 1911, hvorved man fik en række isolerede og tilsyneladende ufornelige oplysninger om a-bygningen. I 1913-21 lykkedes det Niels Bohr ved hjælp af kvanteteorien at forene alle kendsgerningerne til en sammenfattende teori for a-s bygning. Efter Bohrs atomteori består ethvert a af en tung kerne, som indeholder positiv elektricitet, og hvorom der kredser lette negativt elektr. elektroner, omtrent som planeterne kredser omkring solen. Såvel atomkernen som elektronerne er forsvindende af udstrækning, ca. 10^{-12} cm, i sammenligning med hele a, som derfor for største delen består af tomt rum. Antallet af elektroner varierer fra 1 til 96 fra de letteste til de tungeste a, og a-kernen indeholder et tilsvarende antal positive elektricitetsladninger. Under elektronerne kredsen udendes normalt ingen stråling, men de yderste elektroner i a kan anlås til større baner med større energiindhold, hvorfra de atter kan springe tilbage til den normale bane under udsendelse af elektromagnetisk stråling i form af lys. Bohrs a-teori kunne i vid udstrækning gøre rede for alle grundstoffernes fys. og kem. egenskaber som knyttet til elektronsystemets yderste elektroner. Den nyeste udvikling (1930-49) af atomfysikken vedrører bygningen af atomkernerne.

atombombe, en bombe hvis uhyre destruktive virkning beror på en momentan frigørelse af atomenergi ved spaltning (fission) af atomkerner af uranisotopen U 235 el. af grundstoffet plutonium ved bombardement med neutroner. Ved kernespaltningen frigøres tillige nye hurtige neutroner, der spalter nye atomkerner og derved muliggør lavineagtigt forløbende kædeprocesser. Ved fission af 1 kg bombemateriale opnås samme energiuudvikling som ved eksplosion af 20 000 t trotyl. Uranisotopen U 235 findes i naturen blandet med den mindre spaltelige uranisotop U 238 i forholdet 1:140. Da kun rent U 235 kan anv. i a» måtte den adskilles fra U 238 i kostbare adskillelsesanlæg, der dels var baseret på diffusion af luftformige uranforbindelser grim. porøse skillevægge, dels på magnetisk afbøjning af hurtige uran-ioner. Plutonium findes ikke i naturen, men kan fremstilles af U 238 ved beskydning med neutroner, hvilket foregår i reaktionssøjler, hvori uranspaltningen er bragt til at forløbe som kædeprocesser i et langsommere tempo end i a ved, at der anvendes almindeligt uran med det naturlige blandingsforhold af isotoperne. Plutonium kan derefter skilles

fra uranet ved kem. metoder, a-s konstruktion er ejendommeligt derved, at bombematerialet først er eksplosivt, når det forefindes i en mængde, der er større end en vis kritisk størrelse, idet kædeprocesserne ellers går i stå på grund af tab af neutroner gnm. overfladen. Affyringen fo-

Kern i skålform
Sprængstof

8try

Uran 235
Mer
Plutonium 239

Atombombe, skematisk.

regår derfor ved, at bomben indeholder to stykker bombemateriale, der hver er lidt mindre end den kritiske størrelse, og som bringes til eksplosion ved at de føres sammen til eet stykke, der overskrider den kritiske størrelse, a-s virkninger beror dels på en enorm trykbølge, der ødelægger bygninger, og dels på en intensiv varmestråling, der antænder brande, hvortil kommer en gennemtrængende kortbølgestråling med dræbende virkninger. a blev udviklet 1940-45 i USA under enorm arbejdsmæssig og økonom. indsats (2 milliarder \$).

milit. Prøvebomber blev nedkastet i New Mexico 16. 7. 1945, a blev anv. 6. og 9. 8. 1945 mod Hiroshima og Nagasaki. Nye prøvedkastninger blev foretaget 1. 7. og 25. 7. 1946 (Bikini) og sommeren 1948 i Stillehavet. Ved Bikini sprængtes 2 a, een over og een under vandet for at studere bombens virkninger på forsk. udlagte mål, mest ældre krigsskibe; 2 skibe sank og 17 andre beskadigedes; det interessanteste var, at radioaktiv stråling fra prøveksplosionerne nåede USA og gjorde sig gældende med påviselig styrke i løbet af en uge (ca. 6000 km fra Bikini).

atombombe-læsioner. Ved atombombens eksplosion frigøres foruden bevægelsesenergi tillige elektromagnetisk strålingsenergi, radioaktivitet, der frembringer dybtgribende beskadigelser af organismen. Atombomben er herved, i modsætning til de sædvanlige højeksplosive bomber, et biologisk krigsvåben, a er dels rent mekaniske læsioner, dels virkning på

alle organismens væv, især lever og knoglemarv, hvilket medfører døden i løbet af kort tid.

atomenergi, egl. atomkerneenergi, er den energi, der under visse omstændigheder kan frigøres ved atomkerners omdannelse til andre atomkerner. Da alle atomkerner eropbygget af de samme partikler, der blot forefindes i forsk. antal, kan en grundstofforvandling foretages ved at ændre på dette antal ved beskydning med forsk. partikler. Ved visse atomkerneprocesser forbruges energi, ved andre frigøres energi, men i alle tilfælde er energiomsetningen pr. atom millioner afgange større end ved kem. processer, hvor det ikke er atomkernerne, men atomernes ydre elektroner, der medvirker. Der kendes et stort antal atomkerneprocesser, der udvikler a, men som ikke kan anvendes til praktisk udvinding af a, fordi processerne ikke kan forplante sig videre til andre atomkerner som kædeprocesser. Kun for en art kerneprocesser - fissionen af urankerner - kan iværksættes kædeprocesser, fordi der ved fissionen tillige løsrives neutroner, som kan videreføre processen. For at opretholde kæde processerne må disse neutroner gøres langsomme, før de rammer andre atomkerner, hvilket opnås ved at lade neutronerne støde sammen med lette atomkerner i et bremsestof, f.eks. grafit el. tungt vand, a kan udvindes i reaktionssøjler, bestående af stænger af uran omgivet af grafit. Energien fremkommer som varmeenergi, ved at brudstykkerne af de spaltede urankerner slynges fra hinanden med stor hastighed, hvorefter de ved at bremses af det omgivende stof opvarmer dette. De hidtil byggede reaktionssøjler er kun benyttet til fremstilling af plutonium til atombomber, medens varmeenergien ledtes bort med kølevand. De største reaktionssøjler i USA har en energiproduktion på 1 000 000 kilowatt. For tiden arbejdes på udvikling af atomkraftværker, hvor varmeenergien kan omdannes til elektrisk energi v. hj. af varmekraftmaskiner. Trods det ringe stofforbrug - 1 kg uran giver samme energi som 3000 t kul - får kraft an l æggene store dimensioner, især på grund af den nødvendige strålingsbeskyttelse, der kræver metertykke betonmure. Strålingen er dels neutroner, dels stråling fra de stærkt radioaktive urankernebrudstykker.

Atomenergi-Kommis sionen (eng. Atomic Energy Commission [a'támik 'ænáds/ks'mifán]), udvalg under FN nedsat efter generalforsaml.s beslutn. af 24. 1. 1946, efter at USA-eng.-canadiske forhdl. nov. 1945 var endt m. forslag om at stille atomenergi-anvendelsen under FN's kontrol. 12 medl., hvoraf Alex. Cadogan (Engl.), Baruch (USA) Henri Bonnet (Frankr.), Gromyko (Sovj.). Ved 1. møde 14. 6. 1946 (Hunter College, New York) foreslog Baruch, at atomenergien skulle beherskes af en særlig atomudviklings autoritet (ADA); i herhenhørende afgørelser måtte den omstridte vretotet ikke kunne bruges; Sovj. gik mod dette. Efter behandl. i arbejdsudvalg indstillede A 30.

Oak Ridge-laboratoriet, der både producerer V 235 til atombomber og isotoper.

12. 1946 til Sikkerhedsrådet at følge Baruchs princip, idet Sovj. og Polens repr. undlod at stemme. Sikkerhedsrådet opfordrede A at fortsætte sit arb. -29. 3.1948 fastslog A-s flertal (Engl., USA, Frankr.), at det var unyttigt at fortsætte, da enighed m. Sovj. var udelukket; maj 1948 vedtog flertallet at suspendere møderne. FN's generalforsaml. sluttede sig 4. 11. 1948 til den arner, opfattelse, men A skulle genoptage arb. Sovj., hvis forslag om ødelæggelse af atomvåben forkastedes, og som hævdede, at en internat. kontrol m. atomenergi ville blive arner, kontrol m. andre staters økon. forhold, stemte mod.

ato' misme (gr.), atomlære, den antagelse, at alle ting består af udelelige smådele, atomer.

ato'mistisk psykologi el. *elementpsyk.* (forældet) opfattelse, if. hvilken de sammensatte bevidsthedstilstande er samlinger af uanalyserbare bevidsthedselementer.

atomkerne, sædet for atomets masse og positive ladning, a opdagedes 1911 af Rutherford ved iagttagelse af a-partiklers afbøjning ved deres passage gnm. stof, hvorved tillige fandtes a-s omtrentlige størrelse, der andrager ca. 10^{-12} cm. a er opbygget af to slags lige tunge kernepartikler: positivt elektriske protoner og uelektriske neutroner, idet der findes så mange protoner, som svarer til atomets elektronantal, samt så mange neutroner, at det samlede partikelantal bliver lig med stoffets atomvægt. Følgelig må alle atomvægte være hele tal i forhold til atomvægten af brint, hvis kerne blot består af 1 proton, hvilket også stemmer med erfaringen, når der tages hensyn til isotopi. Antallet af protoner og neutroner er for lettere kerner omt. ens, medens der for tungere atomer findes flere neutroner end protoner. Ændres forholdet ml. protoner og neutroner, bliver kernen ustabil (radioaktiv).

atomkerneomdannelse, omdannelse af en atomkerne af et grundstof til en kerne af et andet grundstof, a beror på, at alle atomkerner er opbygget af samme slags partikler: protoner og neutroner, blot i forsk. antal, så at en ændring i antallet medfører en a og dermed en grundstofforvandling. Den første a foretoges 1919 af Rutherford ved at bombardere kvælstofkerner med a-partikler, hvorved der dannes en ilt- og en brintkerne. Større udbytte giver protoner, deuteroner el. heliumkerner accelereret af højspændingsanlæg el. cyclotroner samt bestråling med neutroner.

atommodel, forenklet forestilling om atombygningen, anvendelig ved tilnær-

Natrium-atommodel.

mende beregninger. Særlig betydningsfuld er Bohrs a^o ifølge hvilken elektronerne i et atom bevæger sig omkring atomkernen i elliptiske baner med forskellig ekscentricitet, a giver i mange tilfælde tilstrækkelig tilnærmelse og større anskuelighed end de eksakte teoretiske beregninger.

atomnummer, et grundstofs nr. i det periodiske system, a er Ug med antallet af elektroner i atomet og lig med kerneladningen, d. v. s. antallet af positive elementarladninger i atomkernen.

atomsplætning og atomsprængning, populære beteg. for atomkerneomdannelse.

atomspektrum, spektrum af lys udsendt af frie neutrale atomer. Hvert grundstof har sit karakteristiske a bestående af et større el. mindre antal spektrallinier med bestemte bølgelængder. Analyse af et a giver mulighed for ved anv. af Bohrs atomteori at bestemme energiindholdet

Atombombeeksplosion 25.7.1946. Bomben eksploderede under vandet. I baggrunden Bikini-atollen. I forvandet krigsskibe o. a. fartøjer.

og dermed anslagsenergien for atomets stationære tilstande samt atomets ioniseringsenergi.

atomstråle, skarpt afgrænset strøm af neutrale atomer, som bevæger sig med termisk hastighed i et højevakueret rum, hvorved sammenstød med luftmolekyler undgås, så at bevægelsen bliver retlinet, a af metaller frembringes ved fordampning fra smeltet metal og anvendes bl. a. ved undersøgelser over grundstoffernes spektre.

atomvægt, et tal, der betegner et atoms relative vægt, idet iltatomets vægt af praktiske grunde sættes til 16, a varierer da fra 1,0078 (brint) til 238 (uran), a kan bestemmes med stor nøjagtighed ved vejning af mængdeforholdene ved kem. om sætninger. For grundstoffer bestående af fl. isotoper er a brudne tal, medens a for enkelte isotoper er hele tal, som tillige angiver antallet af partikler i atomkernen.

'Aton(ægypt: solskive (som himmellegeme og guddommeligt væsen)), af Amenhotep 4. i hans forsøg på en rel.-fornyelse på grundlag af solkulten antaget som den højeste og eneste anerkendte gud. Som solgud fremstilledes A som solskiven, hvorfra der udgik stråler endende i hænder, der undertiden holdt livstegnet.

'atona'l (gr. a- ikke + tonos tone, egl: spænding), mus., ikke tonal, a musik bevæger sig frit på alle den diatoniske skals toner uden at følge de love, der ellers gælder for tonal musik.

ato'ni' (gr. a- ikke + tonos spænding), slaphed i musklerne p. gr. af manglende tonus.

At'o'pha'n (gr. a-ikke 4- lat. tofus (tuf) sten) el. *Qinkophen*, fenyklinolinkarbonsyre, lægemiddel, virker smertestill. ved gigt; anv. ved anfald af urinsur gigt, da den øger udskillelsen af urinsyre. Anv. gnm. længere tid kan give leverbeskadigelser.

-ator (pi.- a'torer) (lat. endelse), betegner den, der udfører den handling, som udtrykkes i det tilsvarende udsagnsord (eks: organisere, organisator).

à tout prix [atu'pri] (fr.), for enhver pris.

A'trato, Rio, 665 km L. sejlbare flod i Colombia ml. Kystcordilleren og Vestcordilleren, udmunder i Urabá-bugten i Det Carabiske Hav.

atre'ba'ter, i oldtiden gallisk stamme omkring Arras.

atre'si' (gr. a- ikke + tetrainein gennem-bore), i med. abnorm tillukning af en kanal.

•Atreus [-6u's](gr. A'treus), gr. sagnkonge i Mykene, fader til Agamemnon og Menelaos. Slægtens skæbne er behandlet af de gr. tragikere fra 5. årh. f. Kr.

Atreus' skatkammer, stor og prægtig forhist. kuppelgrav (ca. 1300 f. Kr.); sikkert en fyrstegrav, nedent for Mykenes borg. (111. se kuppelgrav).

A'triderne, Atrous-sønnerne Agamemnon og Menelaos.

'atrieflagren og atrieflimren. Normalt følger forkamrene (atrierne) hjertekamrenes bevægelser, således at begge trækker sig sammen ca. 70 gange i min.

Ved a er denne forb. afbrudt, og forkamrene trækker sig uregelmæssigt sammen, ved atrieflagren med en hastighed af ca. 300 gange i min., ved a-flimren af ca. 500.

'a'trium (lat.), i oldtidens italisk-rom. privathus opr. familiens opholds- og soverum m. arnen under en rogåbning i taget, siden snarest et forrum til de egl. værelser, formet som en delvis overdækket gård m. søjlegange og i midten regnvandsbassin (impluvium). (111. se nedenf.)

'a'trium (lat.), anat., hjertets forkammer.

'a'trium-hus, i moderne bet. eenfamiliehus med fire længer omkr. lille gård el. have.

atro'fi' (gr. a- ikke + trofé ernæring), svind af organer som muskler, kirtler el. dele af nervesystemet.

'Atropa (gr. *atropos* uafvendelig; planten indeholder en farlig gift), gr. navn for galne bæb.

atro'pi'n, alkaloid, ester af tropasyren med tropin, forekommer især i *Atropa belladonna*. Fysiol. virksom på fl. måder: virker bl. a. lammende på det parasympatiske nervesystem, derigennem bl. a. pupilulvidende og hemmende på kirtelsekretionen.

ATS (fork. f. *Auxiliary Territorial Service*), den brit. kvindearmé, dannet sept. 1938, fra 1941 m. fuld ml. status. Aldersgrænse: nV/a-43 år. Indbefattede indtil juni 1939 også kvinder m. tjeneste inden for RAF (derefter WAAF). 1943: 200 000 medl. Navnet ændret febr. 1948 til Women's Royal Army Corps (WRAC).

Atsuta [ats(uta)J, havnekarver i Nagoya, Midt-Honshu, Japan.

at'tacca (ital: tilknyt), mus., betegn. at et efterfølgende musikstykke skal spilles umiddelbart efter det foregående.

Atrium i Cusa del Fauno, Pompei.

Vincent Auriol. Jane A Austen.

Aurr (oldn. *aurr* slam), i nord. rel. en jordklump, mulden, anv. i det kultiske drama jævnsides med Yggdrasil, træet.

Aursunden [ˈɔrsunːan], no. sø. N f. Roros, 44 km². Afløb til Glomma.

aurum (lat.), guld.
à usance [a yˈzɑːs] (fr.), efter alm'. forfaldstid (d.v.s. 30 dage).

Ausbruch [ˈausbrʊt], ty. betegn. brugt i Ungarn for Auslese.

Auschwitz [ˈaʊʃvʲɪts], po. *Oświęcim* [osj-ˈvʲɛʦɨm], by i S-Polen SSØ f. Katowice ved Wisla. Her fandtes 1939-45 en stor ty. koncentrationslejr, hvor nazisterne udryddede over 4 mill. mennesker, især jøder og polakker.

auskultation (lat.: lytten), undersøgelsesmetode, ved hvilken man gnm. en lytten ved legemets overflade søger at komme til kundskab om normale el. sygelige forhold i organismens indre. Anv. især ved undersøgelse af lunger og hjerte. Ved direkte a lægger man øret til den del af legemet, man vil undersøge, ved indirekte a benyttes dertil konstruerede hørerør el. stetoskoper.

Auslese [-lezs] (ty., egl. udvalg), i Ungarn *Ausbruch*, betegner at en vin er fremstillet af udsøgte, modne druer.

Au'sonius, *Decimus Magnus* (4. årh. e. Kr.), rom. digter. Højtstående embedsmand og lærer for kejser Gratian. Talrige digte: *Mosella* om floden Mosel.

au'spicium (lat. af *avis* fugl! + *-spicere* se), i rom. rel. varsel, især fra augurerne.

Aussig [ˈaʊsiːj], ty. navn på byen Usti nad Labem, Tjcechoslov.

Aust-'Agder [ˈɔ:si-], no. fylke fra Skagerrak mod N'S i Tjalogaland fylke; 9341 km²; 74 000 indb. (1946); omfatter især nordligste og mellemste Setesdal og Nidelvas nedre løb. Agerbrug og fiskeri. Hovedby: Arendal; andre købstæder: Risør og Grimstad. Hed tidl. Nedenes amt.

Austen [ˈɑ:stɪn], *Jane* (1775-1817), eng. romanforf. Romaner: *Sense and Sensibility* (1811), da. *Forstand og Hjerte* (1855-56), *Pr ide and Prejudice* (1812, da. *Sjolithed og Fordom*, 1929), *Mansfield Park* (1814) og *Emma* (1816). Skildrer den landlige overklasses daglige liv med stor psyk. indsigt i klar og mildt ironisk stil. (Portr.)

auste'nit, jernkulstoflegering med under 1,7% kulstof. Dannes ved storkning som forgrenede krystal skeletter, a er kun stabil ved høje temp. (minimum 721° med 0,9% kulstof), men ved tillegering af nikkel el. mangan kan strukturen bibeholdes ved alm. temp. Vigtig gennemgangsfase både i stål og støbejern.

Austerlitz, tjcech. *Slavkov*, by i Mähren, hvor Napoleon 2. 12. 1805 slog kejser Frans af Østrigs og kejser Alexander af Rusls forenede hære (Trekejserslaget).

Austin [ˈɑ:stɪn], hovedstad i Texas, USA, ved Rio Colorado; 88 000 indb. (1940). Handel med kvæg, korn og bomuld.

Austin [ˈɑ:stɪn], eng. bilfabrik (nær Birmingham), grl. 1905 af Herbert Austin (1866-1941), der byggede sin første bil i 1885.

Austin [ˈɑ:stɪn], *Frederick* (f. 1872), eng. komponist og operasanger. Har komp. forsk. instrumentværker, arrangeret »Beggars Opera« af Gay til brug for mod. opførelse.

Austin [ˈɑ:stɪn], *John* (1790-1859), eng. retsfilosof. Hovedværk: *Province of Jurisprudence* (1832), det betydningsfuldeste værk i eng. retsfilos.

Au'straTa'sien, geogr. benævn. for Indonesien og Austr.

Australia. Commonwealth of [ˈkɑ:msn-ˈwɛɪp av ˈɔ:s'treɪljz] (eng: det austr. forbund), dominion inden for Det Brit. Verdensrige, se Australien.

Austrålian Antarctic Territory [ˈɑ:s'treɪljən ˈɑ:nt'ɑ:ktik ˈtɛrɪtəri], område i Antarktis ml. 45° og 160° ø. l. (bl. a. Enderby Land, Wilkes Land og Kong Georg 5. Land), som det brit. rige gør krav på (admin. under Austr. siden 1933), lait ca. 9,3 mill. km². (Kort se Antarktis).

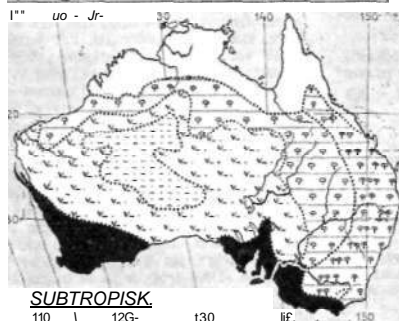
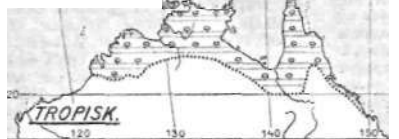
Australian Capital Territory [ˈɑ:s'treɪljən ˈkæpɪt'l ˈtɛrɪtəri], forbundsdistrikt i Austr., udkilt 1910 af New S-Wales, 2431 km², 17 000 indb., inkl. Jervis Bay (distriktets havn) S f. Sydney. Hovedstad: Canberra.

Au'stra'lien (lat. *Terra Australis* Sydlandet), eng. *Australia* [ˈɑ:s'treɪljən], 1) den mindste verdensdel; 9,0 mill. km², 11 mill. indb. (1947); 2) det brit. dominion *Commonwealth of Australia*, omfattende det austr. fastland, med kystøerne Tasmanien, Kænguru-, Melvilleøen o. a., ialt 7,7 mill. km² med 7,6 mill. indb. (1947). Hovedstad: Canberra. A-s yderpunkter er: Steep Point, 113°9' ø. lgd., Kap Byron 153°39' ø. lgd., Kap York 10°41' s. br., Syd Kap på Tasmanien 43°39' s. br. Begrænsning: Torres Strædet, Arafura- og Timor-søen, Ind. Ocean, Bass Strædet, Tasman- og Koral-søen. Kysten har kun to større indskæringer: Carpentaria Bugten i N ml. Arnhem Land og Cape York Halvøen og Store Austr. Bugt mod S. Små indskæringer dannet ved sænkninger giver gode havnemuligheder mod NV, mod S ved bugterne Spencer, St. Vincent og Port Phillip samt langs østkysten. Dennes N-del spærres på 2000 km af Store Barriere-rev med kun een større åbning, Capricorn Channel. - *Geologi*. Fra paleozoisk tid var A en del af det store fastland Holonotis, men skiltes fra i me-

sozoisk tid, sidst fra Asien og Antarktis. Det nuv. udeende fik A gnm. forskydninger i tertiærtiden. - *Terrænet* er ensformigt og deles naturligt i 1) de austr. bjerge med Tasmanien: højere og lavere liggende plateauer, dannet ved brud i terræet og furet af dybe, ofte maleriske floddale. Vandskellet, Great Dividing Range, danner en uregelmæssig bugtet linie. Højest er De Australske Alper, hvor Mt. Townsend når 2241 m og Mt. Kosciusko 2236 m. Afrundede toppe, U-formede dale osv. vidner om istidens gletschere. Afvandingen sker ved Murray og dens bifloder Murrumbidgee og Darling. Nordfor ligger Blue Mountains og New Engl.-plateaue. I en frugtbar sænkning omkr. Hunter Floden findes rige kullejer. Tasmanien er først i kvartertiden skilt fra A; 2) det austr. lavland: i N Carpentaria Sletterne, i S det af regnfloder (creeks) gennemstrømmede bassin omkr. saltsumpen Eyre (-12 m) og lavlandet omkr. Murray-Darling, A-s længste flod. Undergrunden består her af ørken sandsten, underlejret af porøse lag, der muliggør udstrakte anlæg af artesiske brønde (Great Artesian Basin); 3) det V-australske højland: undergrunden af granit med guld (Kimberley-Coolgardie), overljret af smuldrende sandsten, der ved forvritning danner store ørkenflader i 300-600 m højde. - *Klima*. Mod N tropisk med sommerregn; længst mod S og på Tasmanien tempereret kystklima med V-vinde afbrudt af vandrede lavtryk, der giver nedbør til alle årstider; det øvrige subtrop. Store temp.-svingninger, især i det indre. Om vinteren højt lufttryk i det indre med tørre vinde mod kysten. Om sommeren lavt lufttryk over indlandet, NV-monsun ved N-kysten, Ø-vinde mod Ø, S-vinde mod S og V. Monsunskiftet giver sommerregn mod Ø, rigeligst i bjergene, aftagende mod

• • • Regnskov
Z-MN Savanne

M
Savanne
Busksteppe
EU Orken
• § Vask
i Skov og Skor-

(E31) Regnskov
***-1 Grcessteppe

TEMPERERET.

Maastesk 1'-80,000,000

Udarbejdsle J.Humlum

Australien: plantegeografiske regioner. (Efter M. Vahl).

Autografer af Christian 4., L. Holberg, S. Kierkegaard, Niels Bohr.

autodestru'rende projektiler (selv-ødelæggende p.) anv. ved beskydning af luftmål over eget område; når a har passeret målet uden at ramme, springer de af sig selv i den nedadgående del af banen, således at de ikke ved anslaget mod jorden kan gøre skade.

autodidakt (auto- + gr. *didaktos* lært), selvært person.

autofo'ni' (auto- + -font), fornemmelsen af ved visse ørelidelser at høre sin egen stemme unormalt stærkt.

autoga'mi' (auto- + -gami), selvbefrugtning. Adjektiv: auto ga m.

auto'ge'n skæring el. *flammeskæring* af jern udføres v. hj. af en skærebrenner med en forvarmefflamme, der opheder det til glødning, og en dyse m. en iltstråle, der forbrænder det; a under vand udføres m. en særl. skærebrenner.

auto'ge'nsvejning (gr. *autogenés* selvopstået), ældre betegn. for *fiammesvejning*.

auto'gra'f (auto- 4- -graf), kendte personligheds håndskrift el. underskrift. (111).

autogra'fV (auto- + -grafi), mek. mangfoldiggørelse af håndskrifter, tegn. m. m. **autografsamlinger**, samlinger af berømte personligheds manuskripter, breve el. blot navnetræk. Største da. samling er den da. romanists N. C. L. Abrahams' (1795-1870), 1878 erhvervet af Det Kgl. Bibliotek.

autogummi 4E^ udligne hjulenes stod mod vejbanen og forøge friktionen ml. hjul og vej ved bremsning, a er delt i dæk og slange. Dækket består af en stræklærreds-«kasse», som er opbygget af fl. stræklærredslag og udvendigt beskyttet ved sammenhængende lag af vulkaniseret gummi, der er særligt tykt på den bane, som løber på vejen. Denne «slidbane» er mønstret for at modvirke udskridning. Inde i dækket ligger slangen, der ved indpumpet, komprimeret luft udsiles og derved giver dækket den rette form og holder det fast på hjulfælgen. Den tekn. udvikling har for at tilfredsstille kravet om en bedre kørsel ført til en forøgelse af dækkets og slangens volumen og en større bredde på slidbanen samtidig med, at lufttrykket i slangen formindskes.

auto'gyro (auto- + gr. *gyros* kreds) el. *gyroplan*, spec. flyvemaskinetype, konstrueret af spanieren Juan de la Cierva. a har motor og propel, der tilvejebringer

fremdrivningskraften. Bærefladerne er erstattet af en vandret rotor, som består af tre lange og smalle bæreplaner, der er hængt til en omtrent lodret omdrejningsaksel. Motoren er kun ved starten koblet til rotoren for at bringe denne op på det tilstrækkelige omdrejningstal. Derefter holdes rotoren i gang alene af fartvinden under a-s bevægelse gnm. luften enten trukket af fremdrivningspropellen el. under glidning med tyngdens påvirkning som eneste drivkraft. Da rotoren giver tilstrækkelig bærekraft selv ved ringe flyvehastighed, behøver a kun kort start- og landingsbane (ca. 20 m). På nyere typer findes ingen rotorflader, idet a-s styring foretages alene ved manøvrering med rotorakslen. Alt efter dennes hældning kan a foretage ligeudflyvning el. bringes til at stige,

glide, svinge el. krænge. Flyvehastighed og lasteevne er ret ringe smig. med alm. flyvemaskiner med tilsv. motorstyrke og egenvægt.

'autohypnose* hypnotisk! tilstand fremkaldt af den hypnotiserede selv.

'autoinfektion, infektion med bakterier, som findes i vedk.s egen organisme.

'autointoksikation, forgiftning af organismen m. stoffer, der under sygelige tilstande dannes i organismen selv, f. eks. ved uræmi, acidose, icterus el. gnm. intoksikation fra mavens el. tarmens indhold.

'autokatalyse, form for katalyse, hvor katalysatoren er en af selve processens reaktionsprodukter. En autokatalytisk forløbende proces foregår derfor i beg. langsomt, men reaktionshastigheden stiger efterh. med processens fremadskriden.

autoke'fa'le (auto- -f gr. *kefalé* hoved), kaldes de ortodokse kirker, især på Balkan og i Orienten, som er selvstændige over for patriarkatet i Konstantinopel.

auto'klave (auto- 4- lat. *clavis* nøgle), en luft- og damptrykt lukket, tykvægget beholder; anv. i den kern. industri, hvor et stof skal opheves over kogepunktet og de derved opståede dampe ikke må undvige el. hvor en reaktionshastighed skal øges ved højtryk, a kan konstr. til meget høje tryk indtil 15 000 atm.; materialet må være yderst modstandsdygtigt, f. eks. rustfrit specialstål, a er forsynet med termometer, manometer og sikkerhedsventil og evt. med omrører. - Mindre a anv. i med. til sterilisation af instrumenter, forbindsstoffer m. m. - a er opfundet af D. Papin (se Papins gryde); princippet er det samme i dampkogere til husholdning.

auto'kra't (auto- + -krat), selvhersker. - autokra'ti', selvhersken, enevelde. - auto'kro'mplade (auto- + gr. *chroma* farve), farverasterplade t. farvefot. Ml. glas og emulsion er lejret farvede stivelseskorn. Farve virkningen opstår v. sammenspil ml. sværtingen og stivelseskornene. Viser kun farveangivelse v. gennemfaldende lys.

auto'kto'n, anden stavemåde for autotochton.

auto'lyse (auto- + -lyse), selvopløsning, henfald af celler og væv uden påvirkning af bakterier el. udefra kommende giftstoffer.

auto'ma't (gr. *automatos* selvbevægende), mekanisme, der udfører sine funktioner uden synlig styring udefra. Bruges nu især om forsk. udleveringsapparater og om mekanismer, der fungerer uden menneskers direkte indgriben, i elektroteknikken om selvvirkende maksimalafbrydere.

automatcafé, café, hvor salget af varerne helt el. delvis sker gnm. automat.

automa'ti' (gr. *automatos* selvbevægende), betegn. for det forhold, at et organ arbejder »af sig selv«, uden påvirkning fra centralnervesystemet; eks: hjertet.

auto'ma'tisk (gr.), selvbevægende. Bevægelser og handlinger siges at foregå a, når de foregår reflektorisk, uden viljens indflydelse, a refleks. påvirkning af et nervecenter gnm. stoffer i blodet.

automatisk kobling, *jernbanetekn.*, form for centralkobling.

automatisk pilot, d. s. s. autopilot.

automatisk styring af *flyvemaskine*, se autopilot.

automatiske våben, fællesbetegn. f. rekylgeværer og maskinpistoler, maskingeværer og maskinskyts.

automa'tisme (gr. *automatos* selvbevægende), en tilstand, hvori en person foretager forsk. handlinger, undertiden ret komplicerede, uden klar bevidsthed derom og ofte uden bagefter at kunne erindre dem.

automatskrift, skriftlig meddelelse uden viljemæssig tilskyndelse el. bevidstheds-

kontrol. Evnen til at træffes især hos hysteriske personer. Indholdet af det meddelte er i alm. fortrængte erindringer m. m. Anv. i psyk. til udforskning af underbevidstheden.

automatstål, der skal kunne bearbejdes ved hurtigdrejning i au tom at drejebænke, er stål legeret med relativt meget svovl og fosfor, hvorved drejespånen bliver sprød og kort.

automattelefon, telefonapparat, der tilsluttes andre apparater udelukkende ved brug af mek. hjælpemidler.

automo'bi'l (auto- + lat. *mobilis* bevægelig), *bil*, *motorvogn*, et selvbevægeligt køretøj, der drives ved mek. kraft, men ikke løber på skinner. Da den ty. **tek-**

Ford, Super de Luxe, 1946.

niker Nikolaus Otto (1832-91) havde opfundet den firetakts gasmotor, var grundlaget for det moderne a tilvejebragt. Hans kompagnon Gottlieb Daimler konstruerede 1885 en 4-takts benzinnmotor og indbyggede den i en tohjulset cykle; han solgte senere sit patent til de fir. fabr. Peugeot og Farhard & Levassor. Foruden Daimler var Karl Benz i Mannheim en af a-s foregangsmænd. De første a i Danra. blev bygget i 1887 af fa. Brems i Viborg og af ing. Hammel i Kbh. Hammels a var udstillet i London i 1892. Det moderne a består af et understel - *chassis* — og et *karosseri*, der er fastgjort på chassiset, dog har mange mindre biler nu selvberende karosseri, d. v. s. at karosseriet er bygget af sammensvejsede

Studebaker Coupé, 1947.

stålplader og formet således, at aksler, hjul m. m. kan anbringes på karosseriet. Karosseri formerne er ofte bestemmende for biltypernes navne, *a-motoren* er hyppigst anbragt fortil. - Motorkraften overføres gnm. een el. fi. ledede aksler (*kardanaksler*) og et differentiale til de drivende hjul - enten baghjul (baghjulstræk) el. forhjul (forhjulstræk). Forhjulene er anbragt på korte hjultappe, der hver for sig er drejelige om lodr. stillede tappe på den ikke drejelige foraksel. Ved en passende stangforbindelse overføres rattets drejning gnm. en udveksling til forhjulene. Afjædringen sker oftest ved blad- el. spiraljædre komb. med støddæmpere. En nyere form er den såk. individuelle afjædring, der tillader store

Omnibus, 1947 (Reo).

adepts fa:dæps] (lat: fedt), fedtstof til med. brug.

a'dept (lat. *adeptus* som har nået), i hemmelige kunstner indviet person (især guld-mager); elev (spøgende).

aderi'se'ring, maskinel opskæring af slid-banen på bildæk, hvorved disse på tværs af kørselsretningen forsynes med parallelle indsnit i få mm afstand for at fore-egne friktionen mod vejbanen.

ader'mi'n (a 4 - *derma*), d. s. s. pyridoksin; B⁶ vitamin.

'Aderton, De (sv: de atten), populær betegn. for Svenska Akademien.

à deux mains [adw'mæ] (fr: med to hæn-der), *mus.*, tænding (klavermusik).

adfærd, opførelse, forholdsvis kompliceret handlingshelhed.

adfærdsmønstre, hyppige el. typiske handlingsforløb i bestemte situationer.

adgangsbe'grænsning (lat. betegn. *numerus clausus* lukket antal), talmæssig begrænsning af adgangen til visse højere læreanstalter, hovedsagelig p. gr. af pladsmangel. Adgangen betinges af karakteren til den for optagelse krævede skoleeksamen og/el. en adgangsprøve, a findes i Danm. ved Polyt. Læreanstalt, Tandlægehøjskolen, Kunstakademiets Bygningsskole og Veterinær- og Land-bohøjskolen.

ad hoc [hak] (lat: til dette), i dette øjemed.

ad h ærene e [-ra'jsa] (af lat. *adhærere* klæbe ved), sammenvoksning ml. indvendige organer, som normalt ikke hæn-ger sammen, f. eks. ml. bughuleorganer efter bughindebetændelse el. efter operationer.

adhæsjon Gat. *adhærere* klæbe ved), 1) vedhængning ml. legemer, der berører hinanden, forårsaget ved tiltrækning ml. molekyler i legemernes overflader; 2) gnidningsmodstanden ml. et køretøjs drivhjul og kørebanen, der bevirker, at hjulene ruller hen ad kørebanen og sam-tidig udøver en trækraft, a er afhængig af kørebanelens ruhed.

adhæsjonsbaner, jernbaner, hvor adhæsjonen er tilstrækkelig til togenes frem-førelse. Mods. tandhjulsbaner.

adhæsjonsvægt, den del af lokomotivvægten, der overføres til skinnerne gnm drivhjulene.

adia'ba'tisk (gr. *adiabatos* uigennemtræn-gelig), forandring af en luftmasses rum-fang og tryk, hvorved der ikke sker var-meudveksling med omgivelserne. Ved a sammentrykning sker en opvarmning, ved a udvidelse en afkøling.

adi'afora (a - f gr. *didforos* forskellig), det (moralisk el. rel.) ligegyldige; det, som hverken er påbudt el. forbudt.

Adi'antum (lat. af gr. *adiantos* ikke vædet), bregneslægt af engelsødfam. 80 arter. Hertil hører venushår.

adieu [ad'jø] (fr. egl. til Gud (befalet)), farvel.

Adige [adidsej, ty. *Etsch*, ital. Tirols hovedflod; 410 km; danner fælles delta med Po.

'Adi-Granth (ny-ind: ur-bogen), i ind. rel. d. s. s. Granth.

'Adils, sv. sagnkonge, g. m. Rolf Krakes moder Yrsa.

ad inf'l'nitum (lat.), i det uendelige.

adi'no'l' (gr. *adinos* tæt), tæt, hård bjerg-art, bestående af albit og kvarts; opstået ved kontaktmetamorfose af skifer.

ad 'interim (lat.), indtil videre.

adipone'krosis (lat. *adepts* fedt ≠ gr. *nekrosis* hendeen), stivnen af hudens fedtvev, opstår i kulde ved tryk af hage-rem el. lign., hyppigt hos børn.

adi'positas (lat. *adepts* fedt), fedme.

Adirondack Mountains [ads'røndæk mauntinz], skovklædte brudbjerg i nord-østi. del af staten New York. USA, ml. Ontario og Champlain Søen. A er et løs-revet stykke af Det Canadiske Skjold. Højeste punkt: Mt. Marcy (1630 m).

a dis'erétion [-kre'sij] (fr.), efter forgodt-befindende.

Aditi, i ind. rel. gudernes moder, rettens herskerinde.

adjekti'v (lat. *adiectus* tilføjet), tillægs-ord, en i mange sprog forekommende særlig ordklasse; angiver navnlig egen-

skaber, i. eks. en gammel mand, manden er gammel.

adju'dan't' (lat. *adjutus* hjælpende), offi-cer, der står til fuld rådighed som hjælper for højere officer.

adju'nan't'u'r, kontor for mil., tjenstlige sager ved højere stabe.

ad'jun'kt (lat: tilknyttet), 1) medhjælper; 2) i Danm. fra 1806 yngre lærer ved højere skole.

adju'tan't', 1) d. s. s. adjutant; 2) indisk marabustork (*Leptoptilus dubius*).

adkomst, den kendsgerning, hvorpå en ret støttes, f. eks. meddelelse af skøde på en ejendom, transport på et glædsbrev, hævderh verveise.

'adlet, *gramm.*, d. s. s. underled.

Adler [a'æ-], *Ada* (1878-1946) da. klassisk filolog; internat, kendt for sin udgave af Suidas.

Adler, *Agnes* (1865-1935), da. pianistinde stiftede s. m. Peder Møller og Louis Jen-sen *Agnes* *-trioen*.

Adler [a'd-], *Alfred* (1870-1937), østr.-amer. nervelæge og psykolog. Grl. i oppo-sition med Freuds teorier, som han var ud-gæet fra, individualpsykologien. Skr. bl. a. *Menschenkenntnis* (1929).

Adler *Vad'-l*, *Hanna* (1859-1947), da. pæ-dagog, Stiftede 1893 og ledede til 1929 *Frk. H. Adlers Fællesskole*. Den gennem-førte fællesundervisning første gang i Danmark helt op til studentereksamen, havde forkortede lektioner, en meget lav klassekvotient og en børnehave knyttet til skolen. 1918 skænkede A skolen til Kbh.s kommune, hvorefter den fik nav-net Sortedams Gymnasium.

Adler [a'd-], *Viktor* (1852-1918), østr. socialdemokrat, redaktør. Samlede 1888-89 den østr. arbejderbevægelse i eet parti; fra 1905 som rigsdagsmedl., partigrup-pens leder. Gik ind for Østr.s deltagelse i 1. Verdenskrig som en forsvarskrig; okt. 1918 udenrigsmin., accepterede under ri-gets opløsning tanken om tilslutn. til et socialdem. Tyskland. Fremtrædende i 2. Internationalen.

Adlercreutz [a'idlarkroits], *Karl Johan* (1757-1831), sv. general. Udmerkedt sig i Fini. 1808; hindrede mart 1809 borger-krig ved at fængsle Gustav 4. Adolf. Statsråd 1810; deltog i krigen mod Napo-leon 1813, bidrog til ordn. m. Norge 1814.

Adler Grund, stengrund ml. Bornholm og Rugen (5,6 m vand).

Adlerske A'gende [a's*-], rationalistisk ritual, som 1796 autoriseredes i Slesvig, væsentl. forfattet af den slesvigske super-intendent J. G. C. Adler (1756-1834).

Adlersparre [a'd-], *Georg* (1760-1835) sv. officer. Deltog 1805-09 i krigen ved n. grænse, forlod den med sine tropper mart 1809 for at styrte Gustav 4. Adolf, holdt indtog i Stihlm. 20. 3. Statsråds-medlem, ledende v. arbejdet m. fri for-fatn., gennemførte Christian Augusts tron-følgelag.

ad 'libitum (lat. *libet* det behager), efter ønske, efter behag (i *mus.* m. h. t. tempa og frasering).

ad ma'jorem Dei 'gloriam [de:ij (lat: til Guds større ære), jesuitternes valg-sprog.

ad man'datum (lat; efter bemyndigelse) betegner alm. bemyndigelse for et under-ordnet forvaltningsorgan til at handle på en overordnet myndigheds vegne.

administration (lat.), forvaltning; sætte under a: indsætte tvangsforvalt., især for at undgå konkurs.

Administrationsrådet, norsk råd af em-bedsmand, oprettet opr. 1940 efter ty. besættelse af Syd Norge; medl. udpeget af n. højesteret (Paal Berg), der derved opnåede at fjerne Quisling i første om-gang. Søgte at opretholde normal admini-stration afst. af Quislings infiltrationsfor-søg, fjernedes sept. 1940 af Terboven. A-s oprettelse kritiseredes af modstands-bevægelsen som en svækkelse af den na-tionale kamp og som et indgreb i den lov-lige reg.s rettigheder; undersøgelseskommis-sionens betænkning. 1946 udtalte aner-kendelse af A-s praktiske arbejde, men fastslog, at dets oprettelse var uden hjem-mel i grundloven.

administrativ, hørende til administra-tionen, a justits, afgørelse ad admin. vej af spørgsm., der efter deres natur hører under domstolene.

admin'stre're (lat.) betjene, forvalte, bestyre.

admi'ra'l' (arab. *amir al bahr* hævede beher-sker), søofficersgrad; i Danm. ærestitel. - Admiral of the Fleet [admsrai av 5a 'flirt] (eng: admiral i flåden), højeste eng. søofficersgrad.

admi'raT [*Pyrameis atlanta*], dagsommer-fugl af takvingernes gruppe; alm. i Danm. Grundfarve sort, rød tværstribet og hvide pletter på forvingerne, bagvingerne med rød yderrand. (Til se tavle Sommer-fugle).

admirali'te't (af *admiral*), i alm. centralt-admin. for et sømil. værn. I Danm. varetages nu forrent, af marineministerie; (søværnskommandoen).

Admirali'te'ts øerne, eng. *Admiralty Islands*, austr. mandat, NØ f. Ny Guinea. 2600 km²; 13 000 indb. (1941). Kokos-plantager og perleliskeri.

admission (lat.), adgang.

ad'missus (lat: som har fået adgang), be-stået (bl. a. karakter ved magisterkonfe-rens).

admit'tan's (lat: det som giver adgang), en strømkreds' ledeevne for vekselstrøm.

admit'te're (lat.), give adgang, lade pas-sere.

ad 'modum (lat.), på samme vis som, lige-som.

Admont l'ail-] (lat. *ad montes* ved bjerg-ene), benediktinerkloster i Steiermark, Østrig.

ad 'notam (lat: til bemærkning); tage a, lægge sig på sinde, tage til efterretning.

a'dobe (sp. *adobar* stege), mursten af sol-tørret ler.

adole'scens t'-sæn's) (lat.), ungdomsal-der, køns modning, hetsalder.

Adolf (1526-86) *ingvald* af *Gottorp*, søn af Fred. I, af Danm. Blev ved arvedeling 1544-81 herre over halvdelen af Sønder-jylland og Holsten. Stamfader til got-torpske fyrstehus.

Adolf, 8 grever af *Holsten* af huset Schauen-burg: Adolf I. reg. 1110-28, udnevnt til greve af hertug Lothar af Sachsen.

Adolf 2., søn af A 1., reg. 1128-64, erob-rede (1139) og kristnede Vagrien og grl. Lübeck. Adolf 3., søn af A 2., reg. 1164-1203, blev afsat af Valdemar Sejg og døde 1225. Adolf 4. (d. 1261), søn af A 3., gen-vandt Holsten 1223 og hævdede det i sla-get ved Bornhöved 1228. Gik i kloster 1239. Adolf 8. (1404-59) hævdede besiddelsen af Sønderjyll. mod Erik af Pommern, afslog kronen i Danm. 1448. Med ham uddøde huset Schauenburg.

Adolf af Nassau, ty. *konge* 1292-98, faldt mod medbedjeren Albrecht 1. af huset Habsburg.

Adolf Fredrik (1710-71), sv. *konge* 1751-71. Søn af hertug Christian August af Gottorp; under russ. tryk valgt til sv. tronfølger 1743. Med Frihedstidens parti-styre var A i sin regeringstid praktisk talt uden indflydelse. G. nr. Lovisa Ulrika, søster til Frederik 2. af Preussen.

Adolphson [a:dålf-], *Edvin* (f. 1893), sv. (film-) skuespiller. Deb. 1912, 1932-35 v. Dramatiske teatern. Fremtrædende per-sonlighed i sv. film, f. eks. i »Et Mord« (1940) og »General von Döbeln« (1942). Har også virket som filminstruktør.

A'don (hebr.), herre; fiertalsformen med pronominalsuffix Adonai: min herre, anv. i G. T. om Gud, i st. f. Jahve.

Ado'nija, søn af David. Salomo lod ham dræbe, fordi han stræbte efter konge-tronen.

Ado'niran, if. frimurerisk legende det salomoniske tempels arkitekt.

A'donik, i gr. rel. en skøn yngling, der var elsket af Afrodite, men ved en ulykkelig skæbne hjemfaldt til Dødsriget. Gudinden udvirkede, at han måtte vende tilbage en tid af året, men den øvrige tid skulle for-blive i Underverdenen. Dette er opr. en kultmyte fra et bondefolks rel., gengi-vende indholdet i det kultiske drama, der handler om naturens liv og død, forår og efterår. Motivet stammer fra Orienten.

bevægelser op og ned af et enkelt hjul uden indvirking på de øvrige. Ved denne affjæring erstattes fjedrene ofte af stålstænger el. gummiblokke, der udsættes for vridning (torsionsfjedere). Til a hører desuden et elektr. anlæg, der producerer elektricitet til tænding og lys samt til startmotoren. På a findes 2 af hinanden uafhæng. bremsesæ: fod- og håndbremse. Fodbremsen, der ofte er hydraulisk, virker på alle hjul, håndbremsen oftest kun på to. Som brændsel benyttes mest benz. Ved a med højt komprimerende motor opstår ofte den sak. *tændingsbankning*. De i krigen 1939-45 indhøstede erfaringer vedr. a-s detailkonstruktioner har ikke i særlig grad præget de sidste a-modeller, som kun afviger fra 1939-modellerne i ret uvæsentlige detaljer.

automobilforsikring omfatter normalt både den siden 1927 lovpålagt, ansvarsforsikr. og kaskoforsikr. f. motorkøretøjer.

automobil-kendingsmærker, består for da. biler af sorte plader med et hvidt bogstav og hvide tal.

- K København
- A Københavns amt
- B Frederiksborg amt
- C Holbæk amt
- D Haderslev amt
- E Sorø amt
- H Præstø amt
- I Bornholms amt
- L Maribo amt
- M Odense amt
- N Åbenrå amt
- O Svendborg amt
- P Hjørring amt **40fct**
- S Tisted amt
- T Viborg amt
- U Ålborg amt
- V Randers amt
- X Århus og Skanderborg amter
- Y Vejle amt
- Z Ribe amt
- Æ Sønderborg og Tønder amter
- 0 Ringkøbing amt

Biler fra Færøerne kendetegnes ved en oprakt hånd. Kongehusets biler har hvid nummerplade m. stor forgyldt krone og sorte tal. Hærens biler har røde nummerplader med rigsvåben i gul og nummer i hvid farve, medens marinens biler er mrk. m. et anker og derover en krone. På ikke indregistrerede biler kan anv. prøvekilte, d. v. s. hvide nummerplader med bogstav og tal i sort farve. Læge-, jordemoder- og dyrlæge-biler har hvidt kors på sort bund. - Ved kørsel uden for hjemlandet forsynes biler m. internat. kendingsbogstaver i sort farve på hvid oval plade. a for de forsk. lande er:

A Østrig	MC Monaco
AL Albanien	MEX Mexico
B Belgien	N Norge
BG Bulgarien	NL Holland
BR Brasilien	P Portugal
C Cuba	PA Panama
CH Schweiz	PE Peru
CO Colombia	PL Polen
C S Tjcechoslovakiet	PR Iran
D Tyskland	PY Paraguay
DK Danmark	R Rumænien
E Spanien	RA Argentina
EIR Eire	RC Kina
EQ Ecuador	RCH Chile
ET Ægypten	RH Haiti
F Frankrig	S Sverige
FL Liechtenstein	SAV Sydafr. Union
G Guatemala	(eng. fork.)
GB Storbritannien	SF Finland
og N-Irland	SU Sovjetunionen
GR Grækenland	SWA Sydvestafr.
H Ungarn	T Thailand
I Italien	TR Tyrkiet
IRQ Iraq	U Uruguay
IS Island	US USA
L Luxembourg	V Vatikanstat
LSA Syrien og	Y Jugoslavien
Libanon	ZA Sydafr. Union
M Palæstina	(af. fork.)

Udenlandske biler, der ikke er indreg. i fæljeslandet, forsynes ved indkørsel i Danm. med da. kendingsbogstav i rød farve m. hvid kant. hørende til den juridiktion, hvor bilen indføres og m. hvide

tal på sort plade. Biler tilhørende Corps Diplomatique mærkes m. CD i sort farve på hvid plade.

Automobil Klub, Kongelig Dansk, (fork. *KDAK*), stiftet 1901, den for Danm. internat. anerk. automobilklub. Antal medl. 1948: ca. 7400.

automobilkonvention, internat. overenskomst om de i forsk. lande opstillede krav vedr. motorkøretøjers indretning og udstedelse af førerbevis til disse. I h. t. a kan der af politiet udstedes internat. kørecertifikat og internat. førerbevis.

automobillovgivning, De gæld. regler om kørsel med autobiler findes i lov-bekendt. nr. 131 af 14. 4. 1932. Den indeholder dels regler om motorkøretøjernes indretning, registrering m. VM dels om føreren, herunder om førerbevis, om kørsel på gade, vej el. plads samt om erstatningsansvar for skade og pligt til at tegne ansvarsforsikr. Bl. straffebestemmelserne må særlig bemærkes frakendelse af retten til at føre motorkøretøj i tilf. af, at føreren p. gr. af spiritusnydelse ikke har været i stand til at føre dette på betryggende måde, el. hvor han har gjort det på særlig uforsvarlig måde, el. når det i øvrigt af h. t. færdselssikkerheden findes betænkeligt, at han fører motorkøretøj.

automobilmotor, en forbrændingsmotor, der kan have 2 el. fl. cylindre, der placeres i forh. til hverandre på forsk. måde - vandret modstående, i stjerneform, lodrette i een række og skråtstillede i 2 rækker i V-form - og den kan have ventilerne anbragt ved siden af cylindrene (sideslittede v.) el. i toppen af cyl. (topventiler). Motorkraften fremkommer ved forbrænding (eksplosion) i cylindrene af en blanding af atm. luft og benz. der er forstøvet i a-s karburator, hvortil benzinen føres fra a-s benzintank. Mest anv. er 4-takts motoren, men 2-takts motoren anv. dog en del i småmotorer. - Under hvert eksplosionslag opvarmes cylindere og ville overhedes, hvis den ikke blev kølet. Kølingen sker i reglen ved vand, der cirkulerer gnm. en kølekappe omkr. cylinderen og derfra føres til en foran motoren anbr. køler, som afkøles af den under kørslen forbis trommende luft. Cirkulationen af kølevandet besørjes oftest af en lille centrifugalpumpe, der drives af motoren, men kan også frembringes ved den ændring af vandets vf., som opvarmningen medfører (termsyphoning). I enkelte tilf. foregår kølingen alene ved den forbi cylindrene strømmende luft; i så fald forsynes cylindrene med køleribber. Antændelsen af gasblandingen i cylindrene sker ved en elektr. højspændt strøm, som føres til et i cylindertoppen indskruet tændrør, ml. hvis elektroder den elektr. strøm springer over under gnistdannelse. Den højspændte strøm frembringes enten i et særligt magnetapparat (*magnetænding*) el. ved en transformator (*batteritænding*). Fordelingen *SL* tændstrømmen til cylindrene sker ved en såk. strømfordeler. Smøringen af a sker automatisk fra en i krumtaphuset

indbygget oliepumpe, der under tryk sender olie til alle bevægelige dele, dels direkte og dels indirekte. Overskydende olie siver ud fra lejer m. m. og synker ned i krumtaphusets bund, hvorfra den via et filter opsesug af oliepumpen og på ny indgår i cirkulationen. Da benz. motoren ydelse aftager med faldende omdrejningstal, er det nødv. ml. motoren og transmissionen at indskyde et organ, *gearet*, som gør det muligt at ændre omsætningsforholdet ml. motor og hjul.

automobilradio, radiomodtager installeret i automobil. Strømforsyningen sker i reglen fra vognens akkumulator.

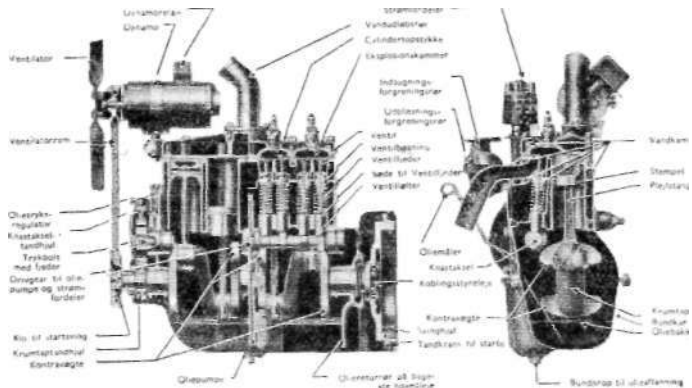
automobilrekorder. Der gik ikke mange år efter fremkomsten af de første biler, før man begyndte at køre automobilvæddeløb. Allerede d. 28. 7. 1894 vandt den fr. bilfabrikant Levassor et løb Paris-Rouen: 122,3 km, med en gennemsnitsfart på 20,4 km/h; denne rekord blev slået i de fl. år, og i 1901 gennemkørtes strækningen Paris-Berlin (1200 km) med en gennemsnitsfart på 74 km/h. Rekordforsøgene foretoges opr. på alm. landeveje, men matte p. gr. af de stigende hastigheder henlægges til særlige, afspærrede vejrstrækninger, væddeløbsbaner el. egnede strandbredder. Der skelnes ml. forsk. a: over 1 km og 1 eng. mile, over 5 km og 5 eng. miles, over 10 km og 10 eng. miles osv., ligesom man skelner ml. a med stående og med flyvende start, d. v. s. at bilen får så langt tilløb, at den kan være i fuld fart ved beg. af den afmærkede strækning. Verdensrekord for autobiler er sat af engl. John Cobb (f. 1899) 16. 9. 1947 på Bonneville strand (USA) med en Raylton mobile Special. Ved kørsel over 1 km nåede han op på 633,8 km/h og over 1 mile endog op på 634,4 km/h - i begge tilf. med flyvende start. - Foruden hastighedsrekorder køres *distance- og varighederekorder*. Citroen har 1933 sat verdensrekord over 80 000 km med 119,277 km, h. s. gennemsnitsfart og en varighederekord over 300 000 km med en gennemsnitsfart på 93,4 km/h og uden motorstop i løbet af 4 1/2 måned.

automobilringe er hjulbandager bestående af *autogummi*, a er formet således, at de passer til og kan fastholdes på hjulfælgen. De dæmper de under bilens kørsel opstående stød og rystelser hørdørende fra f. eks. ujævn vejbane. Luftfiring anv. nu ikke alene på personbiler, men også på lastbiler og omnibusser, idet a-s dimensioner og indre lufttryk forøges med belastningen. Hel. el. halvmassive ringe, der tidl. benyttedes på lastbiler, er nu helt fortrængt.

auto'no'm (*auto-* -f- gr. *nomos* lov), selvlovgivende, selvstyrende. Mods. heteronom; auto'no'mi', myndighed til selv at give retningsregler; selvstyre; auto'no'mist. tilhænger af selvstyre.

auto'pa'tiske følelser (*auto-* + gr. *pathos* lidelse, følelse), følelser, der har ens eget jeg til genstand.

'autopilo't, automatisk styresystem, der kan overtage den manuelle føring af en

Længde- og tværsnit af 4-cylinders 21 HK Ford motor

